

Zbornik završnih radova

studentata

Beogradske otvorene škole

GENERACIJA 2015/2016 2016/2017

ZBORNIK
BEOGRADSKE OTVORENE ŠKOLE
RADOVI STUDENATA
ODELJENJA ZA NAPREDNE DODIPLOMSKE
STUDIJE
GENERACIJE 2015/2016 i 2016/2017

*

COLLECTION OF ESSAYS
STUDENTS` ESSAYS
DEPARTMENT FOR ADVANCED
UNDERGRADUATE STUDIES
OF THE BELGRADE OPEN SCHOOL
GENERATIONS 2015/2016 & 2016/2017

SADRŽAJ • CONTENTS

Ocene iznesene u radovima predstavljaju lični stav autora i autorki i ne izražavaju mišljenja Beogradske otvorene škole

Predgovor

XXIII generacija

Aleksandra Lazić

Mogućnost primene teorije igara: Slučaj igre javnog dobra

Aleksandra Zdravković

UN u posthladnoratovskom svetu

Anesa Omeragić

Razlozi raspada SSSR-a na osnovu analize oproštajnog govora Mihaila Sergejeviča Gorbačova

Damir Turkmanović

Novi Tehnološko-Ekonomski Mehur – Mehur Valuacija Startapova

Jelena Otašević

Osnovna načela i postupak azila u Republici Srbiji (zakonodavna rešenja i izazovi u praksi)

Luka Bošnjak

Demokratski deficit i demokratizacija Evropske unije u vreme krize

Minja Mijatović

Važnost predškolskog obrazovanja

Petra Živković

(Zlo)upotreba Fejsbuk profila

Rastko Nikolić

Primena bolonjske reforme visokog školstva u Srbiji

Tatjana Nikolić

Učešće I položaj žena u stvaranju rok muzike u bivšoj Jugoslaviji

Katarina Tomić, Jovana Božičković, Miloš Milivojević

Predlog praktične politike: Obavezno srednjoškolsko obrazovanje

Milica Mijatović, Nikola Cuckić

Predlog praktične politike: Deca bez pratnje – u pratnji zakona i institucija

Sonja Kukić

Predlog praktične politike: Smanjenje broja pasa lualica na teritoriji Beograda

Aneta Goranović

Lični stav: Alternativno finansiranje alternativne kulture?

XXIV generacija

Andrijana Gavrilović

Teorija demokratskog mira kaže da, pojednostavljeno, demokratske zemlje međusobno ne ratuju. Da li je to tačno? Ako nije – zašto nije. Ako jeste, da li to znači da je demokratizacija svih zemalja sveta uslov za stvaranje demokratskog mira?

Ivona Pendić

Društvene mreže – Realna ili idealna slika

Jovana Georgievski

Bitka za Alepo u američkim i ruskim medijima - Analiza diskursa

Кристина Калајџић

Pravo na Slobodan pristup informacijama od javnog značaja

Mijat Barjaktarević

Uticaj klimatskih promena na porast siromaštva u svetu

Milica Vukadinović

Privatnost I zaštita podataka o ličnosti na internet

Nevena Arsić

Uspostavljanje diplomatskih odnosa između SAD-a I kneževine Srbije u XIX veku

Nevena Dučić

Razmere nejednakosti i uticaj na globalnu sliku – Uzroci, posledice i mere borbe protiv nejednakosti

Nevena Milojević

Budućnost postkolonijalne teorije na primeru serije Westworld (2016)

Rastko Lukić

Nešto je trulo u pravu konkurencije

Sonja Rodić

Pojava coworking pokreta kroz promene u polju podele rada i njegov uticaj na planiranje novog prostora za rad coworking prostora

Virdžinija Saveska

Makedonija i njeni susedi: Bilateralni odnosi, njihov značaj i uticaj

Vuk Damnjanović

Teorija igara u distopijama

Zorana Brujić

Kakva je budućnost OPEK-a

Dušan Pavlović, Goran Zeljković, Marko Pantić, Milica Karić

Predlog praktične politike: Lestvice do demokratije: mladi u fokusu opštine Vračar

Luka Marković, Marko Mitrović, Monika Marić, Tijana Veković

Predlog praktične politike: Uvođenje seksualnog obrazovanja u osnovne škole

Dušan Pavlović

BOŠ istraživanje: Izveštaj o procesu ažuriranja baze kontakata i anketnom istraživanju sa članovima alumni mreže BOŠ-ovog glavnog obrazovnog programa

Predgovor

Zbornicima 23 i 24 generacije BOŠ-a nastavlja se tradicija objavljivanja studentskih radova koja je duga više od dve decenije. Ovo objavljivanje nije samo sastavni deo studentskih obaveza već predstavlja najočitiiji primer na koji način se programski razvija i obogaćuje program studija Budućnosti u BOŠ-u. Oni takođe pokazuju da studenti nisu samo pasivni polaznici ovog programa već da na sebi svojstven način razmatraju mnogobrojna pitanja vezana za najvažnije političke, ekonomske, socijalne, kulturološke i tehnološke aspekte i trendove savremenog sveta i njegove budućnosti. U studentskom ocenjivanju koje svake godine prati programa studija Budućnosti često se može čuti da je glavna odlika ovog programa da on podstiče studente da upoznaju i prepoznaju teme i oblasti koje do tada nisu bili u fokusu njihovog interesovanja. Pored toga izuzetno važno obeležje programa je njegova raznolikost i multidisciplinarnost što se može jasno videti i u pristupu studenata u temama studentskim radovima. To je jedna od osnovnih odlika u pristupu studijama Budućnosti koje imaju svojevrni dinamični karakter jer je sam program neposredno izložen promenama i inovacijama.

U Zbornicima su zastupljeni i radovi koji predstavljaju predloge praktičnih politika: Obavezno srednjoškolsko obrazovanje, Deca bez pratnje- u pratnji zakona i institucija, Smanjenje broja pasa lualica na teritoriji Beograda, Lestvice do demokratije-mladi u fokusu opštine Vračar, Uvođenje seksualnog obrazovanja u osnovne škole. Takođe je objavljena i rubrika Lični stav- Aneta Goranović- Alternativno finansiranje alternativne kulture. U ovom predgovoru navešćemo neke od tema koje su zastupljene u ovim Zbornicima kao rečita i prepoznatljiva ilustracija o bogatstvu problema, trendova i društvenih pitanja koja se obrađuju u BOŠ-u u toku trajanja školske godine: Razmere nejednakosti i uticaj na globalnu sliku- uzroci, posledice i mere borbe protiv nejednakosti, Nešto je trulo u pravu konkurencije, Kakva je budućnost OPEK-a, Društvene mreže- realna ili idealna slika sebe, Uspostavljanje diplomatskih odnosa između SAD-a i Kneževine Srbije u XIX veku, Uticaj klimatskih promena na porast siromaštva u svetu, Bitka za Alepo u američkim i ruskim medijima- analiza diskursa, UN u posthladnoratovskom svetu- protivrečnosti i izgledi sistema kolektivne bezbednosti, Primer Bolonjske reforme školstva u Srbiji, Demokratski deficit i demokratizacija EU u vreme krize, (Zlo) upotreba Facebook profila, Učešće i položaj žena u stvaranju rok muzike u bivšoj Jugoslaviji. Važno je napomenuti da svi radovi zadovoljavaju sve standarde koji se odnose na pisanje ozbiljnih naučnih priloga.

Marinko Vučinić,

Predsednik skupštine Beogradske otvorene škole

XXIII Generacija

Student: Aleksandra Lazić
Mentorka: doc. Dr. Iris Žeželj

MOGUĆNOSTI PRIMENE TEORIJE IGARA: SLUČAJ IGRE „JAVNOG DOBRA“

Socijalne dileme su situacije u kojima postoji sukob između pojedinačnog i kolektivnog interesa. Ponašanje ljudi u ovakvim situacijama izučava se preko modela igre u kojoj učesnici odlučuju koliko žele da doprinesu javnom dobru. Za pojedinca je primamljivo da doprinese što manje, nadajući se da će se okoristiti saradljivim ponašanjem ostalih članova kolektiva, ali, ako se svi odluče za nesaradnju, na duže staze je ceo kolektiv na gubitku (tzv. problem grebatorstva, *eng.* free-riding). Ako pojedinca posmatramo kao *homo economicus*-a, od njega bi se očekivalo da postupi racionalno upravo time što će postati grebator. Međutim, brojna istraživanja sa igrom „javnog dobra“ u kojima su učesnici stvarne osobe izveštavaju o višoj stopi saradljivosti nego što to predviđa tradicionalna teorija racionalnosti. U ovom radu se prikazuju glavne nalaze laboratorijskih i terenskih eksperimenata sa igrom „javnog dobra“ i ilustrovaćemo mogućnosti njihove praktične primene u realnim socijalnim dilemama, kao što su davanje dobrotvornih priloga, volontiranje, plaćanje poreza i ekološki odgovorno ponašanje.

1. Uvod

Zajednice u kojima živimo uređene su nizom pisanih i nepisanih pravila. Harmoničan život podrazumeva saradnju i solidarnost u trošenju zajedničkih resursa. Nisu, međutim, svi pojedinci saradljivi. Mnogi, na primer, ne plaćaju kartu za javni prevoz ili ostavljaju otpatke iza sebe posle izleta u parku. Mada pojedinac i sam ima koristi od dobro održavanog javnog prevoza i čistog parka, može da uštedi sebi novac i vreme ako ne plaća kartu i ne odlaže otpatke na posebno mesto. Ako ima više nesaradljivih pojedinaca (npr. onih koji ostavljaju otpatke iza sebe u parku) od saradljivih (npr. onih koji pravilno odlažu otpatke), kolektiv je na gubitku (park je zagađen).

Ovakve situacije nazivaju se socijalnim dilemama. U njima su individualni i kolektivni interes sukobljeni, tj. individualno racionalno ponašanje vodi iracionalnosti kolektiva.¹ Ovo određenje proizlazi iz dve bitne karakteristike socijalnih dilema: (a) ako individua napravi sebičan izbor, njen dobitak je veći nego ako se odluči za saradnju i (b) ako svi u kolektivu prave sebične

¹Peter Kollock, "Social Dilemmas: The Anatomy of Cooperation," *Annual Review of Sociology* 24 (1998): 183, doi:10.1146/annurev.soc.24.1.183.

izbore, svačiji dobitak je manji nego ako se svi odluče za saradnju². Dakle, socijalne dileme su situacije u kojima je grebatorstvo (*eng. free-riding*) ili nesaradljivo ponašanje u najboljem interesu individue, dok je za grupu najbolje ako svaki član odluči da sarađuje³. Specifična priroda socijalnih dilema krije rizik od takozvane „tragedije zajedničkog dobra“ (*eng. tragedy of the commons*)⁴, jer individua ima podsticaj da postane grebator, čime škodi kolektivu. Gerit Hardin, kovač ovog termina, tvrdio je da se zbog prenaseljenosti i prekomerne eksploatacije resursa moderno društvo suočava sa istim problemom koji je nekada mučio stočare sa zajedničkim pašnjakom. Kada na raspolaganju ima zajednički pašnjak na kome će biti trave za sve ako svaki stočar dovede samo jednu kravu, racionalni stočar razmišlja na sledeći način: (a) ako na ispašu povedem još jednu kravu, moja dobit će se udvostručiti (+1) i (b) gubitak koji načini jedna dodatna krava podjednako će osetiti svi ostali stočari (dakle, njihov pojedinačni gubitak će biti samo deo od -1). Racionalni stočar će tako zaključiti da treba da povede još jednu kravu na ispašu, pa još jednu, pa još jednu... Tragedija leži u tome što će svi stočari isto da postupe, te će se pašnjak iscrpeti i svi će biti na gubitku⁵.

„Socijalne dileme su svuda oko nas“⁶ od pojedinačnih odluka poput plaćanja pretplate za televizijski javni servis, preko ekološki odgovornog poslovanja kompanija, do strateških geopolitičkih odluka, poput trke u naoružanju. Imajući u vidu njihov potencijal za tragično razrešenje i široku rasprostranjenost, ne treba da čudi što su predmet istraživanja različitih naučnih disciplina: ekonomije, psihologije, antropologije, sociologije, političkih nauka⁷.

Socijalne dileme je moguće izučavati preko modela teorije igara. Teorija igara proučava proces racionalnog odlučivanja u situacijama interaktivnog donošenja odluka, kada konačno rešenje ne zavisi samo od jednog učesnika, već i od odluka svih ostalih učesnika. Pretpostavka je da će racionalan igrač dosledno birati onu akciju za koju smatra da će mu doneti najveću korist⁸. Kada su igrači pojedinci, konstruiše se eksperimentalna situacija u kojoj se dva ili više igrača stavlja pred različite strateške probleme u kojima su pojedinačni i javni interes sukobljeni. Najčešće se koristi situacija deljenja zajedničkog resursa, tzv. igra „javnog dobra“ (*eng. public goods game*)⁹.

²Robyn M. Dawes, "Social Dilemmas," *Annual Review of Psychology* 31 (1980): 169-170, doi:10.1146/annurev.ps.31.020180.001125.

³ Ibid.

⁴ Garrett Hardin, "The Tragedy of the Commons," *Science* 162 (1968), doi:10.1126/science.162.3859.1243.

⁵ Ibid.

⁶ J. Mark Weber, Shirli Kopelman, and David M. Messick, "A Conceptual Review of Decision Making in Social Dilemmas: Applying a Logic of Appropriateness," *Personality and Social Psychology Review* 8 (2004): 281, doi:10.1207/s15327957pspr0803_4.

⁷ Ibid., 281-282.

⁸ Don Ross, "Game Theory," in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta (2016), <http://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/game-theory/>.

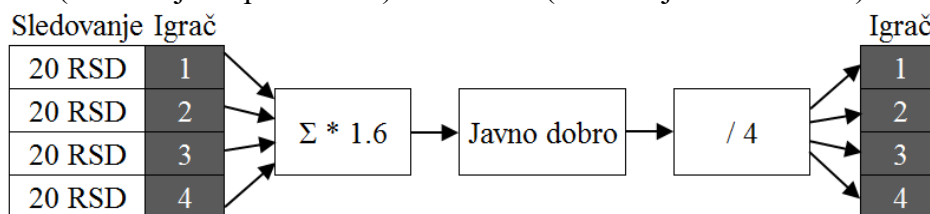
⁹U ekonomiji, „javno dobro“ ima svojstvo nerivaliteta (kada neki pojedinac koristi javno dobro, to ne lišava ostale pojedince mogućnosti da koriste to javno dobro) i neekskluzivnosti (nemoguće je sprečiti pojedince da koriste javno dobro) (John Hudson and Philip Jones, "Public Goods: An Exercise in Calibration," *Public Choice* 124 (2005): 267, doi:10.1007/s11127-005-2048-0.). U okviru igre „javnog dobra“, međutim, „javno dobro“ nije shvaćeno u striktnom ekonomskom smislu, već u apstraktnom, političko-filozofskom, kao zajedničko dobro ili javni interes (Kevin Morrell, "Governance and the Public Good," *Public Administration* 87 (2009): 543–546, doi:10.1111/j.1467-9299.2009.01756.x.).

U ovom tekstu ću demonstrirati mogućnosti praktične primene modela igre „javnog dobra“, prikazujući glavne empirijske nalaze laboratorijskih i terenskih eksperimenata.

2. Igra „javnog dobra“ u laboratoriji i na terenu

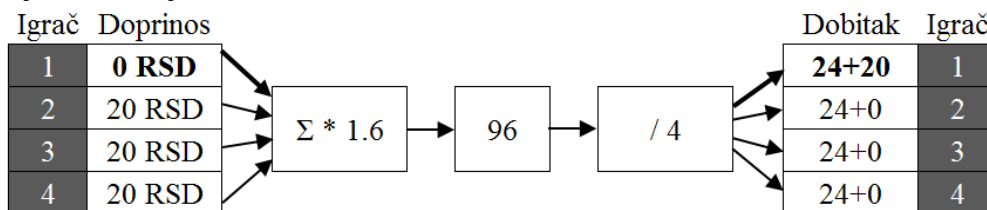
2.1. Eksperimentalna postavka igre „javnog dobra“

Najčešća eksperimentalna postavka igre javnog dobra je sledeća: igrači, kojih je obično tri ili više, imaju mogućnost da daju prilog (npr. novac) javnom dobru ili da to ne učine. Javnom dobru se zatim uvećava vrednost (obično se množi faktorom koji je veći od jedan, ali manji od ukupnog broja igrača). Na kraju javno dobro se ravnomerno deli svim igračima, bez obzira na veličinu njihovog doprinosa¹⁰ (Slika 1). Igra može da se sastoji iz jedne runde (*eng.* one-shot) ili iz više rundi u nizu, pri čemu verovatnoća da jedan igrač bude u grupi sa istim igračima iz runde u rundu može da bude 1 (tzv. dizajn sa partnerima) ili bliska 0 (tzv. dizajn sa strancima).

Slika 1. Primer postavke igre „javnog dobra“

Dilema se sastoji u izboru između ličnog i grupnog interesa. Igrač koji se vodi ličnim interesom ne bi doprinosa ništa javnom dobru, što bi mu obezbedilo veći dobitak na uštrb doprinosa ostalih igrača (Slika 2). Kada bi se svi igrači odlučili za ovakvo, grebatorsko, ponašanje, konačni kolektivni dobitak, tj. ukupna vrednost koja se deli među igračima bila bi manja. S druge strane, saradljivo ponašanje igrača, tj. njihovo doprinošenje javnom dobru, vodi tome da ukupna vrednost koja se na kraju deli bude veća.

Slika 2. Primer odvijanja jedne runde igre „javnog dobra“

2.2. Glavna saznanja laboratorijskih eksperimenata

¹⁰ Benjamin E. Hilbig, Ingo Zettler, and Timo Heydasch, "Personality, Punishment and Public Goods: Strategic Shifts Towards Cooperation as a Matter of Dispositional Honesty-Humility," *European Journal of Personality* 26 (2012): 245, doi:10.1002/per.830.

2.2.1. Individualne razlike u saradljivosti u grupi

Ako pojedinca posmatramo kao *homo economicus*-a, tj. kao ekonomski racionalno biće, od njega bi se očekivalo da suočen sa socijalnom dilemom, maksimizira sopstvenu dobit, a ne da se uzdržava zarad grupnog interesa. Međutim, postoje solidni empirijski nalazi koji govore o tome da se igrači ne ponašaju onako kako to predviđa tradicionalna ekonomska teorija racionalnosti, te da se strategija maksimiziranja ličnog interesa često napušta u korist doprinošenja javnom dobru¹¹. To, međutim, ne rade svi igrači, a ni u jednakoj meri.

Neki autori predlažu da se većina strategija odlučivanja o veličini doprinosa može svrstati u četiri zasebne kategorije¹², što je i empirijski podržano analizama ponašanja igrača. Prvu kategoriju čine *kooperatori*, koji uvek doprinose svoje celokupno sledovanje javnom dobru. Drugu kategoriju čine *uslovni kooperatori* (*eng. conditional cooperators*), koji su voljni da doprinose javnom dobru utoliko više ukoliko i drugi više doprinose. Veličina doprinosa „savršenih“ uslovnih kooperatora će uvek biti ista kao i veličina doprinosa njihovih saigrača. Treću kategoriju čine *trouglasti kooperatori* (*eng. hump-shaped/triangle cooperators*). Oni će se ponašati isto kao uslovni kooperatori sve dok prosečan doprinos javnom dobru ne dostigne 50% od individualnog sledovanja, nakon čega će stabilno smanjivati svoj doprinos. Četvrtu kategoriju čine *grebatori* (*eng. free riders*), koji se ponašaju sebično, i koji, ako su dosledni, nikada neće ništa doprinositi javnom dobru. Kada je reč o brojnosti ovih kategorija, u jednoj studiji je bilo 50% uslovnih kooperatora, oko 30% grebatora, a 14% trouglastih kooperatora^{13, 14}.

Kada je reč o stabilnosti ovako registrovanih obrazaca ponašanja, pokazano je da se individualne razlike u saradljivosti u socijalnim dilemama održavaju tokom perioda od pet meseci¹⁵, pa čak i od nekoliko godina¹⁶.

2.2.2. Pospešivanje saradljivosti kažnjavanjem grebatora

Kada se nađe pred socijalnom dilemom, pojedinac ima snažan podsticaj da postane grebator i da maksimizira svoju dobit, ali u grupi sa mnogo grebatora, na duže staze će svi biti na gubitku.

¹¹ John O. Ledyard, "Public Goods: A Survey of Experimental Research," in *Handbook of Experimental Economics*, ed. by John H. Kagel and Alvin E. Roth, (Princeton: Princeton University Press, 1995).; Andrew M. Colman, "Cooperation, Psychological Game Theory, and Limitations of Rationality in Social Interaction," *Behavioral and Brain Sciences* 26 (2003), doi:10.1017/s0140525x03000050.

¹² Urs Fischbacher, Simon Gächter, and Ernst Fehr, "Are People Conditionally Cooperative? Evidence from a Public Goods Experiment," *Economics Letters* 71 (2001), doi:10.1016/s0165-1765(01)00394-9.

¹³ Ibid.

¹⁴ U jednoj drugoj studiji, po otprilike trećina igrača je bila bilo uslovni kooperator, bilo grebator, bilo kooperator, dok je svega par igrača svrstano u trouglaste kooperatore (Robert Kurzban and Daniel Houser, "Individual Differences in Cooperation in a Circular Public Goods Game," *European Journal of Personality* 15 (2001), doi:10.1002/per.420.).

¹⁵ Stefan Volk, Christian Thöni, and Winfried Ruigrok, "Temporal Stability and Psychological Foundations of Cooperation Preferences," *Journal of Economic Behavior & Organization* 81 (2012), doi:10.1016/j.jebo.2011.10.006.

¹⁶ Fredrik Carlsson, Olof Johansson-Stenman, and Pham Khanh Nam, "Social Preferences Are Stable over Long Periods of Time," *Journal of Public Economics* 117 (2014), doi:10.1016/j.jpubeco.2014.05.009.

Eksperimenti sa igrom javnog dobra prevashodno teže da odgovore upravo na pitanje kako izbeći grebatorstvo odnosno kako podstaći saradljivost aktera¹⁷.

Pokazano je da uvođenje sistema tzv. skupog kažnjavanja (*eng.* costly punishment) može da smanji učestalost grebatorstva u igri javnog dobra. Članovi grupe su spremni da kazne grebatore tako što će im oduzeti (novčane) poene, čak i kada za to moraju da izdvoje deo sopstvenih poena¹⁸. Ne samo faktičko kažnjavanje, već i mogućnost da se bude kažnjen, tj. neizvršena pretnja kaznom, dovode do značajnog povećanja stope saradljivosti na nivou grupe¹⁹. U studiji Fera i Gahtera, koja je više puta uspešno replicirana, prosečan doprinos javnom dobru²⁰ u igri bez kazne iznosio je 19% (od igračevog sledovanja poena), a u igri sa kaznom 58%. Prosečan doprinos u poslednjoj rundi igre bez kazne je 10%, a u igri sa kaznom 62%²¹.

2.3. Glavna saznanja terenskih istraživanja

Najveći deo rezultata o ponašanju ispitanika u igri javnog dobra potiče iz laboratorijskih eksperimenata, ali je sve više i onih sprovedenih na terenu – u realnim životnim okolnostima. Takođe, neke skorije studije teže da kombinuju laboratorijske eksperimente sa terenskim posmatranjima, kako bi se došlo do boljeg razumevanja saradljivog ponašanja u stvarnom svetu²².

Jedan tip igrača u situaciji socijalne dileme su uslovni kooperatori, koji će biti saradljivi sve dok su njihovi saigrači saradljivi, ali koji će, kada su njihovi saigrači grebatori, i sami postati nesaradljivi. Pored toga što pokazuje da jednom uspostavljena dobrovoljna saradnja može lako da se naruši, strategija uslovnih kooperatora ima i druge bitne posledice po grupu. Tako, način na koji pojedinac vidi sastav svoje grupe (da li su ostali članovi takođe kooperatori ili su grebatori), pa i samo ponašanje drugih članova (sarađivanje odnosno nesarađivanje), može da utiče na njegovu odluku o doprinošenju javnom dobru. Stoga svaki faktor koji utiče na formiranje uverenja pojedinaca o grupi može da utiče i na stopu saradljivog ponašanja u njoj²³.

Prema teoriji bihevioralnog realizma, pojedinac se vodi isključivo vlastitim interesom, pa se neće odlučiti na saradnju osim ako ne bude podmićen ili mu se ne zapreti. Međutim, uvođenje sistema mita i pretnji (npr. radi regulisanja bacanja smeća ili plaćanja poreza) može kod pojedinca da izazove sumnjičavost u pogledu toga da li ostali dobrovoljno doprinose dobru grupe. Prema teoriji reciprociteta, to bi moglo dodatno da pogorša problem grebatorstva. Stoga je kao moguća

¹⁷ Dawes, "Social Dilemmas," 170.

¹⁸ Ernst Fehr and Simon Gächter, "Altruistic Punishment in Humans," *Nature* 415 (2002), doi:10.1038/415137a.

¹⁹ Ernst Fehr and Simon Gächter, "Cooperation and Punishment in Public Goods Experiments," *American Economic Review* 90 (2000), doi:10.1257/aer.90.4.980.

²⁰ Pri obračunavanju su u obzir uzete sve runde i sa igračima kao partnerima i sa igračima kao strancima.

²¹ Ananish Chaudhuri, "Sustaining Cooperation in Laboratory Public Goods Experiments: a Selective Survey of the Literature," *Experimental Economics* 14 (2011): 58, doi:10.1007/s10683-010-9257-1.

²² Vidi: Matthias Benz and Stephan Meier, "Do People Behave in Experiments as in the Field?—evidence from Donations," *Experimental Economics* 11 (2008), doi:10.1007/s10683-007-9192-y.; Susan Laury and Laura O. Taylor, "Altruism Spillovers: Are Behaviors in Context-Free Experiments Predictive of Altruism Toward a Naturally Occurring Public Good?," *SSRN Journal* (2008), doi:10.2139/ssrn.894130.

²³ Simon Gächter, "Conditional Cooperation. Behavioral Regularities from the Lab and the Field and Their Policy Implications," in *Economics And Psychology: A Promising New Cross-Disciplinary Field*, ed. by Bruno S. Frey and Alois Stutzer, (Cambridge: MIT Press, 2007).

alternativa skupom regulatornom sistemu predložena promocija poverenja tj. davanje razloga pojedincu da veruje da i ostali daju svoj deo doprinosa. Kahan (2005) sugerise da će pojedinci često dobrovoljno doprinosti javnom dobru ako veruju da je i većina ostalih voljna da učini to isto²⁴.

Postupanje sa javnim dobrom je motivisano kako ekstrinzički (npr. ekonomskom dobiti), tako i intrinzički. Ljudi mogu da oseće altruističku brigu za drugog odnosno za kolektiv, kao i da im davanje „greje dušu“ (eng. warm-glow). Time što postaju davaoci, dobijaju priznanje i zahvalnost, srećni su što su učinili drugog srećnim, oslobođeni su krivice, uživaju u tome što su uradili pravu stvar²⁵. I eksperimentalno je pokazano da je doprinošenje javnom dobru nekada motivisano ovakvim osećanjima²⁶.

3. Ilustracije igre „javnog dobra“

Mogućnosti za primenu modela igre javnog dobra su raznovrsni: davanje dobrovoljnih i dobrotvornih priloga, volontiranje, plaćanje poreza, ekološki odgovorno ponašanje, itd. U ovim oblastima postoji deljeno dobro, kojem nesaradljivo ponašanje pojedinaca može da umanjiti vrednost. Kako su rezultati laboratorijskih i terenskih istraživanja akumulirani²⁷, poslednjih godina se obnavlja interesovanje za moguće implikacije igre javnog dobra za pisanje praktičnih politika^{28, 29}.

3.1. Dobrovoljni i dobrotvorni prilozi

Dobrotvorne organizacije često odaju neki vid javnog priznanja svojim donorima – objavljuju njihova imena ili im daju poklone koji oni mogu da pokazuju drugima. Efekat koji ima ova tzv. strategija objavljivanja može da se javi usled podleganja socijalnom pritisku, što sugerise serija eksperimenata sa igrom „javnog dobra“ koju su sproveli Andreoni i Petri (2004). Oni su pokazali da igrači teže da povećaju svoje individualne donacije kada informacije o ostalim igračima nisu poverljive, tj. kada imaju mogućnost da vide ko je pre njih sve donirao i koliko³⁰. Strategija

²⁴ Dan M Kahan, "The Logic of Reciprocity: Trust, Collective Action, and Law," in *Moral Sentiments and Material Interests: The Foundations of Cooperation in Economic Life*, ed. Herbert Gintis et al. (Cambridge: MIT Press, 2005).

²⁵ James Andreoni, "Philanthropy," in *Handbook of Giving, Reciprocity and Altruism*, ed. by Serge-Christophe Kolm and Jean Mercier Ythier (2006), 1220-1223. doi:10.1016/s1574-0714(06)02018-5

²⁶ Vidi: James Andreoni, "Cooperation in Public-Goods Experiments: Kindness or Confusion?," *The American Economic Review* 85 (1995).; Thomas R. Palfrey and Jeffrey E. Prisbrey, "Anomalous Behavior in Public Goods Experiments: How Much and Why?," *The American Economic Review* 87 (1997).

²⁷ Vidi: Gächter, "Conditional Cooperation."

²⁸ Chaudhuri, "Sustaining Cooperation in Laboratory Public Goods Experiments," 77.

²⁹ Jedan od pokazatelja ovog trenda je i to što je 2009. godine Nobelova nagrada za ekonomiju dodeljena američkoj politikološkinji Elinor Ostrom. Ona je osporila uobičajeno stajalište prema kom se zajedničkim resursima loše upravlja, pokazavši da samoupravne zajednice, putem sofisticiranih sistema i pravila, postižu dugotrajne i održive dogovore o korišćenju zajedničkih resursa (poput šuma i ribolovnih područja), te da ih nije potrebno privatizovati ili podrgnuti državnoj kontroli (Nobelprize.org. "Elinor Ostrom - Facts." Nobel Media AB. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2009/ostrom-facts.html).

³⁰ James Andreoni and Ragan Petrie, "Public Goods Experiments Without Confidentiality: a Glimpse into Fund-Raising," *Journal of Public Economics* 88 (2004), doi:10.1016/s0047-2727(03)00040-9.

objavljivanja može potencijalnim donatorima da pruži i korisne informacije o dobrotvornoj organizaciji i o samom dobru, što će ih navesti na doniranje³¹.

Uticaoj drugih osoba na odluku pojedinca o doniranju je bio predmet i naturalističkih terenskih eksperimenata. Martin i Randal (2008) su izveli eksperiment u jednoj umetničkoj galeriji, gde je ulaz bio besplatan, ali su posetioci mogli da doniraju novac galeriji stavljajući ga u providnu kutiju. Pokazano je da posetioci doniraju značajno više kada se u kutiji već nalazi nešto novca³². Slično je dobijeno i u drugim terenskim eksperimentima – npr. studenti su voljniji da doprinesu fondovima za pomoć stranim i studentima iz osetljivih društvenih grupa kada dobiju informaciju da je veliki procenat studentske populacije doprineo, u odnosu na situaciju kada dobiju informaciju da je mali procenat doprineo³³; više skijaša doprinosi fondu za izgradnju ski staze ako im se kaže da je pre njih više drugih skijaša takođe doprinelo³⁴; slušaoci daju veće priloge radio stanici kada su suočeni sa većim prilogom od strane prethodnog slušaoca³⁵. Demonstriran je i značajan efekat početnog ulaganja. Naime, što je procenat o već pokrivenom iznosu novca potrebnom za kupovinu kompjutera u lokalnom centru bio veći, to je prosečan doprinos građana takođe bio veći³⁶. Ovi nalazi bi mogli bar delom da se objasne delovanjem uslovne saradljivosti, ljudi doniraju ako veruju da i drugi doniraju³⁷, kao i socijalnog poređenja (tj. poređenja vlastitog ponašanja sa ponašanjem drugih osoba)³⁸.

3.2. Volonterstvo

Davanje dobrotvornih i dobrovoljnih novčanih priloga povezano je sa odlukom da se volontira i doprinese dobiti zajednice. Pokazano je da spremnost da se saraduje u igri „javnog dobra“ dobro predviđa to da li osoba izveštava o ulaganju svog vremena i novca u dobrotvorne svrhe³⁹.

³¹ Vesterlundova (2003) je analizirala slučaj kada potencijalnim donatorima za izgrađivanje nekog javnog dobra nisu dostupne potpune informacije o kvalitetu tog dobra. Tada znanje o tome koliki su doprinosi drugih osoba može da služi kao pokazatelj kvaliteta datog dobra, pa i same organizacije koja se zalaže za njegovo izgrađivanje. Autorka zaključuje da dobrotvorne organizacije treba da učine prethodne doprinose javno dostupnim, jer bi to imalo pozitivan efekat na naredne doprinose i pomoglo u prevazilaženju problema grebatorstva (Lise Vesterlund, "The Informational Value of Sequential Fundraising," *Journal of Public Economics* 87 (2003), doi:10.1016/s0047-2727(01)00187-6.).

³² Richard Martin and John Randal, "How Is Donation Behaviour Affected by the Donations of Others?" *Journal of Economic Behavior & Organization* 67 (2008), doi:10.1016/j.jebo.2007.08.001.

³³ Bruno S. Frey and Stephan Meier, "Social Comparisons and Pro-Social Behavior: Testing 'Conditional Cooperation' in a Field Experiment," *American Economic Review* 94 (2004), doi:10.1257/0002828043052187.

³⁴ Tobias Heldt, "Conditional cooperation in the field: cross-country skiers' behavior in Sweden," *Department of Economics and Society, Dalarna University, Sweden* (2005).

³⁵ Jen Shang and Rachel Croson, "A Field Experiment in Charitable Contribution: The Impact of Social Information on the Voluntary Provision of Public Goods," *The Economic Journal* 119 (2009), doi:10.1111/j.1468-0297.2009.02267.x.

³⁶ John A. List and David Lucking-Reiley, "The Effects of Seed Money and Refunds on Charitable Giving: Experimental Evidence from a University Capital Campaign," *Journal of Political Economy* 110 (2002), doi:10.1086/324392.

³⁷ Gächter, "Conditional Cooperation."

³⁸ Frey and Meier, "Social Comparisons and Pro-Social Behavior."

³⁹ Angela C. M. de Oliveira, Catherine Eckel, and Rachel T. A. Croson, "The Stability of Social Preferences in a Low-Income Neighborhood," *Southern Economic Journal* 79 (2012), doi:10.4284/0038-4038-79.1.15.

Internet je doneo nove načine da se volonterski doprinese javnom dobru. Na primer, Vikipedija je enciklopedija slobodnog sadržaja, čije članke može da piše i uređuje svako sa pristupom internetu. Međutim, potencijalni dobrovoljci se suočeni sa socijalnom dilemom. Zašto bi preuzeli na sebe trošak u vezi sa kreiranjem sadržaja koji kasnije može besplatno da koristi bilo ko? Prema konvencionalnoj teoriji racionalnog ponašanja, Vikipedija je projekat koji je osuđen na propast jer niko neće volontirati da kreira sadržaj, drugim rečima: „Problem sa Vikipedijom je to što radi samo u praksi. U teoriji, ona nikada ne može da radi“⁴⁰. Ipak, od zasnivanja 2001. godine, desetina miliona članaka je dostupno na oko 300 jezika. Objašnjenje možda može da pruži teorija reciprociteta. U jednoj studiji su Vikipedijini dobrovoljci učestvovali u onlajn igrama „javnog dobra“ i poverenja. Nađeno je da osobe koje više preferiraju reciprocitet (uzajamnost) u igrama, više i stvarno doprinose enciklopediji⁴¹.

3.3. Plaćanje poreza

Porezi se tipično koriste radi finansiranja raznih javnih dobara (obrazovanje, zdravstveno osiguranje, izgradnja puteva,...), od kojih svih članovi društva imaju dobit. Ipak, po pojedinca je materijalno najisplativije da ne plaća porez i da bude grebator o trošku svojih sunarodnika. Iako bi konvencionalna teorija predviđala da pojedinac neće plaćati porez jer je mogućnost da bude otkriven i kažnjen niska, činjenica je da se ljudi povinuju poreskim zakonima⁴². Pored toga, postoje nalazi u prilog tome da ljudi više plaćaju poreze nego što to predviđa standardni ekonomski model izbegavanja plaćanja poreza⁴³.

Na povinovanje poreskim zakonima može da utiče opažanje ponašanja drugih ljudi. Uslovna saradljivost je važan činilac u formiranju poreskog morala i, povratno, (izbegavanja) plaćanja poreza. Poreski moral može da se odredi kao intrinzička motivacija da se plati porez, koja sadrži osećanje moralne dužnosti i verovanje da se doprinosi društvu. Pokazano je da poreski moral opada kada platioci veruju da je izbegavanje plaćanja poreza često; s druge strane, kada veruju da su drugi platioci pošteni, poreski moral raste⁴⁴. Imajući ove nalaze u vidu, bilo bi dobro da predstavnici poreske uprave u centar pažnje ne stavljaju samo neplatiše kada se obraćaju javnosti, već i da naglase kako većina građana izmiruje svoje poreske obaveze⁴⁵.

⁴⁰ Noam Cohen, "The Latest on Virginia Tech, From Wikipedia," *The New York Times*, April 23, 2007, <http://www.nytimes.com/2007/04/23/technology/23link.html?ei=5124>.

⁴¹ Yann Algan, Yochai Benkler, Mayo Fuster Morell, and Jérôme Hergueux, "Cooperation in Peer Production Economy: Experimental Evidence from Wikipedia" (paper presented at Lyon Meeting, March, 2014).

⁴² Vidi: James Alm, Gary H. McClelland, and William D. Schulze, "Why Do People Pay Taxes?," *Journal of Public Economics* 48 (1992), doi:10.1016/0047-2727(92)90040-m.

⁴³ James Andreoni, Brian Erard, and Jonathan Feinstein, "Tax Compliance," *Journal of Economic Literature* 36 (1998), <http://www.jstor.org/stable/2565123>.

⁴⁴ Bruno S. Frey and Benno Torgler, "Tax Morale and Conditional Cooperation," *Journal of Comparative Economics* 35 (2007), doi:10.1016/j.jce.2006.10.006.

⁴⁵ Gächter, "Conditional Cooperation."

3.4. Ekološki odgovorno ponašanje

Nalazi igre javnog dobra imaju jasne implikacije i po ekološku održivost, na korišćenje i upravljanje prirodnim resursima.

Kardenas i saradnici (2002) su pitali učesnike u eksperimentu koliko vremena žele da ulože u skupljanje ogrevnog drva u lokalnim šumama (što je aktivnost koja degradira kvalitet lokalne vode), a koliko u alternativne aktivnosti, nepovezane sa tim javnim dobrima. Neki učesnici su imali isplativije alternativne aktivnosti („bogati“), a neki manje isplative („siromašni“). „Bogati“ su vršili manji pritisak na kvalitet lokalne vode. Međutim, „siromašni“ su bili više grupno orijentisani i preuzimali su veći teret i veću odgovornost kako bi preusmerili svoje grupe ka ponašanju koje je ekološki odgovornije. Praktična politika koja bi strogo kontrolisala ponašanje građana nižeg ekonomskog statusa, koji vrše veći pritisak na okolinu, mogla bi da bude kontraproduktivna ako time oslabljuje spremnost tog sloja da se založi da njihova zajednica ostvari ekološki efikasnije ishode⁴⁶.

Karpenter i Sekijeva (2011) primenjuju nalaze o različitom ponašanju igrača u laboratorijskoj igri „javnog dobra“ u predviđanju ponašanja japanskih ribolovaca. Pošto se lov škampi obavlja timski, postoji opasnost da ribolovci zabušavaju. Autori su pokazali kako su eksperimentalno izvedene mere socijalne preferencije direktno povezane sa produktivnošću ribolovnih aktivnosti. Naime, grupe sa većom stopom uslovljene saradljivosti – na ispoljenu saradljivost drugog ribolovac uzvraća većim doprinosom i obratno – kao i sa većom sklonosti ka neodobravanju zabušavanja, produktivnije su. Takođe, ribolovci u timovima gde se krajnji ulov deli ravnomerno svim brodovima, u odnosu na ribolovce u timovima gde se ulov deli samo u okviru jednog broda, smatraju druge ribolovce pre prijateljima nego suparnicima i osetljiviji su na socijalno neodobravanje⁴⁷. Jedna druga studija je pokazala da ribolovci koji su saradljiviji u eksperimentu „javnog dobra“ (kao i oni koji su manje nestrpljivi) koriste mreže koje neće u tolikoj meri eksploatisati resurse zajedničkog ribolovnog područja⁴⁸.

Slično, u situaciji upravljanja zajedničkim šumskim kompleksom, pokazano je da su grupe sa većim udelom članova koji uslovno sarađuju uspešnije u održavanju prirodnih resursa, kao i da ti članovi, u odnosu na ostale, najviše vremena provode nadgledajući šumu, čime podstiču grupnu saradljivost (tzv. skupo nadgledanje)⁴⁹.

4. Zaključak

Tenzija između podsticaja da se bude grebator i kolektivne dobiti do koje dovodi grupna saradnja postoji u mnogim situacijama u socijalnom okruženju, poput doniranja dobrotvornim

⁴⁶ Juan Camilo Cardenas, John Stranlund, and Cleve Willis, “Economic Inequality and Burden-Sharing in the Provision of Local Environmental Quality,” *Ecological Economics* 40 (2002). doi:10.1016/s0921-8009(01)00285-3.

⁴⁷ Jeffrey Carpenter and Erika Seki, “Do Social Preferences Increase Productivity? Field experimental evidence from fishermen in Toyama Bay,” *Economic Inquiry* 49 (2011). doi:10.1111/j.1465-7295.2009.00268.x.

⁴⁸ Ernst Fehr and Andreas Leibbrandt, “A Field Study on Cooperativeness and Impatience in the Tragedy of the Commons,” *Journal of Public Economics* 95 (2011). doi:10.1016/j.jpubeco.2011.05.013.

⁴⁹ Devesh Rustagi, Stefanie Engel, and Michael Kosfeld, “Conditional Cooperation and Costly Monitoring Explain Success in Forest Commons Management,” *Science* 330 (2010). doi:10.1126/science.1193649.

organizacijama, volontiranja, plaćanja poreza, proekološkog ponašanja,... Akumulacija empirijskih nalaza o saradljivosti u ovim i sličnim situacijama dovela je u pitanje konvencionalne teorije o ponašanju u socijalnim dilemama – ljudi su saradivali „u praksi, ali ne i u teoriji“. Članovi kolektiva koji raspolaže nekim javnim dobrom nisu saradivali uvek i u svim uslovima, ali njihovo ponašanje nije moglo da se objasni konceptom *homo economicus*-a, kojeg motiviše isključivo lična dobit i koji dela izolovano od ostatka kolektiva. Jasno je bilo da treba ponuditi novi, deskriptivni, a ne normativni model predikcije saradljivog ponašanja, koji se eksperimentalno izučavao preko igre „javnog dobra“.

Brojni laboratorijski i terenski eksperimenti su pokazali da postoje kategorije ljudi koje se u igri javnog dobra uvek ponašaju saradljivo ili saraduju ukoliko ostatak grupe saraduje. Utvrđeno je i da su ljudi spremni da se odreknu dela svog dobitka da bi grebatore „doveli u red“, kao i da ih osim novca ili uštede vremena i rada, motiviše i reciprocitet i atmosfera poverenja. Pored teorijskog značaja, nalazi eksperimenata sa igrom „javnog dobra“ direktno se primenjuju i pri pravljenju strategija upravljanja zajedničkim resursima, kreiranju praktičnih politika i komunikaciji sa javnošću.

Modernim zajednicama tek predstoji da se izbore sa problemom grebatorstva, pogotovo uzevši u obzir da trošenje zajedničkih resursa ima trenutne, ali i odložene posledice. Sadašnje generacije zapravo igraju igru „javnog dobra“ sa budućim. Profitiraće ako uspostave održivi razvoj na ekonomskom i socijalnom planu, ali pri tome ne smeju da umanje šanse za razvoj generacijama

Literatura

- Algan, Yann, Yochai Benkler, Mayo Fuster Morell, and Jérôme Hergueux. “Cooperation in Peer Production Economy: Experimental Evidence from Wikipedia.” Paper presented at Lyon Meeting, March, 2014.
- Alm, James, Gary H. McClelland, and William D. Schulze. “Why Do People Pay Taxes?.” *Journal of Public Economics* 48 (1992): 21–38. doi:10.1016/0047-2727(92)90040-m.
- Andreoni, James. "Cooperation in Public-Goods Experiments: Kindness or Confusion?." *The American Economic Review* 85 (1995): 891-904.
- Andreoni, James, Brian Erard, and Jonathan Feinstein. “Tax Compliance.” *Journal of Economic Literature* 36 (1998): 818–860. <http://www.jstor.org/stable/2565123>.
- Andreoni, James, and Ragan Petrie. “Public Goods Experiments Without Confidentiality: a Glimpse into Fund-Raising.” *Journal of Public Economics* 88 (2004): 1605–1623. doi:10.1016/s0047-2727(03)00040-9.
- Andreoni, James. “Philanthropy.” In *Handbook of Giving, Reciprocity and Altruism*, edited by Serge-Christophe Kolm and Jean Mercier Ythier (2006): 1201–1269. doi:10.1016/s1574-0714(06)02018-5.
- Benz, Matthias, and Stephan Meier. “Do People Behave in Experiments as in the Field?—evidence from Donations.” *Experimental Economics* 11 (2008): 268–281. doi:10.1007/s10683-007-9192-y.

- Cardenas, Juan Camilo, John Stranlund, and Cleve Willis. “Economic Inequality and Burden-Sharing in the Provision of Local Environmental Quality.” *Ecological Economics* 40 (2002): 379–395. doi:10.1016/s0921-8009(01)00285-3.
- Carlsson, Fredrik, Olof Johansson-Stenman, and Pham Khanh Nam. “Social Preferences Are Stable over Long Periods of Time.” *Journal of Public Economics* 117 (2014): 104–114. doi:10.1016/j.jpubeco.2014.05.009.
- Carpenter, Jeffrey, and Erika Seki. “Do Social Preferences Increase Productivity? Field experimental evidence from fishermen in Toyama Bay.” *Economic Inquiry* 49 (2011): 612–630. doi:10.1111/j.1465-7295.2009.00268.x.
- Chaudhuri, Ananish. “Sustaining Cooperation in Laboratory Public Goods Experiments: a Selective Survey of the Literature.” *Experimental Economics* 14 (2011): 47–83. doi:10.1007/s10683-010-9257-1.
- Cohen, Noam. “The Latest on Virginia Tech, From Wikipedia.” *The New York Times*, April 23, 2007. <http://www.nytimes.com/2007/04/23/technology/23link.html?ei=5124>.
- Colman, Andrew M. “Cooperation, Psychological Game Theory, and Limitations of Rationality in Social Interaction.” *Behavioral and Brain Sciences* 26 (2003): 139–153. doi:10.1017/s0140525x03000050.
- Dawes, Robyn M. “Social Dilemmas.” *Annual Review of Psychology* 31 (1980): 169–193. doi:10.1146/annurev.ps.31.020180.001125.
- De Oliveira, Angela C. M., Catherine Eckel, and Rachel T. A. Croson. “The Stability of Social Preferences in a Low-Income Neighborhood.” *Southern Economic Journal* 79 (2012): 15–45. doi:10.4284/0038-4038-79.1.15.
- Fehr, Ernst, and Simon Gächter. “Cooperation and Punishment in Public Goods Experiments.” *American Economic Review* 90 (2000): 980–994. doi:10.1257/aer.90.4.980.
- Fehr, Ernst, and Simon Gächter. “Altruistic Punishment in Humans.” *Nature* 415 (2002): 137–140. doi:10.1038/415137a.
- Fehr, Ernst, and Andreas Leibbrandt. “A Field Study on Cooperativeness and Impatience in the Tragedy of the Commons.” *Journal of Public Economics* 95 (2011): 1144–1155. doi:10.1016/j.jpubeco.2011.05.013.
- Fischbacher, Urs, Simon Gächter, and Ernst Fehr. “Are People Conditionally Cooperative? Evidence from a Public Goods Experiment.” *Economics Letters* 71 (2001): 397–404. doi:10.1016/s0165-1765(01)00394-9.
- Fong, Christina M., Samuel Bowles, and Herbert Gintis. “Reciprocity and the Welfare State.” In *Moral Sentiments and Material Interests: The Foundations of Cooperation in Economic Life*, edited by Herbert Gintis, Samuel Bowles, Robert Boyd, and Ernst Fehr, 277–302. Cambridge: MIT Press, 2005.
- Frey, Bruno S, and Stephan Meier. “Social Comparisons and Pro-Social Behavior: Testing ‘Conditional Cooperation’ in a Field Experiment.” *American Economic Review* 94 (2004): 1717–1722. doi:10.1257/0002828043052187.
- Frey, Bruno S., and Benno Torgler. “Tax Morale and Conditional Cooperation.” *Journal of Comparative Economics* 35 (2007): 136–159. doi:10.1016/j.jce.2006.10.006.

- Gächter, Simon. "Conditional Cooperation. Behavioral Regularities from the Lab and the Field and Their Policy Implications." In *Economics And Psychology: A Promising New Cross-Disciplinary Field*, edited by Bruno S. Frey and Alois Stutzer. Cambridge: MIT Press, 2007.
- Hardin, Garrett. "The Tragedy of the Commons." *Science* 162 (1968): 1243–1248. doi:10.1126/science.162.3859.1243.
- Heldt, Tobias. "Conditional cooperation in the field: cross-country skiers' behavior in Sweden." *Department of Economics and Society, Dalarna University, Sweden* (2005).
- Hilbig, Benjamin E., Ingo Zettler, and Timo Heydasch. "Personality, Punishment and Public Goods: Strategic Shifts Towards Cooperation as a Matter of Dispositional Honesty-Humility." *European Journal of Personality* 26 (2012): 245–254. doi:10.1002/per.830.
- Hudson, John, and Philip Jones. "Public Goods: An Exercise in Calibration." *Public Choice* 124 (2005): 267–282. doi:10.1007/s11127-005-2048-0.
- Kahan, Dan M. "The Logic of Reciprocity: Trust, Collective Action, and Law." In *Moral Sentiments and Material Interests: The Foundations of Cooperation in Economic Life*, edited by Herbert Gintis, Samuel Bowles, Robert Boyd, and Ernst Fehr, 339–379. Cambridge: MIT Press, 2005.
- Kollock, Peter. "Social Dilemmas: The Anatomy of Cooperation." *Annual Review of Sociology* 24 (1998): 183–214. doi:10.1146/annurev.soc.24.1.183.
- Kurzban, Robert, and Daniel Houser. "Individual Differences in Cooperation in a Circular Public Goods Game." *European Journal of Personality* 15 (2001): S37–S52. doi:10.1002/per.420.
- Laury, Susan, and Laura O. Taylor. "Altruism Spillovers: Are Behaviors in Context-Free Experiments Predictive of Altruism Toward a Naturally Occurring Public Good?." *SSRN Journal* (2008). doi:10.2139/ssrn.894130.
- Ledyard, John O. "Public Goods: A Survey of Experimental Research." In *Handbook of Experimental Economics*, edited by John H. Kagel and Alvin E. Roth, 111–194. Princeton: Princeton University Press, 1995.
- List, John A., and David Lucking-Reiley. "The Effects of Seed Money and Refunds on Charitable Giving: Experimental Evidence from a University Capital Campaign." *Journal of Political Economy* 110 (2002): 215–233. doi:10.1086/324392.
- Martin, Richard, and John Randal. "How Is Donation Behaviour Affected by the Donations of Others?." *Journal of Economic Behavior & Organization* 67 (2008): 228–238. doi:10.1016/j.jebo.2007.08.001.
- Morrell, Kevin. "Governance and the Public Good." *Public Administration* 87 (2009): 538–556. doi:10.1111/j.1467-9299.2009.01756.x.
- Nobelprize.org. "Elinor Ostrom - Facts." Nobel Media AB. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2009/ostrom-facts.html.
- Palfrey, Thomas R., and Jeffrey E. Prisbrey. "Anomalous Behavior in Public Goods Experiments: How Much and Why?." *The American Economic Review* 87 (1997): 829–846.
- Peysakhovich, Alexander, Martin A. Nowak, and David G. Rand. "Humans Display a 'Cooperative Phenotype' that is Domain General and Temporally Stable." *Nature Communications* 5 (2014): 4939. doi:10.1038/ncomms5939.

- Ross, Don, “Game Theory”. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edited by Edward N. Zalta, 2016. <http://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/game-theory/>.
- Rustagi, Devesh, Stefanie Engel, and Michael Kosfeld. “Conditional Cooperation and Costly Monitoring Explain Success in Forest Commons Management.” *Science* 330 (2010): 961–965. doi:10.1126/science.1193649.
- Shang, Jen, and Rachel Croson. “A Field Experiment in Charitable Contribution: The Impact of Social Information on the Voluntary Provision of Public Goods.” *The Economic Journal* 119 (2009): 1422–1439. doi:10.1111/j.1468-0297.2009.02267.x.
- Vesterlund, Lise. “The Informational Value of Sequential Fundraising.” *Journal of Public Economics* 87 (2003): 627–657. doi:10.1016/s0047-2727(01)00187-6.
- Volk, Stefan, Christian Thöni, and Winfried Ruigrok. “Temporal Stability and Psychological Foundations of Cooperation Preferences.” *Journal of Economic Behavior & Organization* 81 (2012): 664–676. doi:10.1016/j.jebo.2011.10.006.
- Weber, J. Mark, Shirli Kopelman, and David M. Messick. “A Conceptual Review of Decision Making in Social Dilemmas: Applying a Logic of Appropriateness.” *Personality and Social Psychology Review* 8 (2004): 281–307. doi:10.1207/s15327957pspr0803_4.
- Yamagishi, Toshio, Nobuhiro Mifune, Yang Li, Mizuho Shinada, Hirofumi Hashimoto, Yutaka Horita, Arisa Miura, et al. “Is Behavioral Pro-Sociality Game-Specific? Pro-Social Preference and Expectations of Pro-Sociality.” *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 120 (2013): 260–271. doi:10.1016/j.obhdp.2012.06.002.

Summary

Social dilemmas are situations characterized by a tension between acting in one's immediate self-interest and acting in the longer-term collective interest. Many social dilemmas take the form of a public goods game, in which people decide how much to contribute to a public good (such as paying for public transportation, recycling or engaging in teamwork). One major challenge is the free-rider problem – it is individually tempting to contribute as little as possible to the public good, while profiting off others’ cooperation. If everyone decides to behave uncooperatively, the collective is worse off than it might have been otherwise. In terms of *homo economicus* characterization of human behavior, free-riding constitutes a rational choice. However, an overwhelming amount of psychological and behavioral economics research shows that players in the public goods game behave more cooperatively than strict rationality would permit. In this paper, I have presented the most important findings from public good experiments in the lab and the field. I have also discussed how this empirical evidence can help interpret some naturally occurring phenomena, like charitable giving, volunteering, tax morale, and management of common-pool natural resources. I conclude by pointing out that the fact that people donate to charities, volunteer, mostly do not evade taxes on a large scale, care for the environment, etc. suggests that rational choice hypothesis is inconsistent with the degree of cooperation in social dilemmas and that psychological game theory approach is required to solve this problem.

Keywords: social dilemmas, cooperation, game theory, public goods game, rational choice theory, conditional cooperation

Ključne reči: socijalne dileme, saradljivost, teorija igara, igra javnog dobra, teorija racionalnog izbora, uslovna saradljivost

BIOGRAFIJA

Aleksandra Lazić (1992) je master studentkinja istraživačke psihologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, gde je diplomirala psihologiju među 3% najboljih studenata generacije 2015. godine. Trenutno radi na master tezi „Pospešivanje saradljivosti u socijalnim dilemama“, u okviru bilateralne saradnje sa Univerzitetom u Ulmu. Zajedno sa kolegama je objavila rad „Implicitni i eksplicitni akademski rodni stereotipi učenika osmog razreda“ (Zbornik radova sa XXII naučnog skupa Empirijska istraživanja u psihologiji; 2016). Učestvovala je pisanju izveštaja za regionalni projekat „Od inkluzivnih identiteta ka inkluzivnim društvima: Istraživanje kompleksnosti socijalnih identiteta na Zapadnom Balkanu“, finansiranom od strane RRPP. Volonterka je Prijatelja dece Srbije, trenutno angažovana kao asistentkinja na projektu o deci migrantima koja putuju bez pratnje. Kontakt: lazic.ale@gmail.com

BIOGRAPHY

Aleksandra Lazić (1992) is a Masters Student of Research Psychology at the University of Belgrade. She received a Bachelor's degree in psychology from the same university, having graduated in the top 3 percent of her class in 2015. She is currently writing her master's thesis on "Enhancing Cooperation in Social Dilemmas", under a bilateral cooperation programme with Ulm University. Together with her colleagues, she published a research called "Implicit and Explicit Academic Gender Stereotypes of 8th Graders" (Scientific conference 22nd Empirical Research in Psychology Collection of Papers; 2016). She participated in writing a report for a regional project "From Inclusive Identities to Inclusive Societies: Exploring Complex Social Identity in Western Balkans", funded by RRPP. She volunteers for NGO Friends of Children of Serbia, currently as an assistant on a project focused on unaccompanied migrant children. Contact: lazic.ale@gmail.com

Ujedinjene nacije u posthladnoratovskom svetu: protivrečnosti i izgledi sistema kolektivne bezbednosti

1. Uvod

„Mi, ujedinjeni narodi sveta, dali smo sebi obećanje da ćemo spasiti sledeće generacije od posledica ratova koji su dva puta doneli čovečanstvu tugu, i ponovo potvrđujemo veru u prava čoveka i ponos pojedinca i ravnopravna prava muškarcima, ženama i svim nacijama bilo da su deca ili odrasli.”⁵⁰

Prošlo je više od pola veka od kada je formirana Organizacija Ujedinjenih nacija i od kada je njena Povelja usvojena, a koju danas čini međunarodna zajednica od 193 države. Iako je protekao dug period, principi i ciljevi Povelje UN još uvek su za međunarodnu zajednicu ostali neostvareni ideali. Kako vreme prolazi sve se manje veruje da se Organizacija Ujedinjenih nacija (OUN) reformiše i da se još uvek pripremaju i sprovode mere koje će je vratiti na kolosek na kome se decenijama nalazila. Više je nego očigledno da se ne radi o tome, već o postojanom trendu potiskivanja organizacije na margine međunarodnih odnosa, da bi se redukovala njena uloga i mandati, i to bez formalne izmene Povelje, kojom je ceo sistem UN-a uspostavljen u San Francisku 1945. godine. Postavlja se pitanje da li je reč o politici pojedinih ili grupe zemalja koje nastoje da degradiraju ovu organizaciju, ili je njena degradacija posledica globalnih procesa koji su zahvatili međunarodne odnose i glavne segmente tih odnosa. Verovatno i o jednom i o drugom. Promene, koje su već duže vreme u toku, ne bi bile moguće bez delovanja vlada država članica,⁵¹ ali i promene koje je samo čovečanstvo pretrpelo uticali su da se ova organizacija u svom delovanju udalji od sadržaja Povelje i ciljeva zbog kojih je formirana. U vezi sa sadašnjom situacijom u kojoj se nalaze Ujedinjene nacije nameću se mnoga pitanja o aktivnostima ove organizacije i mogućnostima njenog postojanja uprkos međunarodnim promenama koje su negativno uticale kako na mehanizam njenog rada tako i na suštinu njenih ciljeva u svetu – to jest u uslovima brzih promena u međunarodnim odnosima, u odnosima između država i njihovih građana, kao i u odnosima između Istoka i Zapada, odnosno Severa i Juga.⁵² Interesantno je, ipak, primetiti da je opšta privrženost viziji koju UN projektuje još veoma snažna, i da se retko mogu čuti otvorena negiranja potrebe za Ujedinjenim nacijama na kakve smo navikli proteklih decenija. Međutim, događaji su vremenom išli u drugom pravcu. Ne ulazeći ovom prilikom u analizu uspeha i neuspeha UN-a, možemo reći da je ova organizacija imala i autoritet i

⁵⁰ Ujedinjene nacije “Povelja UN”, <http://www.un.org/en/sections/un-charter/un-charter-full-text/index.html> (pristupljeno 10.05.2016.)

⁵¹ Ljubiša Sekulić, „Ujedinjene nacije, gubljenje daha“, Nedeljnik „Vreme“, 2000. http://www.vreme.co.rs/arhiva_html/500/23.html (pristupljeno 15.05.2016.)

⁵² Tamim G. Malko, „Organizacija Ujedinjenih nacija i potreba reforme“. Doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, 2015, 1.

uticaj, i da se tek u novije vreme udaljila od kolotečine koju joj je odredila sama Povelja i razlog zbog koga je osnovana.

2. Od (ne)ostvernih ideala do surove realnosti

Osnivanje Organizacije Ujedinjenih nacija i stupanje na snagu Povelje predstavljali su veliki i osobiti napredak u okviru međunarodnih organizacija. To je značilo da se prvi put u istoriji čovečanstva osniva jedna velika politička organizacija koja nosi međunarodno obeležje, a koja u svom sastavu ima stalne organe i okuplja sve nacije sveta. Razvoj Organizacije Ujedinjenih nacija i način njenog funkcionisanja tekao je u suprotno smeru od onoga koji je predviđen njenom Poveljom i suprotno viziji njenih osnivača. To se dogodilo usled podele pobednika u ratu na dva sukobljena tabora i pojave Hladnog rata među njima, kao i usled porasta broja nesvrstanih zemalja Trećeg sveta, koje su predstavljale većinu u Generalnoj skupštini. Činjenica je da se vremenom stav država prema UN menjao i varirao. To je prouzrokovalo različitost u njihovim stavovima i idejama u vezi sa potrebom reforme Ujedinjenih nacija ili povećanjem stepena njene efikasnosti. Međutim, očekivanja koja su pratila osnivanje ove organizacije vremenom su se izjalovila. Tome su doprinela ograničavanja njene aktivnosti pod pritiskom moćnih država, tako da se njena funkcija često pretvarala u instrument za opravdavanje interesa moćnih država. Pri tom, zaboravljalo se da je osnovni cilj osnivanja ove međunarodne organizacije očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti i preduzimanje svih potrebnih mera za ostvarivanje tog cilja od kojeg se, kako nam se čini, ova organizacija umnogome distancirala.⁵³

U senci aktuelnih događaja koji se dešavaju u međunarodnom sistemu, kritičari Ujedinjenih nacija i oni koji se zalažu za jačanje uloge svetske organizacije u očuvanju mira u svetu nikada nisu bili složniji: UN je u degradiranom stanju, njen ugled potkopan, a reforma UN potrebna više nego ikad. U istoriji ove organizacije bilo je reformi, ali one nisu menjale njen karakter i ulogu. Menjale su se forme i metodi delovanja, ali se sadržina neprestano potvrđivala i širila, kako su to okolnosti i potrebe za saradnjom zahtevale. Vodeće zapadne zemlje učestvovala su u jačanju organizacije, ali su vremenom postajale sve podozrivije prema mnogim akcijama koje je ona preduzimala i prema naraslim ambicijama većine zemalja članica da organizacija bude stožer i glavni stub multilateralne saradnje u svetu. U tim vremenima bilo je veoma teško negirati takvu ulogu UN-a, pa su svi oni koji je nisu želeli, počeli da je suzbijaju, ali ne otvorenim suprotstavljanjima takvom kursu, već pre svega kritikama za neracionalnost, rasipanje sredstava, dupliranje aktivnosti, birokratizaciju i slično. Međutim, ciljevi kritike nisu bili korekcije i poboljšavanja, već ograničavanje delovanja i permanentno slabljenje uloge i značaja ove organizacije.

Prvi znaci dubljih promena fizionomije UN-a manifestovali su se na ekonomskom području, u početku kao otpor SAD-a i drugih vodećih zemalja Zapada tzv. politici UN-a za ekonomski razvoj i njenoj kulminacionoj tački oličenoj u konceptu za uspostavljanje tzv. novog međunarodnog ekonomskog poretka. Vremenom su ti otpori prerasli u osporavanje nadležnosti UN-a da se bave najvažnijim ekonomskim pitanjima, uz sve upornije insistiranje na ulozi institucija

⁵³ Tamim G. Malko, „Organizacija Ujedinjenih nacija i potreba reforme“. Doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, 2015, 49.

i organizacija kao što su Međunarodni monetarni fond (MMF), Svetska banka (SB) i Svetska trgovinska organizacija (STO). Takođe, često se manipuliralo Organizacijom Ujedinjenih nacija radi intervencije, pri čemu se pribegavalo različitim opravdanjima, u zavisnosti od situacije i interesa. Bilo je intervencija (navodno) radi odbrane demokratije, prava na samoopredeljenje, borbe protiv terorizma i uništenja oružja za masovno uništenje (pr. Avganistan, Irak, Liban, Sudan, Sirija). Smanjenje ingerencija UN-a ogleda se i u njenim tradicionalnim aktivnostima u sprovođenju raznih programa tehničke i druge pomoći zemljama u razvoju, tako što oni dobijaju bilateralni karakter u formalno multilateralnim okvirima UN-a. Dok se sve ovo dešavalo javno i bilo prisutno u debatama u Generalnoj skupštini i raznim drugim telima⁵⁴, i više je nego očigledno da je vođena i politika tihe marginalizacije UN-a, bez pravih debata i bez ikakvih formalnih odluka same organizacije.

3. Savet bezbednosti – jedini organ koji funkcioniše u punoj meri?

Savet bezbednosti je, kako mu i ime nagoveštava, središna tačka sistema kolektivne bezbednosti UN, u primarnom smislu regulisanja međunarodne upotrebe sile. Povelja Ujedinjenih nacija, nasuprot Povelji Lige naroda, pokušavala je da uspostavi jednu vrstu ravnoteže između, s jedne strane, principijelno pravne teorije, čiji je cilj utvrđivanje demokratskog obeležja Organizacije putem poštovanja principa jednakosti među članovima, i sa druge strane, realne teorije, čiji je cilj koncentracija na ostvarivanju efikasnosti velikih država putem dodele posebnih prioriteta u procesu donošenja značajnih odluka u UN. Svojom nadležnošću ovaj organ je imao da odgovori na nekoliko zahteva. Naime, Savet mora da deluje brzo, odlučno i sa potrebnim autoritetom, ali i da pri tome obezbedi direktorijum velikih sila i ne naruši ravnotežu između njih⁵⁵. Od 15 zemalja članica, uključujući pet velikih sila sa privilegovanim položajem (stalno članstvo i pravo veta – SAD, Velika Britanija, Francuska, Kina, Rusija), Savet bezbednosti postaje baš zato, manje-više, jedini važan organ UN-a koji funkcioniše u punoj meri.

Slabljenje UN-a, kao demokratske organizacije ravnopravnih zemalja članica, ogleda se i u sve izrazitijoj ulozi Saveta bezbednosti (SB) u odnosu na Generalnu skupštinu (GS), u kojoj su zastupljene sve članice UN-a. Nasuprot odredbama Povelje o primatu Generalne skupštine nad svim drugim telima i organima UN-a, u praksi se pokazalo da je Savet bezbednosti nadležan da, na primer, predlaže generalnog sekretara UN-a, da “isključivo” odlučuje o svim pitanjima mira i bezbednosti, da upućuje misije u razne delove sveta na osnovu Povelje UN-a. Ni u jednom od navedenih primera, međutim, odluke Saveta bezbednosti ne mogu se sprovesti bez saradnje sa Generalnom skupštinom. Samo ona može, na predlog Saveta bezbednosti, postaviti generalnog sekretara ili odobriti finansijska sredstva za slanje raznih misija u svet i slično. Problem je u tome što se Generalna Skupština ne koristi ovlašćenjima iz Povelje, već automatski izvršava sve odluke Saveta bezbednosti. Takođe, inicijativa koja je u velikoj meri uticala na ograničavanje uloge UN-

⁵⁴ Ljubiša Sekulić, „Ujedinjene nacije, gubljenje daha“, Nedeljnik „Vreme“, 2000.
http://www.vreme.co.rs/arhiva_html/500/23.html (pristupljeno 15.05.2016.)

⁵⁵ Tamim G. Malko, „Organizacija Ujedinjenih nacija i potreba reforme“. Doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, 2015. str.33

a bilo je osnivanje Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS). Bez obzira na svrsishodnost te organizacije, ona je objektivno suzila domene delovanja UN-a, kad se ima u vidu da se aktivnosti dve institucije u velikoj meri podudaraju. Po ugledu na OEBS, i ostali kontinenti su krenuli tim putem, što neće ostati bez posledica po UN.⁵⁶

U susret današnjim izazovima, uloga i misija Saveta bezbednosti je itekako dobila na značaju, ali modernizacija njegove strukture predstavlja važan aspekt reforme UN- a. Naravno , Savet bezbednosti je i dalje najmerodavniji organ kada su u pitanju zadaci u okviru održavanja međunarodnog mira i bezbednosti. On igra važnu ulogu u odobravanju mirovnih misija, režimu sankcija i naporima da reši konflikte. Međutim, najmoćniji organ u UN podseća na strukturu koja je postojalo tokom Hladnog rata – kada je veći deo sveta izostavljen iz njegovih odluka. Postavivši se u praksi kao najvažniji organ UN-a, Savet bezbednosti je glavni i kada se razmatraju razne mere za tzv. reformu UN-a pri čemu se, pre svega, ističu predlozi o proširenju njegovog sastava, izmeni načina donošenja odluka, uvođenju nekih novih kategorija zemalja članica i slično. Za sada, sporazuma o tim pitanjima nema ni na vidiku.⁵⁷ Međutim, ne možemo a da se ne zapitamo kako je moguće da su do danas pet država članica zadržale privilegovanu ulogu među nacijama, kako mesto u stalnim sedištim organa UN-a, tako i pravo veta? Kako to da Francuska i Velika Britanija zadrže sve privilegije, kada one doprinose daleko manje sredstava nego Japan ili Nemačka, koja je posle SAD-a najveći finansijski donator? Kako mogu da Afrika, Latinska Amerika i arapske države ostanu po strani? Kada je poslednji put sprovedena reforma, jedna trećina sadašnjih država članica nije postojala, ili je bila pod kolonijalnom kontrolom ili smatrane delom druge države. Savet bezbednosti nije uspeo da se prilagodi promenama koje su se dogodile u poslednjih šest decenija kao što su dekolonizacija, uspona zemalja BRICS-a i proces globalizacije. Kao takav, Savet Bezbednosti predstavlja zastarelu strukturu koja ne odgovara u dovoljnoj meri na izazove održavanja međunarodnog mira i bezbednosti u 21. veku.

Prema navodima sirijskog stalnog izaslanika pri UN dr Bašara al Džafarija, reforma Ujedinjenih nacija u današnje vreme je postala zakonska nužnost na osnovu zahteva država članica. To znači da nije posredi interes nego zakonska potreba. Savet bezbednosti sa njegovom sadašnjom strukturom ne predstavlja međunarodnu demokratiju, niti ravnopravno rešava međunarodne događaje u vezi sa obezbeđivanjem međunarodnog mira i bezbednosti. Da bi održao svoj legitimitet, a samim tim i podršku za svoje postupke, Savet Bezbednosti u svom članstvu mora da održava sadašnju realnost globalne moći država. Ovlašćenja o intervenciji i slanju mirovnih misija moraju da uključe i pogođena područja, a one zemlje koje pružaju značajna finansijska sredstva moraju imati jaču reč u donošenju odluka. Izazovi sa kojima će se svet u narednom period suočiti - klimatske promene, terorizam, migracije, neproliferacija - zahtevaju globalna rešenja, koja će morati da obuhvate glasove iz svih regiona sveta.⁵⁸

⁵⁶Ljubiša Sekulić, „Ujedinjene nacije, gubljenje daha“, Nedeljnik „Vreme“, 2000.
http://www.vreme.co.rs/arhiva_html/500/23.html (pristupljeno 15.05.2016.)

⁵⁷ Ljubiša Sekulić, „Ujedinjene nacije, gubljenje daha“, Nedeljnik „Vreme“, 2000.
http://www.vreme.co.rs/arhiva_html/500/23.html (pristupljeno 15.05.2016)

⁵⁸ Nancy Soderberg, “ Time to bring the United Nations Security Council into the 21st century”, Georgetown Journal of International Affairs, 2015.

4. Zaključak

Kada prođe više od sedamdeset godina postojanja bilo koje institucije, to je prilika za ponovno razmatranje njenog rada i izvlačenje pouke iz onoga što je učinila, i koliko je u tome imala uspeha. Kada saberemo sve utiske, možemo da primetimo da su reforme došle do koraka koji više ne sme da se odloži, jer za to vreme, međunarodni sistem se menjao i razvijao, a geografska karta sveta, kao i centri sile, više puta menjali. U vreme kada je formirana, u vreme ravnoteže velikih međunarodnih sila, njeni članovi su se čvrsto obavezali na očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti. Međutim, mehanizam rada UN je bio povezan sa ravnotežom u međudržavnim odnosima nakon Hladnog rata. UN su možda relativno uspele da socijalno i humanitarno pomognu nekim siromašnim državama ili nekim državama koje su bile obuhvaćene ratom ili prirodnim katastrofama, ali nisu uspele da balansiraju između suprotstavljenih sila. Da bi se pokrenuo optimistični točak istorije, to bez daljnjeg, zahteva realnu analizu svetskog dešavanja i to od strane velikih sila koje poseduju ekonomsku, finansijsku i političku moć. Svetu je sada, više nego ikada, potrebna nova konferencija, poput one održane u San Francisku, radi sanacije problema bolne svetske realnosti obnovom dogovora⁵⁹ o održavanju međunarodnog mira i bezbednosti.

U svetlu svih ovih događaja, postavlja se pitanje da li je realno očekivati da se UN mogu odbraniti i vratiti svojim kompetencijama i ulozi definisanim Poveljom, koja je još na snazi. U tom pravcu najviše se angažuju nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju, ali je za sada neizvesno kako će se događaji dalje razvijati. UN će sigurno nastaviti da deluju, ali verovatno drugačije nego do sada. Kao što se u svojoj istoriji nisu menjale prema nekoj unapred utvrđenoj skici ili planu, tako će se verovatno menjati i u budućnosti, pragmatično, prema tekućim potrebama⁶⁰ i neizbežnim kompromisima.

Literatura

1. Tamim G. Malko, „Organizacija Ujedinjenih nacija i potreba reforme“. Doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, 2015. http://www.fpn.bg.ac.rs/sites/default/files/docs/tamim_malko_disertacija_fpn.pdf (pristupljeno 05.05.2016.)
2. Ljubiša Sekulić, „Ujedinjene nacije, gubljenje daha“, Nedeljnik „Vreme“, 2000. http://www.vreme.co.rs/arhiva_html/500/23.html (pristupljeno 15.05.2016.)
3. Nancy Soderberg, “ Time to bring the United Nations Security Council into the 21st century”, Georgetown Journal of International Affairs, 2015.
4. Ujedinjene nacije, “Povelja UN”, <http://www.un.org/en/sections/un-charter/un-charter-full-text/index.html> (pristupljeno 10.05.2016.)

⁵⁹ Tamim G. Malko, „Organizacija Ujedinjenih nacija i potreba reforme“. Doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, 2015. str. 71

⁶⁰ Ljubiša Sekulić, „ Ujedinjene nacije, gubljenje daha“, Nedeljnik „Vreme“, 2000. http://www.vreme.co.rs/arhiva_html/500/23.html (pristupljeno 15.05.2016.)

5. <http://www.un.org/en/index.html> (pristupljeno 25.05.2016.)
6. Duška Anastasijević, „Relikvija i reforme“, Nedeljnik „Vreme“, 2004. <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=398887> (pristupljeno 25.05.2016.)
7. Vuk Jeremić, „ Budućnost Ujedinjenih nacija: Vratiti poverenje čovečanstvu“, CIRSD, 2016 <http://www.cirsd.org/srpski/vesti/clanak/buducnost-ujedinjenih-nacija-vratiti-poverenje-covecanstva> (pristupljeno 10.05. 2016.)
8. Temitope Oludoun, “ Peace and Security as a Catalyst for the Reform of the UN Security Council”, International Strategic Research Organization Turkey,2014.
9. Debusmann, Bernd, “The Security Council Shows its Weakness”, Reuters Edition, 2012.
10. Carne Ross, The Guardian, S engleskog prevela Slobodanka Glišić, “ Kraj Ujedinjenih nacija”, 2016. <http://pescanik.net/kraj-ujedinjenih-nacija/>
- 11.

Rezime

Svet se tokom prošlog perioda pozdravio sa mnogim tekovinama Drugog svetskog rata, kao što su bipolarni poredak, podela Evrope, Varšavski pakt i jedinstvena Jugoslavija. Danas, kada je prošlo više od sedamdeset godina od njenog osnivanja, potreba za reformom je postala neodlažan korak. Savet bezbednosti, kao najvažniji organ u obezbeđivanju mira i bezbednosti, reflektuje podelu, koja svakako ne predstavlja najmoćnije države u svetu. Stoga, reforma SB predstavlja polaznu tačku u budućem izgledu sistema kolektivne bezbednosti. Ipak, posle svega, Ujedinjene nacije su i dalje tu, a pitanje njenog uspeha, a samim tim i opstanka zavisice od želje samih država članica u reformi ove organizacije.

Summary

The world has bid farewell to many of the Second World War remnants during the past period, such as the bipolar order, the division of Europe, the Warsaw Pact and unified Yugoslavia. Today, when it is more than seventy years since its founding, the need for reform became unavaible step. The Security Council, as the most important body in ensuring peace and security, reflecting the division which is certainly not correspond with the most powerful country in the world. Therefore, the reform of SC represents a starting point in the future appearance of the collective security system. Yet, after all, the United Nations are still there, and the question of its success, and consequently the survival depend on desires of the Member States in the reform of this organization.

Key words: the United Nations, necessity of reform, Security Council, 21st century, collective security system

Ključne reči: Ujedinjene nacije, potreba reforme, Savet bezbednosti, 21. Vek, sistem kolektivne bezbednosti

Biografija

Aleksandra Zdravković je absolvent na Fakultetu političkih nauka, smer međunarodna politika. Svoje praktično iskustvo stekla je u radu u KZM Novi Beograd, kao i u NGO Svetski omladinski talas u organizaciji festivala „ Međunarodna studentska nedelja u Beogradu, 2015“ i Centru za međunarodne i bezbednosne poslove. Trenutno je angažovana kao asistent na projektima u okviru BOŠ biz programa. Posebna oblast interesovanja su joj omladinska politika i rodna ravnopravnost. Tečno govori francuski i planira da master studije nastavi u Francuskoj.

Biography

Aleksandra Zdravkovic is a student at the Faculty of Political Sciences, majoring international politics. His practical experience acquired working in the Youth Office Novi Beograd, as well as the NGO World Youth Wave in organizing the festival "International Student Week in Belgrade, 2015," and the Center for International and Security Affairs. She is currently engaged as an assistant on projects within the BOS biz programme. Particular areas of interest are youth policy and gender equality. Fluent in French and plans to continue master study in France.

Student: Anesa Omeragić
Mentor: mr Dragan Živojinović

RAZLOZI RASPADA SSSR-A NA OSNOVU ANALIZE OPROŠTAJNOG GOVORA MIHAILA SERGEJEVIČA GORBAČOVA

1. UVOD

Decembra 1991. godine, poslednji sovjetski vođa, generalni sekretar Komunističke partije Mihail Gorbačov, podneo je ostavku i time okončao priču koja je trajala od 1922. godine, priču o prvoj komunističkoj državi, o državi koja se gotovo 40 godina borila za mesto najveće nuklearne sile na svetu. Crvena zastava je spuštena sa krova Kremlja i umesto nje digla se zastava Ruske federacije, čiji je prvi predsednik postao Boris Jeljcin. Raspad sovjetske države je označio i kraj Hladnog rata. Sadašnji ruski predsednik Vladimir Putin će ovo nazvati „najvećom globalnom katastrofom u 21.veku“.

2. STANJE U SSSR-U PRE RASPADA

2.1. Stanje pre reforme

Sedamdesetih i ranih osamedesetih godina dvadesetog veka, Sovjetski Savez se još uvek činio jednom od najstabilnijih država na svetu, koja je izgedala da će samo jačati, pogotovo u međunarodnoj politici. Krajem osamdesetih, euforija zbog pobeđe u Drugom svetskom ratu je sasvim izbledelo. Država koja je počela ubrzanom industrijalizacijom, pobeđu u tom ratu platila je u tom ratu više nego sve ostale države zajedno, i u ljudstvu i u privredi. SSSR je bio dominantna vojna sila. Ali iza gvozdene zavese, narod je postajao sve očajaniji. Ono što zapadni svet nije video bilo je to da je SSSR sve više i više slabio u ekonomskom smislu. Citat anonimnog sovjetskog građana: „*Mi se pretvaramo da radimo i oni se pretvaraju da nas plaćaju.*“ najbolje pokazuje stanje tadašnjeg SSSR-a. Gotovo 70% budžeta je odlazilo na vojsku još osamdesetih i ta situacija je postala neodrživa. Već 1970. su dostigli SAD u vojnoj moći, iako je njihov budžet za vojsku u to vreme bio, zvanično, daleko manji. Ambicije su išle i dalje – osamdesetih godina sovjetski lider Andropov je rekao da bi SSSR trebao težiti tome da dostigne vojnu snagu celog NATO-a plus Kine. SSSR je bio sistem baziran na vojnoj industriji i jedino je tako mogao da funkcioniše, i čim je došlo do *detant*-a, cela stvar se raspala i postalo je jasno da je sistem toliko zaostao da se ne može reformisati.

2.2. Perestrojka i glasnost

Programi reformi predsednika Gorbačova, „glasnost“, odnosno, liberalne reforme – ukidanje višestranačja, uvođenje prava glasa i „skidanje“ mnogih zabrana koje su ostale još iz staljinističkog vremena, kao i „perestrojka“, ekonomska liberalizacija, nisu davali uspeha. „*Bilo je očigledno da je nešto pogrešno u ovoj zemlji.*“⁶¹ reći će Gorbačov u svom oproštajnom govoru. „*Imali smo svega – zemlje, nafte, gasa i ostalih prirodnih bogatstava, kao i talenata. Ali, živeli smo mnogo gore nego ljudi u industrijskim zemljama, zaostajali smo, a razlog je bio očigledan. Zemlja je patila u rukama birokratskog komandnog sistema. Sve poluželjene reforme, a bilo ih je mnogo – pale su, jedna za drugom. Zemlja nije išla nikud i bilo je nemoguće da nastavimo živeti na taj način. Morali smo sve da promenimo radikalno.*“⁶² reći će. Takođe, do Gorbačova, postojao je strah od spoljašnje pretnje, a onda je njegova spoljna politika uverila ljude da nemaju razloga da se plaše, i onda su ljudi postali svesni da nema razloga da ostanu u tako zatvorenom sistemu. I sistem je pao. Andrej Gračev, zamenik šefa tajne službe Centralnog komiteta je rekao „*Gorbačov je zadao poslednji udarac SSSR-u tako što je ubio strah kod ljudi. To je do tada bila država koja je počivala na snažnoj vlasti, vođena strahom iz perioda staljinizma.*“⁶³ Jegor Gajdar, premijer Rusije 1992. godine, vrlo bitan u transformaciji ruske ekonomije, u svojoj knjizi „*Kolaps Imperije: Lekcije iz moderne Rusije*“⁶⁴ kaže da je sovjetska privreda stagnirala u 1980-im i da je bilo neophodno kupiti žitarice na međunarodnom tržištu. SSSR je to mogao da plati jer je cena struje u državi bila visoka. Ali, cenu su morali da snize u osamdesetim godinama, i tada je SSSR morao pozajmiti pare od zapadnih banaka da bi kupio žitarice. SSSR je postao mnogo ograničen. Nije mogao da koristi trupe stacionirane u Istočnoj Evropi jer bi zapadne banke prosto prestale da daju novac SSSR-u. Postoji nepotvrđeno verovanje da je cena nafte pala zbog zavere Saudijske Arabije i SAD-a koje su htele da kazne SSSR zbog invazije u Avganistanu, pa su se dogovorili da Saudijska Arabija poveća proizvodnju nafte. I to je na kraju dovelo do mnogo niže cene. Bile takve priče istinite ili ne, činjenica je da ekonomija nije funkcionisala, a ovo je samo jedan primer koliko je lako bilo poremetiti ekonomiju, jer nije više bilo moguće sve prepustiti državnom planiranju, država je postala prevelika.

3. Da li je samo vojna moć potrebna da država opstane?

3.1. Promena nauke o bezbednosti

Raspad tako vojno moćne države je zauvek promenio nauku o bezbednosti. Bezbednost je prestala da bude asocijacija na vojnu bezbednost. Ejodus smatra da „*Od nastanka ove discipline*

⁶¹END OF THE SOVIET UNION; Text of Gorbachev's Farewell Address.

<http://www.nytimes.com/1991/12/26/world/end-of-the-soviet-union-text-of-gorbachev-s-farewell-address.html?pagewanted=all>

⁶² Ibid.

⁶³DISSOLUTION OF THE USSR

[HTTP://SELF.GUTENBERG.ORG/ARTICLES/HISTORY_OF_THE_SOVIET_UNION_\(1985%E2%80%931991\)](HTTP://SELF.GUTENBERG.ORG/ARTICLES/HISTORY_OF_THE_SOVIET_UNION_(1985%E2%80%931991))

⁶⁴ The Economic Collapse of the Soviet Union. <http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/sovietcollapse.htm>

nakon Drugog svetskog rata, pa sve do osamdesetih godina prošlog veka, pojam bezbednosti je gotovo bio sinonim za slobodu države od vojnih pretnji. (...) Do pre nekoliko decenija, govoriti o vojnoj bezbednosti zvučalo bi gotovo kao pleonazam. Ali, promene koje su na svetskoj sceni nastupile urušavanjem Sovjetskog Saveza vojne izazove su stavile u drugi plan, barem na tren.“⁶⁵ „Tokom čitavog Hladnog rata dominirao je realistični pristup međunarodnoj bezbednosti, koji je bio koncentrisan na vojne odnose suverenih država, pre svega na odnose velikih sila.“ Postalo je jasno da se jedna država može raspasti, iako je vojna sila. Može, zato što vojna bezbednost nije jedina bitna, kao što je bila u ranijim vremenima. Postalo je bitno da građani budu srećni i zadovoljni. „Od kraja osamdesetih godina, pojam bezbednosti se počeo širiti iz vojne u nevojne oblasti kao što su ljudska prava, klimatske promene, politička ili ekonomska stabilnost itd. Takođe, pojam bezbednosti se i produbio, zbog toga što se pažnja sa države pomerila na pojedinca, društvo, region, međunarodni sistem i globalno društvo. Danas, kada se uopšteno govori o bezbednosti, više se pod tim ne podrazumeva implicitno da je reč isključivo o vojnoj bezbednosti države.“⁶⁶

SSSR, zemlja koja je imala ambicioznu ideju na kraju je završila sa potpuno zaostalim feudalističkim uređenjem, koji je bio diktatorski, u kome gotovo da nije bilo ličnih sloboda, gde su radnici često za veliki rad dobijali minimum hrane i odeće. Nekoliko miliona je umrlo od gladi, još toliko je bilo političkih žrtava. „Siromaštvo se vrlo često tretira kao pretnja po nacionalnu bezbednost. Siromaštvo je jedan od glavih uzroka slabljenja države. Na primer, države koje su najsiromašnije nalaze se, po pravilu, među najslabijima i obratno, najbogatije države na svetu uglavnom se nalaze i među najjačim državama“⁶⁷ „Sve do sedamdesetih godina prošlog veka ekonomski problemi, iako implicitno prisutni u svim bezbednosnim razmatranjima, nisu bili eksplicitno vezivani za problematiku nacionalne bezbednosti. (...) Američke nacionalne strategije bezbednosti prvi put tek tokom devedesetih godina razmatraju ekonomske teme kao sastavni deo bezbednose politike.“⁶⁸ smatra Ejodus.

Verujem da je na ovo imalo uticaja upravo raspad SSSR-a, jer je postalo jasno šta se dešava kada se zanemari bitnost ekonomije u bezbednosti jedne države. Tako će SAD u Strategiji nacionalne bezbednosti 1991. reći: „nacionalna bezbednost i ekonomska snaga postali su neodvojivi. Pojam bezbednosti je neraskidivo vezan za ekonomsko blagostanje. (...) određeni nivo ekonomskog razvoja je u funkciji osiguranja unutrašnje bezbednosne stabilnosti ili poboljšanja međunarodne vojne političke pozicije neke države.“⁶⁹ Jednostavno, nemoguće je danas zanemariti „korelaciju između ekonomskih sposobnosti s jedne strane i sposobnosti velikih sila da opstanu, sa druge strane.“⁷⁰

Još jedan faktor koji smatramo relevantnim je uvučenost SSSR-a u avganistansku noćnu moru⁷¹, ogroman novac na trupe koje su tamo poslate, prisiljenost na “gerilski rat” bez ikakvog

⁶⁵ Ejodus, Filip, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. (Beograd: Službeni glasnik, 2012), 125.

⁶⁶ Ibid. 128.

⁶⁷ Ibid. 171.

⁶⁸ Ejodus, Filip, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. (Beograd: Službeni glasnik, 2012), 159-160.

⁶⁹ Ibid. 161-162.

⁷⁰ Ibid. 163.

⁷¹ The Soviet Invasion of Afghanistan: <https://history.state.gov/milestones/1977-1980/soviet-invasion-afghanistan>

uspeha. Iz tog “gerilskog rata” SSSR je samo izašao poražen i ponižen, da ne govorimo o ogromnim novčanim gubicima.

Treba još istaći da je nacionalizam u sovjetskim republikama bio jak, pogotovo u baltičkim državama, koje će i prve proglasiti nezavisnost. Estonija će još 1987. tražiti više autonomije, a to će vrlo brzo uraditi Litvanija i Letonija, ponesene većim pravima koje su dobili kada je Gorbačov uveo “glasnost”. Jermeni u Azerbejdžanu su izašli sa zahtevom da se otcepe od Azerbejdžana i pripoje Jermeniji. Gorbačov je odbio ovaj zahtev, a u region Nagorno Karabah su nastavili da se dešavaju sukobi koji, uostalom, traju do današnjeg dana.⁷² Ovo je doprinelo raspadu. Rusija je u SSSR-u, uprkos insistiranju na “slovenskoj naciji” bila i više nego dominantna država, dok su ostale nacionalnosti, koje su imale dosta neslovenskog stanovništva (centralnoazijske države) bile potlačene. Rusi su potcenjivali značaj neruskih etničkih grupa, koji su činili čak polovinu ukupne populacije, i oni nisu želeli da budu rusizovani. „*Društvo na okupu drži osećanje kolektivnog identiteta.*“⁷³ i ovo pridružujemo spisku razloga zbog kojih SSSR nije mogao da opstane. Pandorina kutija je bila otvorena, i nacionalistički pokreti u Gruziji, Ukrajini, Moldaviji, Belorusiji i centralnoazijskim republikama su počeli da bujaju i centralnoj vlasti je postalo sve teže da ovo da kontrolišu.

3.2. Otmica Gorbačova – poslednja izgubljena bitka

Pristalice tvrde linije, zanemarujući sve ove faktore, smatrali su da država može opstati ako se vrati na stari put strogog, staljinističkog režima. Da bi se to desilo, trebalo je skinuti reformski nastrojenog Gorbačova i ponovo uspostaviti “red”. To je 1991. i probano.⁷⁴ Gorbačov je bio otet, i onda je na televiziji objavljeno da je veoma bolestan i da više neće moći da vlada. U zemlji je nastupilo gotovo vanredno stanje tokom ta tri dana u avgustu, u svim većim gradovima su bili masovni protesti. Lideri puča su bili tvrdolinijaši u KPSS-u. Zavera da se Gorbačov skinje desila se nakon osamostavljanja pojedinih republika. Kada su organizatori puča hteli da pošalju vojsku na ulicu, vojnici su odbili da izađu, rečima da neće pucati na svoje sugrađane. Nakon tri dana masovnih protesta, organizatori puča su se povukli, shvativši da ne mogu ništa da urade. Vrlo brzo je shvaćeno da nema puta nazad. Nakon povratka Gorbačova iz pritvora, bilo je jasno da narod neće prihvatiti ništa manje od slobode, i on je nakon čuvenog govora, 25.decembra 1991. dao ostavku i proglasio kraj silne države i kraj Hladnog rata. „*Društvo je tražilo slobodu.*“⁷⁵ reći će on u svom oproštajnom govoru. Nekoliko dana pre toga, na kome je prisustvovao u buduću predsednik Jeljcin, dogovoreno da se SSSR raspusti i da ga zameni labava Zajednica nezavisnih

⁷² A mountainous conflict: <http://www.economist.com/news/europe/21615631-nasty-war-seems-brink-flaring-up-again-mountainous-conflict>

⁷³ Ejduš, Filip, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi.* (Beograd: Službeni glasnik, 2012), 158.

⁷⁴ Soviet hard-liners launch coup against Gorbachev: <http://www.history.com/this-day-in-history/soviet-hard-liners-launch-coup-against-gorbachev>

⁷⁵ END OF THE SOVIET UNION; Text of Gorbachev's Farewell Address
<http://www.nytimes.com/1991/12/26/world/end-of-the-soviet-union-text-of-gorbachev-s-farewell-address.html?pagewanted=all>

država, a da Rusija bude naslednica SSSR-a, i samim tim, nasledi sav arsenal nuklearnog oružja. Raspadom je nastalo 15 novih država.⁷⁶

„Slobodni izbori su postali realnost. Slobodna štampa, sloboda religije, reprezentativni multipartijski sistem, sve je to postalo stvarnost.(...) Tržišna ekonomija je postala neizbežna“⁷⁷

Budući da je SSSR vođen na neodrživ način, bilo je samo pitanje trenutka kada će balon puknuti i kada će se država raspasti. Pad Berlinskog zida i rušenje komunističkog sistema u istočnim zemljama, a SSSR je, podsetiću, tu bio vezanih ruku, svakako je ubrzao raspad. Takođe, Gorbačovljeve reforme, davanje slobode narodu su uticale. Kada je narod jednom prestao da bude prestrašen od vlasti, kada je video da vrlo lako može živeti mnogo bolji život, bezbednost države je postala ugrožena. *„Snažne države su one koje imaju punu pozitivnu, odnosno empirijsku suverenost i koje su u stanju da isporuče javna dobra svojim građanima, a oni zauzvrat prihvataju vlast države kao legitimnu. Slabe su one države koje zbog loše ekonomske situacije, etničkih ili verskih razlika nisu u stanju da isporuče javna dobra svim građanima, koji zauzvrat u pitanje dovode vlast na delu njene teritorije ili čak na celoj zemlji. U neuspelim državama, vlada nije u stanju da pruži osnovna javna dobra i bezbednost na većem delu svoje teritorije.“⁷⁸* Potpuno se slažemo sa navedenim citatom i smatram da je se na raspadu SSSR-a to u potpunosti dokazano.

3.3. Ostavka Gorbačova

Gorbačov je ostavku podneo 26.12.1991. godine, nakon što je formirana Zajednica nezavisnih država na mestu nekadašnjeg SSSR-a. U svom oproštajnom govoru on je istakao da država nije mogla da opstane i da je samo mogao da produži njeno postojanje na par godina i tako sebi produži vodeće mesto, ali da bi to bilo neodgovorno sa njegove strane i da on to nije želeo da radi. *„Pravljene su brojne greške do sada, greške, koje su mogle biti izbegnute.“* napomuće, izražavajući nadu da se to neće dešavati u budućnosti.

Vreme je da stavimo tačku na hladni rat i ludo naoružavanje države, koje je iscrplo našu ekonomiju i naš moral.“⁷⁹

Istakao je i svoju nadu i veru u narod, u njegovu *„mudrost i snagu duha. Mi smo inaslednici velike civilizacije, i samo od vas zavisi da li će ova civilizacija ponovo oživeti.“* Zahvalio se milionima koji su bili uz njega, bez kojih on i ne bi bio tu. *„Smatram da je od ključnog značaja da očuvamo naše demokratske vrednosti, jer one postoje uprkos svemu što se dešavalo.“*

Govor će završiti rečima: *„Siguran sam da će naš trud jednoga dana učiniti da naš narod živi u prosperitetnoj i demokratskoj zemlji.“*

⁷⁶ FALL OF THE SOVIET UNION http://www.coldwar.org/articles/90s/fall_of_the_soviet_union.asp

⁷⁷ END OF THE SOVIET UNION; Text of Gorbachev's Farewell Address
<http://www.nytimes.com/1991/12/26/world/end-of-the-soviet-union-text-of-gorbachev-s-farewell-address.html?pagewanted=all>

⁷⁸ Ejodus, Filip, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. (Beograd: Službeni glasnik, 2012), 148.

⁷⁹ END OF THE SOVIET UNION; Text of Gorbachev's Farewell Address.
<http://www.nytimes.com/1991/12/26/world/end-of-the-soviet-union-text-of-gorbachev-s-farewell-address.html?pagewanted=all>

4. Zaključak

Raspad Sovjetskog Saveza, dolazak novog vremena, globalizacija i sve veća tehnološka razvijenost, kao i sve veća međuzavisnost, promenile su karakter države i bezbednosti zauvek. Po svim anketama, ruski građani krive Gorbačova za raspad i smatraju da bi SSSR opstao da on nije bio na čelu države.⁸⁰ Ali, po svemu sudeći, njegova uloga je bila samo u tome da je prekinuo agoniju koja je trajala godinama, da bi se SSSR svakako raspao, samo što, da je na njegovom mestu bio neko ko to nije uviđao, raspad bio sporiji, komplikovaniji, a sigurno bi odneo još mnogo ljudskih života.

„Dugi mir između zapadnih demokratija, završetak hladnog rata i tendencija ka globalnom zblizavanju oko liberalnih vrednosti umanjili su relevantnost realističke paradigme za razumevanje vojne bezbednosti. Realistička perspektiva je ostala primenljiva samo u pojedinim delovima sveta izvan Zapada.“⁸¹ Očigledno je da danas, za uspešnost jedne države potrebno daleko više od same vojne bezbednosti i da SSSR nije mogao opstati još dugo, ko god bio na njegovom čelu. Isto tako, čini se kao da mnoge zemlje danas treba još jednom da pročitaju govor Gorbačeva i da će mnogo naučiti iz njega.

Literatura

Ejdus, Filip. 2012, „Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi“. Beograd, Službeni glasnik.

[Gorbačov, Mihail. 2014. „Sam sa sobom“, Beograd, Laguna.](#)

Gajdar, Jegor „Kolaps Imperije: Lekcije iz moderne Rusije“ u „The Economic Collapse of the Soviet Union“:

<http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/sovietcollapse.htm>

Pristupljeno: 04.06.2016.

Gorbačov, Mihail Sergejevič, “Farwell speech”:

<http://www.nytimes.com/1991/12/26/world/end-of-the-soviet-union-text-of-gorbachev-s-farewell-address.html?pagewanted=all>

[Pristupljeno: 04.06.2016.](#)

FALL OF THE SOVIET UNION:

http://www.coldwar.org/articles/90s/fall_of_the_soviet_union.asp

[Pristupljeno: 04.06.2016.](#)

“A mountainous conflict”:

⁸⁰ <https://www.quora.com/What-is-the-perception-of-Mikhail-Gorbachev-among-Russians-today>

⁸¹ Ejduš, Filip, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. (Beograd: Službeni glasnik, 2012), 128.

<http://www.economist.com/news/europe/21615631-nasty-war-seems-brink-flaring-up-again-mountainous-conflict>

Pristupljeno: 04.06.2016.

“Soviet hard-liners launch coup against Gorbachev”:

<http://www.history.com/this-day-in-history/soviet-hard-liners-launch-coup-against-gorbachev>

Pristupljeno: 04.06.2016.

The Soviet Invasion of Afghanistan

<https://history.state.gov/milestones/1977-1980/soviet-invasion-afghanistan>

Pristupljeno: 04.06.2016.

DISSOLUTION OF THE USSR

[http://self.gutenberg.org/ARTICLES/HISTORY_OF_THE_SOVIET_UNION_\(1985%E2%80%93931991\)_s](http://self.gutenberg.org/ARTICLES/HISTORY_OF_THE_SOVIET_UNION_(1985%E2%80%93931991)_s)

Pristupljeno: 04.06.2016.

What is the perception of Mikhail Gorbachev among Russians today?

<https://www.quora.com/What-is-the-perception-of-Mikhail-Gorbachev-among-Russians-today>

Pristupljeno: 05.06.2016.

Apstrakt

Ovaj rad se bavi pitanjem raspada Sovjetskog saveza i njegovim uzrocima – da li je on bio neizbežan, jer, s obzirom na strukturu međunarodnih odnosa u tom trenutku, nuklearna sila i pored SAD-a, najmoćnija država na svetu – niko nije očekivao da će se raspasti.. Ovaj rad analizira oproštajni govor Mihaila Sergejeviča Gorbačova, ključne osobe u SSSR-u u tom trenutku, i u njemu pronalazi odgovore u traganju za uzrocima raspada SSSR-a.

Summary

This essay deals with the issue of the dissolution of the Soviet Union and its causes - whether it was inevitable, since, given the structure of international relations at the moment, the most powerful, nuclear country (despite the United States) in the world should not have to fall apart . This essay analyzes the farewell speech of Mikhail Sergeevich Gorbachev, the key person in the USSR at that time, and it finds the causes of the disintegration of the USSR. This essay tries to prove that USSR could not survive, regardless of who was leader because the country was rotten inside. Also, it was concluded that the existence of the state needs much more than a mere military force, even if this force was nuclear.

Ključne reči: Gorbačov, SSSR, raspad, govor, komunizam, Berlinski zi

Biography

Anesa Omeragic is a student, now in the fourth year. She is currently working as intern in the Belgrade Centre for Security Policy, and going to start her internship in the Ombudsman's office soon. She is very motivated concerning her education and, together with her obligations at the faculty, she is trying to attend seminars related to the topics of her primary interest - international relations (legal, political and economic), protection of human rights and internal policy.

Novi Tehnološko-Ekonomska Mehur – Mehur Valuacija Startupova, (Damir Turkmanović, 2016)

Ekonomski mehur, često u naučnim radovima nazivan i špekulativnim, tržišnim, cenovnim, finansijskim ili mehurom aktive, predstavlja trgovinu po ceni ili cenovnom opsegu koji u velikim vrednostima odudara od intristične vrednosti date aktive. Ta situacija najčešće je direktno uzročena cenama baziranim na nemogućim, nekonzistentnim ili očekivanjima izrazito zavisnim od očekivanja ostalih tržišnih igrača, u tom periodu istomišljenika.

Drugim rečima, ekonomski mehur postoji ukoliko cena aktive, kojom se može slobodno trgovati na tržištu isprva raste, a zatim pada tokom relativno kratkog vremenskog perioda, po stopama koje odudaraju od realnih stopa prinosa na držanje ili posedovanja date aktive.

Često je izuzetno teško odrediti intristične vrednosti, pa samim tim i njihove nepodudarnosti sa trenutnim cenama. Takođe, u mnogim slučajevima, nemoguće je promene cena uzročenih mehurom odvojiti od čistih uobičajenih i ekonomski realnih fluktuacija ponude i tražnje. Stoga mehuri najčešće bivaju identifikovani u retrospektivi, nakon što se glavni događaj koji odlikuje mehure – pucanje, već dogodio.

Prvi ekonomski mehuri po nekim dokumentima datiraju još iz 15. veka (iako je vrlo verovatno da su se događali i ranije), a danas se smatraju sastavnom osobinom modernog tržišta. Sam naziv mehura ukazuje na nešto napumpano, ipak lelujavno, zanimljivo i lepo, ali takođe i ranjivo, kratkog veka, podložno pucanju, koje će svu tu divotu, gotovo u treptaju oka, zbrisati. Naravno, nisu sve tržišne oblasti podjednako podložne mehurom.

Niše najpodložnije stvaranju mehura iz tog razloga su one čija tražnja i proizvodi najveći udeo ili celokupnu vrednost vuku iz neizvesne budućnosti kao što su uvek maglovita i nepredvidiva očekivanja o stanju na tržištu ili nekog drugog neizvesnog događaja, čija dobra i usluge nisu vrednosno opšteprihvaćena (nova su, neistražena, izuzetno vezana za percepciju) ili nose nedovoljno transparentnu, utilitarno jasnu, materijalnu korist za kupca. Jednostavno, to su proizvodi sa visokim betama koje je izuzetno teško ili nemoguće sa potpunom sigurnošću u datom momentu valuirati prema budućnosti, jer im se ta vrednost zasniva na trenutnim stavovima – kao što je u potpunosti slučaj sa startupovima.^{82 83 84 85 86}

Istorijski, svi mehuri koji su se ikada desili potpadaju pod tu definiciju i sva aktiva je, barem u tom momentu predstavljala investiciono dobro. Bile su to lale, valute, zlato, akcije, internet

⁸²S. Thirani. (n.d.). *Spot The Next Economic Bubble*. Bestsellers 18.

⁸³B. Conerly. What Is A Bubble ? *Forbes*, 2013.

⁸⁴L. Books. (n.d.). *Economic Bubbles*. Books, LLC.

⁸⁵P. David Wiedemer. *America's Bubble Economy*. John Wiley & Sons, 2006.

⁸⁶ Investopedia. (n.d.). *5 Steps Of A Bubble*.

kompanije, hartije od vrednosti vezane za nekretnine, uranijum, pa i virtuelna valuta bitcoin. Takav je slučaj i sa startapovima.

1. Osnove startap tržišta

1.1. Uspon Startapa

Doba u kojem živimo svedok je rađanju, nastanka ideje, i uspona jednog od 50 definitivno najzastupljenijih reči u vokabularu prosečnog svetskog biznismena, a to je „Startup“.⁸⁷

Slika 1. Učestalost upotrebe pojma - Startup⁸⁸

Trend linija iznad jasno pokazuje gotovo eksponencijalni rast učestalosti korišćenja pojma „Startup“ u naučnim radovima, u književnim izdanjima i na internetu od 1950. do 2016. godine. Mnogi stručnjaci se slažu da sam rast u učestalosti korišćenja određenih pojmova koji predstavljaju investiciona dobra, u naučnim i nenaučnim krugovima, mogu imati određene implikacije iz aspekta prepoznavanja ekonomskih mehura.

1.2. Pojam startapa

Pojam, u današnjem značenju, je nastao i postao međunarodno prepoznat tokom „Dotcom“ mehura početkom novog milenijuma.⁸⁹ Tokom vremena, nastalo je mnoštvo definicija samog pojma, od kojih će neke najuticajnije biti izložene.

2. Definicija Startapa

⁸⁷ Quizlet. (n.d.). *The top 100 most important words in business english*.

⁸⁸ https://books.google.com/ngrams/graph?year_start=1800&year_end=2008&corpus=15&smoothing=7&case_insensitive=on&content=startup&direct_url=t4%3B%2Cstartup%3B%2Cc0%3B%2Cs0%3B%3Bstart%3B%2Cc0%3B%3BStartup%3B%2Cc0%3B%3BSTARTUP%3B%2Cc0%3B%3BStartUp%3B%2Cc0

⁸⁹ Investopedia. (n.d.). *Startup*.

3. Uvod

3.1. Startap kao otelotvorenje imenice rast

Objašnjenje termina startap jednostavno ne može stati u nekoliko rečenica, ili će bitno biti zanemareno. Nekoliko je ključnih elemenata potrebnih kako bi kompaniju sa sigurnošću mogli nazvati startapom, ali apsolutno svi proizilaze iz jednog.

Startap je firma predodređena za brz rast. Sama novonastalost kompanije, tehnološko poslovanje niti prisustvo rizičnog kapitala ne čine nužno kompaniju startapom. Jedina ključna osobina je rast i sve ostale osobine koje se vezuju za startapove, proizašle su zapravo samo iz potrebe za ostvarenjem rasta. Ukoliko startap raste, sve ostalo dolazi na svoje mesto. Valuacije postaju veće, firma raspolaže sa više kapitala i privlači svakako bolji kadar. Stoga, rast, za osnivače zapravo predstavlja najbolji način za vaganje svake odluke sa kojom se susretu na svom preduzetničkom pohodu ka zvezdama. Ta čvrsta usmerenost, posao čini mnogo lakšim, naravno ne i lakim, ali ujedno može predstavljati srž problema koji u dobrom delu ovog rada biva analiziran - problem moralnog hazarda, usled „rasta po svaku cenu” - mantre koja gotovo samim imenom taj moralni hazard i priziva.

3.2. Stope rasta

Pri definisanju startapova, budući da je brzi rast jedna od glavnih njihovih osobina, izuzetno je bitno dotaći se značenja relativnog epiteta „brzi”. Šta tačno znači brzo? Da li se razlikuje od oblasti do oblasti, tržišta do tržišta, ideje do ideje, faze do faze, preduzetnika do preduzetnika, onog koji očekuje do onog koji očekuje?

Potrebno je dodati, da je stavka očekivanog rasta možda još i bitnija, jer se upravo u odnosu na očekivane formiraju stvarne stope. Ona, kao jedna od osnovnih pri valuiranju firme, upoređena sa ispunjenom, može značiti biti ili ne biti za startap. Dok ispunjene vrednosti sa sobom nose novu rundu fundiranja, veću valuaciju, više kapitala, one neispunjene signaliziraju previsoke ambicije, loše planiranje, lošu implementaciju i pad svega navedenog praćen mogućim večnim gašenjem jedne ideje, ali i posledicom startap kulture i preduzetnika iza nje.

3.3. Očekivana stopa rasta

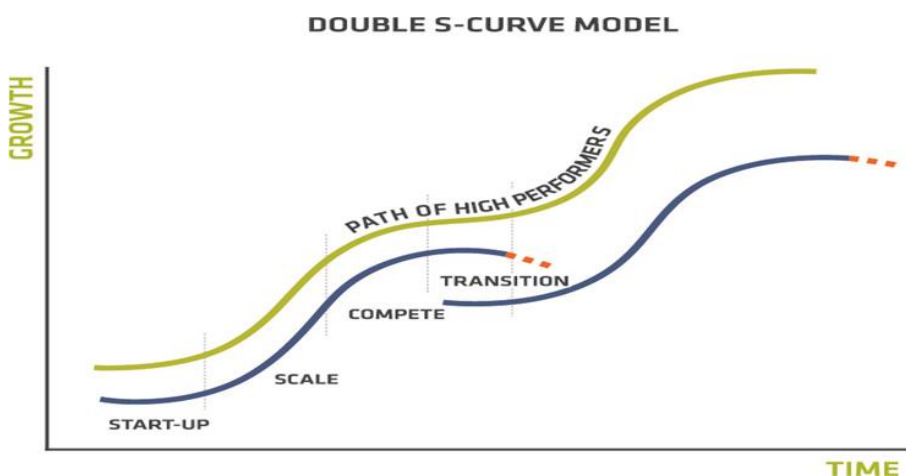
Dakle, koliko brzo firma mora rasti da bi se smatrala startapom? Ne postoji tačan odgovor na to pitanje. „Startap je motka, a ne prepona”⁹⁰. Početna stopa nije ništa više od proizvoda preduzetničkih ambicija i obavezivanja investitorima. Startap ne nastaje onda kada njegov preduzetnik tu preponu preskoči, već čim uhvati motku u ruke. Preskakanje prepone čini ga samo uspešnim. Stoga, pravo pitanje nije koja stopa rasta čini kompaniju startapom, već koje stope rasta

⁹⁰D. Holtschke. *What Is a Startup*, 2016.

startapovi teže da dostignu. Ipak i na to pitanje odgovor je podeljen. Rast uspešnih startapova najčešće je sadržan u tri faze.

1. Inicijalni period sporog rasta ili stagnacije, u okviru kojeg startap pokušava da formira početnu, ali konkretnu ideju svog poslovanja
2. Kada već osmisli način da stvori proizvod sa masovnom tražnjom i da ga distribuira, firma biva praćena periodom ekstremno brzog rasta
3. Konačno, uspešan startap postaje velika kompanija ili njen sastavni deo. Rast biva usporen, najčešće zbog internih ograničenja, dostizanja određenog nivoa zasićenosti tržišta koje uslužuje, ali i premeštanja fokusa ka prihodima i profitima omogućenim i utemeljenim prethodnom fazom. Dotadašnja rapidna povećanja, dakle ustupaju mesto, sporom, ali pre svega efektivnom i održivom rastu i razvoju.⁹¹

Naravno, ove faze nisu u potpunosti jednodimenzionalne, i mogu se ponavljati ili prepletati. Iskustvo uspešnih startapova u praksi, najčešće prati model dvostruke “S” konkavne ekspanzionalne krive.

Slika 2. Dvostruka S konkavna kriva⁹²

3.4. Faze rasta i njihov obuhvat

1. **Započinjanje** – Utvrđivanje tržišta, biznis plan, finansiranje , 2. **Skaliranje** – Povećanje tržišnog udela, lokalno i globalno širenje poslovanja, upravljanje i akvizicija talenata , 3. **Takmičenje** – Jačanje konkurencije, pad profitnih margina, refokusiranje na dnevne operacije 4. **Tranzicija** – Zasićenje tržišta, usporenje rasta

Gledajući S krivu, faza u kojoj je startap definisan rastom je isključivo druga, najčešće nazivana usponom. Njena dužina i nagib određuju potencijalnu veličinu startapa.

Nagib S krive predstavlja stopu rasta firme i, kao što je već rečeno, glavno merilo njene uspešnosti.

Ukoliko je stopa rasta nepoznata, ili iz bilo kog razloga nemerljiva, skrivena, slučajno pogrešno postavljena i proutmačena ili namerno manipulirana, nemoguće je odrediti da li startapu

⁹¹P. Graham. *Startup=Growth*, 2012.

⁹² http://innovationfactory.ca/wordpress/wp-content/uploads/2013/11/if_doubles_curve_chart-fin-1.jpg

ide dobro ili loše. Samim tim, asimetričnost informacija između stejkholdera doalzi do izražaja, pružajući tržištu netačne, uglavnom precenjeno dobre signale o stanju unutar kompanije, čineći kvalitetno vrednovanje kompanije (koje se dobrim delom zasniva na poređenju očekivanih i ostvarenih stopa rasta) na neki način nemogućim.

Dobar deo neukih preduzetnika prisutnih na startup tržištu često ne poimaju u potpunosti razlike između apsolutnog rasta i njegovih stopa ili njima vešto upravljaju u svojim investitorskim izlaganjima. Primera radi, ukoliko preduzetnik izjavi da njegov startup generiše 300 novih korisnika mesečno, vrlo je moguće da ne razume činjenicu da je takav startup u problemu budući da mu stopa rasta opada iz meseca u mesec.

Ono što je za valuaciju bitno, stoga nije apsolutan rast, već njegovo direktno skaliranje sa apsolutnom veličinom firme. U ranim fazama života jednog startapa, doduše, najčešće biva merena nedeljna stopa rasta, jer je u tim trenucima jako bitno imati konstantne povratne informacije o tek uspostavljenim načinima poslovanja radi odgovarajućih izmena u biznis planu, koje su više nego moguće zbog fleksibilnosti tako male firme i više nego poželjne, radi finog podešavanja kursa kojim se firma zaputila.

3.5. Poželjna stopa rasta

Zdrava stopa rasta tokom početne faze uglavnom iznosi između 5 i 7 posto nedeljno, sa standardnom devijacijom od 2 procentna poena. Ukoliko firma izdejstvuje održivih 10% nedeljno, ulazi u odgovarajući percentil startapova sa izuzetnim potencijalom, za sticanje statusa „Jednoroga” – startapa vrednijeg od milijardu dolara. Ukoliko se ona nalazi ispod 2 %, to nije nužno znak da firma spade u one bez potencijala, već da možda samo i dalje nije napravila kvalitetan, odgovarajući plan delovanja.

3.6. Benefiti sistemskog rasta

Naravno, ovaj sistem konstantnog pritiska često rađa plodom u vidu konstante inovacije i boljih ideja nego onih sa kojima je startup počeo, predstavljajući jednu od definišućih osobina startapa. Njihova vizija je podložna promeni, kao i sve ostalo, samo kako bi se dostigle potrebne stope rasta. Firma, kakva god da joj je ideja i koliko god se menjala, a koja raste 10 procenata nedeljno, svakako je bolja od one koja beleži rast od 3 posto, ili bar u startup svetu. Taj stav fino je objašnjen u citatu Ričarda P. Fejnmana.

“Maštovitost prirode je veća od maštovitosti čoveka”⁹³

Poenta ovakve postavke startup sistema je, dakle, da uslovima firmi stvori prirodno okruženje borbe i preživljavanja kako bi u ljudima otkrila onu vrstu prinudne kreativnosti koje ne bi bili svesni da tog pritiska za višom stopom rasta nema. Finalne verzije Startapovi su, stoga, većinski proizvod uslovljavanja, nego slepog praćenja ideje zbog koje je nastao. Naravno,

⁹³ R. P. Feynman. (n.d.). Quotes.

konstantno praćenje ovakvog sistema, uz ideju koja to može da isprati, dovodi do eksponencijalnog rasta firme, koji njenim investitorima donosi neverovatne prinose. Ispod se nalazi tabela, koja pokazuje projektovani godišnji rast, ukoliko kompanija uspe da održi zacrtane nedeljne stope rasta tokom cele godine po formuli $(1 + \text{nedeljna stopa rasta})^{52}$

Nedeljni	Godišnji
1%	1.7x
2%	2.8x
5%	12.6x
7%	33.7x
10%	142.0x

Tabela 1. Odnos nedeljne stope i pripadajućeg agregatnog godišnjeg rasta

Iz date tabele lako je uvideti uzrok pritiska za čak i mala procentualna povećanja u stopama nedeljnog rasta. Te male razlike u eksponencijalnoj funkciji, proizvode dijametralno različite godišnje ishode.

Upravo u toj pravougaonoj statistici, nalazi se većina razloga koji su doveli do uspona jednog od najpopularnijih pojmova današnjice, usled kojih startapovi, za razliku od običnih firmi uspevaju da podižu ogromne svote novca i bivaju akvizitovani, ali i koji su uzroci njihovih tako čestih neuspeha. Sistem složenog okamaćivanja kompanije rastom, dovodi do uvek zadivljujućih krajnjih veličina, koje uloženom novcu mogu pružiti nenadmašene prinose. Uz praćenje tako jednostavnih pravila pri ulaganju, sa rizičnošću kojom se lako može upravljati (diversifikacijom sa malom izloženošću i filtriranjem dobrih od loših preduzetnika), ulazak u svet startapova može se učiniti suviše dobrim za propustiti.

Ipak, u pohodu ka visokim valuacijama i novom kapitalu, često se na startap tržištu zanemaruje pitanje verovatno bitnije od esencijalnog elementa startapa, rasta. To je - od čega je taj rast sastavljen.

3.7. Pojam Valuacije

Iako se često smatraju sinonimima, postoji velika razika između pojmova vrednosti i valuacije jedne kompanije. Razlog za to leži u činjenici da valuacija male klasične firme varira i prilagođava se stanju na tržištu usled mogućnosti konstantnog merenja vrednosti pomoću ekonomski relevantnih pokazatelja. Startapovi imaju i jedno i drugo, ali je za njih, za razliku od klasične firme, valuacija neuporedivo bitnija, jer na osnovu nje bivaju finansirani i kotirani.

Takođe, privatne kompanije poput startapova ne nude ulagačima „price discovery” mogućnost kao kompanije listirane na berzama, usled čega se većina investitora i potencijalnih

investitora u potpunosti oslanja na valuacije objavljene od strane investicionih fondova ili andjela investitora.

Opšte je poznato u svetu finansija da se oblasti vrednovanja i revizije uopšte se pre definišu kao umetnost nego nauka. Koliko god firma obelodanjivala sopstveno stanje, opseg i materijalnost podataka uvek su donekle ograničeni. Ipak, u slučaju akcionarskih društava glavno vrednovanje se dešava na berzi, uz transparentno i redovno izveštavanje kao potporu.

Matematičko vrednovanje tih kompanija od strane specijalista uz nadgledanje „SEC”-a i „PCAOB”-a događa se jedino prilikom otkupa, kada su tom novom vrednovanju izloženi samo veliki investitori što u biti ne predstavlja društveni problem. U slučaju malih, klasičnih kompanija vrednost se gotovo nikad ne izračunava osim ponovo u slučaju akvizicije, kada je izloženost ponovo svedena na samo jednog igrača koji je kupuje, na osnovu njegove spremnosti da plati.

U slučaju startapova ipak, za čiji je opstanak vrednovanje krucijalno jer definiše potencijal i količinu novca koju će dobiti i koje će u jednom trenutku eventualno postati prava vrednost i cena pri kotaciji na berzi, razumljivo je valuacije moraju biti maksimalno precizne budući da kao takve bivaju direktno predane javnosti. Mali promašaji u vidu previsoke valuacije mogu ugroziti mnoge tržišne igrače. A ukoliko je vrednovanje korporacija pre umetnost nego nauka, valuacija startapa je u najmanju ruku apstraktna umetnost.^{94 95}

3.7.1. Valuacija umesto vrednovanja

Vrednost se odnosi i vezuje za sadašnji trenutak i obuhvata neto vrednost njene imovine kao i sve prihode i rashode firme do kraja vremenskog horizonta, savršeno svedene na neto sadašnju vrednost. Valuacija je jednostavno projekcija te vrednosti na osnovu očekivanja, ponude i tražnje za akcijama startapova i ostalih rizičnih ulaganja u datom trenutku i materijalizacije rasta. Vrednost je izvesna, valuacija nije.

Dakle, druga definišuća osobenost startapova proizilazi upravo iz činjenice da se sam koncept startapa mnogo više oslanja na širenje svog uticaja u budućnosti konstantnim naporima usmerenim ka održivom rastu nego trenutnoj imovini i obimu delatnosti koji u sadašnjem trenutku obavlja. Stoga se i sama vrednost kompanije takođe mnogostruko više oslanja na budućnost i verovatnoću dostizanja zvezdanih zacrtanih visina . Ta implicitna vrednost, koju investitori pripisuju startapu dajući novac u zamenu za određeni vlasnički udeo u njoj naziva se valuacija i predstavlja jedini idejni okvir materijalnog imetka, značaja i punovažnosti startap firme za tržište. Vodeća teza ovog rada upravo je vezana za mogućnost da ove vrednosti, usled različitih internih i eksternih faktora, nekompatibilnosti klasičnih mehanizama vrednovanja u slučaju startapova ali i subjektivnosti valuacije kao proizvoda startap ekosistema, mogu i često značajno odudaraju od intrističnih vrednosti samih firmi u budućnosti. Ukoliko su investitorska očekivanja o firmi neracionalno visoka, tretiranje valuacije kao vrednosti firme je više nego pogrešno, iako je standardno na startap tržištu.^{96 97}

⁹⁴A. Vital. *How Startup Valuation Works*, 2013.

⁹⁵M. Hudson. *The Art Of Valuing a Startup*. *Forbes*, 2015.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ A. Vital. *How Startup Valuation Works*, 2013.

3.7.2. Matematika i logika startup finansiranja – Pareto princip

Logika isplativog startup investiranja je izvedena empirijski i podleže „Pareto pravilu 8-1-1”. Po tom principu, smatra se da će na svakih 10 startupova u koje investitor uloži 8 startupova propasti, jedan doneti nulti ekonomski profit, a jedan biti toliko visokoprinosan da će nadoknaditi ekonomske gubitke prvih 8 i doneti dodatan prinos preko tog iznosa. Dakle, cela matematika zasniva se na 10% startupova koji uspeju. Ukoliko su oni kao ulaganja dovoljno precenjeni ili fragilni, sistem ulaganja postaje neodrživ.

Takođe, ukoliko su se tržišni uslovi od datog iskustvenog zaključivanja dovoljno promenili, ulaganje verovatno neće dati očekivane rezultate.^{98 99}

4. Interni i eksterni faktori precenjivanja valuacije

Pri akademskom proučavanju efikasnih tržišta, jedna od najčešćih početnih pretpostavki je racionalno ponašanje tržišnih učesnika. Ipak, dokazano je da se uz određene faktore, učesnici na tržištu mogu naći u poziciji, u kojoj upravo ih upravo to racionalno, samosvesno, odlučivanje vodi ka racionalno nepoželjnim i neoptimalnim ishodima. Klasičan primer za to je i dalje u potpunosti nerešen problem asimetrije interesa i raspoloživih podataka između menadžmenta firme, investitora i javnosti. Da li firma, koji na sve načine pokušava da ispuni svoju tržišnu projekciju i ne podlegne pritisku javnosti pod rizikom finansijskog izveštavanja, predstavlja slučaj analogan startupu koji teži da ispuni potrebnu svotu rasta ?

4.1. Tržišne greške

Pre započinjanja internih i eksternih analiza faktora mehura, potrebno je definisati dva osnovna uzroka tržišnih grešaka prisutnih u startup svetu, a dovoljno jakih da podstaknu stvaranje mehura aktive – u ovom slučaju valuacija. Ova dva fenomena vezana su i za interne i za eksterne faktore koji će biti prepoznati u radu kao pretnje fundamentalnim, ekonomskim, efikasnim i efektivnim cenama startup kapitala.

4.1.1. Moralni hazard

Termin moralni hazard teoretski se odnosi na mogućnost da ekonomski činilac, koji iz nekog razloga ne podleže određenom riziku, iz sopstvenog interesa ili kratkovidosti, postupi u

⁹⁸ B. Zider. *How Venture Capital Works*. *Harvard Business Review*, 1998.

⁹⁹ D. Holtschke. *What Is a Startup*, 2016.

suprotnosti sa opšteprihvaćenim etičkim normama; drugačije nego što bi postupio da taj rizik zapravo snosi i dovede do ekonomski pogrešne i potencijalno opasne alokacije resursa.

Do ovoga često mogu dovesti pogrešno postavljene, pristrasne ili nedovoljno osmišljene tržišne sisteme, postojanje i korišćenje moći monopola, monopsona, oligopolova i kartela, slaba regulacija, loša javna ekonomska politika itd. Može se pojaviti među internim ali i eksternim stejholderima firme.¹⁰⁰

4.1.2. Asimetričnost informacija

Govoreći o moralnom hazardu, nemoguće je zaoibići i drugi tržišni fenomen, koji dovodi do grešaka u alokaciji resursa, koji pritom može biti uzrok, posledica ili blizanac moralnog hazarda – asimetričnost informacija.

Kao kontrast neoklasičnoj savršenoj informisanosti tržišta, pojam informacione disproporcionalnosti u ekonomiji, odnosi se na tržišne greške uzročene različitom količinom važnih informacija koje tržišni učesnici poseduju i moraju posedovati kako bi donosili racionalne odluke i ugovarali transakcije vagajući rizike i prinose. Ukoliko asimetričnost postoji, jedna strana u razmeni biće u prilici da iskoristi nedovoljnu informisanost druge strane, uništavajući efikasnost i efektivnost obostrano kvalitetnih ugovora ponovo vodeći tržište ponovo u lošu alokaciju resursa. Efekti takođe mogu kreirati problem interno i eksterno.¹⁰¹

5. Interni faktori precenjivanja valuacije

Interni problem vezani za startap valuaciju zauzimaju zaista posebno mesto u analizi. Oni su osim problema moralnog hazarda (i asimetrije informacija) vezani za slabo definisane zakonske norme, praksu mekog računovodstva koje omogućuje iskorišćenje asimetričnosti informacija, psihologiju i prirodu odlučivanja menadžera, pa i samu koncepciju startapa koja je nastala kao inkrementalni proizvod tržišta sa određenom metom, a ne kao izvedena ideja. Postepeno nastajanje startap sistema usmerilo je sve resurse ka omogućavanju ispunjenja glavnog cilja startapa, koji objedinjava najvažnije stejkholdere a to je, ponovo, rast.

Ipak, iako se može doći do zaključka da je pomoću rasta kao zajedničkog interesa usmerenost ka kvalitetnom vođenju startapa osigurana, to nije sasvim tačno.

Ostali, nedovoljno dobro osmišljeni elementi tržišta ovih tehnoloških, brzorastućih kompanija zapravo često dovode u sukob lično i društveno optimalne odluke, njihovu efikasnost i efektivnost, moral i racionalnost igrača, ali i interese stejkholdera, ponekad čuvajući one hazardne pod parolom slobode osnivača - jer čvrsta ruka taj rast ugrožava.

Stoga, iako je u startap teoriji prisutan stav da je valuacija čist proizvod preduzetničkih ideja i uspeha u sve tri vremenske linije, na same valuacije može uticati i utiče nebrojani broj tih dodatnih faktora, od kojih mogu krenuti problemi.

¹⁰⁰ Investopedia. (n.d.). *Moral Hazard*.

¹⁰¹ Investopedia. (n.d.). *Assymetric Information*.

Prvi sa kojim se treba upoznati je element tržišnog okvira, koji bi u dobroj meri trebalo da onemogući sve ostale zloslutne faktore. To je pravna regulacija sistema.

5.1. Pravna i „SEC” regulacija startapa

Startup regulacija sa sobom nosi jedan veliki paradoks. Što se više startup reguliše, smanjuje se fleksibilnost i potencijal rasta. Sredinu je kao i uvek teško pronaći.

Startapovi su u SAD do 2012. imali pravni tretman identičan klasičnim malim preduzećima, što je zbog brojnih problema nastalih kao posledica ogromnih, već iznetih razlika u njihovom idejnom, operativnom, ali i finansijskom poslovanju, zahtevalo izmene koje su se i desile.¹⁰²

5.1.1. Problem promena u zakonu – „JOBS ACT”

“Jumpstart Our Business Startups” ili skraćeno „JOBS” zakon stupio je na snagu nakon prolaska u senatu aprila 2012. godine i jedna je od bitnih karakteristika trenutnog stanja na tržištu. Promena u zakonu naišla je na široko odobravanje budući da je kreirana sa ciljem olakšavanja poslovanja, podizanja kapitala za startapove radi povećanja zaposlenosti stanovnika Sjedinjenih Američkih Država u privatnom sektoru. Ona je takođe omogućila učešće više investitora, veći raspoloživi kapital startap tržištu kao i novčane kompenzacije za zaposlene, koje sada u tolikoj meri predstavljaju temelj privlačenja ljudske vrednosti u startap svet.

Među stranicama ovog zakona, konačno je propisan dugo priželjkivan status kompanije pod imenom „EGC – Emerging Growth Company”, koju definiše manje od 1 milijardu dolara prihoda, privatno vlasništvo i visoka stopa rasta.

Firme definisane statusom „EGC”, naime, ne podležu dobrom delu akata propisanih čuvenim „Sarbejs Okslievim zakonom”, nastalim kao posledica problema sa „Enron”-om, radi prevencije takvih događaja u budućnosti. Ne podležu ni onim tačkama koje su štatile investitore još od Velike Depresije nakon pada berze 1929. , kao ni značajnom broju dodatnih akata uvedenih nakon skandala “ponzijskih šema” vezanih za Bernija Medofa i Alana Stanforda.

Taj, ipak kontroverzni, “EGC status” je stoga jako zgodan za svaki startap, budući da omogućava firmi da :

- Bude oslobođena pravila davanja glasačkog prava akcionarima u slučaju izvršne kompenzacije
- Pri izlasku na IPO pruži revidirane finansijske izeštaje „SEC”-u samo iz poslednje dve godine
- Bude oslobođena unajmljivanja nezavisne revizorske firme za mišljenje o kvalitetu finansijske kontrole kao što je to slučaj pod Sarbejs Okslievim zakonom
- Pruži izveštaje analitičara investitorima i javnosti neposredno pre i nakon „IPO,-a (praksa koja je zabranjena Sarbejs Okslievim zakonom radi izbegavanja stvaranja pritiska nad analitičarima da publikuju povoljna i naklonjena mišljenja o hartijama od vrednosti za koje su njihove poslodavne kompanije bile potpisnici
- Eliminiše potrebu za akreditovanim investitorima u svom portfelju

¹⁰² SEC. *Jumpstart Our Business Startups (JOBS) Act*, 2013.

- Prolazi kroz pojednostavljenu formu IPO-a
- Podigne maksimalni broj akcionara pre registracije sa SEC-om (koja nosi i odgovornost redovnog izveštavanja) sa 500 na 2000
- Olakšano pristupi masovnom crowdfunding finansijskom tržištu i uključi još više neakreditovanih investitora u vidu crowd fondova koji se računaju kao jedan investitor, čime je ljudima sa relativno malim prihodima i bez prethodnog investicionog iskustva omogućeno da okušaju svoju sreću kao svojevrsni venture kapitalisti^{103 104}

Iako je verovatno i realno zaključiti da ove zakonske olakšice mogu značajno podstaći i poboljšati poslovanje firmi u rastu, više je nego jasno i to da one šire za potencijalne manipulacije omeđene moralnim hazardom i asimetričnošću informacija. Ti podsticaji mogu pokrenuti lavinu odlaganja IPO-a, ulepšavanja izveštaja, manipulacije analitičarima, povećanja stope sagorevanja novca startupova (i ozbiljno ugroziti investiciju matematiku iza tih ulaganja), kao i stvaranja prividne likvidnosti u sektoru, zasnovane na očekivanjima, koja do tada nije postojala.

U isto vreme ovaj akt omogućio je i relativno siromašnima da ulažu svoje uštedevine na ovo visokoprinosno tržište. Ipak omogućivši visoke potencijalne zarade tokom plima kapitala, konačno je stvorena i izloženost običnog stanovništva prema eventualnim startup sušama.

Dakle, ovakva postavka zakonskih ograničenja lako može biti priprema terena za velike probleme, podesnih da idejni neto efekat ovog akta – rast zaposlenosti, odvedu u nezamislivo drugačijem smeru.¹⁰⁵

Ipak, osim statusa EGC-a startupovi su po osnovnom tipu ostali slični klasičnim preduzećima, budući da su takođe većinski društva sa ograničenom odgovornošću. Problem je, što su oni, za razliku od klasičnih malih preduzeća, firme nastale isključio da bi u jednom trenutku bile velike i odgovorne koje će u potpunosti slediti računovostvene standarde. Zašto onda to postaju poslušajući društveno poluodgovorno sve do samog IPO-a ?

Sve u svemu, definitivno najupitniji i najopasniji stav, pod kojim je ovaj zakon donet, je taj da je najbolji način kreiranja poslova u privatnom sektoru SAD slabljenje regulacije. Ovaj akt bio je široko kritikovan, pa čak i od strane radničkih sindikata, kao što su „AFL-CIO” „AFSCME” i „Nacionalna Asocijacija za Obrazovanje”, kojima su benefiti ovog programa i bili posvećeni zbog straha od rikošeta, usled uklanjanja esencijalnih investitorskih zaštita, smanjenja transparentnosti tržišta, ponovne mogućnosti skrivanja menadžerske kompenzacije pa i distorzije efikasne alokacije kapitala na tržištu.^{106 107}

Često je u finansijskim krugovima pominjana mogućnost da je donošenje ovog zakona bilo potpomognuto usmerenim združenim lobiranjem od strane Wall Street-a, isključivo radi probijanja krutog ali empirijski donešenog i efektivnog „Sarbejns Okslijeovog zakona”. Zanimljiv je i sam naziv akta, koju kao skraćenica pod kojom je poznat znači poslovi, potencijalno tako nazvan kako bi olakšao prolaz kroz kongres. Koji konresmen svojoj reputaciji može dozvoliti glasanje protiv

¹⁰³ SEC. *Jumpstart Our Business Startups (JOBS) Act*, 2013.

¹⁰⁴ Investopedia. *Jumpstart Our Business Startups (JOBS) Act*, 2013.

¹⁰⁵ MoneyCrashers. *Jobs Act Business Startups*, 2013.

¹⁰⁶ SEC. *Jumpstart Our Business Startups (JOBS) Act*, 2013.

¹⁰⁷ MoneyCrashers. *Jobs Act Business Startups*, 2013.

zakona koji u svom imenu nosi značenje zapošljavanja za svoje sugrađane ? Demagogija je možda ponovo mogla odneti prevagu nad racionalnošću.

Sada, velike kompanije mogu osnivati subsidijare koji podležu statusu „EGC” i time jednostavnom finansijskom manipulacijom uživati svu slobodu koja im je od „Sarbejns-Okslijevog zakona” bila uskraćena.

5.2. Praksa mekog startup računovodstva i slabe transparentnosti

Vrednost transparentnog poslovanja firmi, od ogromnog je značaja za njihove stejkholdere, ali i za privredu uopšte. Osnove ekonomske i finansijske teorije dokazale su da su netransparentne firme sa lošim ili poludobrim praksama izveštavanja u prošlosti dovele do ogromnih problema, bankrota, pa i tržišnih slomova i ekonomskih kriza. Manjak informacija o tome kako preduzeće posluje, na koje načine uspeva ukoliko uspeva i na koje načine greši ukoliko je to slučaj, u potpunosti onemogućava sve koji sa njom imaju kontakta da donose sopstvene racionalne odluke. Kupci neće znati šta konkretno kupuju, zaposleni neće znati da li žele da ostanu u firmi, neki menadžeri neće imati kvalitetne signale o sopstvenoj uspešnosti, investitori uglavnom neće ulagati, a legalni organi neće moći da prate zakonitost poslovanja pa time ni da sankcionišu one koji tu zakonitost ne poštuju. Ukratko, takva vrsta maglovitosti je pozitivno ekonomski nedopustiva.

Transparentnost jednostavno izgleda i dokazuje da nije deo startup kulture i to je opšteprihvaćeno. To nužno ne pravi problem u dobrim tržišnim uslovima poverenja, dobrih prinosa, lepih očekivanja i plime kapitala kao proizvoda. Ipak, kao i u životu u ekonomiji se plima i oseka smenjuju naizmenično. Tek kada ta oseka naiđe, biće moguće videti, po čuvenom citatu Vorena Bafeta, „ko pliva golišav”. A ta oseka, uz najavu daljeg rasta kamatnih stopa od strane „FED”-a može biti jako blizu.

Prakse računovodstva i izveštavanja čvrsto su vezane za pravni tretman startapa. Pravno regulisani kao društva sa ograničenom odgovornošću, oni podležu računovodstvenim standardima takvog preduzeća.

Klasično računovodstvo se iz tog razloga u startup svetu često izbegava i čini se samo interno, ukoliko osnivač to priželjkuje, jer zakonska obaveza ne postoji.

„SEC” ne preduzima na tom polju ništa, budući da se pretpostavlja da su investitori ti koji će pratiti interno stanje startapa.

Naime, smatra se da će startapu biti u interesu da posluje u skladu sa računovodstvenim propisima i o tome izveštava investitore jer su interesi ulagača i radnika direktno srazmerni budući da su i sami osnivači menadžeri i zaposleni zapravo investitori. Ipak, postoje načini da osnivač svoju vrednost maksimizira na račun ostalih investitora.

Startup biva realno računovodstveno tretiran kao mala firma sve do izlaska na berzu, do trenutka kada je već ogroman i prilično odgovoran. Tu je skrivena logička greška tretmana. U tom manjku izveštavanja, startup može držati neprijavljene zaposlene, pumpati sopstvene prihode ali i lažirati višu vrednost po svakom, pa tako i više stope rasta (svoj potencijal) zarad viših sledećih valuacija.

5.2.1. Kako startapovi onda izveštavaju i zašto ne preko standardizovanih računovodstvenih principa

Budući da „USGAAP” računovodstveni izveštaji računaju brojeve brojeve u dobroj meri nebitne za vrednost i uspešnost startapova, koje se temelje na alternativnim izveštajima, sami izveštaji koje bi startap davao po tom principu bili bi beskorisni za investitore.

Ukoliko bi valuacija definisala sadašnji trenutak, „USGAAP compliance” bi mogao pružiti dovoljno informacija za realno vrednovanje. Ipak, budući da se valuacija temelji na budućnosti, diskrepancu moraju popuniti nekonvencionalne metode metrika koje često zbunjuju investitore, pogotovo nove navikle na klasične forme, iako se uopšte ne poklapaju. Vrednovanje firme tako što se startapove metrike koriste i smatraju validnim poput onih koje ima „USGAAP”, uz loše i subjektivne pondere, budući da druge ne dobijaju dovodi do previsokih valuacija može stvoriti lanac problema

Startapovi svoje investitore i investicionu javnost izveštavaju nečim što se naziva investicionim špilom.

Naime, to je „Power Point” prezentacija i skup dokumenata koji pokrivaju najvažnija dešavanja u startapu u poslednjih mesec dana predstavljajući uz to i promene u metrikama u odnosu na protekli period. Ovi izveštaji nisu standardizovani niti regulisani i proizvod su dogovora između startapova i investitora. Stoga njima se masovno olako pristupa, sa težnjom da se pravi problem izostave i predstavi nekoliko manjih, lako rešivih, sa neplašenjem trenutnih i potencijalnih investitora kao motivom.

Ironično, investicioni špil se može prevesti i kao investiciona paluba – površ koja na brodu pokriva ono što je zapravo unutra - nešto što je fino i uglačano, što može zamaskirati problem, pogotovo ukoliko, na oluji, krhko potpaljublje propušta vodu.

5.3. Moralni hazard osnivača

Osnivanjem startapa, osnivači stavljaju mali, ali veoma obećavajući i ulog na svoju boju – toliko obećavajući da ne može snositi dovoljno velike eksplicitne rizike da bi mogli opravdati prosečnu očekivanu vrednost koju osnivanje jedne male brzorastuće firme kreira u trenutnim tržišnim uslovima.

Osnivanje firme i okupljanje zainteresovanog tima predstavlja jednostavan i jeftin podvig. Već prvi novac koji uđe u firmu biće tuđi, a omogućiće im ogroman rast vrednosti u akcijama koji drže, kao i odlične plate za posao koji vode.

Ukoliko bi prosečan uspešan startap, akvizitovan ili kotiran na berzi, svom osnivaču mogao generisati zaradu 100 miliona dolara, u tom slučaju, iako bi šanse za uspeh bile samo 1%, donosio bi svom preduzetniku očekivanu vrednost statusa milionera uvećan za zaradu koju je ostvario kroz zaposlenje. Naravno, stope uspešnosti startapova u knjigama investitora mnogo su veće od 0,5% kao i očekivani prinos na osnivanje preduzeća za osnivača. Za određene, talentovane pojedince, te

verovatnoće mnogostruko prevazilaze i stopu od 30% i samim tim donose ogromne očekivane vrednosti.¹⁰⁸

Činjenica da je za osnivača eksplicitna vaga ostvarivog prinosa i rizika u neravnoteži jedan je od glavnih uzroka za masovno osnivanje startapova koje vidimo danas. Takođe jedan je od glavnih razloga za učestalo nesavesno i moralno hazardno vođenje startap firme, koje njene stejholdere često dovodi u loše pozicije.

5.3.1. Startapovsko podizanje novca i moralni hazard preduzetnika

Podizanje novca u startapovima čini se u rundama finansiranja. Ukoliko startap pristojno posluje, ispunjava očekivanu stopu rasta, u svakoj novoj rundi valuacija će biti mnogostruko veća kao posledica eksponencijalnosti. Osnivač će sa svojim timom pred svaku novu rundu sastaviti veliki investicioni špil (palubu), smisliti kreativnu prezentaciju (“pitch”) i nakon nekoliko meseci dobiti odgovarajuću svotu novca koja je ispregovarana sa investitorima za određeni procenat vlasništva. Stoga, što više rundi finansiranja startap prođe, veća je dobit za osnivača i od zarade i od prinosa na akcije, usled čega može biti motivisan da svim sredstvima na raspolaganju, veštačkim disanjem održava rast svog startapa pa time i samu firmu, ne samo u životu, već i u pohodu ka višim valacijama.

Kao primer toj vrsti ponašanja, postoji:

1. Racionalan nagon da se investicione runde podižu u onim trenucima kada su metrike najnapumpnije i kada pokazuju nerealno dobro stanje u firmi
2. Racionalan nagon da se problemi (koji u firmi kao što je startap gotovo uvek postoje) skrivaju u nadi da će biti rešeni većom količinom novca u sledećoj rundi
3. Racionalan nagon da se metrike ulepšavaju i manipulišu, budući da su često neproverljive, a das vaki procenat većeg rasta može značiti mnogo veću količinu novca u sledećoj rundi¹⁰⁹

1. Izbor o započinjanju nove runde u mnogome zavisi od samog menadžera ili osnivača. Ukoliko je firma u datom trenutku zabeležila izvandredno dobar (ali neodrživ) rast u metrikama i ukoliko taj trenutak omogućava povoljniju prodaju kapitala nego što bi to inače bilo moguće, menadžer će razumno iskoristiti taj trenutak i time podići valuaciju firme nerealno visoko.

2. U sistemu sličnom startapu problemima se može upravljati na izuzetno nelukav način – Pretvaranjem da oni ne postoje u nadi da će novac od sledeće investicije sve nadoknaditi. Ukoliko dati problem kao obelodanjen onemogućiti podizanje sledeće runde, budući da novac obično biva dat ili finansije vođene tako da novac presuši tesno do nove runde, startap može zapasti i pod rizik nestajanja, a preduzetnik biti doveden u situaciju progona Iz startap sveta. Taj katastrofalni scenario se ipak, tako jednostavno može zaobići. Ukoliko preduzetnik iole veruje u svoje menadžerske sposobnosti, to će i učiniti. Kultura uspona i padova, domišljatosti i kreativnosti i preduzetničkih adrenalinskih bombona, ali i uslovi visoke konkurentnosti među startapovima (u kojoj će neko

¹⁰⁸P. Graham. *Startup=Growth*, 2012.

¹⁰⁹C. Mims. This Tech Bubble Is Bursting. *Wall Street Journal*, 2016.

drugi dobiti novac ukoliko bilo šta ne ide po planu) takvu odluku može podupreti. Startup će takođe, ukoliko manipulacija uspe, u tom trenutku dobiti višu valuaciju od realne bez uračunatih problema, ali i podstrek za dalje odluke tog tipa. To se može desiti čak i na nivoima kada odgovornost raste, a kada su investitori još manje motivisani da kontrolišu firmu jer je već gotovo „zrela”.

3. Većina osnivača i menadžera trenutno relativno uspešnih startapova je u grupi onih koji nikada nisu iskusili teške tržišne uslove i tegobe pri podizanju finansija (da jesu ne bi sada bili tu). Stoga postoji šansa da, naviknuti na uspeh, dele stavove da je svaka vrsta slabosti, kao što je spuštanje valuacije novom rundom nezvanično pogubljenje startapa onemogućavajući dotadašnje načine rada, smanjujući novac u opticaju i otežavajući proces zapošljavanja i zadržavanja kvalitetnog ljudskog kadra pre nego čista, preko potrebna tržišna korekcija. Čvrsto izgrađen ego, sujeta i društvena očekivanja su ponovi bitni elementi, koji ih mogu odvesti do svejedno racionalnih ali odista pogubnih odluka. Te odluke i pravne, računovodstvene ili manipulacije bilo koje druge vrste, biće usmerene ka održavanju ili podizanju valuacije po svaku cenu, zaustavljajući pokušaj tržišta da koriguje potencijalno mehuraste valuacija.

5.3.2. Rastući karakter problema

Rastući karakter problema konkretno je posledica brzog rasta startapa. Naime, jedna mala manipulacija, koja je u začetku kompanije, u njenoj prvoj rundi, omogućila precenjivanje rasta firme za jedan posto, takođe je podložna daljem složenom rastu. Taj problem i to precenjivanje, vredno jedan posto tadašnje veličine firme, eksponencijalno će rasti zajedno sa startapom dok u zreloj fazi kompanije, ne postane ozbiljan jaz u vrednosti, odnosno uzrok toliko veće precenjenosti, koliko je startap od tog trenutka porastao.

5.4. Intelktualni uliv na startap tržište

Odluke mladih talenata da osnivaju startapove više je nego racionalna odluka. Tržište u najvećem usponu ikada, na gomile priča o nebeskim uspesima, lak pristup velikom kapitalu, ispunjenje svojih snova i liderskih ambicija, uz nikakve lične osim oportunitentnih implicitnih vremenskih troškova i šansa za velika dela i istinsku promenu sveta savršen su skup elemenata za idealno prvo zaposlenje svakog mladog ambicioznog i talentovanog uma jahanjem na postojećem talasu. Združeni, ti elementi čine ovo tržište rada gotovo preatraktivnim. Osnivači od početnog kapitala mogu lagodno živeti jednu do dve godine, iskušati svoju „loto šansu”, a ne odgovarati nikome ukoliko ne uspeju da taj „džekpot” dobiju. Tu početnu rundu (koja u valuaciji nikad ne dostiže manje od milion dolara) može dobiti gotovo svako uz nekoliko pokušaja sa malo iskustva i dobru prezentaciju, budući da su svesni da i investitori osećaju talas prinosa. Jednostavno rečeno, previše kapitala juri manju količinu ideja. Sa treće strane, startapovi su uložili i ulažu ogromne napore za privlačenje kvalitetnog kadra, kroz obećanja, visoke plate i pozicije, slobodu u kreativnom radu sa fleksibilnim radnim vremenom.¹¹⁰

¹¹⁰ B. Gurley. *On The Road to Recap*, 2016, 04 21.

5.5. Mehur pozicija zaposlenih

Upravo takav rasplet, vođen masom novih startup kompanija doveo je do manjka ipak ograničenog, kvalitetnog ljudskog kadra raspoloženog za rad u preduzećima ove vrste. Poseban problem javio se u oblastima softverski obrazovanog kadra, koji je, tek usponom startupova poslednjih godina, dobio popularnost koju sada uživa, blago kaskajući za tržištem.

Ovaj problem onemogućio je dobrom delu startupova da prikupe vrhunske (senior) programere, a time i ispune ultimatum preme velikim investitorima koji su to papirološki zahtevali za ulaganje. Stoga, mnogi preduzetnici, kako bi prevazišli problem, su jednostavno unapredili svoje postojeće, iako nekompetentne, programere u seniore, stvorivši mehur precenjenosti kadra i dobivši novac koji u suprotnom ne bi mogli.

Slično se desilo i sa mnoštvom diplomaca zaposlenih u startupu, koji su, uprko svom neiskustvu, pokupili nazive CFO-a, COO-a, CRM-a itd. Jednostavno, neosnovano dajući pozicije svom kadru, startup firme stvaraju privid kvaliteta potrebnog za kotiranje kao „firma sa potencijalom” sa i dobijaju kapital.

Posebno je zanimljiva je sličnost između ove prakse i prakse valuacije startupova. Na isti način na koji se valuacija umesto vrednosti koristi da tržištu pokaže budući potencijal, a trenutnu cenu startapa, nazivi pozicija se dodeljuju na osnovu potencijala u budućnosti, a kao takvi se ipak tržišno vrednuju u sadašnjosti - čak i kada ta procena potiče od nekoga kome njena visina odgovara.

6. Eksterni faktori precenjivanja valuacije

6.1. Sistem valuacije kao eksterni faktor

6.1.1. Ocenjivanje vrednosti starapa, tehnički nemoguć posao?

Ocenjivanje precizne vrednosti startapa je između ostalog tehnički teško izvodljiv poduhvat. Generalno je izuzetno teško odrediti vrednost bilo kakve kompozicije postojanja koja nema fundamentalnu, već se zasniva na nedokazanoj intelektualnoj vrednosti i ima jako malo tržišno cenovno proverljivih elemenata u svom okviru, kao što je sa startupovima slučaj.

Stoga, kod malih brzorastućih kompanija, korišćenje bilo koje od uobičajenih formula kojima se kompanije tradicionalno vrednuju, jednostavno nije moguće.

6.1.2. Tradicionalni sistem vrednovanja firmi – nepoklapanje i neupotrebljivost

Pod tradicionalni „Due - Dilligence” metod vrednovanja firmi najčešće spadaju tri elementa, koji odgovarajućim ponderisanjem daju predstavu o vrednosti kompanije u sadašnjem trenutku.

1. Upoređivanje sa konkurentima

Startupovi, budući da su vezani za inovacije, retko imaju konkurente ili slične firme sa kojima ih je moguće uporediti. Čak i ukoliko bi te firme postojale, koje dele inovacije, jedna od njih bi bila

osuđena na propast i ne bi vredela ništa. Takav sistem vrednovanja je takođe jako opasan ukoliko postoji verovatnoća da su tržišne vrednosti u mehuru. U tom slučaju ovaj način vrednovanja bi širio problem, uvlačeći još jednu firmu u već cenovno napuman ekonomski ekosistem.

2. Diskontovanje budućih prihoda i rashoda

Mali broj startupova ima samoodržive prihode, a dobar broj ih ni nema. Ovakvu vrstu računice bi, stoga, bilo nemoguće obaviti ili bi ona bila dobrano neprecizna, jer bi se u potpunosti zasnivala na projekcijama. Ukoliko bi se u nju uključio dosadašnji rast prihoda, firma bi verovatno bila precenjena.

3. Određivanje vrednosti kapitala

Nemoguće usled prakse mekog izveštavanja, nereprezentativnih bilansa i teške merljivosti intelektualnog kapitala u startupu, budući da izveštava nekonvencionalno.¹¹¹

6.1.3. Startup valuacija u praksi

Naime, u startup svetu rana valuacija češće je opisana kao umetnost nego kao nauka.

Pre svega, zato što se utvrđuje prema jednom ili više sledećih pokazatelja – startup metrika. Poređani su po važnosti, odnosno visini pondera.

1. Trakcija

Trakcija je svakako najbitniji činilac u valuacionom proizvodu startapa. Ona predstavlja broj korisnika, kupaca ili klijenata i, što je još bitnije, brzinu njihove akvizicije. U slučaju startupova sa delatnošću vezanom za internet servise, socijalne mreže i internet alatke koje poslovni model zasnivaju na prihodima od marketinga, bez naplaćivanja korisnicima, stope traccije moguće je odrediti sa savršenom preciznošću. U ostalim slučajevima, ovaj pokazatelj ipak nije nužno pouzdan.

Razlog zbog kojeg se ipak rast korisnika uzima za supstitutivni instrument merenja rasta prihoda je stav da će, onog trenutka kada startup, koji trenutno ne naplaćuje to počne da čini prihod zapravo biti proizvod konstante k i n aktivnih korisnika, pri čemu će jedini način promene prihoda zapravo biti promene u n .

2. Reputacija osnivača i menadžera

Osnivači i menadžeri predstavljaju najbitniji ljudski kapital u svakom startupu. Ukoliko su dati osnivači imali prethodnih uspeha, bilo u korporativnom, naučnom ili startup svetu, investitori su spremni da taj kapital više vrednuju, budući da podiže verovatnoću uspeha firme.

3. Prihod

Ukoliko startup generiše sopstvene prihode, svođenje budućih prihoda i rashoda na sadašnju vrednost, može dati dobru sliku o vrednosti ulaganja.

Startupovi sa prihodom će, doduše, često imati niže valuacije od onih koji ga nemaju. Iako to možda u početku može zazvučati kontraintuitivno, potrebno je obratiti pažnju i prisetiti se glavnog cilja startapa. To nije zaradjivanje novca kao kod korporacija, već brz rast. Naplaćivanje korisnicima može taj rast osujetiti i samim tim startup pretvoriti u klasičnu firmu.

¹¹¹ L. S. Spedding. *Due Diligence Handbook*. CIMA Publishing, 2009.

4. Privlačnost tržišta

Startupovi koji se bave delatnošću u okviru uspešne, visokoprosnosne i generalno brzorastuće tržišne niše privlačne investitorima imaju premije na valuaciju.

5. Rast – Kao što je već objašnjeno, dinamika rasta valuacija firme, ključno je značajna za njeno vrednovanje.¹¹²

6.1.4. Kritika principa startup valuacije u praksi

Kritika 5 instrumenata

1. Kritika Trakcije kao najčešćeg pokazatelja

U startup svetu se za drugi najbolji način valuacije, ukoliko prihod ne postoji ili su konstantni, uzima stopa rasta korisnika. Pitanje koje se u tom slučaju postavlja vezano je za same osnove mikroekonomije i principa po kojima zapravo na tržištu funkcionišu javna dobra (budući da proizvod startapa upravo to i postaje, budući da je besplatno, nerivalno i dostupno svima u svojoj količini), a to je kriva spremnosti da se plati. Dobra koja su besplatna bivaju mnogostruko više korišćena nego ona za koja postoji cena, makar ona bila i mizerno iznad nje. Dok je dobro besplatno, ukoliko njegova vrednost premašuje transakcione eksplicitne i implicitne troškove, postoji psihološki podsticaj korišćenja dobra u većoj meri od ekonomski efikasne i u većoj meri od realne.

Model ili omnipotentna konstanta kojom bi se ti nerealni podaci vezani za broj i rast korisnika mogli ponderisati radi dobijanja realnih metrika ne postoje usled dijametralnih razlika između delatnosti, ali i samih startupova unutar jedne, jer su inovacije u pitanju.

Utvrđivanje vrednosti samim tim zapada u problem. Naime, masovno korišćenje i brzo prihvatanje besplatne usluge samo po sebi ne govori o održivosti tog posla, budući da ne daje nikakve informacije o tome koliko sami korisnici vrednuju proizvod koji dobijaju. Ukoliko je vrednost koju su korisnici spremni da plate niža od realno izvodljive i isplative cene, odnosno marginalnog troška firme, firma je rasla da bi se ugasila.

2. Kritika valuacije na osnovu reputacije menadžera-preduzetnika

Iako se o ovom načinu procene možda i najmanje može zameriti, ipak, dobri tržišni uslovi, optimizam, postojeći okviri, obilje kapitala i ogromna tražnja za startupovima, ne mogu u potpunosti pokazati sliku o kvalitetu menadžera. Zbog toga, određeni menadžeri, kao i njihove kompanije mogu biti precenjeni usled postojećeg tržišnog optimizma.

3. Problem manjka prihoda

Najprecizniji način za merenje i praćenje rasta svake firme, pa samim tim i vrednosti startapa vezan je za prihod i to samom činjenicom da se tražnja može modelirati blagim promenama u ceni, dok se traži ona efikasna, a budući prihod projektovati i diskontovati.

Ipak, u toj činjenici krije se jedan, naizgled zanemarujući, ali paradoksalni epitet celokupnog startup tržišta. Najverniji način vrednovanja startupova se masovno izbegava.

¹¹² A. Vital. *How Startup Valuation Works*, 2013.

Naime, većina startupova uopšte nema nikakve prihode i čak od njih zaziru. Razlog za to je podatak da startupovi koji generišu prihod su u proseku manje vredni od onih koji to ne čine (bolji su oni o kojima postoji manje proverenih informacija). Naime, u startup krugovima najpopularnija je teza da firme zapravo ne mogu da ispune svoj potpuni potencijal rasta u koliko u ranim fazama naplaćuju svojim korisnicima. Stoga, dobar deo odlučuje, nakon savetovanja sa svojim investitorima, da to uopšte i ne čini. Jednostavno, u početnim fazama rast je na startup tržištu cenjeniji od prihoda, a prihodi od profitabilnosti.

4. Kritika valuacije u odnosu na privlačnost tržišta (poređenje sa sličnim kompanijama)

Privlačnost tržišta, koliko god validan razlog bio za pripisivanje više vrednosti kompanijama u određenoj tržišnoj niši, ipak može biti opasan. Ukoliko je data tržišna grana uspešna zato što je posebno podložna mehuri ili ako je, u gorem slučaju, njegov izvor, biće dodatno napumpana, a problem pogoršan.

5. Kritika valuacije na osnovu rasta

Problemi vezani za vrednovanje kompanije na osnovu rasta već su objašnjeni, sa vodećom idejom da u uslovima blage regulacije, mekog izveštavanja i slabe odgovornosti, mnogo bitniju stavku od toga koliko rast iznosi predstavlja analitika od čega je on sastavljen.

6. „Early adopter” problem

Čak i ukoliko bi startup naplaćivao, ili ako bi bilo na neki način moguće sračunati broj stvarnih korisnika, koji će proizvod koristiti i u tom slučaju, nazire se još jedan problem, posebno izražen kod inovacija, odnosno većini proizvoda startupova.

Grupa prvih kupaca, popularno nazivana ranim prihvatilcima mnogo lakše i brže stvaraju tražnju za proizvodima nego oni koji će doći posle njih. Ta situacija stvara bolje metrike od realnih, a sa sobom povlači i visinu valuacije.

Naime, ti prvi kupci imaju veću dodatnu vrednost odnosno potrošačev višak u poređenju sa onima koji dolaze jer njima deo te dodatne vrednosti proizilazi i iz činjenice da su prvi koji koriste proizvod. Budući da su njihove krive tražnje više od onih koju ima prosečan kupac, modeli tražnje i spremnosti da se plati, metrike i signali o kvalitetu proizvoda noseće greške. Osim toga to dovodi i do grešaka i u samoj proizvodnji, usled inkrementalnog prilagođavanja proizvoda njima umesto širokom tržištu.

6.1.5. Problem valuera – neukost i moralni hazard

U svetu malih brzorastućih kompanija procenitelji se mogu podeliti u dve grupe –

- I. Stručnjaci na pozicijama procenitelja u investicionim ili fondovima rizičnog kapitala
 - II. Samostalni investitori
- I. Usled novonastalosti startup sistema kakav poznajemo, mnogi procenitelji su jednostavno priučeni korporativni valueri, „due diligence” stručnjaci, klasični investitori ili bivši preduzetnici. Mnogi od njih i dalje koriste klasične pristupe vrednovanju firme iako u slučaju startup kompanija iz više razloga ne funkcionišu i usled već navedenih razloga dovesti do verovatnog precenjivanja

valuacije. Oni koji koriste standardne startup metrike, stvorene od strane osnivača u vreme uspona tržišta, kreiraju potencijalno još mehurastije valuacije. Pored svega toga, korporativni procenitelji podležu i poznatom problemu bonusa.

Problem bonusa

Takođe, budući da se njihov posao za firmu isplaćuje tek u dugom ili srednje dugom roku (iz kojeg se ne može omogućiti trenutna radna motivacija), zaposleni valueri moraju biti podstaknuti u sadašnjem trenutku.

Zbog toga, oni dobijaju bonuse za visokopotentne kompanije koje pronađu i u koje investitor odluči da uloži. U prevodu što viša njihova valuacija određenog startapa bude (što viši potencijal za zaradu nosi), to će i primljena nagrada biti viša. Takav sistem direktan je podsticaj i za moralni hazard valuaconih stručnjaka, koji mogu pasti u iskušenje da precene kompaniju zarad sopstvene zarade, ne snoseći veliki rizik jer će se:

1. Ukoliko startup ne bude dovoljno dobro poslovao smatrati jednim od 90% startupova koji ne uspevaju
2. Ukoliko startup stigne do sledeće runde, firma, gotovo sigurno, kotirati po još višoj valuaciji od prethodne I ostvariti knjigovodstveni prinos investitorima

Samostalni investitori su svoje znanje stekli učešćem i ulaganjem na startup tržištu, činjenica da su i dalje prisutni i aktivni verovatno znači da su u tome imali uspeha. Njihov problem odnosi se isključivo na konstantan uspon koji su startupovi I njihove investicije imale tokom godina (ili na prakse investitora-ajkula o kojima će biti reči), koristeći se standardnim startup metrikama. Stoga, oni će svakako nastaviti da ih koriste, iako su one u kapitalno suvom zemljištu, pod očekivanjima loših uslova u potpunosti neproverene i verovatno neupotrebljive na isti način.

6.1.6. Dokaz mekoće valuiranja

Kao ilustracija dosadašnjih zapažanja, pruženi su neki podaci o devijacijama u valuaciji jednog od najuspešnijih svetskih startupova – „Jednoroga”, kompanije „Dropbox”.

Naime, ona je od strane pet različitih investicionih fondova, koji su posedovali njene akcije, bila različito vrednovana u 16 različitih slučajeva, po HOV reportaži „Bloomberg”-a . U decembru, 2014. Razlike su bile neverovatne. „T.Rowe” je akciju valuirao na 9.40 dolara, dok je, u isto vreme „Hartford Financial Services Group” akciji pripisao 62% višu vrednost – 15,20 dolara.¹¹³

6.2. Najviša valuacija kao važeća

Još jedna stavka koja pogoduje precenjanju je činjenica da će se najviša valuacija u rundi prihvatiti kao važeća. Statistički, vrednost će se u tom trenutku zasnivati na proceni onoga ko ima najveću verovatnoću da je startup precenio, pripisavši mu previsoku vrednost tokom valuacije.

¹¹³ D. S. Lizette Chapman. Why Mutual Funds Can't Agree on What Unicorns Are Worth. *Bloomberg*, 2016.

Naravno, svim ostalim investitorima ovo će ići u korist, budući da će dobiti momentalno uknjiženi prinos na investiciju.

6.3. Poreklo i priroda startup investicija

Uzrok zbog koga veliki procenat faundera uopšte želi da podigne novac od investitora je u biti svake startup firme - rast. Veza između razvoja dobre ideje i brzog rasta funkcioniše po principu povratne sprege.

Da bi firma rasla, dobra ideja mora biti razvijena, ali i da bi se kvalitetna ideja razvila, potrebno je da raste dovoljno brzo da je konkurenti ne prestignu. To je izuzetno brzo. U posebnoj opasnosti nalaze se kompanije koje svoju ideju, da bi funkcionisale, ne mogu držati u tajnosti usled poslovne potrebe umrežavanja, koju većina startupova i deli. Firme koje imaju više novca da ulože u taj rast, imaju veliku startnu prednost.

Zbog toga osnivači gotovo uvek teže prikupljanju što više novca sa što više strana, dajući u zamenu vlasnički udeo u svojoj firmi. Izborom o tome koliko će novca podići, dakle, firme implicitno vrše izbor svoje stope rasta. Firme podizanje novca vrše već u samom početku, sa ničim više od ideje u rukama. Često se ta početna investicija posmatra i kao filter za dobre i loše ideje preduzetnika. Ukoliko podignu prvu investicionu rundu, preduzetnici će početi sa radom, ukoliko ne, pokušaće sa sledećom.

6.3.1. Pozitivna selekcija

Više novca stoga uvek je, po prvoj teoriji, na raspolaganju kvalitetnijim i uspešnijim startupovima. Generalno govoreći, dobrim startupovima su investitori kao fondovi rizičnog kapitala manje potrebni, nego što su fondovima rizičnog kapitala potrebni startupovi. Dobar startup uvek ima od koga da podigne novac, jer ljudi spremnih za dobru investiciju uvek ima. Opstanak mnogih investitora, poput VC fondova, zavisi od startupova. Zbog toga, svakom iole obećavajućem startupu, biće ponuđen novac po uslovima koje ne mogu odbiti. usled razmera prinosa uspešnih startupova, koji su već bili razmatrani, ti fondovi ponovo će generisati više nego pristojne prinose. Drugi pogled na ovu situaciju odnosi se na negativnu investicionu selekciju startapa, kao tržišni neuspeh. Istina je, verovatno, kao i uvek, negde između ova dva polarna stava.

6.3.2. Negativna selekcija

Iako se pojam negativne selekcije Akerlofa u ekonomiji najviše koristi kao objašnjenje određenih fenomena u osiguranju, zdravlju, obrazovanju i teoriji države blagostanja uopšte, u kojima pojedinac, svestan asimetričnosti tržišnih informacija biva motivisan da vodi rizičnijem životni stil nego što bi to učinio da te pojave nema.

Negativna selekcija u startupovima odnosi se na masovno loš izbor startupova u koje treba ulagati. Naime, investitori ulažu u firme koje pokazuju najviši potencijal u ranim fazama - imaju ogromne stope rasta, zadržavanja kupaca ili trakcije. Stoga, osnivači su direktno motivisani da manipulišu investicionim palubama u ranim, slabo regulisanim fazama, kako bi se pokazali boljima i privukli veći novac. Tom logikom, startupovi koji primaju najviše novca, odnosno

trenutno najuspešniji startapovi, zapravo su oni koji su konkurenciju pobedili, ne nužno poslovanjem, već umetnošću kvalitetne manipulacije izveštajima, odnosno da su valuacije najvećih startap kompanija ujedno i najnapumanije.

Naravno, do negativne selekcije ne može doći ukoliko investitor ima uvid u kompletne informacije o ulaganju.¹¹⁴

6.3.3. Zašto investitori ne sprečavaju moralni hazard osnivača ?

Ipak to u velikom broju slučajeva startap ulaganja jednostavno nije tako.

Svaka investicija se procenjuje pomoću jednostavnog stavljanja povrata i rizika u odnos. Veća izlazna vrednost označava povoljniju investicionu priliku.

Startapovi, kao jedan od najrizičnijih tipova investicija, sa sobom nose jako visoke prinose. Ipak, to nije jedini razlog za masovno investiranje u njih. Mnoštvo drugih kompanija, javnih ili privatnih mogu imati sličan ili isti odnos datih brojeva kao i startapovi. Razlog zbog koga se pojedinačni investitori i kapitalni fondovi odlučuju za startapove, umesto za klasične firme je u dobrom delu način na koji vraćaju svoj uloženi kapital i prinose.

Kod Startapa se, kao što je već rečeno, to obično čini preko Inicijalne Javne Ponude ili akvizicije. Alternativni način povraćaja uloženog, uveliko prisutan u slučaju ulaganja u klasične firme su svakako dividende. Kapitalni fondovi za njih ipak iz nekog razloga ne postoje. Uzrok tome je to što startap investitori, kako bi se oslobodili alfa rizika, vezanog za pojedinu granu, uvek ulažu u raznolike tržišne niše. Ukoliko bi morali da vode računa o finansijskim izveštajima svake od tih firmi i načinima prikazivanja njihovog profita, podložnom sistemima umanjena putem transfernih ili ugovorenih cena, koji te firme pod moralnim hazardom mogu koristiti, veliki troškovi revizije bili bi iziskani i postojala bi mogućnost da u velikoj meri izjedu profite koje služe da kontrolišu.

Kod startapova je taj problem naizgled predupređen. Investitori ih vole jer ne moraju da ih kontrolišu. Osnivači, usmereni isključivo na rast, ne mogu povećati sopstvenu vrednost, a da time ne uvećaju i vrednost za investitore, time onemogućavajući mehanizam hazardnog ponašanja. Interesi su jednosmerni. Osim što baš i nisu.

Moralni hazard kod osnivača, kao što je objašnjeno, i dalje postoji, doduše u malo drugačijem obliku, a pojačan je činjenicom da većina investitora to ne zna, previđa, ili za to ne mari. Ovoga puta, usled relativno ograničene ročnosti startap investicije, im taj psihološki mehanizam može ići u korist.

Upravo zbog stava da startapovima nije potrebna prekomerna interna kontrola, jedino merilo uspešnosti, stopa rasta ima prostora za manipulaciju, pogotovo ukoliko, kao i dobar deo startapova, firma nema prihode.

6.3.4. Moralni hazard investitora – uknjiženi dobiti

Psihološki motivi i interesi investitora su putem optimizacionih mehanizama težnje konstantnom eksponencijalnom rastu, vezani za organizaciju klasičnih startapova i direktno

¹¹⁴ G. Akerloff. *The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism*, 1970.

korelisani sa osnivačkim. Stoga, podložni su hazardnom ponašanju kao i preduzetnici, doduše na nešto drugačiji način.

Prisutni fondovi rizičnog kapitala, kao i grupacije anđela investitora, su trenutno tu jer se startupovi u koje su uložili trenutno kotiraju kao uspešni. Samim tim, njihovi prinosi, koji su rezultirali iz rasta valuacija tih startupova, verovatno su već zavedeni u njihovim, toliko i u knjigama njihovih investitora – LP partnera. U tom slučaju, mogući pad valuacije u novoj rundi, opet usled korekcije ili trenutne, prolazne borbe sa problemima koje će osnivači prihvatiti, može se protumačiti kao greška u mehanizmima korišćenim za prvobitnu valuaciju što će staviti pod znak pitanja već ugravirane prinose svih u lancu kapitala i dovesti upravu fonda ili grupacije u nezavidan položaj.

Ukoliko se ti padovi ponove, oni mogu onemogućiti startupu da podigne sledeću rundu i učini akcije potpuno nelikvidnim, a time i bezvrednim. Stoga, investitori mogu imati motiv da pad valuacije uopšte ne dozvole, služeći se različitim sredstvima, kako bi sačuvali ugled i finansiranje koje sami imaju.¹¹⁵

Ovakvom sistemu razmišljanja koji vodi pumpanju valuacija podložni su svi investitori. Naravno, određene grupe ulagača imaju i dodatne, karakteristične isključivo za njihove načine rada. Ovakvo ponašanje tih grupa može biti društveno, tržišno i ekonomski nesavesno i opasno.

6.3.5. Moralni hazard investitora – „Ajkule Investitori

Mnogi startup stručnjaci i teoretičari, poput Bila Garlija, partnera jednog od velikana rizičnog kapitala u Silikonskoj Dolini – „Benchmark“-u, smatraju fenomen pojavljivanja „Ajkula“ i njihovog načina investicije jednim od najverovatnijih uzroka potencijalnog mehura valuacija. Naime, ovi tipovi ulagača se najčešće predstavljaju kao Anđeli Investitori, iako se njihovi sistemi i etika rada u mnogome razlikuju.

Zanimljiv i simoličan je i sam njihov naziv.

Oni ispunjavaju želju jedinu želju brodolomaca – da se neko pojavi. Njihovo peraje, samo oblikom podseća na jedro. Plivaju po samoj površini duboke vode gde su posebno vešti. Vrebaju oko davljenika, privlači ih krv, a svoj izlet završavaju tako što im odgrizu noge.

Ajkule- investitori su tip oportunističkih investitora, koji poznajući probleme i hazarde preduzetnika (i ostalih u lancu kapitala), ulažu dovoljno novca da se dosegne željena valuacija, ali kao glavni izvor zarade (budući da su ulaganje na površini precenili) koriste skrivene uslove u netipičnim, takozvanim - prljavim ugovorima.

Prljavi ili strukturisani ugovori predstavljaju skupove dokumenata o ulaganju u startupove, koji omogućuju određenim kompanijama da, iako su u problemima, nastave sa podizanjem novca po višim valuacijama, obećavajući više isplate novim investitorima na račun onih starih. Većina ovih investicionih ugovora prinos ne povlače od vodeće valuacije i njenog rasta u budućnosti, već serije strukturisanih uslova, skrivenih duboko u dokumentu. Na ovaj način, oni ispunjavaju valuacionu želju preduzetnika ili člana upravnog odbora fonda rizičnog kapitala, znajući da će zaraditi kako god. Primeri ovih uslova mogu biti – preferencijalni tretman na prodaju akcija na

¹¹⁵ B. Gurley. *On The Road to Recap*, 2016, 04 21.

IPO-u, veto na merdžere i akvizicije ili garantovana prava na likvidnost i klasični startap ugovori ih nikada ne sadrže, upravo jer maskiraju kapitalizacionu vrednost i čine analitiku računanja prinosa na startap izrazito komplikovanijom i mekšom veštinom.

Ugovori ajkula na taj način održavaju iluzije investicionih menadžera i osnivača živim i odlažu tržišnu korekciju sa pre na kasnije.¹¹⁶

Ta praksa, naravno, može znatno koštati date investicione fondove, a pogotovo vlasnike i zaposlene čineći akcije u njihovim rukama gotovo bezvrednim, ili značajno povećavajući rizik da startap ostane bez novca između rundi.

Ipak, ona je više nego moguća, uzevši u obzir koktel većinski nedovoljno pravno potkovanih osnivača, prakse izbegavanje troškova pravnika, koji bi te kompleksne ugovore mogao razlučiti i problematične situacije u kojoj su svi zainteresovani za startap pod rizikom hazardnog ponašanja.

Osim toga, na ovaj način, tržištu biva servirana pogrešna valuaciona vrednost, jer bi ajkule, kao i svi ostali investitori, bez dodatnih prinosa, bili spremni da ulože mnogo manje, ili ne bi uložili uopšte.

Prepumpane valuacije, stvorene na ovaj način obično brzo pucaju i predstavljaju samo kratkoročno rešenje emotivnih težnji i sklonosti osnivača. Investitori zainteresovani za sledeće runde, obično, videvši kompleksnost prethodnog ulaganja ne pristaju da ulože novac, a kompanija ostaje bez sredstava u novoj rundi. Jednostavno, posle ajkula uglavnom mogu doći samo nove ajkule, ne bi li pokupile ostatke.

Preduzetnici već velikih startapova, u problemu podizanja novca po višoj valuaciji, osim uzimanjem novca od „Ajkula”, svoju situaciju mogu rešiti jednom od sledećih opcija:

- 1) Firma može izaći brzo na IPO
- 2) Može prihvatiti novo ulaganje po nižoj valuaciji
- 3) Može seći troškove i otpustiti radnike
- 4) Može pokušati da stvori prihode i postane profitabilna po cenu daljeg rasta¹¹⁷

Svaki od ovih poteza, do 2016. , bio je primer potpuno atipičnog ponašanja u startap svetu.¹¹⁸

Većina startapova, pa čak i „jednoroga”, uspešnih startapova vrednijih od milijardu dolara, uzimali su novac od ajkula, a njihove tržišne korekcije mogu biti blizu.

6.3.6. Trend isplate osnivača pre izlaska

Osnivači sve češće od svojih investitora dobijaju opcije delimične isplate i pre samog „IPO”-a, tokom rundi ulaganja, na primer prodajući sopstvene akcije po valuaciji i smanjujući sopstvene osnivačke rizike vezane za neuspeh startapa pre finalne faze.¹¹⁹

¹¹⁶ B. Gurley. *On The Road to Recap*, 2016, 04 21.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ McKinsey. *Grow fast or die slow: Why unicorns are staying private*, 2015.

¹¹⁹ P. Graham. *Startup=Growth*, 2012.

Rizik koji se ovim potezom preuzima je potencijalno smanjenje direktne motivacije preduzetnika za uvećavanje sopstvene vrednosti poreklom iz udela koji poseduje i sećenje ročnosti interesa.

Preduzetnici i menadžeri često će posegnuti za upravo ovom opcijom ukoliko imaju više informacija o problemima u okviru firme, ukoliko imaju sumnje o verovatnoći uspešnosti svog startapa, ukoliko smatraju da trenutno startap valuacija prevazilazi buduću vrednosti usled pogrešne metrike ili ukoliko u u prošlosti koristili prostor usled manjka interne kontrole u okviru startapova za manipulaciju izveštajima.

Budući da su ove opcije deo startap trenda, vredno je postaviti pitanje zašto preduzetnici sve više sežu za ovim instrumentima i da li zato što sve više njih sumnja u svoje valuacije.

6.4. Problem subvencija i večnog podsticaja

6.4.1. Poreske subvencije za startapove

Većina država, a posebno onih u razvoju, pružaju razne vrste subvencija i poreskih podsticaja za startapove. Ti podsticaji bivaju ugrađeni u poslovni model firme i podižu valuacije firmi usled nižih troškova, koje te firme snose, omogućavajući i lošim idejama da se održe duže, istroše više kapitala i deluju privlačnije za investiciju, čak iako nemaju potencijala.

Budući da padovi valuacije nisu poželjni u svetu startapova, a i činjenice da će se taj podsticaj održati sve do pretvaranja firme iz startapa u listiranu, taj podsticaj predstavlja dodatni motiv za što duže ostajanje u startap svetu, koliko god da je firma već velika i samostalna. Takođe, tek nakon „IPO”-a ta premija na valuaciju usled podsticaja biće zbrisana.

6.4.2. Poreske subvencije za investitore

U mnogim državama, investitorima su, pri ulaganju u startapove, omogućene poreske olakšice od strane države. Ovakav potez ima teđnju da dodatno zakrivi valuacije pošto će sada investitori biti spremni da veštački daju veću količinu novca nego što bi to inače bio slučaj i time dopumpaju valuaciju pre „IPO”-a. Ta vrednost će takođe biti zbrisana tokom izlaska na berzu jer poreske olakšice tada prestaju, a vrednost biva korigovana.

6.5. Kamatne stope

Ukoliko bi krivicu za greške startap sistema bile pripisane labavom kapitalu, malinvestiranju, i slaboj odgovornosti, onda bi sva 3 uzroka mogla biti objedinjena jednim – niskim kamatnim stopama.

Veštački niske kamatne stope su na tržištu prisutne još od krize 2007. Politički su stvorene od strane centralnih banaka, kao sistem davanja veštačkog disanja za oporavak privreda širom sveta. Podizanjem agregatne tražnje kroz povećane investicije i suzbijanje dotadašnjeg straha od

investiranja (visokog ukupnog rizika ulaganja) usled visokog beta rizika velikim smanjenjem kamatnog rizika.

Svetske privrede koje su taj potez učinile, poput privrede SAD, zaista su se oporavile neverovatno brzo. Može se čak i reći da je ogromni rast sistema privatnog preduzetništva umnogome omogućio taj oporavak. Ipak, te privrede su, na ovaj način otvorile vrata drugim, izuzetno opasnim problemima.

Naime, po ekonomskoj teoriji nagrađenoj Nobelovom nagradom, Austrijskom Teorijom Poslovnog Ciklusa Hajeka i Mizesa, niske kamatne stope čine mnoštvo do tada neprofitabilnih investicija isplativim. Potcenjivanje vrednosti kapitala bez izuzetka vodi precenjivanju svega ostalog što se tim kapitalom može kupiti. Semafor raskrsnice investicija je pokvaren, jer crveno svetlo traje svima mnogo kraće. Iako na prvi pogled to svima omogućava brži start, na raskrsnici će verovatno dovesti do sudara.¹²⁰

Banke budući da imaju niže prinose moraju mnogo više kapitala plasirati i obrnuti, a investitori sada, budući da imaju ogroman izbor „kvalitetnih investicija” masovno uzimaju novac. Budući da je kapital jeftin (labav), investitori postaju manje obazrivi u svojim ulaganjima jer snose manji rizik, a i usled generalne isplativosti investicija, omogućavajući tržišne greške usled nerealno niske kontrole i potencijalno novi mehur.

U takvim trenucima, ukoliko postoji nova, privlačna grana investiranja, koja izgleda suviše dobro i obećavajuće da bi bila propuštena i pritom deluje dovoljno različito od onih koje su do tada stvarale probleme, sigurno je da će utopiti u kapitalu.¹²¹ Startup investicije mogle su biti upravo to.

Davale su subvencije investitorima i firmama, ali dobijale i podršku vrha države na razne druge načine usled demagoške aktivacije nezaposlenog kadra, bile su slabo pravno i računovodstveno regulisane, davale su mogućnost za učešće u promeni sveta, do tada su bile izrazito isplative (dobrano nadmašivale S&P500), nisu zapravo bile toliko rizične koliko se činilo uz laku diversifikaciju i usled gomile unutrašnjih rupa podložnim očuvanju vrednosti uprkos nekvalitetnim performansama, imale su strategije isplate investitora u samom poslovnom planu, interesi su im bili simetrični sa investitorskim (čime su predupređeni mehanizmi proteklih mehura) i nisu iziskivali troškove kontrole.

Pod ovakvim uslovima lako je razumeti zašto je u startup svetu došlo do situacije u kojem obilje kapitala juri nedovoljno investicionih ideja, zašto valuacije mogu biti prenapumane i zašto tržište može biti pod uticajem moralnog hazarda, asimetričnosti informacija, preduzetničkog jahanja na talasima, efekta krda, ekstrapolacije, „FOMO”-a i ogromnom tržišnom optimizmu.

Sve dok su uslovi nepromenjeni, nema razloga ni da se promeni situacija na tržištu. Ipak kamatne stope ne mogu ostati daveka veštački niske, usled čega je FED najavio njihovo inkrementalno povećanje blagim povećanjem u martu 2016, usmeravajući očekivanja tržišnih igrača. Mnogi stručnjaci se slažu da ovakav sled može ugroziti poredak startup sistema i prevesti startup trend iz faze eufroije u fazu pucanja.

¹²⁰ F. Hayek. *The Mythology of Capital*. Mises Institute, 1936.

¹²¹ F. Hayek. *The Mythology of Capital*. Mises Institute, 1936.

U grotnu problema nalaze se tržišne vođe, startapovi „Jednorozzi”.

7. Problem Jednoroga

Startap je po definiciji, pa i samom nazivu, **mlada** i relativno **mala** brzorastuća firma. Ipak, mnogi primeri današnjih startapova su metaforično bebe od 72 kilograma. Startapovi tog tipa se u ekonomskom žargonu nazivaju „Jednorozima”.

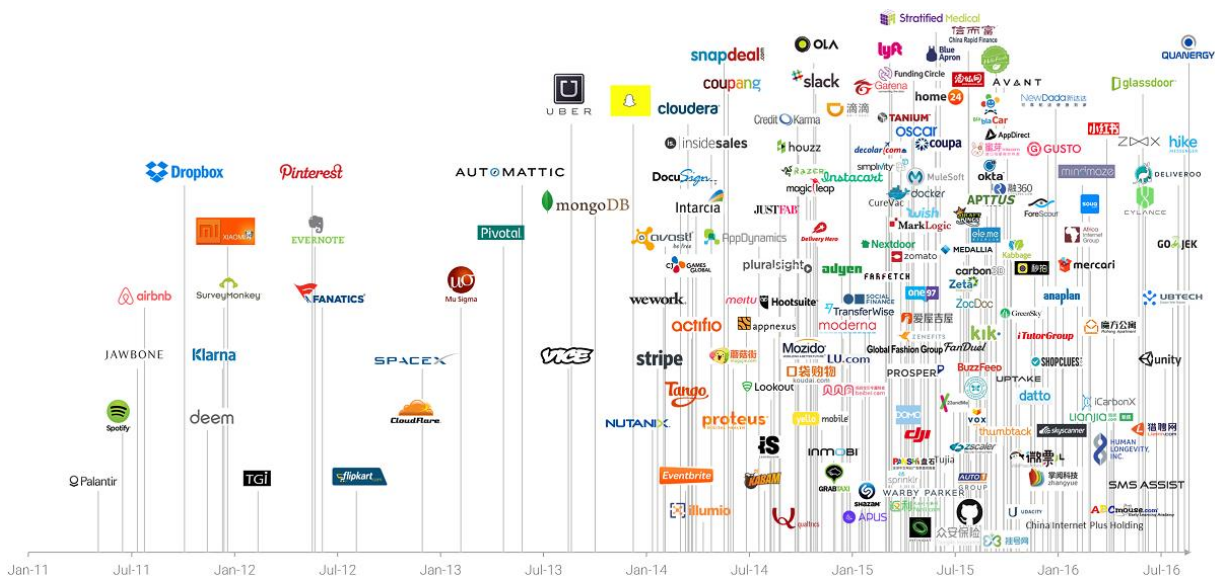
Prvi su nastali tokom 2010. u tržišnim uslovima rekordno niskih kamatnih stopa, slabe tražnje i „labavog” kapitala i višeg realnog potencijala za rast na privatnom nego na javnom tržištu; faktora koji im skupa nisu dozvolili (ili su učinili neprimamljivom opciju) da dostignu korporativnu odraslost procesom inicijalne javne ponude ili akvizicije.

Sam njihov naziv puno toga govori. Jednorozzi su retka, nedodirljiva bića magične, očaravajuće i večne lepote. Ipak, u stvarnosti, ona su mitska. Ukoliko bi bili zauzeti davanjem bajkovitih imena, „Petar Pan” bi im možda mnogo bolje stajalo, budući da je to odlaganje odraslosti, zapravo njihov izbor. To odlaganje uzrokovalo je masovno taloženje kompanija ovog tipa između 2013 i 2016. godine.

Danas, najvećih deset jednoroga imaju agregatnu valuaciju iznad 150 milijardi dolara, na manje od 5 milijardi agregatnog prihoda, stvarajući racio cene i prihoda od 30. Ukupna valuacija svih jednoroga iznosi preko 600 milijardi dolara.

7.1. Uspon

Poznati ekonomski novinar, Den Primak, proglasio je 2015-u godinu početkom „Doba jednoroga”. Te 2015. magazine „Fortune” je prebrojao 80 startap kompanija vrednijih od milijardu dolara. Do februara 2016 broj je premašio 230. Grafik ispod pokazuje dinamiku tih dešavanja.

Slika 3. Dinamika nastanka novih jednoroga od 2011 do sredine 2016.¹²²

Iz date infografije jasno je da je do kraja 2014. godine stopa nastajanja novih jednoroga bila izuzetno ujednačena i stabilna. „Bum” se dogodio početkom 2014, a ekstremno ubrao početkom 2015. godine.

Od 2012. i donošenja „JOBS” akta do uspona jednoroga 2014. godine prošlo je otprilike dve godine, vreme sasvim dovoljno da u to vreme male firme visokog potencijala uz pomoć ovih olakšica i konstantnog složenog eksponencijalnog rasta kroz runde dostignu ove vrednosti.

Ukoliko je firma u trenutku donošenja zakona imala valuaciju svega milion dolara, rasla uspešnom nedeljnom stopom od 7%, nakon dve godine bi trebalo da ima valuaciju od $1,000,000 * 1.07^{(52 * 2)} = 1,137,399,097.36$ dolara, odnosno da postane „Jednorog“.

Naravno mnoge od ovih firmi su tada imale više valuacije time mnogostruko nadmašivši onu od milijardu dolara.

Ipak, početkom 2016. godine, trend je iz nekoliko razloga polako počeo da usporava, a velika pitanja su se sama počela postavljati u javnosti.

7.2. Šta se zapravo dogodilo – najava daljih problema?

Verovatno ključni uzrok iznenadnog rasta populacije jednoroga je upravo bilo objašnjavano olakšanje procesa podizanja novca za potencijalne i postojeće „Jednoroge“. Nakon 2012. taj proces, po Bilu Garliju, menadžeru jednog od najvećih svetskih VC fondova, bio je sveden svega na nekoliko koraka: 1) sračunavanje nove, više valuacije od prethodne, 2) sastavljanje nove, privlačne investicione palube, 3) plasiranje palube i sakupljanje ponuda, 4) posmatranje svežeg novca na bankovnom računu. Nakon 12 meseci i presušivanja investicije, proces se jednostavno ponavljao.¹²³

¹²² CB Insights. (2016). *D-Day for Unicorns – When Will We Know if the Bubble Has Actually Popped?*

¹²³ B. Gurley. *On The Road to Recap*, 2016, 04 21.

Vremenom, kao posledica ovakvih praksi, najavljenog rasta kamatnih stopa, pojavljivanja raznih vrsta novih investicionih ugovora i otkrivanja određenih hazardnih dešavanja u nekim firmama poput „Theranos“-a i „Zenefits“-a, uslovi u investicionim zajednicama su pretrpeli određene promene, učinivši investicije u startapove „Jednoroge“ suštinski komplikovanijim i opasnijim. Štaviše i sam fenomen „Jednoroga“ doneo je dodatne, do tada nepoznate rizike stejkholderima poput preduzetnika, zaposlenih, fondova rizičnog kapitala i njihovih ograničenih partnera - rizike koje sa sobom nose plodne ali vazdušaste knjigovodstvene valaucije, ogromne i rastuće stope potrošnje novca gladnih „Jednoroga“ (nastalih od gladnih startapova u ranim fazama, u trci za podizanjem što više lakog kapitala i ostvarivanja rasta), ali i do tada neviđeno niske stope „IPO“-a i akvizicija (investitorskih izlazaka).¹²⁴

Ipak, većina investitora ali i preduzetnika čine se spremnim na plovidbu u ovim novonastalim kompleksnim uslovima, čak i bez promena dosadašnjih ulagačkih i poslovnih praksi.

Mnogi takvi potezi opravdani su argumentom da će ukupna vrednost, stvorena od svih „Jednoroga“ zajedno, mnogostruko pokriti neizbežne gubitke „Jednoroga“ koji će neminovno propasti.

Ovaj argument, zasnovan na empirijski uspešnim sistemima startap ulaganja, proizvod je ekstrapolacije na osnovu uspeha firmi poput „Uber“-a, „Slack“-a, „Snapchat“-a, „Instagram“-a itd.

Doduše, koliko god da je ovaj stav verovatno i tačan, činjenica je da većina investitora pojedinaca i investicionih fondova nema diversifikovanu korpu svih „Jednoroga“ (što nije ni lak poduhvat, budući da ne postoji nikakav indeks koji to omogućava). Umesto toga, većina investitora izložena je prema jednoj konkretnoj „Jednorog“ kompaniji. Ta firma bi na osnovu svoje realne veličine već uveliko trebalo biti pred izlaskom i konačnom realizacijom knjiženih prinosa svojih ulagača. Ta firma bi zapravo trebalo predstavljati onu jednu od deset (po Pareto pravilu ulaganja u startapove 8-1-1), koja će celokupno ulaganje učiniti profitabilnim. Ukoliko ona propadne, povući će mnoge sa sobom na dno, zbog čega argument jednostavno ne stoji i ogoljuje problem. Jedan od uzroka ovakvog spleta okolnosti mogla je ponovo biti promena startap ekosistema tokom 2012, koja je, olakšavajući pristup kapitalu svima, jednostavno dobar deo filtera potrebnog za računicu 8-1-1 i odvajanje dobrih od loših investicija pomerila nekoliko rundi unazad, i omogućivši i lošijim startapovima da duže žive uništila matematiku profitabilnosti diversifikovanog startap ulaganja

Najveću opasnost za startap sistem, dakle, predstavlja rizik propadanja „Jednoroga“ – čak i ne suštinski u smislu gašenja, već osnovanog rizika da su im valaucije dovoljno prepumpane (iz bilo kog od uzroka navedenih u radu), da neće biti u mogućnosti da konačnim izlaskom povrate investicije koje su dobili i gubitke od onih 80-90% ostalih startapova u koje su fondovi ulagali kako bi pronašli jedan visokoprosnosni. Ovakvi događaji potencijalno bi presušili kapital na startap tržištu i domino pesimizmom porušili kulu od domina u koju je toliko truda uloženo.

Sa tim na umu, mnogi tržišni igrači, sa akcentom na osnivače i investitore, sačekće bolje vreme za izlazak – želeće da podignu još nekoliko rundi kako bi – ili sačekali bolje vreme ili dodatnim novcem rešili probleme, ili podigli valauciju dovoljno na račun novih investitora, da

¹²⁴ N. Fernandes. *Dead Unicorns on the Horizon - The shaky economics of startups revealed*. Lausanne: IMD, 2016.

postojećim akcionarima eventualni pad valuacije nakon izlaska ne može ugroziti prinose. Ovaj rast valuacije, naravno, mora biti viši od stope dilucije.

Ukoliko je odabrana treća opcija, u problem zapadaju poslednji investitori, oni koji su želeli da ulože sa najmanjim rizikom (penzioni fondovi, osiguravajuće kuće, niskorizični investicioni fondovi) ili oni neakreditovani. Naime, problem se širi na običan narod.

Ukoliko se, ipak, na privatnom tržištu ne može podići regularna investicija po višoj valuaciji, primamljiva opcija u ovom trenutku mogu biti i već definisani ajkule-investitori. Oni će omogućiti tu višu valuaciju, singalizirati sumnjičavom tržištu odlično stanje u kompaniji ali ujedno i označiti verovatno poslednju rundu podizanja novca i ugroziti postojeće investitore kroz strukturisane ugovore na način definisan u potpoglavlju „ajkule-investitori“. Stoga, ta valuacija će biti mehurasta i u ovom trenutku izuzetno opasna po tržište.¹²⁵

Kvalitetan, dugoročno bolji menadžerski potezi od ovog u datom trenutku, ipak bi bila prodaja kapitala po nižoj ceni, ulaganje napora u dostizanje profitabilnosti ili „IPO“, radi korekcije tržišta i prihvatanje blažih gubitaka u sadašnjem trenutku od užasnih posledica koje mogu doći daljim pumanjem. Ipak, takve odluke nisu bile česte poslednjih godina. Većina firmi je niže runde, promenu poslovnih modela ka samoodrživim, a posebno izlaske – odlagala.¹²⁶

7.3. Primer „Theranos“-a – kremacija jednog jednoroga

Primer koji verovatno na najbolji način dočarava moralni hazard i asimetriju informacija na startup tržištu između uprave firme, investitora i javnosti i vrlo moguće označava prvu prekretnicu startup sveta i seminalno pucanje mehura, je slučaj kompanije Theranos – startapa koji je u nekoliko dana od veleplepnog jednoroga - kolosa čarne plemenitosti, postao dadaistični konjic na kome se grubo igraju mediji, rugajući se njegovim dojučerašnjim neverovatnim, a sada otkrivenim i smešnim trikovima.

Šesnaestog oktobra 2016. godine, gotovo detektivska analiza ekonomskog novinara Džona Kerioua konačno je otkrila zlu stvarnost startup svetu.

Ideja da kompanija može podići novac od velikog broja investitora po izuzetno visokoj ceni, uživati ogromnu popularnost u javnosti i biti tema gomile medijskih analiza ne garantuje niti da u kompaniji sve teče savršenim tokom, niti da su investicione palube tačne i sveobuhvatne, niti da su akcije zapravo vredne koliko to poslednja valuacija nalaže, konačno je usađena u umove tržišnih igrača, kao i javnih i regulatornih organa.

Posebno je zanimljivo da sam Kerirou nije reporter koji se bavi startupovima. Za povratak u realnost jednostavno je bio potreban „outsajder“, sa dobrim internim uvidom - objektivni polulaik koji ne podleže mitovima i mehanizmima odbrane koji su deo groznice startupova, a posebno „Jednoroga“.

¹²⁵ B. Gurley. *On The Road to Recap*, 2016, 04 21.

¹²⁶ McKinsey. *Grow fast or die slow: Why unicorns are staying private*, 2015.

Takođe, vrlo je verovatno da je ovaj članak takođe probudio mnoge zaspale umove startup reportera, kao što je Rolf Vinkler, čiji je članak o sličnom slučaju „Zenefits“-a počeo da stvara sliku o potencijalno ustaljenim problemima i rizicima ovih velikih korporativno nezrelih kompanija.

„Theranos“ nije spadao u grupu startupova koji su dešavanja u firmi u potpunosti krili od javnosti. Sajt firme uvek je javnosti pružao informacije o novim otkrićima i onima koja će iz njih slediti. Svakako najveće je ono koje je omogućilo sistem koji je kroz korišćenje samo par kapi krvi, bez igli, kod kuće, iz prsta omogućiti kompletnu analizu krvne slike i konačno tradicionalne venske metode učiniti prevaziđenim i time spasti brojne živote.

„CEO“ firme, Elizabet Holms bila je, posledično, u mejjima učinjena „Mesijom“ startup sveta. Bila je poređena sa Stivom Džobsom, a oko prava za priču o njenom životnom putu grčevito su se otimala najveće svetske producerske kuće. Investori su u nju uložili 400 miliona dolara, stvorivši „Jednoroga“, vrednog 9 milijardi dolara. Bio je to početak nove revolucije.

Ipak, iza kulisa pozadine kulisa, „Theranos“ se susretao sa ogromnim problemima u realizaciji svoje ideje. Operativno, krajem 2014. godine, prvi prototipi uređaja pod nazivom „Edison“ omogućavali su svega nekoliko od obećanih 240 rezultata, koji su, reklame radi, odnosno u svrhe testiranja, prodani nekolicini zagriženih kupaca i zaposlenih.

Ipak, kompanija je uporno odbijala da pruži rezultate datih testova, koji su se na nekoliko načina razlikovali od realnih, pokrivajući tu činjenicu kroz brojne izjave lekara koji su proizvod svejedno preporučivali.

Većina elemenata, uključujući i 23 patenta u proizvodu „Theranos“-a bili su delo doktora Ijana Gibonsa, poznatog britanskog biohemičara, sa kim je Elizabet saradivala od 2005. godine. Po rečima njegove supruge, tokom 2013. godine, koja je trebalo da označi konačan proboj proizvoda, doktor Gibons je zapatio od depresije, moguće vezane za firmu u kojoj, po njegovim rečima, „apsolutno ništa nije išlo po planu“.

Doktor Gibons je u maju te godine izvršio samoubistvo. Nekoliko meseci nakon toga, kada je njegova udovica pokušala da stupi u kontakt sa reporterom „Journal“-a, advokat „Theranos“-a poslao je pismo u kome je pretio da će je tužiti za klevetu i poništi akcije koje je bila nasledila od pokojnog muža ukoliko iznese „lažne“ izjave o firmi i izloži poverljive informacije. Nezavisno od toga, firma je i dalje masovno prikupljala investicije, postavši jedan od najvrednijih startupova na svetu.

Zanimljiva činjenica bila je da apsolutno nijedan fond rizičnog kapitala specijalizovan za medicinsku tehnologiju nije bio među investitorima „Theranos“-a. Ipak, ostali velikani poput osnivača firme „Oracle“, Lerija Elisa i poznatog fonda rizičnog kapitala „Draper Fisher Juvetson“-a, otklanjali su sve sumnje.

U tom trenutku, ipak, postalo je očigledno da je i „Theranos“ upao u većinsku grupu „Jednoroga“, koji su svoje loše finansijske i operativne izveštaje, u duhu startup kulture, počeli skrivati. Firma je na papiru i u investicionim palubama dalje delovala savršeno neprekidno generišući ogromne stope rasta i naučne proboje.

„Theranos“ je ipak u jednom trenutku morao početi plasirati proizvod bolnicama na korišćenje, kada su nastali ozbiljni problemi.

Brojni pacijenti i lekari su se počeli žaliti na nepreciznost rezultata apsolutno svih testova, često pokazujući kritične tačke supstanci u krvi onda kada ih nije bilo. Kao posledica, prepisane su brojne pogrešne dijagnoze. Ipak, iako je tokom 2014. godine na adresu državnog tužioca Arizone, Državnog Odseka za Zdravlje i Biroa za Bolje Poslovanje poslato na desetine žalbi, ovi organi su takve tvrdnje žučno demantovali.

Mehur je pukao tek krajem 2015, kada je članak sa ovim informacijama objavljen u „Wall Street Journal“-u. Sva pitanja su, koja su usledila, ostala su bez odgovora, a valuacija firme je za jedno veće večno zbrisana sa 9 milijardi dolara na 0. Dokumentarni film o Elizabet Holms, dobio je sjajan obrt i večan kraj. Svi mehanizmi sistema, koji su to omogućili, objašnjeni su u dosadašnjem delu rada.

Ovaj primer ilustruje lakoću srednjeročnog „plivanja“ u startup svetu. Dovoljan broj „Jednoroga“ sa iole sličnim praksama ili pod dovoljno jednim od u radu objašnjenih hazardnih ponašanja veoma izvesno bi doveo do sloma celokupnog njihovog tržišta masovnim povlačenjem i obezvređivanjem datog kapitala. U dosadašnjim ekonomskim scenarijima, vrednosti koje odudaraju od ekonomskih fundamentalija, uvek su bile propraćene tržišnim korekcijama. Ne postoji razlog da se to ne desi ponovo.

(Carreyrou, 2015)

8. Zaključak

Ekonomske krize kao proizvodi finansijskih mehura na tržištima oduvek su u javnosti bili tretirani kao „Crni Labudovi“ - događaji dovoljno destruktivni da mogu preoblikovati globalni reljef, a ipak u potpunosti nepredvidivi.

Paradoksalno, svi mehuri ikada pratili su isti model i faze nastajanja i tokom tog nastanka šaljući nedvosmislene signale tržišnim igračima o svom postojanju. Dalji rast mehura spaženih dok su još uvek mali mogu se jednostavnim monetarnim i fiskalnim merama sprečiti.

Stoga, problem koji je dovodio do katastrofalnih ishoda zapravo nikada nije predstavljao sam događaj mehura. već ljudi. Iznova i iznova, ljudi su nalazili nove načine interpretiranja tih signala, uvek podsvesno zaobilazeći mogućnost za najgori scenario - da mehur postoji i da pretili da sa sobom donese ekonomsku krizu. Kratkovidost, efikasnost ali neefektivnost analiza i odluka u tom periodu, svaki put je nepogrešivo i neverovatno uzročena optimizmom i adrenalinom pred groznicom.

Problem je u ljudskoj prirodi, koja je sačinjena od brojnih mehanizama odbrane pred nedaćama, stvorenim da učine čoveka snažnijim i otpornijim. Mentalno sazrevanje, po toj logici, lako može biti jednostavno prikupljanje iskustva i učenje, koje će kroz sve kvalitetnije i kvalitetnije argumente nalaziti sve efikasnije načine potpore defanzivnim mehanizmima. Ipak, ti sistemi, lako mogu biti iskorišćeni protiv pojedinaca, koje su stvoreni da čuvaju.

U tom slučaju teza da oni koji znaju istoriju neće praviti iste greške, postaje upitna. Nauka pruža čoveku dodatnu dozu iskustva, a sa njime i dodatne kreativne načine odbijanja analitičkog zalaženja u mogućnost problema i logičkog dubinskog opravdavanja ponovo fine, ali nešto drugačiju površine, sa potpuno istim sadržajem. Mehuri se možda ponavljaju samo zato što saznavanjem više o njima, učimo i kako da ih odbacimo kao realne mogućnosti.

Trenutno startap tržište ispunjava sve uslove da bude smatrano podložnim za ekonomski mehur.

Njegove valuacije su gotovo potpuno zasnovane na očekivanjima pojedinaca, a ta očekivanja zasnovana na očekivanjima drugih tržišnih igrača. Ovakva situacija može pokrenuti lavinu optimizma samo od jednog preoptimističnog tržišnog činioca, koji će se uvek pronaći.

Vrednost startapa je, stoga, izuzetno vezana za percepciju. Ima jako visoku stopu beta rizika, što je njegovu investiciju čini teškom, pa čak i rizičnom za analizu. Startapovi su pravno su regulisani na način koji je pogodovao manipulacijama koje su u prošlosti dovele do katastrofa, a njihova spoljna kontrola je izuzetno teška zbog mekog računovodstvenog tretmana koji uživaju. Izuzetno visoke valuacije, pravdane su nekonvencionalnim metrikama zasnovanim na iskustvenoj dosadašnjoj uspešnosti na tržištu, a tretiraju se kao cene u sadašnjem trenutku iako su u potpunosti nediskontovano usmerene ka budućnosti.

Njihova trenutna organizacija, nastala je kao inkrementalni proizvod težnje da im se omogući rast po svaku cenu i podložna je moralnom hazardu zarad dobiti pojedinaca, omogućavajući pritom i asimetriju informacija. Ta asimetrija informacija, omogućava startapu da manipuliše, a simetrija između interesa investitora i osivača, kao i priroda ulaganja u startapove, demotivise ulagače da kontrolišu firmu u koju su uložili.

Državne subvencije investitorima i startapovima omogućavaju bolje rezultate firmi kao i cene njihovog kapitala više od realnih. Tržišni uslovi niskih kamatnih stopa i „labavog“ i olakog datog kapitala, koji već sami po sebi teže da precene investicije čine investitore još manje obazrivim i podložnijim optimizmu, ekstrapolaciji, teoriji krda i psihologiji mase u ulaganju. Dokazana labilnost nekolicine dublje analiziranih startapova „Jednoroga“ otvara opciju da su čak i najbolji od najboljih startapova u opasnosti precenjenosti, pa čak i gašenja usled internih i eksternih faktora, što ostale firme na tržištu čini potpuno neracionalnim ulaganjem iako nastavljaju da masovno prikupljaju novac. Da bi to mogle učiniti, uprave „Jednoroga“ izbegavaju berzanski test javnosti i nastavljaju da prodaju kapital po sve većim cenama na privatnom tržištu, kako bi produžile iluziju ili pokušale sa više novca da reše probleme.

Tržišna dešavanja, na osnovu toga, izuzetno i podsećaju na one u uslovima mehura. Iako se mnogi ekonomski stručnjaci oko toga slažu, sa oprezom tumačeći date signale, veći deo javnosti još uvek teži njihovom demantovanju. Da li će se čovek ovaj put izdići iznad sopstvene prirode i zaustaviti potencijalni problem pre nego što dobije ozbiljnu inerciju ili nastavi da se brani, previđa i imenuje „Jednoroge“ „Labudovima, a zatim se guši u sopstvenim greškama, očigledno će ponovo samo vreme biti u stanju da pokaže.

Literatura

- Akerloff, G. (1970). *The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism*. Books, L. (n.d.). *Economic Bubbles*. Books, LLC.
- Carreyrou, J. (2015). Theranos has struggled with its blood tests. *Wall Street Journal*.
- CB Insights. (2016). *D-Day for Unicorns – When Will We Know if the Bubble Has Actually Popped?* Retrieved from CB Insights: <https://www.cbinsights.com/blog/data-unicorn-bubble/>
- Conerly, B. (2013). What Is A Bubble ? *Forbes*.
- David Wiedemer, P. (2006). *America's Bubble Economy*. John Willey & Sons.
- Fernandes, N. (2016). *Dead Unicorns on the Horizon - The shaky economics of startups revealed*. Lausanne: IMD.
- Feynman, R. P. (n.d.). Quotes.
- Graham, P. (2012). *Startup=Growth*. Retrieved from www.paulgraham.com: <http://www.paulgraham.com/growth.html>
- Gurley, B. (2016, 04 21). *On The Road to Recap*. Retrieved from Above the crowd: <http://abovethecrowd.com/2016/04/21/on-the-road-to-recap/>
- Hayek, F. (1936). *The Mythology of Capital*. Mises Institute.
- Holtchke, D. (2016). *What Is a Startup*. Retrieved from StartupGeist: <http://startupgeist.com/what-is-a-startup/>
- Hudson, M. (2015). The Art Of Valuing a Startup. *Forbes*.
- Investopedia. (2013). *Jumpstart Our Business Startups (JOBS) Act*. Retrieved from <http://www.investopedia.com/terms/j/jumpstart-our-business-startups-act-jobs.asp>
- Investopedia. (n.d.). *5 Steps Of A Bubble*. Retrieved from Investopedia: <http://www.investopedia.com/articles/stocks/10/5-steps-of-a-bubble.asp>
- Investopedia. (n.d.). *Assymetric Information*. Retrieved from Investopedia: <http://www.investopedia.com/terms/a/asymmetricinformation.asp>
- Investopedia. (n.d.). *Moral Hazard*. Retrieved from Investopedia: <http://www.investopedia.com/terms/m/moralhazard.asp>
- Investopedia. (n.d.). *Startup*. Retrieved from Investopedia: <http://www.investopedia.com/terms/s/startup.asp>
- Lizette Chapman, D. S. (2016). Why Mutual Funds Can't Agree on What Unicorns Are Worth. *Bloomberg*.
- McKinsey. (2015). *Grow fast or die slow: Why unicorns are staying private*.
- Mims, C. (2016). This Tech Bubble Is Bursting. *Wall Street Journal*.
- MoneyCrashers. (2013). *Jobs Act Business Startups*. Retrieved from MoneyCrashers: <http://www.moneycrashers.com/jobs-act-business-startups/>
- Quizlet. (n.d.). *The top 100 most important words in business english*. Retrieved from Quizlet: <https://quizlet.com/24550990/the-top-100-most-important-words-in-business-english-flash-cards/>
- SEC. (2013). *Jumpstart Our Business Startups (JOBS) Act*. Retrieved from SEC.gov: <https://www.sec.gov/spotlight/jobs-act.shtml>
- Spedding, L. S. (2009). *Due Diligence Handbook*. CIMA Publishing.

Thirani, S. (n.d.). *Spot The Next Economic Bubble*. Bestsellers 18.

Vital, A. (2013). *How Startup Valuation Works*. Retrieved from funders and founders:

<http://fundersandfounders.com/how-startup-valuation-works/>

Zider, B. (1998). *How Venture Capital Works*. *Harvard Business Review*.

Abstrakt

U radu pod naslovom „Novi Tehnološko-Ekonomski Mehur – Mehur Valuacija Startupova“ postavljena je i branjena teza da su glavni izvori informacija o vrednosti, potencijalu, kvalitetu i uspešnosti startup firmi, samim tim i za odluke o investicijama ili ulasku na tržište - valuacije, u ekonomskom cenovnom mehuru.

Nakon objašnjenja pojma startapa, mehanizama iza njegovog funkcionisanja, pojma valuacije i logike startup ulaganja, faktori koji na pumpanje valuacije utiču bivaju raščlanjeni na interne i eksterne.

Sa tržišnim greškama (fenomenom moralnog hazarda i asimetričnosti informacija) kao osnovom, pod internim faktorima obuhvaćeni su loša pravna i računovodstvena regulacija, moralni hazard osnivača, intelektualni uliv na startup tržište i mehur pozicija zaposlenih. Sa druge strane, pod eksternim faktorima objašnjeni su i kritikovani trenutni sistem valuacije, priroda investicija i moralni hazard onih koji te investicije realizuju, problemi vezani za politike subvencija prema startupovima, niske kamatne stope, kao i problem startupova vrednijih od milijardu dolara – „Jednorož“, krucijalnih činilaca startup sistema. Analiza je ilustrovana primerom kompanije „Theranos“, „Jednorož“, koji je svoju vrednost dosegao i održavao kroz jednostavnu manipulaciju izveštajima, informacijama i mitom, iskorišćavajući blagu regulaciju, poravnate interese, kao i fenomen informacione asimetrije zarad sopstvene, doduše kratkoročne koristi.

Rad se, usled velikih razlika u razvoju i praksama startapa, prvenstveno odnosi na američko startup tržište, kao najveće, pravno najdefinisanije, najrazvijenije, najšarenije i kapitalom najbogatije iako se mnogi argumenti, svakako, mogu prepisati i na svaki drugi startup sistem.

Ključne reči:

Startup, Valuacija, Ekonomski Mehur, Intristične Vrednosti, Moralni Hazard, Asimetričnost Informacija, regulacija, meko računovodstvo, Kamatne Stope, Potcenjena Cena Kapitala, Optimizam „Jednorož“, Kratkoročna Simetrija Interesa, IPO

Студент: Јелена Оташевић
Ментор: Проф. др Ивана Крстић
Институција: Правни факултет Универзитета у Београду

Основна начела и поступак азила у Републици Србији (законодавна решења и изазови у пракси)

1. Увод

Целовит систем азила у Републици Србији успостављен је тек доношењем Закона о азилу 2007. године.¹²⁷ Од 1960. када је Социјалистичка Федеративна Република Југославија, ратификовала Конвенцију о статусу избеглица¹²⁸ којом је успостављена међународна избегличка заштита, до доношења Закона о азилу није постојао законски оквир који је ову област на целовит начин регулисао. У недостатку одговарајућих законских норми, механизмима пружања подршке избеглицама и то у форми пружања привременог смештаја и задовољења основних животних потреба до проналажења коначног одредишта, руководили су представници УНХЦР-а у Београду.¹²⁹

С обзиром на тенденцију пораста тражилаца азила и лица којима је признат избеглички статус или пружена супсидијарна заштита, поготово у периоду од маја 2015. године, у протеклих девет година требало је радити у правцу стручног обучавања непосредних и посредних актера у систему азила, подизања административних и организационих капацитета, али и свести о међународним обавезама Републике Србије. О томе да ли се у томе успело и колико се заиста на томе радило може се прочитати у многобројним извештајима и анализама организација цивилног друштва које се овом тематиком баве. Међутим циљ овог академског рада јесте да се прикаже поступак азила, анализирају одредбе Закона о азилу које га регулишу и опишу поједине правне и фактичке препреке у примени закона примећене у пракси.

2. Нормативни оквир

Устав Републике Србије¹³⁰ у свом другом делу садржи одредбе посвећене људским и мањинским правима и слободама. Чланом 17. странцима се гарантују сва права зајемчена Уставом и законом, изузев оних која остају искључиво резервисана за држављане Републике

¹²⁷ Закон о азилу, (Службени гласник РС, бр. 109/2007)

¹²⁸ Уредба о ратификацији Конвенције о статусу избеглица са Завршним актом Конференције опуномоћеника Уједињених Нација о статусу избеглица, (Службени лист ФНРЈ-међународни уговори и други споразуми, бр. 7/60)

¹²⁹ Радос Ђуровић и др., *Надлежност и пракса у азилном систему Републике Србије* (Центар за заштиту и помоћ тражиоцима азила: Београд, 2013), 41-42.

¹³⁰ Устав Републике Србије, (Службени гласник РС, бр. 98/2006)

Србије.¹³¹ За тражиоце азила посебно је важан члан 57. Устава којим се јемчи право на уточиште, док је сам поступак за његово стицање детаљно регулисан законом.¹³² Уколико не испуњава услове за стицање уточишта или нема основ за законит боравак на територији Републике Србије, странац може бити протеран само на основу одлуке надлежног органа, у законом предвиђеном поступку и ако му је обезбеђено право жалбе и то само тамо где му не прети прогон због његове расе, пола, вере, националне припадности, држављанства, припадности одређеној друштвеној групи, политичког мишљења или где му не прети озбиљно кршење права зајемчених Уставом.¹³³ Устав такође забрањује дискриминацију по било ком основу, па и различит третман по основу националне припадности.¹³⁴

Основ заштите избеглица и тражилаца азила, па и миграната уопште независно од статуса које им придају национални прописи у области миграција, поред уставних одредаба јесу и међународни стандарди садржани у низу специјализованих међународних и регионалних инструмената у области људских права и избегличког права чији је Србија потписник.¹³⁵ Уставом је, наиме, прописано да су потврђени међународни уговори и општеприхваћена правила међународног права део правног поретка Републике Србије и да у том смислу имају приоритет у односу на све домаће прописе изузев Устава, са којим морају бити у складу.¹³⁶

Значајан извор права јесу и пресуде Европског суда за људска права које су обавезујуће. Чланом 46. ст. 1 Европске конвенције о људским правима предвиђено је да „Високе стране уговорнице преузимају обавезу да се повинују правноснажној пресуди Суда у сваком предмету у ком су странке“.¹³⁷ Пракса Европског суда за људска права важна је и у смислу тумачења одредаба Устава РС о људским и мањинским правима.¹³⁸

Законом о азилу детаљно је регулисан поступак азила, а релевантан правни оквир такође чине и бројни подзаконски акти и стратешка документа. На доношење и обликовање позитивно-правних прописа у материји азила и миграција кључни утицај имала је Европска Унија и то у фази испуњавања услова за визну либерализацију.¹³⁹

¹³¹ То су изборна права гарантована чланом 52, став 1 Устава. Људска права се гарантују свим лицима која се нађу под јурисдикцијом Републике Србије укључујући и странце.

¹³² Устав Републике Србије, (Службени гласник РС, бр. 98/2006), члан 57.

¹³³ Ibid. чл.39, став 3.

¹³⁴ Ibid. чл. 21.

¹³⁵ Најзначајнији међународни документи су: Универзална декларација о људским правима, Пакт о грађанским и политичким правима, Пакт о економским, социјалним и културним правима, Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације, Конвенција о статусу избеглица, Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских и понижавајућих казни и поступака, Конвенција о правима детета, Европска конвенција о људским правима.

¹³⁶ Устав Републике Србије, члан 194.; Устав такође прописује у члану 16. да се они непосредно примењују.

¹³⁷ Европска конвенција о људским правима, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SRP.pdf (преузето 10.04.2016)

¹³⁸ Чланом 18. Устава у 3. ставу предвиђено је да се ове одредбе тумаче у корист унапређења вредности демократског друштва, сагласно важећим међународним стандардима људских и мањинских права, као и пракси међународних институција које надзиру њихово спровођење.

¹³⁹ Мирослава Јелачић и др., *Изазови система азила* (Београд:Група 484,2014), 17.

3. Закон о азилу и предвиђени облици заштите

Законом о азилу детаљно је регулисан поступак за добијање и престанак азила, начела и услови, као и положај, права и обавезе тражилаца азила и лица којима је признато право азила у Републици Србији. Закон о азилу (ЗОА) представља *lex specialis* у односу на Закон о општем управном поступку и примењује се по принципу *lex specialis derogat legi generali*. На сва она питања поступка азила која нису уређена Законом о азилу сходно (супсидијарно) се примењују одредбе Закона о општем управном поступку.¹⁴⁰ На питања која се тичу обима, садржине и врсте права и обавеза лица која траже азил, као и оних лица којима је одобрено уточиште, супсидијарна заштита или привремена заштита, а која нису регулисана одредбама Закона о азилу, уређена су прописима о бораку и кретању странаца. Постоје два облика заштите која могу бити додељена лицу које тражи азил након спроведеног поступка за добијање азила, а то су уточиште и субсидијарна заштита. Закон о азилу их дефинише да следећи начин:

- *Уточиште* је право на боравак и заштиту која се даје избелици на територији Републике Србије за кога надлежни орган утврди да је његово страховање од прогона у држави порекла основано;
- *Супсидијарна заштита* је облик заштите који Република Србија одобрава странцу, који би у случају повратка у државу порекла био изложен мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању, или би његов живот, безбедност или слобода били угрожени насиљем општих размера које је изазвано спољном агресијом или унутрашњим оружаним сукобима или масовним кршењима људских права.

Закон о општем управном поступку прописује и могућност доделе привремене заштите¹⁴¹, али како се она додељује онда када услед масовног прилива људи није могуће спровести индивидуалну процедуру за добијање азила о њој неће бити речи у овом раду.

4. Поступак азила

Поступак азила¹⁴² представља посебан управни поступак и спроводи се у неколико фаза:

- изражавање намере да се тражи азил;
- евидентирање одн. издавање потврде о израженој намери;
- регистрација;
- покретање поступка за давање азила;

¹⁴⁰ Закон о општем управном поступку, ("Службени лист СРЈ", бр. 33/97 и 31/01 и "Службени гласник РС", бр. 30/10); У међувремену донет је нови ЗУП, али је за почетак његове примене предвиђен 1. јун 2017.

¹⁴¹ У случају масовног доласка лица из државе у којој се њихов живот, безбедност или слобода угрожава насиљем општих размера, спољном агресијом, унутрашњим оружаним сукобима, масовним кршењем људских права или другим околностима које озбиљно нарушавају јавни поредак, кад због масовног доласка не постоји могућност да се спроведе индивидуална процедура за добијање права на азил, пружиће се привремена заштита у складу са социјалним, економским и другим могућностима Републике Србије (члан 36. Закона о азилу).

¹⁴² Поступак азила јесте поступак за стицање и престанак права на азил и других облика заштите предвиђених Законом о азилу.

- саслушање;
- доношење првостепене одлуке.

Првостепени поступак азила у надлежности је Канцеларије за азил. Канцеларија за азил је организациона јединица у саставу Управе граничне полиције. Основана је 14. јануара 2015, а до њеног оснивања послове из њене надлежности обављао је Одсек за азил у Одељењу за странце Управе граничне полиције.¹⁴³ Иако је такво решење подложно критици имајући у виду да Канцеларија није независна од полиције и да полицијски службеници воде поступак азила, заиста охрабује то што је у пракси утврђено да службеници Канцеларије не носе полицијску униформу у раду са тражиоцима азила и не одају утисак полицијских службеника¹⁴⁴, што је веома важно с обзиром на однос поверења који је неопходно успоставити.

4.1. Изражавање намере да се тражи азил

Изражавање намере да се тражи азил јесте прва фаза поступка и њено препознавање и евидентирање неопходно је за приступ поступку азила. Приликом граничне контроле на уласку у Републику Србију или на њеној територији, странац може изразити намеру, усмено или писаним путем, да тражи азил пред овлашћеним полицијским службеником Министарства унутрашњих послова.¹⁴⁵ Чињеница је да велики број избеглица не поседује валидне путне исправе, а врло често никакве идентификационе документе и следствено не испуњава услове за законит улазак одн. прелазак државне границе. Управо зато је модус кретања избеглица најчешће такав да границу прелазе пешке у тзв. зеленом појасу, а потом се транспортују различитим превозним средствима преко територије. Тако се избеглице¹⁴⁶ излаже ризику прекршајне одговорности и принудног удаљења, упркос начелима некажњавања за незаконит улазак или боравак и забране протеривања и враћања, уколико не буде препозната њихова потреба за међународном заштитом одн. изражена намера да се тражи азил. То се нажалост у пракси показало.¹⁴⁷

Принцип забране протеривања и враћања (принцип *non-refoulement*) од великог је значаја не само у односу на избеглице, већ за све мигранте без обзира на њихов статус.¹⁴⁸

¹⁴³ Ивана Крстић и Марко Давинић, *Право на азил-међународни и домаћи стандарди* (Правни факултет Универзитета у Београду: Београд, 2013), страна 318; Канцеларија за азил је основана Правилником 01 број 9681/14-8 од 14. јануара 2015. године

¹⁴⁴ *Право на азил у Републици Србији 2015* (Београдски центар за људска права: Београд, 2016), 15.

¹⁴⁵ Закон о азилу, чл.22, став 1; У току 2015. највећи број намера за азил изражено је у Прихватном центру у Прешеву (487,124), затим у Подручним полицијским станицама (68,204), на граничним прелазима (25.947), у Прихватилишту за странце (474), на аеродрому „Никола Тесла“ (259). *Право на азил у Републици Србији 2015* (Београдски центар за људска права: Београд, 2016), 38.

¹⁴⁶ „Особа постаје избеглица у смислу Конвенције из 1951. оног момента када испуни критеријуме садржане у дефиницији. То ће се несумњиво десити пре тренутка у коме је статус избеглице формално утврђен. Признање избегличког статуса је према томе не чини избеглицом, већ се њиме утврђује да се ради о њој. Она не постаје избеглица због признања, већ се статус признаје зато што она јесте избеглица“, *Handbook and Guidelines on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status*, (UNHCR: Geneva, 2011), para.28.

¹⁴⁷ *Право на азил у Републици Србији 2015* (Београдски центар за људска права: Београд, 2016), страна 50.

¹⁴⁸ *Migration and International Human Rights Law, Practitioner Guide No.6*, (International Commission of Jurists: Geneva, 2011), 106.

Иако је овај принцип настао у оквиру међународног избегличког права, он данас представља једно од основних принципа међународног права људских права и препреку сувереном праву државе да контролише улазак на њену територију и права да удаљи странца. ЗОА пружа ширу заштиту од оне која је гарантована Женевском конвенцијом¹⁴⁹, с обзиром да „ни једно лице не сме бити протерано или против његове воље враћено на територију на којој постоји ризик да ће бити подвргнуто мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању.“¹⁵⁰ Такође, чланом 8. ЗОА предвиђено је да ни једно лице неће бити кажњено за незаконит улазак или боравак у РС уколико кумулативно буду испуњена два услова: да без одлагања поднесе захтев за добијање азила и да пружи ваљано образложење за свој незаконит улазак или боравак. Уколико је прекршајни поступак покренут пред месно надлежним прекршајним судом, биће обустављен¹⁵¹, а то лице упућено у процедуру за добијање азила.

Избеглица под јурисдикцијом државе се може наћи и изван њених граница и то је пре свега случај у међуграничном простору две државе и транзитној зони аеродрома када се то лице нађе под ефективном контролом органа те државе. Ово је веома значајно питање, ако се узме у обзир пракса немогућавања изражавања намере тражиоцима азила службеника Станице граничне полиције Београд на Аеродрому „Никола Тесла“¹⁵². Наиме, наш Закон о азилу не садржи одредбу која експлицитно уређује могућност изражавања намере у транзитној зони аеродрома, док се према Закону о странцима не сматра уласком у РС „задржавање странаца у транзитном простору аеродрома“¹⁵³, већ „долазак на њену територију, који је одобрен од стране надлежног државног органа, преласком преко државне границе одн. граничног прелаза на ком се обавља гранична контрола“¹⁵⁴. По међународном праву транзитна зона аеродрома није *terra nullius*, бвећ део државе. То својом пресудом у случају *Амур против Француске* потврђује Европски суд за људска права.¹⁵⁵

4.2. Евидентирање

По израженој намери службеник у другој фази поступка врши евидентирање. Евидентирање подразумева издавање потврде о израженој намери да се тражи азил. У складу са начелом јединства породице¹⁵⁶, потврда се издаје и члановима породице који су са лицем које је изразило намеру да тражи азил. Ова потврда се издаје на обрасцу прописаном подзаконским актом, садржи личне податке и представља доказ о израженој

¹⁴⁹ Конвенција о статусу избеглица, <http://www.unhcr.rs/media/1951RefugeeConventionSer.pdf> (преузето 10.04.2016)

¹⁵⁰ Закон о азилу, члан 6, став 3.

¹⁵¹ Закон о прекршајима, (Службени гласник РС, бр. 65/13), чл. 248; Проблем је, међутим, у томе што изражавање намере да се тражи азил пред прекршајним судијом није изричито прописано као разлог обуставе поступка, већ је оно ствар стручности поступајућег судије, као и искуства у препознавању потребе за међународном заштитом.

¹⁵² Мирослава Јелачић и други., *Изазови система азила*, (Група 484: Београд, 2014), 30.

¹⁵³ Закон о странцима, (Службени гласник РС, бр. 97/2008), члан 3. став 4.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ *Amur v. France*, представка бр. 19776/92, пресуда од 25. јуна 1996. параграф 52.

¹⁵⁶ Закон о азилу, члан 9. ст.1.

намери, као и основ законитог боравка у Републици Србији у трајању од 72 часа. Лични подаци се могу утврдити или на основу изјаве странца или на основу исправа и докумената које лице са собом има. Законом је предвиђено да овлашћени полицијски службеник има право претресања странца и његових ствари ради проналажења личних исправа и докумената.¹⁵⁷ Приликом претресања важно је имати у виду начело родне равноправности којим је предвиђено да ће ту или било коју другу радњу у поступку која захтева физички контакт предузети особа истог пола.¹⁵⁸ По издавању потврде странац бива обавезан да се у року од 72 сата јави у један од Центара за азил, у коме ће му бити обезбеђен смештај и пружени основни животни услови до доношења коначне одлуке о његовом захтеву за азил. У случају сумње да постоји неки од разлога за ограничење кретања, овлашћени полицијски службеник спроводи странца до Канцеларије за азил односно Центра за азил.³² Тренутно у РС постоји 5 центара за азил.³³

4.3. Регистрација

У трећој фази поступка врши се регистрација странца и чланова породице. Регистрација подразумева утврђивање идентитета, фотографисање, узимање отисака прстију и привремено задржавање свих исправа и докумената који могу бити од значаја у поступку азила, о чему се странцу издаје потврда.¹⁵⁹ По извршеној регистрацији странцу се издаје лична карта за лица која траже азил. Очигледан недостатак ове фазе поступка јесте непостојање крајњег рока за регистрацију, што доводи до одуговлачења поступка и врло често резултира обесхрабривањем избеглица и одустајањем од поступка пре него што је он формално отпочео подношењем захтева за азил. Такође није предвиђен рок за издавање личне карте за тражиоце азила по извршеној регистрацији, што додатно указује на неефикасност поступка.¹⁶⁰ То је свакако један од узрока немале несразмере у броју изражених намера и поднетих захтева за азил.¹⁶¹ Лична карта за лице које тражи азил служи као идентификациони документ и као дозвола боравка у РС до окончања поступка. Она се издаје и члану породице са којим лице тражи азил и у њој се посебно назначавача да ли је странац поднео захтев за азил.

¹⁵⁷ Ibid. чл.23, ст.4.

¹⁵⁸ Ibid. члан 14.

¹⁵⁹ Ibid. члан 24.

¹⁶⁰ Пракса је била таква да Канцеларија за азил (тада још увек Одсек за азил) издаје личне карте у моменту подношења захтева за азил. Међутим, иако је предвиђен рок од 15 дана од регистрације за покретање поступка, дешавало се да то траје месецима. То је тражиоце азила ограничавало у правима која су им Законом гарантована, пре свега слобода кретања. Крајем 2012. установљена је пракса издавања личне карте пре подношења захтева за добијање азила. *Право на уточиште у Републици Србији 2012* (Београдски центар за људска права: Београд, 2013), 24.

¹⁶¹ *Право на азил у Републици Србији 2015* (Београдски центар за људска права: Београд, 2016) 37-40 стр.

4.4. Подношење захтева за добијање азила и саслушање

Четврта фаза поступка јесте подношење захтева за азил, којим се поступак формално-правно покреће, и то у року од 15 дана од дана регистрације. Имајући увиду речено о непостојању крајњег рока, везивање отпочињања поступка за подношење захтева који следи регистрацију, још је једно лоше решење Закона о азилу.¹⁶² Пре подношења захтева за азил странац ће бити поучен о његовим правима и обавезама, а посебно о праву на боравак, бесплатног преводиоца, правну помоћ и право на приступ УНХЦР-у.¹⁶³ Иако је реч о управном поступку, који по Закону о општем управном поступку покреће надлежни орган, било *ex officio* било поводом захтева странке, поступак азила се покреће подношењем захтева за азил овлашћеном службенику. Захтев се подноси у Центрима за азил у термину који одреди Канцеларија за азил. По покретању поступка лице које тражи азил се лично саслушава у најкраћем року.¹⁶⁴ То је уједно и претпоследња фаза првостепеног поступка. Уколико постоји потреба тражилац азила може бити саслушан и више пута. Овој службеној радњи присуствују и правни заступник и преводилац, а може присуствовати и представник УНХЦР-а ако се томе лице не противи.¹⁶⁵ С обзиром да је записник са саслушања главни извор информација за органе који одлучују по захтеву, врло је важно да буду утврђене све одлучне чињенице за одлучивање о захтеву за азил и то посебно:

- идентитет лица које тражи азил;
- разлоге на којима се захтев заснива;
- кретање лица које тражи азил након напуштања државе порекла;
- да ли је лице које тражи азил већ тражило азил у некој другој земљи.¹⁶⁶

Лице које тражи азил дужно је да у потпуности сарађује са Канцеларијом за азил и да тачно изнесе све чињенице које су од значаја за одлучивање.¹⁶⁷

4.5. Доношење првостепене одлуке и могућа правна средства

Шеста фаза јесте доношење првостепене одлуке. С обзиром да ЗОА не предвиђа рок за одлучивање, сходно се примењују одредбе Закона о општем управном поступку. ЗУП предвиђа два рока за доношење првостепене одлуке у зависности од тога да ли се ради о скраћеном/посебном испитном поступку.¹⁶⁸ С обзиром да Канцеларија за азил решава

¹⁶² Београдски центар за људска права, као извршни партнер UNHCR-а који пружа бесплатну правну помоћ избеглицима, у својим годишњим извештајима о праву на азил у Републици Србији управо указује на тај недостатак; Електронске верзије публикација могу се наћи на сајту Београдског центра за људска права. <http://www.bgcentar.org.rs/>

¹⁶³ Закон о азилу, чланови 9,10,11,12 и 25. став 2.

¹⁶⁴ У питању је начело непосредности које гарантује да сваки странац који је поднео захтев има право да усмено и непосредно буде саслушан о свим чињеницама релевантним за признавање азила (чл. 17 ЗОА)

¹⁶⁵ Ibid., члан 26.

¹⁶⁶ Закон о азилу, члан 26, став 4.

¹⁶⁷ Ibid. став 5.

¹⁶⁸ Закон о општем управном поступку (Службени лист СРЈ, бр. 33/97 и 31/2001 и Службени гласник РС, бр. 30/2010), члан 208.

искључиво у посебном испитном поступку, рок за доношење првостепеног решења је два месеца од покретања поступка.

Канцеларија за азил може:

- Усвојити захтев за азил и тражиоцу азила признати право на уточиште или супсидијарну заштиту када утврди да тражилац азила испуњава услове.
- Одбити захтев за азил и наложити странцу да, уколико нема други основ боравка, у одређеном року напусти територију РС.¹⁶⁹

Канцеларија за азил ће одбити захтев за азил уколико се у поступку утврди да је неоснован или да постоје разлози са ускраћивање права на азил.¹⁷⁰

Захтев за азил је неоснован нарочито:

- када је захтев за азил заснован на неистинитим разлозима, лажним подацима, фалсификованим исправама или документима, осим ако за то изнесе оправдане разлоге;
- ако су наводи из захтева за азил који се односе на чињенице битне за одлуку о азилу, у супротности са наводима датим приликом саслушања лица које тражи азил, или другим доказима изведеним током поступка;
- ако лице које тражи азил одбија да да изјаву о разлозима за тражење азила или је његова изјава нејасна или не садржи наводе који указују на прогањање.¹⁷¹

Разлози за ускраћивање азила тражиоцу постојаће уколико постоје озбиљни разлози да се сматра:

- да је починило злочин против мира, ратни злочин или злочин против човечности, у складу са одредбама садржаним у међународним конвенцијама донетим у циљу предупредивања таквих злочина;¹⁷²
- да је починило тешко кривично дело које није политичког карактера, изван Републике Србије, пре него што је ушло на њену територију;
- да је одговорно за дела супротна циљевима УН.¹⁷³

Закон такође предвиђа и могућност *одбацивања* захтева за азил без испитивања да ли тражилац испуњава услове за признање азила, као и *обуставу* поступка по службеној дужности у таксативно наведеним случајевима.¹⁷⁴

У пракси Канцеларије за азил примећена је веома честа примена концепта „сигурне треће земље“ и следствено одбацивање захтева за азил.¹⁷⁵ Проблем у тако широкој примени концепта је вишеструк. Најпре, листа сигурних трећих земаља утврђена Одлуком Владе

¹⁶⁹ Закон о азилу, члан 27; Одлука Канцеларије за азил, било позитивна или негативна, односи се и на чланове породице избеглице који нису поднели захтев за азил.

¹⁷⁰ Ibid. члан 28.

¹⁷¹ Ibid. члан 30.

¹⁷² Закон о азилу, члан 31, став 1, тачка 1; У ово набрајање свакако треба додати геноцид.

¹⁷³ Закон о азилу, члан 31, став 1; Овим чланом такође је предвиђено ускраћивање азила лицу које ужива заштиту или помоћ неке од установа или агенција УН (осим УНХЦР-а), као и уколико му надлежни органи органи признају иста права и обавезе као држављанима РС.

¹⁷⁴ Погледати чланове 33. и 34. Закона о азилу.

¹⁷⁵ Ивана Крстић и Марко Давинић, *Право на азил-међународни и домаћи стандарди* (Правни факултет Универзитета у Београду: Београд, 2013), 346.

2009. године је фиксна.¹⁷⁶ То значи да није предвиђен основ за преиспитивање листе, нити су јасни критеријуми по којима су баш те 42 земље стављене на листу. У члану 2. Закона о азилу дефинисан је појам сигурне треће државе и у тој дефиницији посебно је значајан део који каже да је то „ држава која се придржава међународних начела о заштити избеглица...“ Дакле придржавати се значи поштовати исте у пракси, што јасно упућује да сама ратификација међународних конвенција у којима су садржана начела није довољна да би се одбацио захтев за азил. А показало се да је за такву одлуку било довољно да Канцеларија утврди да је тражилац азила пре доласка у РС био у могућности да у држави у којој је боравио или кроз коју је пролазио поднесе за азил.¹⁷⁷ Фокус дакле није био на меритуму, већ на утврђивању куда се лице кретало.

Против првостепених одлука донетих у поступку азила, жалба се може поднети у року од 15 дана од дана пријема одлуке. Поступак по жалби је у надлежности Комисије за азил. Иако је законом прописано да је Комисија независна у свом раду, организације цивилног друштва које се овом тематиком баве то доводе у питање, с обзиром да је председник Комисије помоћник начелника Управе граничне полиције у МУП-у, у оквиру које се налази Канцеларија за азил која у првом степену одлучује о захтеву за добијање азила. Може ли се на основу тога закључити да није испоштован члан 13. Европске Конвенције о праву на делотворан правни лек?¹⁷⁸ Рок за доношење и достављање другостепеног решења износи највише два месеца од дана предаје жалбе.¹⁷⁹ Комисија може одбити жалбу, поништити решење у целини или делимично или га заменити.¹⁸⁰

Тражиоцу азила такође на располагању стоји тужба Управном суду уколико није задовољан исходом другостепеног поступка, коју може поднети у року од 30 дана. Против правноснажне одлуке Управног суда, странка и надлежни јавни тужилац могу поднети Врховном Касационом суду захтев за преиспитивање судске одлуке. Незадовољни тражилац азила такође на располагању има уставну тужбу коју може поднети Уставном суду Србије уколико мисли да му је неко уставно право прекршено . Уколико Уставни суд одбије жалбу као неосновану, а у питању је право гарантовано Европском конвенцијом о људским правима, последњи правни механизам који му стоји на располагању јесте подношење поднеска Европском суду за људска права. И на крају, законом о азилу предвиђено је да уколико тражилац докаже да су се околности од значаја за утврђивање испуњености услова за добијање азила умеђувремену промениле, може поднети нови захтев за азил.¹⁸¹

¹⁷⁶ Одлука о утврђивању листе сигурних држава порекла и сигурних трећих држава (службени гласник РС, бр. 67/2009)

¹⁷⁷ Ивана Крстић и Марко Давинић, *Право на азил-међународни и домаћи стандарди* (Правни факултет Универзитета у Београду: Београд, 2013), 348.

¹⁷⁸ Ibid. страна 326.

¹⁷⁹ Закон о општем управном поступку, члан 237, став 1.

¹⁸⁰ Ibid. члан 229, став 3.

¹⁸¹ Закон о азилу, члан 32.

5. Закључак

Од почетка примене Закона о азилу 1. априла 2008. године, одобрен је веома мали број уточишта односно супсидијарних заштита.¹⁸² Разлози за несразмеру¹⁸³ између броја изражених намера и броја поднетих захтева за азил, као и одобрених захтева се пре свега, али не искључиво, односе на:

- чињеницу да поступак формално започиње тек подношењем захтева за азил;
- да подношењу захтева претходи фаза регистрације која није орочена, као и издавање личне карте којим тражиоци стичу одређена права на територији Републике Србије, за шта такође не постоји крајњи рок;
- да потреба за међународном заштитом веома често није препозната у прекршајним поступцима, због чега избеглице са статусом ирегуларног мигранта неретко бивају депортоване у земље у којима им прети прогон;
- чињеницу да за велики број избеглица РС није крајње одредиште и да изражавање намере за азил представља само начин стицања правног основа за боравак на територији РС до проналажења начина за наставак путовања.
- одбијање захтева за азил применом концепта „сигурне треће земље“

Република Србија се у протеклих годину дана, почев од маја 2015. године, суочава са најмасовнијим миграторним кретањима преко своје територије до сада. С обзиром да се граничи на северу са Мађарском и Републиком Хрватском, чланицама Европске Уније које су и део шенгенске зоне, не чуди што је постала једна од транзитних земаља у оквиру тзв. западно-балканске руте.¹⁸⁴ Масовност миграција у релативно кратком временском периоду извршила је велики притисак на неефикасан српски систем азила, као и на недовољно разрађене механизме управљања миграцијама, што је додатно интензивирало расправу у стручној јавности о неопходности реформе постојећег законодавног оквира. Та ситуација, у раду презентоване чињенице, иако само назнака комплексности материје и изазова у пракси, као и преговарачки процес са Европском Унијом, свакако су основни разлози зашто је потребно и зашто се мора побољшати законодавни оквир који регулише не само питања азила, већ и механизме управљања миграцијама који се не могу изоловано посматрати. На крају та реформа би свакако довела и до одговорнијег и хуманијег односа према тим људима, независно од тога да је Република Србија за њих држава дестинација или само транзитна земља.

¹⁸² *Право на азил у Републици Србији 2015* (Београдски центар за људска права: Београд, 2016) 38-40 стр.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Та западно-балканска рута има два модалитета: модалитет 1: Турска-Грчка-Бивша југословенска република Македонија-Србија-Хрватска-Словенија и модалитет 2: Турска-Бугарска-Србија-Хрватска-Словенија;

Литература

- Мирослава Јелачић и др., *Изазови система азила*. Београд: Група 484, 2014
- Радош Ђуровић и др., *Надлежност и пракса у азилном систему Републике Србије*. Центар за заштиту и помоћ тражиоцима азила, Београд, 2013
- *Право на азил у Републици Србији 2015*. Београдски центар за људска права: Београд, 2016.
- *Handbook and Guidelines on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status*. UNHCR: Geneva, 2011.
- *Migration and International Human Rights Law, Practitioner Guide No.* International Commission of Jurists: Geneva, 2011.
- *Право на уточиште у Републици Србији 2012*. Београдски центар за људска права: Београд, 2013.
- Ивана Крстић и Марко Давинић, *Право на азил-међународни и домаћи стандарди*. Правни факултет Универзитета у Београду: Београд, 2013.
- Закон о азилу, Службени гласник РС, бр. 109/2007.
- Уредба о ратификацији Конвенције о статусу избеглица са Завршним актом Конференције опуномоћеника Уједињених Нација о статусу избеглица, Службени лист ФНРЈ-међународни уговори и други споразуми, бр. 7/60.
- Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 98/2006
- Закон о општем управном поступку, "Службени лист СРЈ", бр. 33/97 и 31/01 и "Службени гласник РС", бр. 30/10.
- Закон о прекршајима, Службени гласник РС, бр. 65/13.
- Закон о странцима, члан 3. став 4. Службени гласник РС, бр. 97/2008.
- *Amuur v. France*, представка бр. 19776/92, пресуда Европског суда за људска права од 25. јуна 1996
- Одлука о утврђивању листе сигурних држава порекла и сигурних трећих држава Службени гласник РС, бр. 67/2009.
- Европска конвенција о људским правима,
http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SRP.pdf
- Конвенција о статусу избеглица,
<http://www.unhcr.rs/media/1951RefugeeConventionSer.pdf>

Резиме

Целовит систем азила у Републици Србији је успостављен 2007. године доношењем Закона о азилу. Закон, између осталог, регулише и поступак азила по чијем окончању тражиоцима азила може бити додељено уточиште или пружена субвенционална заштита. Многе одредбе закона могу бити и јесу са разлогом критиковане, с обзиром да врло често доводе до непотребног пролонгирања самог поступка и олаког одбацивања захтева за азил. То су свакако само неки од разлога зашто је Република Србија, за велику већину избеглица, само транзитна земља кроз коју пролазе на свом путу ка западним и северним деловима Европе.

Имајући у виду избегличку кризу која је извршила велики притисак на српски систем азила, као и приступне преговоре за Европском Унијом, озбиљне реформе у области азила и управљања миграцијама се могу очекивати.

Summary

A comprehensive asylum system in the Republic of Serbia was established in 2007 with the adoption of the Asylum Act. The law, among other things, regulates the asylum procedure by which completion the asylum seekers can be granted either refugee status or complementary protection. Many provisions of the Act can be and are reasonably criticized since they often lead to unnecessary prolongation of the proceedings or careless rejection of an asylum application, which is certainly one of the reasons why Republic of Serbia, for most refugees, represents only a transit country on their path to the western and northern parts of Europe. With regard to the refugee crisis, which has put great pressure on the Serbian asylum system and the accession negotiations with the European Union, serious reforms in the area of asylum and migration management should be expected.

Keywords: Asylum Act, refugees, asylum procedure, refuge, complementary protection, reforms
Кључне речи: Закон о азилу, избеглице, поступак азила, уточиште, супсидијарна заштита, реформе

Биографија

Рођена је 1993. године у Београду. Завршила је Трећу београдску гимназију, друштвено-језички смер, и била део двојезичног француско-српског одељења. Дипломирала је на Правном факултету Универзитета у Београду, смер међународно-правни. Била је стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Током студија учествовала је у студентским симулацијама рада органа Уједињених Нација и институција Европске Уније у Србији и иностранству, али и у ваннаставним активностима (семинари, студије случаја) у организацији студентских удружења. Похађала је Правну клинику за избегличко право и азил Правног Факултета под покровитељством УНХЦР-а у Србији. Прво стручно искуство стекла је у парничном суду Првог основног суда у Београду, а као полазница XXIII генерације студената Београдске отворене школе у оквиру једногодишњег програма „Студије будућности“, праксу је обавила код Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности. Говори енглески и француски језик.

Biography

She was born in 1993. in Belgrade. She finished Third Belgrade High School as a part of bilingual French-Serbian section. In 2015. Jelena graduated from the University of Belgrade, Faculty of Law

and obtained an undergraduate degree in law (LL.B.). Jelena was a scholar of the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia. During her studies she participated in several simulations of the work of UN main bodies (MUN) and institutions of the European Union (MEU) in Serbia and abroad, but also in extracurricular activities (seminars and case studies) organized by student associations. She attended the Legal clinic for refugee law and asylum of the Faculty of Law under the auspices of UNHCR in Serbia. Jelena acquired her first professional experience in the litigation department of the First Basic Court in Belgrade and as a student of XXIII generation of the Belgrade Open School chosen to attend one-year program “Future Studies”, she worked as an intern at the office of the Commissioner for Information of Public Importance and Personal Data Protection. Jelena speaks English and French.

Demokratski deficit i demokratizacija Evropske unije u vreme krize

1. Uvod

Demokratski deficit Evropske unije prvi put postaje predmet detaljnijih analiza 80-ih godina XX veka, pre, za vreme, i naročito posle usvajanje Jedinog evropskog akta 1986. godine. Pod njim se podrazumeva niz strukturnih nedostataka, a najčešće se izdvajaju neproporcionalna nadmoć izvršne, koju predstavlja Komisija, nad zakonodavnom vlasti u organima EU, posebno Evropskog parlamenta kao glavnog zastupnika interesa građana EU, te nedovoljna uključenost građana u proces donošenja odluka. Usvajanjem Jedinog evropskog akta nastupio je period intenzivne, pre svega, ekonomske integracije država članica EU, koja je formalizovana revizijom osnivačkih ugovora u Maastrichtu, Amsterdamu, Nici, i konačno, 2008. godine u Lisabonu. Istim izmenama ugovora su i ovlašćenja Evropskog parlamenta donekle proširena, međutim, ona nisu bila dovoljna čak ni da ublaže rastući demokratski deficit, uprkos deklarativnom zalaganju za demokratske principe u Glavi II Ugovora iz Lisabona.¹⁸⁵

Nasuprot demokratskom deficitu stoji demokratizacija, negde definisana i kao politizacija, koja podrazumeva reforme Evropske unije koje bi omogućile veće učešće građana u procesu donošenja odluka na evropskom nivou, odnosno mogućnost da biraju između ponuđenih političkih opcija, na način sličan onom kako je to uređeno u većini država članica EU.

Rad zastupa tezu da je, usled ovakve disproporcije između ovlašćenja navedenih institucija EU, a posebno uticaja svetske finansijske krize, Evropska unija došla u fazu u kojoj mora da pravi izbor između suštinske demokratizacije i povratka na stanje pre usvajanja Jedinog evropskog akta, budući da bi održavanje statusa quo i dalja integracija bez demokratizacije vodilo njenoj dezintegraciji.

Cilj je analizirati faktore koji su doprineli uspostavljanju i kasnijem uvećavanju demokratskog deficita, mogući način prevazilaženja tog problema, prednosti i mane demokratizacije EU, kao i posledica ignorisanja demokratskog deficita. Pritom je potrebno odgovoriti i na stavove dela akademske zajednice i određenih političkih elita koji negiraju nužnost umanjavanja ili eliminisanja demokratskog deficita, pa čak i samo njegovo postojanje.

Takođe, u radu će biti naglašena važnost i delikatnost trenutka u kom se Evropska unija trenutno nalazi, uzimajući u obzir rezultate britanskog referenduma o izlasku iz EU, jačanje radikalnih pokreta u drugim zemljama članica, predstojeći postkrizni period, a koji zajedno mogu da imaju veliki uticaj na izbore za Evropski parlament 2019. godine i uopšte opstanak EU u ovakvoj formi.

¹⁸⁵ Naslov II Ugovora o EU, čl. 9, 10, 11 i 12. Konsolidovani ugovor o Evropskoj uniji, Službeni glasnik, Beograd, 2009.

2. Razlozi nastanka demokratskog deficita

Kao glavni faktori koji su doprineli pojavi demokratskog deficita, prepoznati su sam način na koji je tadašnja EEZ nastala, tzv. Moneov model integracije, zatim formiranje ekonomske unije uz istovremeno prebacivanje sve većeg broja politika u nadležnost evropskih institucija, te ekonomska kriza koja je dovela do tektonskih poremećaja u Evropskoj uniji, posledično izazivajući veliko nezadovoljstvo građana i pad poverenja u njene institucije.

Pod Moneovim modelom integracije podrazumeva se princip prepuštanja vođenja politike evropskih integracija ekspertima čiji rad nije pod nadzorom javnosti, pretpostavljajući da bi većina građana bila protiv reformi koje su tad trebale da ujedine evropsko tržište.

Ova depolitizovana grupa tehnokrata¹⁸⁶ je prvobitno bila oličena u Visokoj vlasti u Evropskoj zajednici za uglj i čelik nastaloj 1951. godine, a zatim u njenoj naslednici, Evropskoj Komisiji, koja se od 1957. održala do danas. Ona je svoj legitimitet crpela iz takozvanog permisivnog konsenzusa, odnosno prećutne saglasnosti građana koji nisu dizali glas protiv nastajanja i rada ovih institucija, a usled ekonomskog prosperiteta koji je tadašnja Zajednica omogućavala, nisu ni imali razloga za to (legitimitet output-a).

Usled takvih okolnosti, demokratski deficit nije percipiran kao problem, iako postoje kritike da je baš u tom, ranom stadijumu evropskih integracija, u stvari koren demokratskog deficita.¹⁸⁷

Sve do Ugovora iz Mاستrihta, ovakav sistem je nesmetano funkcionisao, budući da su na evropski nivo vlasti prenošene regulatorne ekspertske oblasti, poput poljoprivrede i prava konkurencije. Međutim, krajem osamdesetih i devedesetih godina dolazi do stvaranja jedinstvenog tržišta, na red dolaze i pitanja zajedničke spoljne politike, saradnje u oblasti unutrašnjih poslova, a naročito stvaranje monetarne unije. Sve ove oblasti, kao i ozbiljne razlike po tim pitanjima između država članica, na složeniji i osetniji način utiču na živote građana. Postizanje određenog balansa je pokušano davanjem većeg uticaja u zakonodavnom postupku Evropskom parlamentu, međutim, već po procentima izlaskosti građana na evropske parlamentarne izbore¹⁸⁸, moglo se zaključiti da ga oni ne prepoznaju kao instituciju koja zastupa njihove interese.

Tek je neuspeli referendum za potvrdu Evropskog Ustava iz 2005, koji je neočekivano odbačen u Francuskoj i Holandiji, ukazao, do tada optimističnim evropskim tehnokratskim elitama, na postojanje ozbiljnih nedostataka na relaciji građani - institucije EU.

U toku procesa usvajanja Lisabonskog sporazuma, skrojenog kako bi se prevazišao neuspeh projekta Evropskog ustava, svetska ekonomska kriza pogodila je Evropsku uniju i potpuno ogolila veliki broj njenih strukturnih nedostataka, u prvom redu nestabilnost evrozona, ali i problem demokratskog deficita. Kriza javnog duga koja je usledila, imala je velike posledice na privredni

¹⁸⁶Majone kritikuje izraz "tehnokratija" budući da to podrazumeva ekspertizu, a u praksi su mnoge velike odluke donošene bez obzira na njihovu praktičnu neizvodljivost. Više o tome: Giandomenico Majone, "The general crisis of the European Union", 217.

¹⁸⁷ Slobodan Samardžić, Ivana Radić Milosavljević prir., "Evropski građanin u vremenu krize" (Beograd : Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka 2015,) 64.

¹⁸⁸ Procenat izlaska građana na izbore za Evropski parlament konstantno je opadao, od 63% 1979. godine do 42% 2014. godine. Izvor : Franziska Frislag "EU Elections - Where are the voters?" (Kondrad Adenauer Stiftung 2015), 2.

rast zemalja članica, a koji je direktno uticao na građane, snižavajući standard i sužavajući obim i kvalitet socijalne zaštite.

U takvoj situaciji, u mnogim članicama EU, posebno onim sa juga kontinenta, raste otpor prema politici štednje, a posebno frustriranost nemogućnošću da se kroz Evropski parlament, pa čak i Evropski savet¹⁸⁹ podstakne rasprava o pravcu i eventualnoj promeni ekonomske politike koju će EU sprovoditi. Kao posledica toga, veliki broj građana podršku daje pokretima koji se zalažu za dezintegraciju Evropske unije.¹⁹⁰ Iako se rezultat britanskog referenduma na kome su se građani Ujedinjenog kraljevstva izjasnili za izlazak iz Unije ne može direktno i jedino pripisati demokratskom deficitu Unije, to je bio još jedan indikator da je poverenje građana u EU, a samim tim i njena stabilnost, opasno ugrožena.

3. Argumenti protiv demokratizacije

Sa druge strane, ukazuje se na činjenicu da je Evropska unija tvorevina *sui generis*, odnosno da u svom razvoju nije imala sva obeležja jedne nacionalne države, uključujući legitimnost zasnovanu na demokratskim procedurama, te “nema potrebe stavljati akcenat na demokratski deficit, jer se stepen primene demokratskih postulata može sumirati u okviru granica države”¹⁹¹. Endrju Moravčík navodi da su države dobrovoljno prenele određene nadležnosti na nivo EU, ali da su pritom ostavile čvrste mehanizme kontrole evropskih institucija, tako da se ne može o EU govoriti kao o strukturi otuđenoj od građana. I drugi autori smatraju da Unija crpi dovoljan demokratski legitimitet iz legitimiteta nacionalnih Vlada, predstavljenih u Savetu, kao i iz indirektnog predstavljanja građana u Evropskom parlamentu.¹⁹²

Kao dodatni argumenti u predstavljanju Evropske unije kao legitimne demokratske tvorevine koristi se i formalna jednakost država u evropskim institucijama, neophodnost ratifikacije izmena osnivačkih ugovora u svakoj od članica EU, izjednačenost Evropskog parlamenta sa Savetom u zakonodavnom postupku i redovno održavanje izbora za Evropski parlament u okviru država.

Međutim, kao što je u prvom delu pokazano, od Jedinstvenog evropskog akta i Ugovora iz Mastrihta, politike EU su sve složenije, a odlučivanje o velikom broju različitih politika je prebačen na evropski nivo i centralizovan. Posledično, institucije EU mnogo više zadiru i imaju uticaja na život građana Unije, tako da pravdanje demokratskog deficita legitimitetom nacionalnih vlada više nema svoje uporište. Uostalom, “čak i ako je politička zajednica (misleći na EU) proceduralno demokratska u smislu posedovanja predstavničkih institucija i ravnoteža u izvršavanju vlasti, ona nije suštinski demokratska sve dok nema otvorenu utakmicu za izvršne organe i za usmeravanje političke agende”¹⁹³.

¹⁸⁹<https://www.euractiv.com/section/euro-finance/news/tsipras-calls-merkel-and-hollande-s-offer-blackmail/>

¹⁹⁰ Richard Bellamy and Sandra Kröger, “Europe Hits Home – the Domestic deficits of Representative Democracy in EU Affairs”, (UCL European Institute Working Paper No 2/2011), 15,16.

¹⁹¹ Giandomenico Majone, *Dilemmas of European Integration* (Oxford university Press, NY, 2005), 36-40.

¹⁹² Vivien Schmidt, *Re – envisioning the EU: Identity, Democracy, Economy* (JCMS 2009 Volume 47 Annual Review), 20.

¹⁹³ Simon Hix, *What’s Wrong with the European Union and How to Fix it*, (Polity Press, Cambridge, 2008), 68.

Druga grupa argumenata koja se protivi demokratizaciji Evropske unije, ne negira postojanje demokratskog deficita, ali potencira negativne posledice demokratizacije Evropske unije.

Pa se tako pojavljuje argument da bi demokratizacija u ovakvoj EU mogla biti sprovedena samo proceduralno, a ne suštinski budući da su ciljevi, uglavnom najvažnijih politika u EU, za razliku od nacionalnih vlada koje u ustavima takve ciljeve nemaju, već sadržani u osnivačkim ugovorima. To podrazumeva da bez njihove izmene nije moguće suštinsko (pre)usmeravanje tih politika, bez obzira na političku opciju koja bi osvojila vlast.¹⁹⁴

Takođe, političke elite često akcenat prilikom reformisanja EU stavljaju na dalju sistemsku integraciju, pre svega na formiranje fiskalne unije, pritom ublažavajući demokratski deficit određenim proširenjem nadležnosti Parlamenta u procesu donošenja i kontrolisanja budžeta.¹⁹⁵ Elite smatraju da bi se takvom nastavljenom sistemskom integracijom, prateći “Šmitterov ciklični model donošenja odluka u doba krize”¹⁹⁶ došlo do povratka u stanje permisivnog konsenzusa, i samim tim zadovoljenja uslova legitimnosti.

Argument kojim se tvrdi da ciljevi postavljeni u osnivačkim ugovorima onemogućavaju vođenje politike, previše naglašava određenost tih ciljeva, koji, iako centristički postavljeni, ipak omogućavaju prostor za zauzimanje određenog ideološkog pravca. Uostalom, demokratizacija može biti deo veće reforme EU, koja bi podrazumevala i izmenu osnivačkih ugovora.

Stav trenutno vodeće političke elite, koji, osim želje za čvrstim nadzorom nad budžetima država članica tj. začetka fiskalne unije, podrazumeva i povratak permisivnog konsenzusa, gde bi ekonomski prosperitet i poboljšanje standarda nadvladalo rezigniranost građana EU demokratskim deficitom. Ovakav stav se temelji na iskustvu dosadašnjih kriza u EU, koje su se po pravilu završavale novim stadijumom sistemske integracije, bez ozbiljnijih posledica.

Međutim, postoje snažni argumenti u prilog tezi da je “legitimitet „permisivnog konsenzusa” istorijski iščezao sa unutrašnjom nemogućnošću sistema da postojano isporučuje dobre rezultate”.¹⁹⁷ Naime, sistemska kriza nepoverenja u evropske institucije postoji još od 2005. godine i odbacivanja referenduma o Evropskom ustavu, nadograđena teškoćama usvajanja Lisabonskog ugovora¹⁹⁸, a posebno naglašena finansijskom krizom koja je izbrisala i ekonomski aspekt “output-a” koji su građani dobijali od EU.

Posebno treba naglasiti istraživanje¹⁹⁹ Sajmona Hiksa koji je upoređivajući ispitivanja javnog mnjenja koja je vršio Eurobarometar od 1979. godine do 2004. ustanovio da je do Ugovora iz Mastrihta, poverenje građana u EU u potpunosti pratilo njihov ekonomski standard, da bi se

¹⁹⁴Slobodan Samardžić, Ivana Radić Milosavljević prir., “Evropski građanin u vremenu krize” (Beograd : Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka 2015), 117.

¹⁹⁵<https://global.handelsblatt.com/breaking/exclusive-schauble-plans-tighter-european-union-strict-financial-rules>

¹⁹⁶Zoe Lefkofridi, Phillippe C. Schmitter, Transcending or Descending? European Integration in Times of Crisis (European Political Science Review 2014), 3.

¹⁹⁷ Slobodan Samardžić, Ivana Radić Milosavljević prir., “Evropski građanin u vremenu krize” (Beograd : Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka 2015), 72.

¹⁹⁸ <https://www.theguardian.com/world/2008/jun/13/ireland>

¹⁹⁹ Simon Hix, What’s Wrong with the European Union and How to Fix it, (Polity Press, Cambridge, 2008), 53.

posle 1992. godine te dve krive potpuno razdvojile, Upravo se na tome temelji zaključak da je povratak permisivnog konsenzusa nemoguć, odnosno da ni neki budući ekonomski prosperitet u EU ne bi, sam po sebi, umanjio nezadovoljstvo građana i obnovio poverenje u EU.

4. Evropska unija na prekretnici

U uvodu je bilo reči o tome da Evropska unija mora da napravi izbor između demokratizacije i dezintegracije. Zbog čega je upravo sada vreme za taj izbor, i šta on podrazumeva?

Bivši poslanik Evropskog parlamenta, Daglas Aleksander formulisao je paradoks po kom “vremena ekonomske krize nikad nisu dobar momenat za ohrabrivanje građana da pristanu na radikalne promene, iako je upravo ta kriza posledica kontinuiranih neuspeha u reformisanju”.²⁰⁰ Sa jedne strane, trenutno je teško zamisliti konsenzus država članica o bilo kom pitanju koje se tiče strukture EU, imajući u vidu uslove naglašenog polarizovanja na zemlje zajmodavce i zajmoprimce, stare i nove članice, štedljivi Sever i Jug sklon potrošnji,

Sa druge strane, projektovani izlazak Velike Britanije iz Unije može da bude inicijalna kapisla nekog novog konsenzusa koji bi uticao na smanjivanje demokratskog deficita. Naime, budući da je stav Velike Britanije u EU uglavnom bio određen samo ekonomskom isplativošću njenog članstva²⁰¹, ne uzimajući u obzir demokratski legitimitet, njenim izlaskom otvaraju se vrata za mogućnost lakšeg postizanja takvog dogovora.

Takođe, uspeh britanskih antievropskih strana dao je vetar u leđa partijama slične orijentacije i u ostalim državama članicama, suočavajući pritom EU sa stvarnom pretnjom njene dezintegracije. Ovakvo stanje stvari bi moralo da ubrza reformske poteze, odnosno u prvom redu demokratizaciju i smanjivanje demokratskog deficita.

Važno je u ovom kontekstu spomenuti i nedavno formiranje političkog pokreta²⁰², kojem je glavni cilj demokratizacija Evropske unije, budući da je to prvi put da formulisani zahtev za demokratizacijom dolazi od horizontalno povezane, panevropske grupe građana.

Sve prethodno nabrojane okolnosti nedvosmisleno ukazuju da se reforme EU, koje bi smanjile ili eliminisale demokratski deficit, moraju preduzeti bez previše oklevanja.

Iako model po kom bi demokratski deficit u EU bio eliminisan nije direktna tema ovog rada, upak je potrebno konkretizovati minimum uslova koji moraju biti zadovoljeni kako bi moglo biti reči o suštinskoj demokratizaciji.

U prvom redu, većina autora²⁰³ ukazuje na potrebu za institucionalnom reformom Evropskog parlamenta i načina izbora Komisije, kojom bi Parlament bio u poziciji da većinom glasova bira predsednika Komisije i evropske komesare²⁰⁴. Predloženom reformom, zajedno sa

²⁰⁰Douglas Alexander, Europe in a Global Age, London : Foreign Policy Centre, 2005), 19.

²⁰¹ Pol Tejlor, Kraj evropske integracije, (Beograd: Albatros Plus 2010), 21.

²⁰²<https://diem25.org/>

²⁰³Simon Hix, What’s wrong with the EU and how to fix it?, (Polity Press, Cambridge, 2008), 85.

²⁰⁴Prema sadašnjoj regulativi izbora predsednika Komisije, on je rezultat kompromisa (2014. je došlo i do preglasavanja) između članova Evropskog saveta, koji zatim mora biti potvrđen većinom glasova članova Evropskog parlamenta

unifikacijom izbora za Evropski parlament, otvorio bi se prostor za ulazak politike u sferu odlučivanja u EU umesto dosadašnjeg tehnokratskog načina odlučivanja. Takođe, prema Majoneu²⁰⁵ na ovaj način uvodi se stroži princip odgovornosti, budući da bi Komisija, osim Parlamentu kao celini, odgovarala i opoziciji koja će nastati ovakvim sistemom, a koja će sigurno imati mnogo veći motiv da kontroliše Komisiju.

Neizbežnost ovakve politizacije vide čak i autori koji smatraju da bi takav sistem doneo samo još jednu liniju podela, i zastoje u odlučivanju praćenu rastom nezadovoljstva građana.²⁰⁶ Sa druge strane, kod određenih autora postoji “pretpostavka je da bi neposredno uključivanje građana u evropski politički proces vremenom moglo dovesti do uspostavljanja poverenja i solidarnosti među narodima, što bi na kraju proishodilo rađanjem evropskog političkog identiteta²⁰⁷”.

Postoje i zamisli takozvane “Evrope u više brzina”, međutim one vide demokratizaciju Evropske unije samo kao produkt korenite strukturne reforme koja bi podelila EU na “centar” i “periferiju”²⁰⁸, pa kao isuviše široke neće biti ovde obrađene.

5. Zaključak

Tehnokratski način upravljanja Evropskom unijom, skovan još u pedesetim godinama prošlog veka, iako u svoje vreme više nego delotvoran, više nije u stanju da pruža očekivane rezultate. Naglo širenje i produbljivanje evropskih integracija osamdesetih i devedesetih godina donelo je sasvim nove izazove i u političko - ekonomsku jednačinu između same EU i država članica ubacilo i građane kao krajnje recipijente ovakve integracije. Međutim, oni ni tada, a ni danas, nisu dobili moć i osećaj da imaju uticaj na proces donošenja odluka u EU, dok je sve niža izlaznost na izbore za Evropski parlament bila zanemarivana.

Nakon što je svetska ekonomska kriza skinula sloj neutemeljenog optimizma evropskih političkih elita, i kao nusproizvod donela nezadovoljstvo, a ponegde i frustraciju građana zbog nepripremljenosti EU na krizu i neefikasnosti pri njenom rešavanju, građani kroz nacionalne, ali evropske parlamentarne izbore počinju da šalju antievropske poruke. I 8 godina nakon izbijanja krize, jedini odgovor evropskih zvaničnika je unapređenje fiskalne discipline, smanjivanje potrošnje, a prostora za debatu o tome da li je to najbolje rešenje u evropskim institucijama nema. U ovakvoj situaciji neprekidne krize, pokazano je da čak i ekonomsko ozdravljenje EU ne bi moglo da potpuno suzbije pitanje demokratskog deficita

Trenutni rezultat je najverovatnije jedna država manje u evropskoj porodici, i disonantne, pa čak i antievropske poruke iz još nekoliko njih. Izlazak Velike Britanije jeste opomena, ali može da bude i podstrek demokratskim reformama. U svakom slučaju, ne može se više govoriti o

²⁰⁵ Giandomenico Majone, *The general crisis of the European Union* 220.

²⁰⁶ Vivien Schmidt, *Re – envisioning the EU: Identity, Democracy, Economy* (JCMS 2009 Volume 47 Annual Review), 32-33.

²⁰⁷ Tomas Mejer, *Identitet Evrope*, (Albatros plus, Beograd, 2009), 141.

²⁰⁸ Više o tome: Jürgen Habermas i Jacques Derrida “February 15, or What Binds Europeans Together: A Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe”, (Constellations, Vol. 10, No. 3, 2003), 293.

prolaznom karakteru krize i daljim sistemskim integracijama, već samo o strukturnim promenama koje će za cilj imati prvenstveno eliminisanje demokratskog deficita, a koje će potom omogućiti i dati legitimitet usvajanju ostalih neophodnih reformi. Bitno je da one dovedu do suštinske demokratizacije, da budu promptne, jer će jedino kao takve poslužiti svrsi i postati temelj jedne nove, postmoneovske politike upravljanjem Evropske unije.

Literatura

- Jürgen Habermas i Jacques Derrida “February 15, or What Binds Europeans Together: A Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe”, *Constellations*, Vol. 10, No. 3, 2003.
- Mejer, Tomas. *Identitet Evrope*. Beograd: Albatros plus, 2009.
- Vivien Schmidt, Re – envisioning the EU: Identity, Democracy, Economy. *JCMS 2009 Volume 47 Annual Review*.
- .Giandomenico Majone, *The general crisis of the European Union*
- Simon Hix, *What’s wrong with the EU and how to fix it?*, Polity Press, Cambridge, 2008.
- <https://diem25.org/>
- Tejlor, Pol. *Kraj evropske integracije*. Beograd: Albatros Plus, 2010.
- Douglas, Alexander. *Europe in a Global Age*. London : Foreign Policy Centre, 2005.
- <https://www.theguardian.com/world/2008/jun/13/ireland>
- Samardžić, Slobodan; Radić Milosavljević, Ivana. *prir., Evropski građanin u vremenu krize*. Beograd : Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka, 2015.
- Zoe Lefkofridi, Phillippe C. Schmitter, *Transceding or Descending? European Integration in Times of Crisis (European Political Science Review 2014)*
- <https://global.handelsblatt.com/breaking/exclusive-schauble-plans-tighter-european-union-stricter-financial-rules>
- Giandomenico Majone, *Dilemmas of European Integration (Oxford university Press, NY, 2005)*
- Richard Bellamy and Sandra Kröger. *Europe Hits Home – the Domestic deficits of Representative Democracy in EU Affairs*. UCL European Institute Working Paper No 2/2011.
- <https://www.euractiv.com/section/euro-finance/news/tsipras-calls-merkel-and-hollande-s-offer-blackmail/>
- Franziska Frislag. *EU Elections - Where are the voters?.* Konrad Adenauer Stiftung 2015.

Rezime

U okviru rada se zastupa teza da je ekonomska kriza stavila Evropsku uniju pred ključni izbor; strukturnim reformama omogućiti građanima više učešća u procesu donošenja odluka, odnosno demokratizovati se, ili održavati status quo koji vodi putem urušavanja i dezintegracije. Naime, kriza je osvetlila strukturnu grešku ugovora iz Maastrichta, koji je ostavio EU sa prevelikim

demokratskim deficitom, naizgled skrivenim skromnim povećanjem ovlašćenja Evropskog parlamenta. Poželjan cilj demokratizacijom je otvaranje mogućnosti za povratak političkog umesto tehnokratskog načina upravljanja.

Summary

The paper argues that the financial crisis left EU in front of a key choice; whether to make structural reforms that will enable citizens with more involvement in the decision making process, i.e. to democratize, or to remain status quo that leads to the path of disintegration. The crisis has highlighted structural error from the Treaty of Maastricht, that left EU with major democratic deficit, seemingly disguised by a modest increase of European parliament's prerogatives. Desirable goal of democratization would be opening a possibility for the return of the competition of political ideologies instead of a technocracy.

The paper is divided in three different sections. First one deals with the origin of democratic deficit, how it remained almost unnoticed right until the acceptance of the Single European Act in 1986. In the next 10 years major changes to the core of European integration have been made, that infringed with the policies previously exercised only by national governments, and therefore affected many people directly. European officials did not notice the enlarging democratic deficit, not even after a failure of the European constitution project. It was the economic crisis which unraveled this system error.

Second part tackles different theories which undermine the problem of deficit, and it shows why there can be no return to a state before the crisis occurred.

The last part explains why now is the appropriate moment to begin with the transformation of EU to a democratic entity, having in mind especially complication but also the relief that Brexit has caused. Also, it presents basic assumptions that in practice need to be fulfilled in order to make a structural democratization of EU.

Keywords: democratization, democratic deficit, European union, crisis, technocracy

Ključne reči: demokratizacija, demokratski deficit, Evropska unija, kriza, tehnokratija

Biografija

Rođen 04.07.1990. u Novom Sadu. Završio gimnaziju "Svetozar Marković" u Novom Sadu. Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu završio 2015. godine, sa prosekom 8,26. Za vreme studija učestvovao na regionalnim takmičenjima u simulaciji suđenja pred Evropskim sudom za ljudska prava u Sarajevu 2012. i Ljubljani 2013. u organizaciji Civil Rights Defenders-a, kao i na evropskom takmičenju u simulaciji suđenja pred Evropskim sudom za ljudska prava 2013. u organizaciji ELSA-e 2013. godine u Strazburu. Period novembar 2014 - april 2015 proveo na praksi u Skupštini AP Vojvodine. Polaznik XXIII generacije "Studija budućnosti" Beogradske otvorene škole. U periodu januar - april 2016. bio praktikant u Beogradskoj otvorenoj školi, u Centru za evropske integracije. Trenutno na master studijama Fakulteta političkih nauka u Beogradu, smer evropske integracije. Oblasti interesovanja: Evropska unija, ljudska prava, istorija XX veka

Biography

Born on 4th July 1990 in Novi Sad, Serbia. Graduated from “Svetozar Marković” gymnasium in Novi Sad. Graduated from Faculty of Law, University of Novi Sad in 2015. with the average grade of 8,26. Participant of regional Moot court competitions before the European Court of Human Rights in Sarajevo 2012. and Ljubljana 2013. that were organised by Civir Rights Defenders. Also a participant of the european Moot court competition before the ECHR in Strassbourg 2013. organized by ELSA. From November 2014. to April 2015. attended practice at the Assembly of Vojvodina Province. Student of the XXIII generation of “ Future studies” in Belgrad Open School. From January 2016. to April 2016 attending practice at the Belgrade Open School, Centre for european integration. Currenty enrolled to Currently attending Master course - European integration at the Faculty of political sciences in Belgrade. Areas of interest: European union, human rights, history of XX century.

Važnost predškolskog obrazovanja Predškolsko obrazovanje u Srbiji

1. Važnost predškolskog obrazovanja za dalji razvitak

Svi smo svjedoci stalne promjene svijeta. Konstantno se krećemo u pravcu modernizacije, postoje izvjesni trendovi koji se slijede i obično sve što je bilo u prošlosti, treba da ostane u prošlosti jer da je valjalo, ne bi se mijenjalo. Barem je to argument onih koji se vode onim „new is always better“. Međutim, ako pogledamo odnos između ljudi, individue koje se razvijaju, stvari oko nas koje ljudi čine, a za koje ne možemo da vjerujemo da bi jedna osoba učinila, moramo da stanemo i zapitamo se do čega je to? Zašto se takve stvari dešavaju sada, a nisu ranije? Naravno, i ranije su postojala ubistva, i ranije su postojala samoubistva, problemi kako da se ljudi prehrane, pretopla ljeta i prehladne zime, ili prehladna ljeta i pretople zime, ali danas se sve čini mnogo gorim nego što je to ranije bilo. Ne moramo da se osvrćemo svijetom i tražimo probleme poput stalnih sukoba u arapskim zemljama; talasima izbjeglica koji su u potrazi za hranom i poslom i pokušavaju da spasu živu glavu; terorističkim napadima. I u našoj državi možemo vidjeti katastrofu: „U Srbiji, nedavno je majka kablom zadavila svoje dijete; dvije djevojčice, jedna iz osnovne a druga iz srednje su skočile, jedna sa škole, druga sa silosa (imala je 13 godina!); unuk je ubio baku; sin ubio oca satarom; muž ubio ženu bejzbol palicom pritom ostavljajući troje djece bez roditelja.“²⁰⁹ Sve ovo upućuje na to da svijet odlazi dođavola. Zašto je to tako? Zar danas ne živimo u modernom svijetu? Zar danas nismo povezaniji nego ikada putem društvenih mreža i pametnih telefona? Sudeći po američkom psihijatru Brusu Periju koji se nalazi na mjestu starijeg saradnika u Akademiji za dječje traume, nismo povezaniji i mentalno zdraviji više nego ikada, baš naprotiv. I on kao krivac za to vidi upravo moderni svijet i način na koji se djeca odgajaju u godinama koje su najbitnije za njihov kasniji život, što je prvih 3-6 godina.

Brus Peri ističe veliku važnost međuljudskih odnosa. On smatra da ljudski mozak nije stvoren za moderni svijet i da su ljudi u stvari tako stvoreni da budu spori, da nemaju otrov ili bilo kakav prirodni štiti od drugih, i da druge životinje na ljude gledaju kao na „meat on feet“. Baš zbog toga ljudi su se udruživali u grupe, i u takvim grupama, ljudi su se rađali, igrali, učili, radili, u suštini živjeli i umirali. Prije, u takvim zajednicama, o jednom djetetu staralo se u prosjeku četiri osobe. Ne samo dok je bilo beba nego i prilikom podučavanja, igranja itd. Ukoliko pogledamo današnju situaciju, taj omjer je na primjer u vrtićima 8 učenika na 1 vaspitačicu/vaspitača. Budući da on govori o Americi, ovdje u Srbiji, taj omjer je još veći, 20:1 ili nekad čak i 30:1 što se kako dijete odrasta samo povećava. Ne samo da se interakcija djeteta s drugim ljudima smanjuje u spoljašnjem svijetu, nego i prosječno američko domaćinstvo ima u prosjeku manje od 3 osobe što

²⁰⁹ „I zločini su politička tema“, Danijela Isailović, nedeljni časopis „Nedeljnik“, 14.4.2016.

dovodi do smanjenja emocionalne, društvene i kognitivne interakcije djeteta u porodici. Ovakav uticaj modernog svijeta na razvoj djeteta je izuzetno potcijenjen. Peri tvrdi da je društvena interakcija od velikog značaja za sklonost razvijanju dijabetesa, problemima sa srcem, pankreasom, plućima, kožom, pa i sa mozgom koji direktno utiče na neuro-imunološki sistem i uticajem na centre u mozgu koji su zaduženi za kretanje, formiranje veza, empatiju, saosjećanje, kreativnost, produktivnost itd. Međutim, opseg veza se mijenja, dolazi do osiromašenja odnosa. Manje se posvećuje djetetu; manje se razgovara s njim, manje ga se uzima u naručje, manje viđa ljude. Dakle, njegova čula su manje aktivna što znači da i do mozga dopire manje informacija, samim tim se i mozak drugačije i sporije razvija i mijenja. Ono što se smatra osnovom razvoja, učenja i pamćenja je da što se više neurološki sistem aktivira, to se više taj sistem mijenja kako bi se odrazio uticaj tih stimulacija na sistem. Ono što je zanimljivo je da se čak 90% sinaptičkih veza formira u prvih 3 – 4 godine, dakle skoro kompletna unutrašnja građa mozga. Peri spominje i studiju u kojoj se navodi poređenje između prosječne porodice srednje klase i porodice čiji su članovi profesionalci u nekoj grani u smislu uticaja verbalnog okruženja na dalji razvoj djeteta. Studija govori da je odnos pozitivnih reakcija i stimulacija na ono što dijete uradi čak 560 000:100 000 puta u korist porodice profesionalaca, kao i da dijete iz porodice profesionalaca čuje u prosjeku 1537 riječi više nego dijete iz porodice srednje klase. Dakle tu je omjer 2153:616. Čak i kada nam se neko nasmije, luči se hormon koji nas čini mlađim, ili kada nas neko dodirne na prijatan način, to se odražava na neuropsihološki način što samo svjedoči u korist tome koliko su u stvari čula bitna za razvoj mozga.

Ovaj problem modernog svijeta možemo da vidimo i u raznim problemima koje društvo ima. Npr. gojaznost ili korišćenje droga. Brus Peri to povezuje s potrebom za nagrađivanjem koju nisu dobili kao djeca budući da su odgovor na stres i nagrađivanje u stvari formirani u ranom djetinjstvu zavisno od oblika veza koje su ostvarivane s djetetom. Dakle, on izdvaja problem gojaznosti kroz primjer da se ljudi slanom i masnom hranom nagrađuju jer im je konstantno potrebno nečije odobravanje. Nešto što je trenutno globalni fenomen je broj okačenih selfija na društvenim mrežama. Konstantna potreba da mladi kače selfije, ili slike hrane koju su jeli za ručak su odličan pokazatelj toga koliko je u stvari postalo bitno privući pažnju i dobiti odobrenje lajkom na društvenim mrežama. Mladi su sve više egocentrični i egoistični. Brus Peri navodi i MMPI test²¹⁰ kao odličan pokazatelj disfunkcionalnosti individualizacije. Poredio je rezultate iz 1938. i 2007. i rezultat kažu da je pet puta veći broj individua koje imaju karakteristike psihopata iz 2007. nego što je bio slučaj 1938. Nije samo psihopatologija koristila kao primjer nego i empatija i zrelost. Budući da danas sve češće djeca gledaju TV, koriste iPada, iPod, laptopove, tablete i ostalu tehnologiju, uticaj na zrelost i empatiju je ogroman zbog sadržaja kojem djeca svakodnevno imaju pristup. Peri kaže da današnji osamnaestogodišnjaci imaju kognitivne vještine osamnaestogodišnjaka, ali društvene i emocionalne vještine šestogodišnjaka. Za empatiju ne navodi konkretnu cifru, ali s naglaskom na „znatno“, kaže da osamnaestogodišnjaci imaju znatno niži nivo empatije nego što bi trebalo u skladu sa svojim godinama. To se naravno ne odnosi isključivo na 18ogodišnjake, nego i na ostale mlade ljude približnih godina. Ističe i problem koji danas imaju sve kompanije koje zapošljavaju; oni ne mogu da nađu tzv. timske igrače. Mladi se

²¹⁰ Minnesota Multiphasic Personality Inventory – standardizovani psihometrijski test odrasle ličnosti i psihopatologije

obično plaše na intervjuima za posao da neće znati odgovor na pitanje, ali oni imaju odlične kognitivne sposobnosti, a očajne emocionalne vještine. Međutim, postalo je nemoguće naći osobe koje imaju dobre i tzv. soft skills kao i hard skills. Kao primjer, Peri navodi slučaj gdje je mladiću na intervjuu zazvonio telefon s notifikacijom s Tvitera i mladić je izvadio telefon kako bi odgovorio na nju.

Od kada se rodimo dok ne postanemo svjesni, svi prolazimo određeni put, međutim niko od nas ga se ne sjeća. Sigmund Frojd je bio prilično opsjednut ovom tematikom, ali to muči i skoro sve roditelje. Šta je to što roditelji i ostali ljudi koji okružuju djecu rade za dobrobit ili na štetu djeteta, a tiče se kognitivnog razvoja? „Rana iskustva djece – veza koju uspostave s roditeljima i njihova prva iskustva s učenjem – imaju veliki uticaj na njihov fizički, kognitivni, emocionalni i društveni razvitak.“²¹¹ Od trenutka početka njihovog rađanja djeca počinju da uče. Sve što dodirnu, pomirišu, vide, čuju, osjete, okuse, širi njihov mozak i svaki put kada dijete koristi svoja čula da uradi nešto, stvaraju se sinaptičke veze u mozgu. Takođe, sa sve češćim ponavljanjem urađenog, na određeni način se određuje kako će dijete misliti, kako će se ponašati ili osjećati u budućnosti. Neurolozi se decenijama bave fascinantnim načinom razvoja dječjeg mozga u prvih 5 godina nakon rođenja, a relativno skorašnja istraživanja su pomogla da se neke stvari dodato objasne. Kako se u istraživanju Savjeta Viskonsina na temu razvoja mozga i ranog učenja iz 2007. navodi, do pete godine, djeca izgrade 85% svog intelekta, ličnosti i sposobnosti.²¹² Dalje se navodi da mozak od tri godine formira takoreći puteve kojima dolazi do informacija koje posjeduje. Ukoliko se taj put ne koristi često, može doći do „zakrčenja“ puta, te se kaže da se mozak vodi principom „use it or lose it“, odnosno da nedostatak korišćenja neke informacije dovodi do njenog brisanja iz pamćenja. Takođe, u trećem trimestru trudnoće, kod djeteta se svake sekunde stvara 20 000 neurona. Kod mladih ljudi ta brojka dnevno iznosi 300-400 neurona, kada je bio izuzetno dobar dan. U prvih pet godina života se formira osnovna unutrašnja arhitektura mozga ali tada ne prestaje razvoj, samo se usporava.

Koliko je bitno rano iskustvo, govori nam i to da kada s medicinske strane pokušavate sa upoznate osobu, pored fizičkih problema, pitaćete i za mentalne. Ali za razvoj i jednih i drugih je bitno postaviti pitanje o nepovoljnim okolnostima i nedaćama koje je osoba imala u djetinjstvu. Mentalni problemi, društveno neprihvatljivi događaji, drogiranje, izbacivanje iz škole – sve to vuče svoje korijene u ranom djetinjstvu. Peri priča i o problemima s, npr., pušenjem za koje svi pričaju kakve posljedice ima. Međutim, on kaže da postoji veća vjerovatnoća od srčanog udara ukoliko se djetetu dese tri potresne situacija i nepovoljne okolnosti nego da se dnevno puše dvije kutije cigareta! Na dijagramu koji Peri pokazuje, vidi se da kako se smanjuje broj nedaća u djetinjstvu, tako kvalitet osvarenih odnosa raste. On, takođe, smatra da je danas veoma teško da se izbjegne svaka vrsta nepovoljnih okolnosti tokom odrastanja djeteta ali savjetuje na koji način, sitnicama, može da se poboljša rano djetinjstvo. Na primer iako imate dovoljno novca da priuštite stan gdje će djeca imati odvojene sobe, neka svejedno budu u jednoj, zajedničkoj sobi; ostvarivaće veći kontakt i samim tim će se njihov mozak bolje razvijati. TV ne bi trebalo da bude u sobi i ako postoji moranje da se TV gleda, preporučuje da se gleda zajedno s ostatkom porodice. Televizijske kuće

²¹¹ <http://www.child-encyclopedia.com/importance-early-childhood-development>, pristupljeno 16.4.2016.

²¹² <https://larrycuban.files.wordpress.com/2013/04/brain-dev-and-early-learning.pdf>, pristupljeno 16.4.2016.

pokušavaju da naprave progame koje roditelji mogu da gledaju zajedno s djecom, ali zašto da ih gledaju zajedno s djecom ako mogu licem u lice da ih uče stvarima koje vide na TV-u i pritom imaju vremena da sjede s njima. Televizijskim kućama se neće to svidjeti, ali za razvoj mozga malog djeteta je mnogo bolje da abecedu ili azbukuu uče s roditeljima licem u lice, a ne da im na zeleno slovo A, na TV-u iskoči aligator.

Na dijete u ranim godinama utiče sve s čim ima kontakt, a posebno oni koji mu pružaju najviše brige u ranim godinama, bilo da su to roditelji, vaspitači(ce) u vrtiću ili bejbisiterke/bejbisiteri. Što su oni više posvećeni djetetu, igraju se, pjevaju, čitaju knjige, puštaju muziku i pružaju ljubavi i pažnje, mozak će se brže razvijati. Još dok su veoma mladi, djeca razvijaju prave osjećaje snažnog intenziteta. Ne samo ljubav, nego na primer i strah. Ukoliko se u početku takve emocije, poput straha od mraka, ismijavaju, dijete se može osjetiti ugroženo, kao da nema dovoljno pažnje, brige i ljubavi i što može dovesti do toga da dijete izraste u nesretnu, nesigurnu i neizbalansiranu osobu. I djevojčice i dječaci imaju iste mentalne, fizičke, emocionalne i društvene potrebe i imaju iste kapacitete za učenje. Takođe, i jedni i drugi dijele potrebu za pripadanjem, odobravanjem i pažnjom. Pored toga, ukoliko su djeca konstantno izloženi poruzi, ukoliko imaju mentalno oboljele osobe oko sebe ili osobe s blažim psihičkim problemima poput depresije, takvo okruženje utiče na formiranje mozga kod djece.

Uprkos tome što postoje životinje koje poznaju takozvanu „transgenerational“ razmjenu, dakle da starije generacije podučavaju mlađe generacije, ljudi se izdvajaju po tome što su najuspješniji u tome. Za to se možemo zahvaliti dijelu mozga, neokorteksu, koji je zadužen za razvoj vrijednosti, odnosno za razvoj vještina i shvatanja koje nas najviše čine ljudima, a to je npr. moral ili osjećaj odgovornosti.²¹³ Međutim, psihijatar Peri smatra da se mnogo puta zna desiti da se između generacija prenese nešto što ne bi trebalo, nekada sasvim nenamjerno, kao što je ponekad slučaj s rasizmom ili mizoginijom. Na koji način se djeca oblikuju preko porodice govori nam najbanalniji primjer kada neku djecu roditelji odlučuju upisati na fudbal ili karate, a neku drugu na časove klavira ili baleta.

2. Srbija i rano obrazovanje

U poređenju sa SAD o kojoj je psihijatar Peri pričao, Srbija daleko više zaostaje. Ali da li je to dobro ili loše? Dobro može biti s te strane što još uvijek možda nismo otuđeni tehnologijom zbog nižeg standarda života. Loše može biti to što niži standard života govori o nedostatku novca, a nedostatak novca vodi lošijem sistemu obrazovanja, ne samo u školama i na fakultetima nego i u predškolskim institucijama.

Na konferenciji održanoj u Beogradu koja je sponzorisana od strane UNICEF-a, Jan van Ravens²¹⁴ je govorio na temu „Ulaganje u obrazovanje u ranom djetinjstvu u Srbiji“. „S čisto ekonomske strane, ima dosta smisla ulagati u mlade. Rano učenje rađa kasnije učenje. I rani uspjeh potiče kasniji uspjeh“²¹⁵

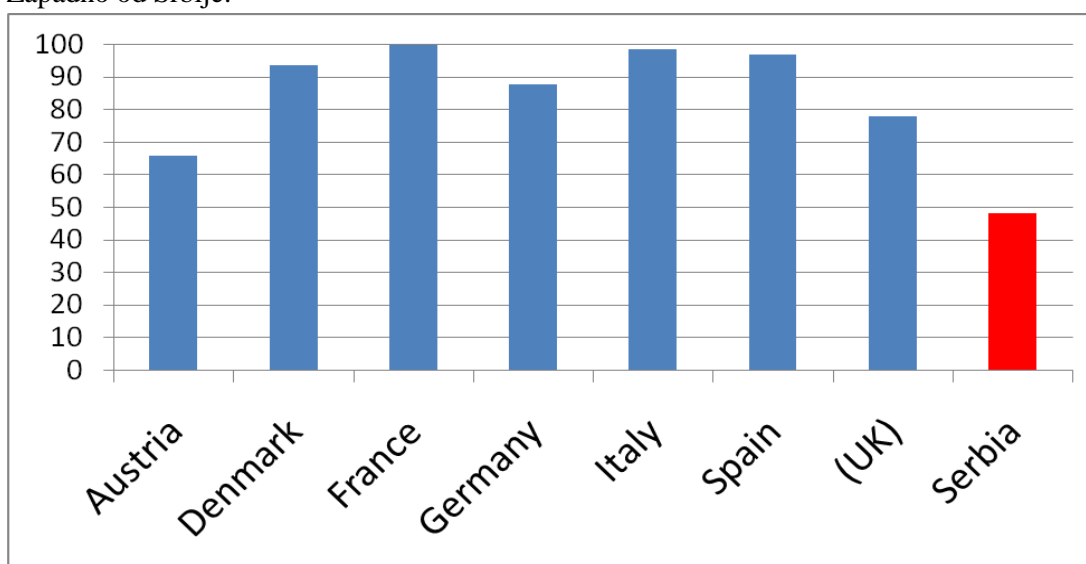
²¹³ <https://www.youtube.com/watch?v=vkJwFRAWdNE>, pristupljeno 16.4.2016.

²¹⁴ Jan Van Ravens, Child Study Center of Yale University, Yale School of Medicine, http://www.unicef.org/ceecis/early_childhood_20015.html pristupljeno 9.5.2016.

²¹⁵ dr Džejms Hekmen, dobitnik Nobelove nagrade, ekonomista

S ekonomske strane gledano, isplati se ulagati u rano obrazovanje djece jer će se to kasnije isplatiti u tom smislu da neće biti izdataka države kojih bi bilo da razvojni period djeteta krene po zlu u ranoj dobi. „Studija pokazuje da u Americi, da svaki uloženi dolar, državi se vrati 12,90 dolara, a svakom od učesnika 4,10 dolara, što je ukupno 17 dolara. Povratak sredstava se gleda kroz globalnu dobrobit; smanjena potreba za dodatnim i specijalnim časovima, više plate onih koji su učestvovali, više takse na više plate, kao i smanjena stopa kriminala što znači manje posla i za pravosudni sistem. Samo smanjen kriminal donosi dobrobit veću 11 puta od uloženog, ali čak i bez toga, program se očigledno isplati. Na godišnjem nivou, ulaganje u dijete je 8 500 dolara i neki smatraju da je to preskupo. Međutim, javni trošak za svako siromašno dijete koje ne primi ovakvu skrb nije nula nego 200 000 dolara. Zašto biramo da potrošimo 200 00 dolara na veći problem umjesto da preveniramo davanjem 15 hiljada dolara. Ulaganje u rano obrazovanje smanjuje socijalne probleme koji mogu da izmaknu kontroli.“²¹⁶

Zapadno od Srbije:

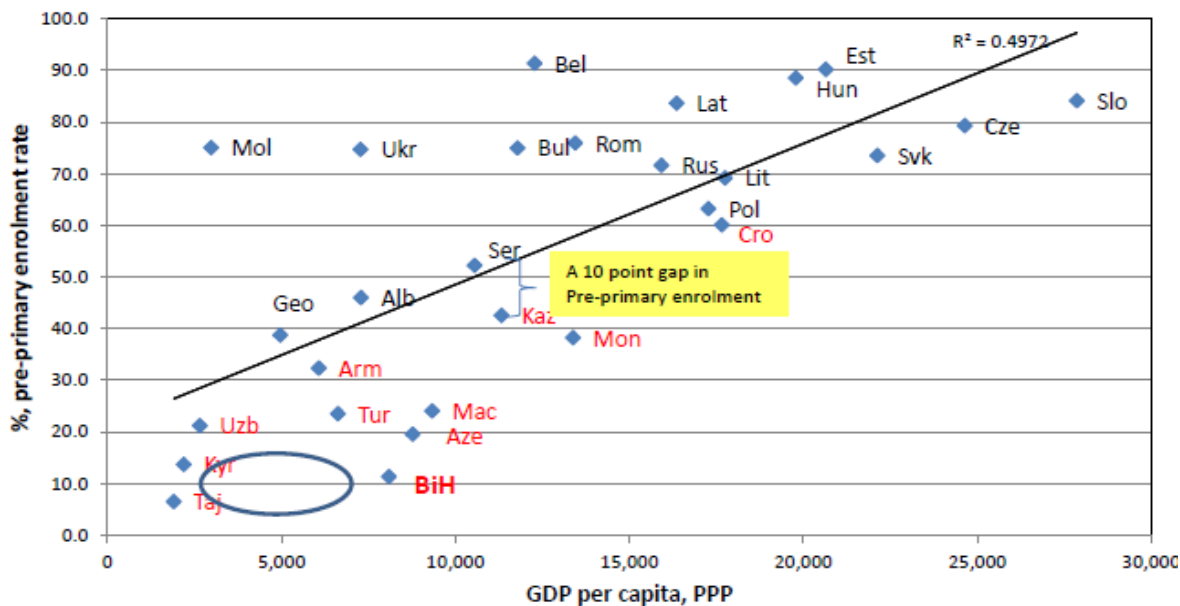
217

Na grafikonu vidimo da je u Srbiji 2009. godine 48% djece od 3 do 5.5 godina bilo uključeno u predškolske programe. Što se država Evropske unije tiče, 2005. i 2006. godine, riječ je o djeci od 4-5 godina starosti, a za Veliku Britaniju samo trogodišnjaci. Što se četverogodišnjaka tiče, 90% njih je uključeno u pomenute programe.

²¹⁶ Prezentacija Jana van Ravens na konferenciji na temu “Ulaganje u edukaciju u ranoj mladosti u Srbiji” , 25. septembar 2012.

²¹⁷ Ibid.

Istočno od Srbije:

Source: TransMONEE 2010 Database, UNICEF Regional Office for CEE/CIS, Geneva
* For Georgia, Uzbekistan and Turkmenistan data is for 2006/07

218

3. Zaključak

Kada se pomisli na Srbiju i koliko problema ova država ima, sigurno da nikome ni na umu nije predškolsko obrazovanje. Međutim, sve bi trebalo da je usmjereno baš ovde, jer kako se kod nas kaže: „Na mladima svijet ostaje“, a upravo ovi mladi bi trebalo da iznesu one najteže promjene na svojim plećima. Najveća prepreka napredovanju Srbije u bilo kojem segmentu je finansijski problem. Trenutna situacija u srpskim vrtićima je takva da postoji određen broj slobodnih mjesta u vrtiću. Misli se na državne vrtiće. Djeca koja nisu upisana u državne vrtiće, dobijaju pravo da idu u privatne vrtiće gdje uspiju da dobiju mjesto. Država se obavezala da će određenu visinu cijene ona platiti, dok roditelji treba da plate onaj drugi dio. U državnim vrtićima roditelji plaćaju 5-6 hiljada dinara. Problem nastaje s različitim cijenama u drugim vrtićima. Neki vrtići koštaju 12 hiljada dinara. Država plaća fiksno 6 hiljada dinara. U takvim vrtićima, roditelji plaćaju istu cijenu za svoju djecu kao što bi plaćali i u državnim vrtićima. Međutim, postoje i oni malo skuplji od 200-300 evra. Tu nastaje problem jer roditelji onda treba da plate 150-250 evra kako bi njihovo dijete išlo u vrtić. Takođe, postoji problem i u raspoređivanju vrtića. U Batajnici postoji nedovoljan broj vrtića, kao i na Bežanijskoj kosi dok u jednom elitnijem naselju postoje čak 3 vrtića.

Dakle, u Srbiji problem nije isključivo finansijski. Ono što treba da se uradi je da se podigne efikasnost s trenutnim budžetom. Jan van Raven u svojoj prezentaciji navodi mogućnost selektivnog naplaćivanja vrtića, pozivajući se na socijalnu pravdu. Takođe, prostor koji već postoji

u školama se može iskoristiti a učitelji(ce) se mogu dokvalifikovati ili prekvalifikovati da pokrivaju i mlađe generacije. Jedan od principa ekspanzije bi bio da se postepeno širi prvo na četverogodišnjake pa trogodišnjake. Srbija treba da promoviše skrb o najmlađima, a budući da je 48% djece već uključeno, ne bi trebalo da bude veći problem nastaviti uključivanje djece, prvenstveno kroz sistemsku edukaciju roditelja koja će im objasniti koliko je to u stvari bitno. Jer, nedvosmisleno je da jeste bitno i da će biti sve bitnije. Zato treba ulagati sada kako bismo u godinama koje dolaze zaista došli i do stvarnog napretka. Srbija ima kapacitete i treba da ih iskoristi.

Sažetak

U globalnom svijetu koji je sada povezan više nego ikad i razvijeniji nego ikada ranije, kao i gdje trendovi koji svoje porijeklo imaju u nekim državama postaju vodeći globalni trendovi, možemo primijetiti da su neki od njih gori nego ikada. Ovi trendovi - kao što su nasilje u porodici, zlostavljanje žena kao i porast kriminala, terorizma, ratova i drugih događaja koji konstantno potresaju sve države- su inspirisali pisanje ovog rada. Pitanje koje se razmatra je da li predškolsko obrazovanje može da promijeni ove trendove u budućnosti jer su načini odgoja djece sada drugačiji nego što su bili prije. Iako kažemo da živimo u svijetu koji je sada povezaniji nego ikada, mi smo ipak sada i udaljeniji nego što smo to prije bili. Način na koji su djeca odgojena u prvim godinama svog života, može predvidjeti sadašnje i buduće trendove i spriječiti buduće greške, što predstavlja glavnu temu ovog rada.

Summary

In this global world which is now more connected and developed than it has ever been, and where all the trends across with roots in some countries are becoming the leading trend everywhere, we can notice that there are some trends coming that are worse than ever. These trends, such as violence in family, mistreatment of women and rise of criminal, terrorism, wars and other events that are constantly shaking all the countries, have inspired writing of this paper. The question which is discussed is whether pre-school education can change these trends in future since methods that are now used for raising children are a lot different than they were ever before. Even though we say the world is more connected than ever, we are more estranged than ever, too. The way that children are raised in their primary years can anticipate current and future trends and prevent future mistakes, both globally and in Serbia, which represents the main topic of this paper.

Key words: changes in global world, pre-school education in Serbia, pre-school education in world, importance for the future

Ključne riječi: promjene u globalnom svijetu, predškolsko obrazovanje u Srbiji, predškolsko obrazovanje u svijetu, važnost za budućnost

Biography

Minja Mijatovic was born in 1992 in Belgrade. She has finished Elementary and High School in Travnik, Bosnia and Herzegovina. Later, she had graduated International Relations at Faculty of Political Sciences. Narrower area of her interest are region of Western Balkans, impact of religion on country's foreign policy position and also peace studies. During her studies she has been volunteering in NGOs where she had planned and implemented projects. Also, she wrote two academic papers published in proceedings - „USA and challengers“ - on naval and air power of Japan and Turkish Religion. She plays piano and she speaks English and German.

Biografija

Minja Mijatović je rođena 1992. godine u Beogradu. Osnovnu i srednju školu je završila u Travniku, Bosni i Hercegovini. Diplomirala je međunarodnu politiku na Fakulteti političkih nauka. Uža sfera interesa su joj region Zapadnog Balkana, uticaj religije na spoljnopolitički položaj države kao i studije mira. Za vrijeme studiranja bila je angažovana kao volonter u nevladinom sektoru gdje je planirala i sprovodila projekte. Takođe, ima objavljane dva akademska rada u zborniku radova „SAD i izazivači“ na temu pomorske i vazdhoplovne moći Japana kao i religije u Turskoj. Svira klavir i govori engleski i njemački.

(Zlo)upotreba Fejsbuk profila

1. Uvod

Mogućnosti komunikacije među ljudima unapredile su se razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija. Internet tehnologija je doprinela dostizanju širokog obima komunikacije, koja nije ograničena ni prostorom ni vremenom.²¹⁹ Društvene mreže su postale vrlo popularan način za komunikaciju putem interneta i u sve većoj meri zamenjuju pisanje imejlava. Američka kompanija „Nielsen” obavila je istraživanje na ovu temu, a rezultati govore da 67% korisnika interneta redovno posećuje društvene mreže, dok redovnu razmenu imejlava ima 65,1% njih.²²⁰

Trenutno najpoznatija i najpopularnija društvena mreža je Facebook (Fejsbuk)²²¹, koja je stekla milion članova za manje od godinu dana od svog osnivanja, a danas, u 2016. godini, broji oko milijardu i 700 miliona ljudi koji imaju otvoren profil na ovoj društvenoj mreži. Obično se za Fejsbuk govori da je mreža koja spaja ljude, ali ima onih koji ističu da Fejsbuk nije sajt „koji povezuje ljude“ i nije „društveno umrežavanje“, nego je „društveno razmrežavanje“, „društveno separatisanje“ jer se na njemu formiraju grupe istomišljenika, grupe podrške koji tako za sebe kreiraju krug ljudi unutar koga ne postoji drugačije mišljenje.

U ovom radu pokušala sam da prikazem koje su to opasnosti koje se kriju iza slike benignog umrežavanja putem ove društvene mreže, do kakvih sve zloupotreba dolazi odnosno kakve to implikacije može imati po nas same. Opisan je nastanak Fejsbuka, brzina kojom se on proširio i revolucionisao način na koji shvatamo komunikaciju u današnje doba, kako je to uticalo na građenje jedno novog sveta (virtuelnog) koji je nastao razvojem i širenjem interneta i informacionih tehnologija koje su nam to omogućile, a sve posredstvom Fejsbuka. Kako Fejsbuk svakim danom evoluira i postaje sve moćniji potrebno je obratiti pažnju kako bi se on na vreme mogao „zauzdati”.

2. Nastanak Fejsbuka

Mark Zakerberg (*Mark Zuckerberg*), sada glavni izvršni rukovodilac Fejsbuka, osnovao je Fejsbuk zajedno sa još dva studenta univerziteta Harvard, kako bi mogao da kontaktira sa svojim prijateljima. Njegov cilj bio je da napravi online direktorijum gde bi svi studenti mogli da budu na jednom mestu. Nazvao ga je *Facebook*, po godišnjaku koji je dobijao svaki bruceš na univerzitetu. U samo pet godina od osnivanja Facebook-a 2004. godine, Zakerberg je postao jedan od najmlađi

²¹⁹ Vesna Milićević. *Internet ekonomija*. (FON ID: Beograd, 2002).

²²⁰ Izvor: www.profitmagazin.com/izdanja/broj_16-17.199.html pristupljeno dana 21.7.2016.

²²¹ U daljem tekstu koristiće obe transkripcije

milijardera na svetu, a ova društvena mreža globalni fenomen. Tako je postao pravi fenomen na mreži, šireći se naglo uprkos konkurenciji sličnih, lokalnih veb sajtova. Sajt je zamišljen tako da su njegovi članovi deo manjih zajednica, kao na primer škole, kompanije ili regioni, a da svako od njih može da vidi profil samo onih koji su u njegovoj mreži ili njihovi prijatelji. Cilj je bio da se korisnici osiguraju kako bi mogli da dele informacije samo sa ljudima do kojih im je stalo. Facebook je posle nepune tri godine postojanja bio, sedmi najposećeniji sajt na internetu sa 13 miliona registrovanih korisnika na 2.200 univerziteta, 22.000 srednjih škola i 2.000 kompanija širom sveta.²²² Oko 85 odsto američkih visokoškolaca ima naloge u ovoj bazi studenata, a 70% njih koristi je svakodnevno.

Fejsbuk je najveća i najpopularnija društvena mreža. Ukoliko bi poredili broj korisnika Facebook-a sa brojem stanovnika država, Facebook bi se sa svojih milijardu i 712 miliona²²³ korisnika našao prvom mestu.

3. Virtuelni umesto realnog sveta

Ono što je karakteristika svake virtuelne realnosti svakako nije zaobišlo ni Fejsbuk. Virtuelni svet stvara nerealnu sliku stvarnosti, pogotovo kod mladih, koji su najčešći korisnici društvenih mreža. Mnogi od njih to vide kao „beg od realnosti”, a se može negativno manifestovati psihi čoveka i eventualno stvoriti zavisnost.

Šarolika ponuda jednoj od najposećenijih internet stranica omogućava živu interakciju s korisnikom. Poseban specijalitet su aplikacije, pomoću kojih se nekome može čestitati rođendan, virtuelno ga zagrliti i poljubiti, ili pročitati omiljene novine. Pored tako, bitno je istaći aplikacije koje služe za obradu fotografija. Krajnje jednostavne, user-friendly aplikacije omogućavaju vam da sopstvene slike možete izmeniti neverovatnom lakoćom tako da drugi često ne mogu da prepoznaju razliku između originala i obrađene fotografije što svakako doprinosi stvaranju nečega što odudara od realnosti. Iako je ova mreža podešena da korisnik sam kontroliše nivo i stepen privatnosti, to često nije slučaj u praksi. Na primer, fotografije postavljene na ovom sajtu postaju vlasništvo servisa i mogu da se koriste u bilo koje svrhe (čak i komercijalne). Ili s obzirom na mehanizam lajkovanja slika, neka treća osoba, sa kojom niste „Fejsbuk prijatelj” može videti vašu sliku ukoliko je neko od vaših „Facebook prijatelja,, lajkovao.

4. Facebook – interfejs društvene mreže

Do pre nekoliko godina pojam „društvena mreža” bio je poznat uskom krugu naučnika, koji su se bavili proučavanjem društvenih grupa. Međutim, nakon pojave specijalizovanih sajtova za društveno umrežavanje kao što je *Facebook*, pojam društvena mreža ulazi u široku upotrebu i postaje neraskidivo vezan za Internet. Sociološki gledano, osnova Fejsbuka, kao društvene mreže je da je on formiran od strane pojedinaca i veza koje se među njima ostvaruju. Fejsbuk je suštinski

²²² www.facebook.com/pages/Facebook-Home-Page/115084541860789 pristupljeno dana 21.7.2016.

²²³ <https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/>, pristupljeno dana 21.7.2016.

promenio način na koji ljudi komuniciraju. Ova društvena internet mreža postala je najpopularniji oblik druženja u XXI veku, a broj korisnika Facebook-a dostigao je milijardu i 712 miliona korisnika²²⁴, što znači da je 23% svetskog stanovništva priključeno na tu društvenu mrežu.

Fejsbuk, posmatran kao neka vrsta aplikacije, jeste intefejks društvene mreže. Ne možemo reći da on nije umnogome olakšao kontakt među ljudima i njihovu međusobnu komunikaciju jer je Fejsbuk u sopstvenom funkcionisanju objedinio sve oblike onlajn komunikacije. Takođe, u evoluciji internet komunikacija (od BBS-a, preko news groups, mejling lista, newsletters, do foruma) pojavio se medij koji odgovara svim uzrastima. Međutim ne treba upasti u zamku i proglasiti to apsolutnom prednošću Fejsbuka. Naprotiv. „Fejsbuk je uspešno multimedijalno nadogrudio forumaške i ostale tekstualne oblike zavođenja među ljudima, tako što je uspešno eksploatisao prirodnu ljudsku želju za idealizovanjem potencijalnog partnera. Takođe, zamišljen je i kao mesto zajednice blogova, mesto na kome se umrežavaju blogovi, ali blogovi su nastali kao javni dnevници, od ljudi koji imaju šta da kažu i žele da to podele sa drugima. Fejsbuk je mesto gde ljudi uglavnom prenose tuđe ideje i ocenjuju ono što je već izmišljeno. Tako neobavezan i neopterećujući sajt je sa svojom iluzijom povezanosti privlačan najvećem broju ljudi.“²²⁵ Stoga postoje oprečna mišljenja o funkciji Fejsbuka. Na tom tragu je i mišljenje da ta „čitava, ogromna softverska mašinerija radi u jednom cilju, što efikasnijeg uništavanja slobodnog vremena i udaljavanju čoveka od onoga što je realni svet, njegovog svođenja u što manje okvire, sa datom iluzijom povezanosti.“²²⁶

5. Zloupotreba Fejsbuka

Pored svih pozitivnih aspekata koje Fejsbuk nudi, ima i onih negativnih. Svakako jedan od najbitnijih aspekata u ovoj kategoriji je privatnost vaših podataka na Fejsbuku. Naime prihvatanjem uslova korišćenja ove društvene mreže vi prihvate da će Fejsbuk prikupljati vaše podatke i da će sve što objavite na ovoj mreži ostati u njihovim bazama podataka iako vi u međuvremenu obrišete nalog na ovoj mreži. Takođe njihova politika privatnosti koja je često podložna promenama, akvizicije drugih društvenih mreža poput Instagram-a i Whatsapp-a gde je nejasno koliki pristup vašim podacima će dobiti Fejsbuk i na koji način će oni biti upotrebljeni daju povoda sumnji koliko su vaši podaci zapravo bezbedni i koliko je zaštićeno vaše pravo na privatnost.

Pridruživanje raznim grupama na Fejsbuku može da dovede i do problema sa zakonom. Na ovoj mreži prisutno je sve što se može i ne može zamisliti: od posve benignih ili krajnje pozitivnih grupa koje pomažu pojedincima u nevolji, pa do ekstremističkih pokreta, rasne mržnje, i tome slično. Ne možemo reći da Fejsbuk ne radi na suzbijanju ovih pojava ali se mora konstatovati da one u manjoj ili većoj meri postoje. Ostale aktivnosti poput postavljanja fotografija, igranja kvizova, traganja za informacijama ili otvaranja reklamnih poruka su nešto manje zastupljene.

²²⁴ <https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/>, pristupljeno dana 21.7.2016.

²²⁵ Prema: <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/anatomija-fejsa-ii.html?alphabet=|> ; pristupljeno dana 21.7.2016.

²²⁶ Prema: <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/anatomija-fejsa-ii.html?alphabet=|> ; pristupljeno dana 21.7.2016.

Zloupotreba Fejsbuka je sve izraženija. Dešavaju se indirektna krađe, dok je zloupotreba identiteta poznata od ranije. Neki primeri govore o tome. Na primer, jedan mladić iz Banata je prva javna žrtva prevare i krađe preko Fejsbuka u Srbiji. Naime ovaj mladić je upoznao devojkicu iz Beograda i počeo da se dopisuje sa njom. Kroz tu sajber ljubav on se zaljubio u nju, a ona je to vešto koristila tražeći da joj on šalje novac za navodne materijalne probleme.²²⁷ Fejsbuk se suočava i sa nekoliko tužbi zbog narušavanja privatnosti i prava intelektualnog vlasništva. Grant Rafael je, prema presudi Visokog suda u Londonu, ove godine morao da plati 44.000 dolara za zloupotrebu privatnosti školskog kolege Metjua Firshta.²²⁸

Facebook ne može biti potpuno pouzdan, jer svako može u tuđe ime nešto da napiše. „Znam nekoliko poznatih faca, koji nemaju nikakve veze sa ovim web servisom. Neko ih je, bez prethodnog pristanka, registrovao i „druži” se s ljudima u njihovo ime”, kaže novinar Vladimir Blagojević²²⁹ i naglašava da je za sada nemoguća potpuna provera identiteta korisnika. Sa ovakvim zloupotrebama najviše se suočavaju javne ličnosti. Tako je identitet Džordža Buša, bivšeg predsednika SAD-a, neovlašćeno uzelo preko 400 osoba. Kada se na pretraživaču Fejsbuka ukuca ime tenisera Novaka Đokovića, pojavi se više od 30 profila. Iako je Fejsbuk prošao dug put u borbi sa ovakvom vrstom zloupotreba i da sa postoji način da od Fejsbuka dobijete oznaku da je ovaj nalog verifikovan i da iza njega stoji onaj ko se predstavlja, ne možemo reći da se ovakve stvari i dalje ne dešavaju.

Otvarajući profile na Fejsbuku ne vodi se računa o tome na koji način nečija privatnost može biti ugrožena. Privatnost se pre svega ugrožava u marketinške svrhe, pored eventualnih fizičkih i kriminalnih ugrožavanja. Podaci koji se ostave na Internetu kasnije se stavljaju u različite baze podataka i onda se oni za određeni novac prodaju velikim firmama.

Istraživanja govore da se oko 80 procenata prijateljstava sklopljenih preko različitih društvenih mreža prenesu i u realan život. Međutim, korisnici tih mreža nikada nisu u potpunosti sigurni sa kim se dopisuju i kakva je ta osoba u prirodi.

6. Lažni profili

Lažni profili su nastavak lažnih blogova, a na Fejsbuku su dobili i potencijalno zlonamernu primenu, pošto su takvi novi “blogovi” povezani. Prave prevare su vezane za Fejsbuk grupe, jer se tu nalazi novac ili one barem služe kao dobro sredstvo reklame. Tako je *Tiketmaster* (nešto kao Bilet servis) postao sumnjiv kada je njegova grupa dobila više od 150 hiljada fanova. Ubrzo se otkrilo da je firma poklanjala 5 dolara vredne kartice za kupovinu ukoliko se prijave na fan listu, čime su povećali posećenost stranici i tako skrenuli pažnju na sebe. Lažni profili su već poznata

²²⁷ <http://milosblog.com/lose-strane-facebook-a-krađe-zabrane-lazni-profili/> ; pristupljeno dana 21.7.2016.

²²⁸ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk/7523128.stm> ; pristupljeno dana 21.7.2016.

²²⁹ <http://mondo.rs/a116697/Mob-IT/Vesti/Nema-te-na-Fejsbuku-Pa-ti-ne-postojis.html> pristupljeno dana 21.7.2016.

priča. Poznat je slučaj sportiste Milorada Čavića,²³⁰ koji je više puta u medijima skretao pažnju da on nije lice, koje je na Fejsbuku i da je u pitanju klasična krađa identiteta.

Verovatno najveći problem sa lažnim predstavljanjem na Fejsbuku su pedofili koji koriste olakšan način komunikacije da stupaju u kontakt sa decom i vrebaju ih putem ove mreže. Kako Fejsbuk mogu koristiti svi stariji od 13 godina, što uslovi korišćenja propisuju, deca koja nemaju dovoljno znanja o svim opasnostima koje vrebaju na internetu lako mogu upasti u zamku višestrukih mogućnosti koje Fejsbuk pruža bez razmišljanja o potencijalnim posledicama. Potrebno je da Fejsbuk više pažnje posveti svojim najmlađim korisnicima kako bi ih na samom startu korišćenja ove mreže upoznao sa osnovama bezbednog ponašanja na ovoj mreži dok će u saradnji sa nadležnim organima raditi na procesuiranju eventualnih krivičnih dela.

7. Zaključak

Društvene mreže, izmenile su način na koji se razgovara, čestitaju značajni datumi, biraju partneri ili političari za koje ćemo glasati. U svetu u kojem se živi brzo, komunikacija je svedena na brze poruke, a neposredni ljudski kontakt zamenjen je porukama na ekranu. Pojavom socijalnih mreža i njihovim sve bržim razvojem, menjaju se i ustaljeni načini poslovnih modela. Na različitim lokacijama okupljaju se milioni međusobno povezani surfere, potencijalnih klijenata, partnera, kupaca, potrošača pa i konkurenata. Upravo ove grupe, ovako fokusirane, čine idealno polje za izvođenje sofisticiranih komunikacijskih aktivnosti. Na osnovu mnogih istraživanja potvrđeno je da internet društvena mreža Fejsbuk jeste najpopularniji vid komunikacije, odnosno društvena mreža broj jedan. Međutim, zloupotreba profila na Fejsbuku je postala domaćena stvar. Iako je sve više pornografije, pedofila, širenja mržnje i netolerancije, nelegalna prodaja stvari koje su zabranjene ili spadaju u sivu zonu, na Fejsbuku, zakonske regulative još nema. U skladu sa tim nameće se zaključak da je čvršća zakonska regulativa put kojim će se predupređiti ove negativne pojave i svesti na minimum. Samim tim će u fokus više doći pozitivne strane Fejsbuka i sve ono što svojim korisnicima pruža a čiji se dijapazon usluga iz godine u godinu povećava.

Literatura

1. Milićević Vesna, *Internet ekonomija*, 2002. FON ID, Beograd

Summary

The possibilities of communication between people have improved with the development of information and communication technologies. The internet has brought forth a wide range of communication, which is not limited by neither space or time. Currently the most famous and the most popular social network is Facebook, which had over a million users in less than a year, and which today has about 200 million people that have a profile on this web site.

²³⁰ <http://milosblog.com/lose-strane-facebook-a-krađe-zabrane-lazni-profil> pristupljeno dana 21.7.2016.

The creator of Facebook is Mark Zuckerberg, who has along two more students at Harvard University formed Facebook in order to contact his friends. Five years later Zuckerberg had become the youngest billionaire in the world and Facebook, the global phenomenon that could, with its 200 million users, be the sixth country in the world according to the population. Even though this network is set so that the user can control the level of privacy on their own, in practice this is rarely the case. For example, photos uploaded to the website become the property of the service and can be used for anything. Facebook has fundamentally changed the way people communicate with one another, but it was conceived as a community of blogs, a place where blogs are connected, but blogs had become public news services, on which people who had something to say could do so. Aside from all the positive aspects that Facebook has to offer, there are many negative ones. One Canadian agency has come to the conclusion that Facebook severely violates the users' rights by infiltrating their privacy and that the users' data is being stored even before they terminate their profile, which is illegal. Facebook's misuse of data is becoming more and more obvious. There are cases of indirect theft, while identity theft has been known from even before. Due to increased use of Facebook, some governments around the world have acted.

Social networks have altered the way we talk to each other, how we congratulate each other on important occasions, how we chose our partners or politicians that we're going to vote for. In a world where people live a fast paced life, communication is brought down to swift messages and direct human contact has been replaced with messages on screen. According to research, it has been confirmed that Facebook is the most popular mean of communication, that is, the number one social network. However, misuse of user's data has become far too common. Even though there is more pornography and pedophilia, on Facebook, there is no legislation.

Biografija

Petra Živković rođena 1991. u Peći, živi u Beogradu. Završila Treću Beogradsku gimnaziju, a četvrtu godinu u SAD. Trenutno je apsolvant na Pravnom fakultetu Univerziteta Union. Bavila se glumom. Svoje prvo iskustvo stekla je u advokatskoj kancelariji Veroslava Dimić. Najviše je zanima rad u evropskim organizacijama i fondacijama, čime i u budućnosti želi da se bavi.

Bibliography

Petra Zivkovic was born in 1991 in Pec, lives in Belgrade. Finished three years of high school in Third Belgrade Gymnasium and graduated from High School in USA. Currently student of Law School of Union University. She has acting experience. Her first practical experience was gained at Veroslava Dimic Law Office. Interested in working for European organizations and foundations, which is what she hopes and tends to do in future.

PRIMENA BOLONJSKE REFORME VISOKOG ŠKOLSTVA U SRBIJI

1. Uvod

Svrha ovog rada je da kroz problematizaciju deklariranih namera, ali i konkretnih ostvarenih mera i ciljeva, pristupi procesu reformi visokog obrazovanja koje je na evropskom nivou započeto donošenjem Bolonjske deklaracije u junu 1999. i kome su od tada pristupile skoro sve evropske države uključujući i Srbiju 2003. i uzimajući u obzir stavove i nalaze koje su o učincima bolonjskog procesa na evropskom, odnosno srpskom nivou izneli autori čijim ćemo se tekstovima baviti u nastavku, pokuša da odgovori na pitanje u kojoj mjeri su načela bolonjske reforme primjenjena u Srbiji i da li je njihova primena doprinela poboljšanju sistema visokog obrazovanja u ovoj zemlji.

U tu svrhu, rad će se pre svega pozabaviti osnovnim činjenicama vezanim za bolonjski proces generalno, njegove ciljeve, metode i političke i ekonomske implikacije, a onda i alternativnim tumačenjima pomenutih, izloženim u tekstu Lismana Konrada Paula, *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*. Nakon toga, rad će se pomoću podataka i zaključaka iznetih u radovima iz zbirke *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu* i rada *Faktori slabe efikasnosti studiranja u uslovima bolonjske transformacije visokog školstva u Srbiji* koncentrisati na primenu bolonjskih reformi u kontekstu Srbije. Na kraju ćemo pokušati da rezimiramo i kontekstualizujemo izneto i da na osnovu toga ispunimo nameru pomenutu u prošlom pasusu.

2. Bolonjski proces

Sam bolonjski proces je skup reformi evropskog sistema visokog obrazovanja započetih 1999. godine, nakon sastanka evropskih ministara prosvete u Bolonji, i predstavlja implementaciju Sorbonske deklaracije iz maja 1998. godine kojom su ministri prosvete Velike Britanije, Francuske, Italije i Nemačke predložili “stvaranje jedinstvenog okvira evropskog visokog školstva u cilju olakšanja nostrifikacije studija/diploma”, odnosno svojevrsnu “rekonfiguraciju tradicionalnog evropskog “humboltovskog univerziteta”²³¹ tako da se omogući “uporedivost

²³¹ . Isidora Jarić. *Uslovi rada nastavnog osoblja na Univerzitetu u Beogradu: odnos prema upravi*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*, 36.

različitih obrazovnih stepena i visokoškolskih kvalifikacija i, konsekventno, mobilnost naučnika, nastavnika i studenata”.²³²

Konkretni metodi kojima se ovaj cilj nastojao ostvariti bili su standardizacija strukture studiranja u vidu dvociklusnog modela gde bi prvi dodiplomski ciklus (bakalaureat) služio “primerenoj profesionalnog kvalifikaciji” i kao osnova za drugi postdiplomski ciklus koji bi podrazumevao kraće magistarske i duže doktorske studije.²³³ Pored pomenutog, planirana je i standardizacija učinka studiranja uvođenjem sistema ESPB bodova (Evropski sistem prenošenja bodova)²³⁴, zamišljenog tako da nudi osnovu za poređenje napora koji studenti ulažu u studiranje na različitim studijskim programima u različitim državama i baziran na proceni vremena koje je neophodno posveti radu da bi se određeni kurs uspešno položio.

Kao posledica pomenutih ciljeva i metoda kojima su se oni nastojali ostvariti, javila se temeljna rekonstrukcija sistema obrazovanja i odnosa koji su pre reforme određivali dinamiku njegovog funkcionisanja. Međunarodnom prirodom Bolonjske deklaracije narušene su “nacionalno-državne kompetencije” u okviru obrazovne politikea rekonfiguracijom pomenute humboltovske koncepcije univerziteta²³⁵ kroz relativizaciju obaveza države prema samom obrazovnom sistemu, došlo je kako do izmene njegovog odnosa prema drugim društvenim sistemima, prevashodno ekonomskom i političkom uz narušavanje relativne autonomije koju je u odnosu na njih prethodno imao, tako i sledstveno, do promene odnosa između postojećih aktera unutar samog obrazovnog sistema, kao i do pojave novih među kojima je novonastala “menadžerska klasa”, percepirana kao glavni nosilac same reforme²³⁶, za potrebe ovog eseja najznačajnija.

Dodatno, na univerzitetu je došlo i do narušavanja balansa u odnosu između nastavne i istraživačke prakse koje su u okviru tradicionalne humboltovske koncepcije činile nerazdvojivo jedinstvo.²³⁷ Usled svih ovih rekonfiguracija, nužno je došlo i do rekonceptualizacije nastavnih programa koja je, kao i celokupna reforma, u različitim državama bivajući vršena na različite načine i sa nejednakom temeljnošću, a u nekim slučajevima završavajući se isključivo na formalnim, a ne i suštinskim promenama²³⁸, dovela u pitanje “stavljanje studenta u centar procesa visokog obrazovanja” kao jedan od proklamovanih ciljeva Praškog kominikea iz 2001. godine.²³⁹

²³² Ibid. 37.

²³³ Liessmann Konrad Paul. *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, (Jasenski i Turk: Zagreb, 2008), 90.

²³⁴ ETCS - European Credit Transfer System u originalu

²³⁵ Koja je predstavljala niz smernica koje su pre početka bolonjskog procesa, u Evropi makar nominalno određivale odnos države i univerziteta, a koji je po njima podrazumevao da “država pre svega ima dužnost pribaviti sredstva za obradu i razvitak znanosti; ona nadalje ima glavni nadzor nad znanstvenim institutima, dužna je skrbiti da sveučilištima osigura pogodne učitelje te da između sveučilišta s jedne i akademija i arhiva s druge strane dolazi do živahne razmene i plodonosne konkurencije; i kao treće, država mora biti svesna da ona povrh svega toga u znanosti ne može ništa učiniti.” (Lisman, 2008:102)

²³⁶ Isidora Jarić i Martina Vukasović. *Faktori slabe efikasnosti studiranja u uslovima bolonjske transformacije visokog školstva u Srbiji, Filozofija i društvo*, broj 2/2009, 147

²³⁷ . Liessmann Konrad Paul (2008): *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, Jasenski i Turk: Zagreb, 100.

²³⁸ Martina Vukasović. *Nastavnik na univerzitetu*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*, 54.

²³⁹ Ibid. 55.

3. Viđenje Lismana Konrada Pola

Kritički se osvrćući na motive i argumente zbog kojih je barem deklarativno pokrenut bolonjski proces reforme visokog obrazovanja u Evropi - potrebu za standardizacijom studija i povećanjem mobilnosti među univerzitetima, on ih, navodeći da je do sada samo 10% studenata koristilo ovu pogodnost, kao i da se zbog ekonomskih uslova, ali i prekratkog vremena koje je reformom planirano za dodiplomske studije, ovaj procenat najverovatnije ni u budućnosti neće povećavati, odbacuje ako ne kao neosnovane, onda makar kao nedovoljne za pokretanje tako temeljitih i skupih promena kao što su one koje je najavila Bolonjska deklaracija.²⁴⁰ Umesto njih, Lisman prave razloge za Bolonjsku reformu nalazi kako u potrebi za nametanjem (ranije u tekstu pomenute) strukture studija onim zemljama u Evropi koje ne poznaju diferencirani i tržištu okrenuti obrazovni sistem, tako i u ekonomskim zahtevima za kraćim i jeftinijim studijama, ali i u političkim interesima kojima odgovara povećanje udela visoko-obrazovanih u društvu, nezavisno od toga šta ovaj status u stvarnosti podrazumeva.²⁴¹

Dodatno, sve većim insistiranjem na strukturisanju i kalupljenju kako dodiplomskih, tako i doktorskih i master studija, koje je po Lismanu možda i može naći opravdanja na dodiplomskim studijama egzaktnih i praktičko orijentisanih disciplina, ali nikako u društvenim i teorijski orijentisanim, a kamoli na postdiplomskim studijama nezavisno od prirode discipline, reforma je narušila slobodu naučne prakse i time osujetila bilo kakve pretenzije iste na nezavisnost i refleksivnost, ali i remeteći tradicionalno humboltovsko jedinstvo nastave i istraživanja, samo istraživanje efektivno proterujući sa univerziteta u specijalizovane institucije poput naučnih instituta.²⁴² Kao rezultat pomenutog, posredstvom bolonjske reforme i prevashodno ekonomskim interesima usmerene preduzetničke ideologije koja joj je inherentna, kod visokoškolskih ustanova je došlo do redukovanja istraživačkih težišta i studijskih ponuda koje postaju sve više ekstremno usko orijentisane.²⁴³ Konsekventno, po Lismanu je prevladalo shvatanje nauke "obilježeno parametrima kao što su planiranje, umreženje, standardizacija i kontrola".²⁴⁴

Uvođenjem sistema ESPB bodova koji je svojom konfuznošću stvorio potrebu za angažovanjem konsultanata u nastojanju da se uspešno završe studije, kao i sve prisutnijim procesima modularizacije i prebacivanjem težišta studija sa „ideje prenosa znanja ka organizacionim problemima izvođenja i osmišljavanja nastavnog procesa“²⁴⁵ bolonjska reforma je, po ovom autoru, doprinela nastanku i usponu nove menadžerske klase koja sve više preuzima vodeće mesto u obrazovnom sistemu, a zajedno sa procesima standardizacije studijskih programa širom Evrope, obesmisllila akademsku mobilnost koja joj je služila kao legitimaciono sredstvo, jer je dovela do toga da se svuda studira na manje-više isti način i po istom programu.²⁴⁶

²⁴⁰ Liessmann Konrad Paul. *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, (Jasenski i Turk: Zagreb, 2008),90.

²⁴¹ Ibid. 91.

²⁴² . Liessmann Konrad Paul. *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, (Jasenski i Turk: Zagreb, 2008), 91-93.

²⁴³ . Liessmann Konrad Paul. *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, (Jasenski i Turk: Zagreb, 2008), 98.

²⁴⁴ Ibid. 93.

²⁴⁵ Isidora Jarić i Martina Vukasović. *Faktori slabe efikasnosti studiranja u uslovima bolonjske transformacije visokog školstva u Srbiji, Filozofija i društvo*, broj 2/2009,147.

²⁴⁶ Liessmann Konrad Paul. *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, (Jasenski i Turk: Zagreb, 2008),95-99.

Uzimajući sve pomenute posledice bolonjske reforme u obzir, Lisman je shvata kao svojevrsni retrogradni proces koji podređivanjem obrazovnog sistema ekonomskom nastoji da poništi temeljne pomake koje je moderna donela oslobađajući nauku od svih „političkih, religioznih, ali i merkantilnih povezanosti i obaveza“²⁴⁷ i uspostavljajući ideju univerzalnog i bezuslovnog znanja koje služi isto tako univerzalnog civilizacijskom progresu, a ne uskim ekonomskim ili političkim interesima.²⁴⁸

4. Bolonjski proces u Srbiji

Kroz proučavanje stavova i percepcija bolonjske reforme u Srbiji od strane, reklo bi se intuitivno, najglavnijeg aktera u sprovođenju bilo kakvih reformi u okviru sistema obrazovanja - nastavničkog kadra, kao glavne karakteristike pomenute mogu se izdvojiti pre svega njena nepromišljena, nedovoljno operacionalizovana i prevashodno stihijska primena često potpuno različitih inteziteta kako u okviru univerziteta i pojedinačnih fakulteta, tako i među profesorima istog odeljenja, najviše zavisno od ličnih stavova prema samoj reformi i ulozi nastavnika u okviru iste, kao i odluci da li će i u kojoj meri promene koje se uvode biti suštinske ili svedene na puko ispunjavanje forme.²⁴⁹

Što se tiče stavova nastavnika prema samoj reformi, iako različito raspodeljen između onih koji poseduju niža i onih koji poseduju viša zvanja u akademskoj hijerarhiji, čini se da preovladava viđenje pomenute kao nedovoljno transparentne, nametnute odozgo²⁵⁰ i bez neophodnog konsultovanja samog nastavničkog kadra na kome je glavni deo odgovornosti njenog sprovođenja, pri čemu je ovo viđenje izraženije kod nastavnika sa nižim zvanjima.²⁵¹ U borbi za očuvanje sopstvenih, posredstvom promene načina finansiranja univerziteta, sve nesigurnijih radnih mesta, kao i u nastojanju da odgovore na sve veće zahteve koje pomenuto nosi, nastavnici pre svega teže da očuvaju sopstvene pozicije, te je njihovo aktivno učestvovanje u optimizaciji reforme dodatno oslabljeno.²⁵² Često se dešava da kritika izostane i zbog uvreženog mišljenja i na univerzitetu i u javnom mnjenju da je reforma neophodna.²⁵³ Ovo dodatno povećava jaz između kreatora obrazovnih i naučnih politika i uprava fakulteta sa jedne i nastavničkog kadra sa druge strane.²⁵⁴

²⁴⁷ Ibid. 97

²⁴⁸ Ibid. 98

²⁴⁹ Martina Vukasović. *Nastavnik na univerzitetu*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*, 54.

²⁵⁰ Jana Bačević. *Evaluacija rada nastavnika*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*, 115.

²⁵¹ Isidora Jarić. *Uslovi rada nastavnog osoblja na Univerzitetu u Beogradu: odnos prema upravi*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*, 41.

²⁵² Jana Bačević. *Evaluacija rada nastavnika*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*, 115.

²⁵³ Martina Vukasović. *Nastavnik na univerzitetu*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*, 78

²⁵⁴ Jana Bačević. *Evaluacija rada nastavnika*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*, 115.

Pritom, zanimljivo je navesti da je rezultujući odnos nastavnčkog osoblja prema upravi je ambivalentan. Sa jedne strane on je prožet razumevanjem za njeno delanje posredovanim identifikacijom na ličnom, profesionalnom ili političkom nivou, a sa druge neprijateljstvom uzrokovanim percepiranim nedostatkom dvosmerne komunikacije i ubeđenjem da predlozi koji odlaze sa odeljenja nemaju nikakav uticaj na odluke koje se donose na fakultetu. Kao glavni krivac za ovakvu situaciju (negiranje poruka konkretnih izvršioca nastave) percepira se nemogućnost uprave da na bilo koji način odstupi od politički i odozgo nametnute trase bolonjskih reformi.²⁵⁵

Kada je u pitanju viđenje uloge nastavnika u procesu reforme i odluke o intenzitetu primene istom predviđenih promena, kao i konsekventno kvalitet same nastave, kao glavni faktor se ističe sklonost nastavnika produbljenom ili površnom pristupu nastavi (gde prvi u svom ekstremnom obliku podrazumeva nastojanje nastavnika da pomogne studentima da razviju sopstveno razumevanje gradiva i time formiraju osnov za samostalno učenje, a drugi predstavlja puko prenošenje informacija)²⁵⁶ gde je ta sklonost najviše određena kontekstom u kome se nastavni proces odvija. Pritom, ovaj kontekst zavisi od brojnih faktora, od kojih su najznačajniji: (1) lični osećaj sposobnosti za pedagoški rad i posedovanje znanja iz metodike nastave, kao i motivacija nastavnika da se usavršava u ovim oblastima koja nepostojanjem institucionalizovanih metoda usavršavanja, kao ni povezanosti umeća izvođenja nastave i napredovanja u akademskoj hijerarhiji, u domaćem kontekstu sve više slabi²⁵⁷; (2) postojanje i intenzitet pritiska uprave i drugih nastavnika koji se u domaćem kontekstu najčešće manifestuju pritiskom da se u ograničenom vremenu pređe često suviše obimno gradivo;²⁵⁸ (3) broj studenata na kursu čije je višestruko povećanje od kada je reformom uvedeno obavezno prisustvo na predavanjima i vežbama znatno ugrozilo mogućnost profesora da se efektivno posveti potrebama individualnog studenta²⁵⁹; (4) stav nastavnika o kvalitetu i motivaciji studenata kod koga se, iako oko prvog postoje suprotstavljena mišljenja, postiže konsenzus oko znatnog opadanja drugog usled preovladavanja viđenja o diplomi, a ne znanju kao glavnom cilju studiranja;²⁶⁰ (5) priroda same discipline, gde se kod primenjenih koje se intuitivnije i direktnije mogu povezati sa zanimanjem za koje spremaju studenta uočava veća tendencija nastavnika ka primeni produbljenog pristupa nastavi i usaglašavanju sadržaja kursa sa potrebama tržišta rada u odnosu na teorijske discipline;²⁶¹ (6) ukupno opterećenje nastavnika kao skup svih obaveza koje su vezane za njegov status (nastava, istraživanje, objavljivanje, konsultacije sa studentima, usavršavanje), a za čije mu je izvršenje, kao rezultat reforme, 2008. godine bilo neophodno 152,69% radnog vremena predviđenog Zakonom o radu;²⁶² kao i (7) intenzitet saradnje unutar i između različitih katedri i fakulteta u okviru univerziteta, koji je usled nepostojanja

²⁵⁵ Isidora Jarić. *Uslovi rada nastavnog osoblja na Univerzitetu u Beogradu: odnos prema upravi*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*, 48-49

²⁵⁶ Martina Vukasović. *Nastavnik na univerzitetu*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*, 55-56.

²⁵⁷ Ibid. 63.

²⁵⁸ Ibid. 77.

²⁵⁹ Ibid. 74-75.

²⁶⁰ Ibid. 77.

²⁶¹ Ibid. 76.

²⁶² Jana Bačević. *Evalvacija rada nastavnika*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*, 115.

institucionalnih kanala saradnje, kao i preovladavanja konkurencije kao dominantnog odnosa između pomenutih tela vrlo niska.²⁶³

Imajući ove faktore u vidu, kao i njihove retko optimalne konkretne manifestacije u domaćem kontekstu, čini se da se, iako je većina ispitanih nastavnika težila da svoj pristup nastavi odredi kao produbljen (verovatno delom i posredstvom anticipacije željenih odgovora)²⁶⁴, usled uvida u širi kontekst u kome ta nastava izvodi, nastalog, ili barem dodatno ojačanog bolonjskom reformom, teško može reći da je otelotvorenje pometnutih produbljenih pristupa nastavi (bili oni stvarno produbljeni ili ne) u praksi rezultiralo optimalnim kvalitetom same nastave, a uz činjenicu da se više navedenih faktora (pritisak uprave, opterećenost nastavnika, broj studenata, intenzitet saradnje između univerzitetskih tela i stav nastavnika o motivaciji studenata) čak i pogoršao u odnosu na vreme pre reforme, najsigurnije bi bilo pretpostaviti da je i kvalitet nastave podelio njihovu sudbinu.

Na kraju, treba pomenuti da se, iako je teza o neefikasnosti sistema visokoškolskog obrazovanja u Srbiji (olichena u znatno dužem prosečnom trajanju studija od zvanično očekivanog - 6,76 godina spram očekivanih 4, 7.51 spram očekivanih 5 i 7,62 spram očekivanih 6; kao i u ogromnom broju studenata koji je odustajao od studija - 45%) usled isuviše rigidnog sistema studiranja i prevelikog opterećenja studenata bila jedan od najprepoznatljivijih argumenata u prilog reformi istog, čini da su se određeni trendovi na osnovu kojih je konstantovana, nastavili i posle pomenute. Merenjem koeficijenta neefikasnosti²⁶⁵ došlo se do zaključka da i u novom reformisanom visokoškolskom sistemu “studenti koji su obnovili jednu godinu inkliniraju tome da to učine još neki put”, kao i da je oni “studenti koji percipiraju sopstveno opterećenje kao savladivo imaju niži koeficijent efikasnosti”,²⁶⁶ te da nema suštinske promene u ovom pogledu.

5. Zaključak

Rezimirajući stanovište koje je o opravdanosti i smislenosti zvanično deklariranih zahteva za bolonjskom reformom izneo Konrad Lisman, imali smo priliku da se upoznamo sa alternativnim tumačenjem potreba za standardizacijom evropskog visokoškolskog sistema. Po ovom autoru, olakšana akademska komunikacija i mobilnost između evropskih visokoškolskih institucija više su poslužili kao pokušaj skretanja pažnje sa pravih političkih i ekonomskih interesa kojima je ova reforma u stvari služila, nego kao ciljevi po sebi. Sve u svemu, po Lismanu su promene koje je u evropskom visokom školstvu pokrenula Bolonjska deklaracija jedno suštinski retrogradno

²⁶³ Isidora Jarić. *Uslovi rada nastavnog osoblja na Univerzitetu u Beogradu: odnos prema upravi*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*, 46-47.

²⁶⁴ Martina Vukasović. *Nastavnik na univerzitetu*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*, 78.

²⁶⁵ Operacionalizovanog tako da ukazuje da: 1. studentima treba više od nominalne dužine studiranja da završe studije; 2. studenti ponavljaju određene godine studiranja; 3. da im je potrebno više od jedne godine da upišu narednu godinu studija i 4. postoji osipanje studentske populacije, tj. da je stopa završavanja manja od 100%. (Jarić i Vukasović, 2009), 123.

²⁶⁶ Isidora Jarić i Martina Vukasović. Faktori slabe efikasnosti studiranja u uslovima bolonjske transformacije visokog školstva u Srbiji, *Filozofija i društvo*, broj 2/2009,146.

nastojanje da se u službi partikularnih ekonomskih interesa unište osnovna civilizacijska dostignuća kojima se tokom skoro dva veka vodio tradicionalni humboltovski univerzitet, a koja su se ogledala u konceptima poput autonomije nauke i slobode naučnog delovanja, kao i shvatanju znanja kao vrednosti po sebi koja, kao takva, služi opštem civilizacijskom napretku.

Zatim smo se, pomerivši fokus sa Evrope na Srbiju, pozabavili istraživanjima koja su za svoj predmet imala stavove nastavničkog kadra Beogradskog univerziteta prema bolonjskoj reformi i specifičnostima njene implementacije u Srbiji, kao i prema njenim učincima u pogledu poboljšanja kvaliteta nastave i efikasnosti studiranja. Implementacija je od strane nastavnika ocenjena kao nepromišljena, nedovoljno operacionalizovana, prevashodno stihijska, netransparentna i odozgo nametnuta. Kako smo pritom otkrili da je, i pored pojačavanja pritiska za optimizacijom nastavnog procesa, kada se u obzir uzme pogoršanje faktora koji čine kontekst u kome se on odvija, teško tvrditi da se on poboljšao, kao i da ne postoje suštinski pokazatelji povećanja koeficijenta efikasnosti, možemo zaključiti da, barem u Srbiji, bolonjske reforme nisu imale optimalan ishod po poboljšanje studiranja.

Uzevši u obzir sve navedeno, čini se da su Lismanovi argumenti doveli u pitanje namere iza same Bolonjske deklaracije, a empirijska stvarnost njene implementacije na nivou Srbije, njene rezultate. Iako je protiv pomenutih empirijskih nalaza teško argumentovati, pre nego što o samoj reformi donesemo nedvosmisleno negativan zaključak, nije na odmet još jednom se pozabaviti Lismanovim kritikama. Ukoliko to učinimo, primetićemo da njegova osuda veće uloge tržišta u određivanju prioriteta akademskog rada koja narušava autonomiju nauke i slobodu akademskog delovanja počiva, pre svega, na prilično romantičnom stavu da su pomenuta autonomija i sloboda bile idealno ostvarene u prethodnom "humboltovskom" sistemu. Kako bi ovako nešto bilo prilično naivno tvrditi, čini se i da je nedvosmislena osuda namera Bolonjske deklaracije neopravdana. Ipak, dosadašnji nezavidni rezultati njene implementacije u Srbiji jasno pokazuju da ovako temeljna transformacija visokoškolskog sistema, rešavajući stare probleme, istovremeno proizvodi nove koji se kontinuirano i uz učešće svih relevantnih aktera moraju rešavati kako bi ishod reforme bio optimalan.

Literatura

1. Baćević, Jana. *Evaluacija rada nastavnika*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*.
2. Jarić, Isidora. *Uslovi rada nastavnog osoblja na Univerzitetu u Beogradu: odnos prema upravi*, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*.
3. Jarić, Isidora i Vukasović, Marina. *Faktori slabe efikasnosti studiranja u uslovima bolonjske transformacije visokog školstva u Srbiji*, *Filozofija i društvo*, broj 2/2009.
4. Liessmann Konrad, Paul. *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*. Zagreb: Jasenski i Turk, 2008.

5. Vukasović, Marina. „Nastavnik na univerzitetu“, u Jarić Isidora (ur.) (2010): *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu*.

Rezime

Rad se bavi rezultatima primene bolonjske reforme visokog školstva u Srbiji. Prvo su izložene osnovne činjenice o Bolonjskoj deklaraciji, problemima zbog kojih je donesena, kao i o njenoj implementaciji širom Evrope. Zatim je izloženo kritičko viđenje koje je prema ovoj reformi izneo Konrad Lisman u svom tekstu *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, koje samu reformu vidi kao retrogradno nastojanje da se u službi partikularnih interesa unište tradicionalni humboltovski koncept univerziteta i njegova načela autonomije nauke i slobode naučnog delovanja, kao i shvatanje znanja kao vrednosti po sebi koja, kao takva, služi opštem civilizacijskom napretku. Nakon Lismanovog viđenja, izneseni su rezultati istraživanja o stavovima nastavnčkog kadra Beogradskog univerziteta prema implemencaciji bolonjskih reformi u Srbiji, kao i prema njenim učincima u pogledu poboljšanja kvaliteta nastave i efikasnosti studiranja. Pomenuta implementacija je pritom ocenjena kao nepromišljena, nedovoljno operacionalizovana, prevashodno stihijska, netransparentna i odozgo nametnuta. Slično, iako je došlo do pojačavanja pritisaka za optimizacijom nastavnog procesa, došlo je i do pogoršanja faktora u kome se on odvija, te je teško tvrditi da su, barem u Srbiji, bolonjske reforme imale optimalan ishod po poboljšanje studiranja. Na kraju je kritički sagledana Lismanova pozicija i zaključeno je da reforma rešavajući stare probleme, istovremeno stvara nove za čije je rešavanje potrebna kontinuirana saradnja svih relevantnih aktera na polju visokoškolskog obrazovanja.

Summary

This paper deals with the results of the implementation of the Bologna declaration in the Republic of Serbia. First, it describes the declaration itself, as well as the problems it was envisioned to address and its implementation around Europe. After that, it deals with a critical standpoint towards it that Conrad Paul Liessmann brought up in his book *Theorie der Unbildung: Die Irrtümer der Wissensgesellschaft*, which sees the reform itself as a retrograde effort in the service of particular interests aimed at destroying the traditional Humboldtian concept of the university and its principles of autonomy of science and freedom of scientific operation, as well as the understanding of knowledge as a value in itself, which, as such, serves the general civilization progress. Then, the paper presents the results of a research on the attitudes of the teaching staff of Belgrade University towards the implementation of the Bologna reforms in Serbia, as well as to towards its effects in terms of improving the quality of teaching and efficiency of studies. The aforementioned implementation is estimated as reckless, inadequately operationalized, uncoordinated, non-transparent and imposed from above. Similarly, although there has been an increase in pressures to optimize the teaching process, there has also been a deterioration in the factors that determine its context, and therefore, it is difficult to argue that, at least in Serbia, the Bologna reforms have had an optimal outcome for the improvement of the study process. At the end, Liessmann's position is critically reviewed and it is concluded that while solving the old problems, the reform has also created new ones and that the solution of these newly created problems requires continuous cooperation of all relevant actors in the field of higher education.

Key words: Bologna declaration; higher education reform; perspectives; teaching staff, study efficiency.

Ključne reči: Bolonjska deklaracija; reforma visokog školstva; perspektive; nastavno osoblje, efikasnost studiranja.

Biografija

Ratko Nikolić je student završne godine Odeljenja za sociologiju Filozofskog fakulteta univerziteta u Beogradu, kao i predani društveni i politički aktivista sa višegodišnjim iskustvom u vođenju neprofitnih organizacija. Kao zastupnik vrednosti slobode i odgovornosti pojedinca, od 2012. do 2013. je vršio funkciju predsednika studentske organizacije Studenti za slobodu Filozofski fakultet, a od 2013. do 2015. prvo funkciju lokalnog koordinatora, a zatim i regionalnog direktora i člana izvršnog odbora međunarodne mreže liberalnih studentskih organizacija European Students For Liberty. Organizovao i moderirao prvu javnu debatu na temu legalizacije marihuane u Srbiji i napisao predlog praktične politike na ovu temu²⁶⁷. Trenutno vrši funkciju predsednika Centra za antiautoritarne studije, organizacije koja se bavi promocijom klasično liberalnih ideja u sferi medija i kulture.

Biography

Ratko Nikolić is finishing his Bachelor's studies in sociology and has multiple years of experience in running nonprofit organizations. He is a firm believer in the values of freedom and responsibility of the individual. From 2012 to 2013, he served as the president of a student organization called Students for Liberty – Faculty of Philosophy, and from 2013 to 2015, he served first as a local coordinator, and then as a regional director and an executive board member of the international network of classical liberal student organizations European Students for Liberty. He organized and moderated the first public debate on the legalization of cannabis in Serbia and wrote a public policy on this issue²⁶⁸. Currently, he is the president of Center for Anti-Authoritarian Studies, an organization that promotes classical liberal ideas in the fields of media and culture.

²⁶⁷ Kokotović, A. i Nikolić, R. *Legalizacija kanabisa u republici Srbiji. U: Javne politike u Srbiji – Budućnost iza ugla.* (str. 52-66). Beograd: Inicijativa mladih za ljudska prava

²⁶⁸ Kokotović, A. i Nikolić, R. *Legalizacija kanabisa u republici Srbiji. U: Javne politike u Srbiji – Budućnost iza ugla.* (str. 52-66). Beograd: Inicijativa mladih za ljudska prava

Учешће и положај жена у стварању рок музике у бившој Југославији

1. Увод

Популарна музика сматра се простором демократичности и отворености, који нуди могућност за свакога да пронађе своје место, допринесе и укључи се, насупротив елитизму високе културе. Истовремено, рок музика и алтернативни музички правци тумаче се као прогресивни, еманциповани и еманципаторски, савремени и либерални по својим друштвеним вредностима у поређењу са народном или турбо фолк музиком која је у неким аспектима више традиционална, конзервативна и патријархална.

Поставља се питање да ли је ситуација заиста таква и да ли и на који начин рок музика нуди простор за деловање и изражавање женама, или у њој такође доминирају патријархалне структуре у којима се зна шта је мушка а шта женска улога, где постоје очекивања и ограничења заснована на полу, односно роду.

Овај феномен посебно је интересантан у контексту бивше Југославије, која се сматрала изузетно прогресивном, актуелном и релевантном у погледу музичке сцене 80их година. Питање учешћа жена и њиховог положаја на рок музичкој сцени у бившој Југославији тако истовремено дотиче питање демократичности, инклузивности и партиципативност рок и алтернативне музичке сцене, у периоду новог таласа и блиских праваца, али и питање положаја жена у јавној сфери у завршном периоду постојања бивше Југославије.

2. Младе жене у рок поткултури

Стандардна улога и учешће жена у омладинској / рок поткултури илустрована је у примеру женског састава „Какаду лук“: упознале су се долазећи на пробе бенда својих момака, ниједна од њих није знала да свира већ су се тиме почеле забављати када су им момци отишли у војску²⁶⁹. До тада оне су биле њихова верна публика, пратиле их на пробе, слушале њихову музику и посећивале концерте, подржавале их – оно о чему литература сведочи као о женској, девојачкој улози у рок поткултури друге половине 20. века²⁷⁰. Ове

269 Петар Јањатовић. „Као бечки дечки“, Рок, 1987.

270 Ратка Марић. „Девојке у поткултурама“. У *Мапирање мизогиније у Србији: дискурси и праксе*, уред. Марина Благојевић, 329-351, Београд: Асоцијација за женску иницијативу, 2000; Видети још: Martin, 115

девојке су училе да свирају од својих момака (нису ишле у музичке школе или биле самоуке). У почетку су их момци схватили неозбиљно и шалили се са тиме. Свака је научила онај инструмент који је свирао њен тадашњи момак. Када су оне постале озбиљније почео се јављати отпор и антипатије од мушких пријатеља, момака и колега. Одржало их је самопоуздање и међусобно подржавање и неговање позитивне атмосфере, забава, нереаговање на негативне коментаре споља. Панк је био мушка ствар, оличење агресивности и ружноће и ретко која женска екипа се успела уклопити у те мушке кругове и мушку сцену.

Однос родитеља према ћеркама које се интересују за бављење (популарном / рок) музиком другачији је него према синовима са истим интересовањима. Родитељи Весне Вradенчић, вокала састава „Хепи“ били су забринути за њен морал уколико постане део рок музичких кругова и обесхрабривали је, нису прихватили њена интересовања и амбиције. Са друге стране, Веснин утисак, који је поделила у једном од интервјуа 80их година, био је да „у овом (музичком) свету мораш бити наметљив и агресиван“, а да она то није. Колеге из бенда су је наговарале да буде слободнија на сцени, а публика је умела на концертима да додајује „Скини се!“ и да се према њој опходи „као према објекту“²⁷¹. Она је то објашњавала тиме да публика још увек није навикла на жене на музичкој сцени. Изгледа да је слична ситуација и данас, иако је прошло неколико деценија.²⁷²

Представљајући налазе своје докторске дисертације “Рокенрол у Југославији 1956 – 1968” Александар Раковић, на пример говорио је о томе да су у то време “младићи свирали, а девојке обављале своју примарну улогу у рокенрол култури – заљубљивале се.”²⁷³. О ставу тог аутора према женским бендовима, са друге стране, говори чињеница да је београдске саставе “Сањалице” и “Зооксантеле” и загребачке “Птица” коментарисао пре свега кроз информацију да су свирале искључиво у мини сукњама.

3. Допринос рок музичарки и женских бендова сцени СФРЈ

У „Илустрованој енциклопедији рок музике у Војводини 1963 – 2013“²⁷⁴ налази се око 250 музичких састава из овог периода из Војводине, међу којима преовладавају бендови са искључиво мушким члановима, а појављују се и бендови који су привремено имали

Christopher R. „The Naturalized Gender Order Of Rock and Roll”. *Journal of Communication Inquiry*. 19 (1995): 53-74.

271 Боро Кокан. „Дјевојка са ветром у коси”, Рок, 1984.

272 Више о сексизму, дискриминацији и ниподаштавању са којим се сусрећу младе жене на савременој алтернативној музичкој сцени у текстовима „Ида и Уна: Афирмисати музичарке”, „Додај своју ноту”, „О журкама, ветрењачама и храбрости”, „Сандра: Рокенрол и даље мушка ствар”, „Успешне музичарке су охрабрење”, „Утисци са 7. Јелен Демо Феста” и „Шта се десило са *girl* бендовима” на порталу www.femix.info.

273 Катарина Вуковић. „Историја рокенрола: време када су на рокере гледали као на четнике”, *Telegraf*, 29. јануар 2013.

274 Богомир Мијатовић. *Илустрована енциклопедија рок музике у Војводини 1963-2013*. Нови Сад: Switch, 2013.

певачицу или су се певачице у бенду смењивале. Бендови са искључиво женским чланицама, кантауторке или музичарке са активнијим и дуготрајнијим учешћем у бенду чине мање од једне десетине прилога, а од 25 “рок посленика” наведених у завршном поглављу енциклопедије као заслужни за развој рок сцене, сви су мушкарци.

У „Илустрованој енциклопедији ЕХ – YU рока” Петра Јањатовића²⁷⁵, међу 47 бендова који су се афирмисали током 90-их година, њих 11 има макар једну жену у свом саставу. Од тих једанаест, девет и има само једну жену, најчешће певачицу, а преостала два имена су била кантауторска: Мадам Пиано и К2.

Ипак, чињеница је да је у СФРЈ у различитим периодима деловало више женских бендова, неколико кант-ауторки и више квалитетних и успешних женских текстописаца и певачица у мешовитим бендовима:

- “Тожибабе“ из Љубљане су биле први словеначки и југословенски женски бенд у којем су чланице саме писале и компоновале све песме.
- “Воуе” (Боје) из Новог Сада (1981 - 1997) окупиле су се „органски” у оквиру правца нови талас. Истрајавајући у свом сензибилитету и стилу нису објавиле ни сингл ни плочу шест година, јер су бројне пословне понуде биле условљене значајном стилском променом онога што је бенд суштински био. Ипак, снимиле су сингл 1985. године и уз измене у постави, бенд је постојао до 1997. године.²⁷⁶
- “Cacadoo Лоок” (Какаду лук) из Опатије (1983 – 1991) објавиле су албум “Тко мари за чари” 1987. године.
- Снежана Мишковић основала је женски рок састав “Аска” 1981. године који је био активан пет година, после чега је започела каријеру као „Викторија”.
- Марина Перaziћ, иако случајно поставши његов део, двојцу "Денис и Денис" допринела је значајно како у аспекту квалитета, тако и популарности, а и сама је присутна на музичкој сцени и деценијама касније, за разлику од Давора Тоље са којим је у "Денисима" свирала.
- У култном бенду “Екатерина Велика” клавијатуре је свирала, певала пратеће вокале, и била ауторка музике и текстова многих песама Маргита Стефановић Маги (1982 – 1994).
- Симбол и мотор покретач састава „Октобар 1864.” (1984 - 1992) била је Тања Јовићевић, која је током ратних година деведесетих одбијала да пева из личних моралних уверења.
- Драгана Шарих, певачица, ауторка текстова и композиторка под псеудонимом „Беби Дол”, активна је од 1981. године, када је почела да гради свој карактеристичан стил и препознатљив имиџ и када је њен први сингл „Мустафа” проглашен за песму године.
- Ања Рупел основала је 1983. године и предводила словеначки састав „Видеосекс” који је често до 1992. певао о табу темама, док су њу упорно називали секс симболом, што је она одбијала.
- Ана Докић била је једна од оснивача „Orthodox Celts”-а 1993. године.
- Слађана Милошевић сматра се једном од икона новог таласа и од осамдесетих година до данас издала је чак 17 албума.

275 Петар Јањатовић. *Илустрована YU рок енциклопедија: 1960-1997.* (Београд: Геопоетика, 1998).

276 Ивана Цветановић. „Најбољи женски рок бендови”, Wannabe магазин.

Овако излистано, чини се да су учешће и допринос жена на рок и поп рок музичкој сцени у Југославији били солидни. Ипак, прегледајући записе о рок саставима и музичарима од шездесетих година (па чак и до данашњице), видимо да је жена ипак несразмерно и неоправдано мало, како у бендовима, тако и на сцени уопште.

Као део серије коју је 1994. године издала домаћа музичка кућа “Комуна”, објављена је и компилација “певачица и женских група” која је обухватала 14 нумера из тада актуелних жанрова бит, нови талас, поп рок, фанк рок, синтпоп. Ова компилација добила је назив по песми „Рибље чорбе” “Волим, волим, волим жене”, а не по некој од нумера са компилације, што је била пракса са свим осталим издањима. На овој компилацији нашле су се песме „Сањалица”, Јосипе Лисац, Зденке Ковачичек & „Млади Леви”, „Мора”, „Зане”, „Хениа”-е, Слађане Милошевић, Беби Дол, „Денис & Денис”, „Боја”, „Какаду лук”-а, „Викторије”, „СТИЈЕНА” и „Октобра 1864.” У преосталих 9 компилација из серије, од којих свака носи између 12 и 16 песама, у просеку само на по једној песми је учествовала жена.²⁷⁷ То што је направљена једна компилација, један диск да окупи и представи све жене музичке ауторке тога времена, укључујући саставе у којима је присутна макар једна жена - певачица, говори за себе.

4. Положај и третман жена у „мушким” музичким жанровима

Оно што је пре свега карактеристично за учешће жена у музичкој продукцији је неповерење у квалитет њиховог рада и стваралаштва, скепса да су оне саме извеле, снимиле или написале музику, посебно уколико је музика квалитетна и изузетна. Са тим ставом продуцентата су се сусреле чланице састава „Какаду лук” када су снимале у студију у Загребу и такав однос према девојкама присутан од 80-их до данас. *„Нама је то на један начин било трагикомично. Али то доста добро показује какво је опћенито стање према женама без обзира да ли су певачице или свирачице. Још увек је ту нека скепса, почевши од тога да ли оне то уопће свирају, а касније да ли пет жена заједно могу опстати”*.²⁷⁸

„Боје” су такође годинама доживљавале потцењивање, нису их схватили као праву рок групу, коментарисали су да им „недостају муда”, публика је долазила из ниподаштавајуће знатижеље на концерте, а не из истинског интересовања. Дуго је постојао посебан притисак за доказивање, оклевање у сарадњи и неповерење према проценама чланица овог бенда, а кредибилитет би добијале тек сарадњом са мушким колегама. *„Да смо у пет разлитих бендова, међу мушкарцима, више би нас уважавали него овако. Постоји та предрасуда да су жене паметне само ако су уз неког мушкарца...”*²⁷⁹ Срећом, понеки бендови су имали и другачије окружење, те позитивније искуство, попут словеначких

277 <https://www.discogs.com/Various-Volim-Volim-Volim-%C5%BDene/release/3170460>

278 Петар Јањатовић, „Као бечки дечки”, Рок, 1987.

279 Драган Амброзић. „Девојке из улице шанси”, Ритам, 1991.

„Тожибаба”, које је (музичка) заједница прихватила, озбиљно схватала и подржавала, између осталог позајмљујући им инструменте.²⁸⁰

Феномен који је такође често присутан када се говори о женама у музици је наглашавање да су *прве*, макар у нечему. Тај феномен заснива се на потреби за онеобичавањем и сензационализмом, али доводи и до пресецања са дотадашњим праксама и негује дух конкуренције и компетиције. Колико год може да делује позитивно то да је неко *први*, толико је и штетан дисконтинуитет и одвајање од преко потребне основе и раскидање везе. О томе колико је њима значило да „имају корене” сведочиле су чланице бенда „Боје” у интервјуу са Драганом Амброзићем под називом „Девојке из улице шанси” у часопису „Ритам” 1991. године.²⁸¹

Други постојећи женски бендови или музичарке, представљају охрабрење, узор и инспирацију за младе музичарке и саставе у оснивању. Позитивни примери показивали су издавачким кућама да такве подухвате има смисла и потенцијала подржавати. „The Bangles” су послужиле томе у сарадњи Југотона са саставом „Какаду Лук”²⁸², а „Raincoats” и „Slits” биле су инспирација и охрабрење за „Боје”. „У то време су почели да се појављују женски бендови, па смо онда сви у једном тренутку правили своје бендове.”²⁸³ Ипак, нису баш сви ако погледамо број женских састава - напротив, и даље их је било много мање него мушких.

Жене на сцени у музичким жанровима којима доминирају мушкарци биле су и и даље су често сензација и егзотика, па су медији заинтересованији за њих него за „обичне”, мушке саставе. Такође због тога што су женски бенд, музичарке су имале и данас имају проблеме које мушки бендови нису имали и са којима се најчешће нису сретали. Музичаркама често досађује и омета их што се стално истиче њихов пол и што се увек промоција фокусира на то.

Сајмон Фрит у „Социологији рока” објављеној у Југославији 1987. године препознаје да је мало жена међу музичарима рока. Једине улоге на којима нису тако ретко су текстописци и певачице (које бивају истурене, како на бини тако и на омотима дискова, где се њихова женственост и визуелни аспект женске фигуре користи ради привлачења пажње). Чак се омаловажавају и као припаднице публице, свдећи се само на сексуалне објекте и оне које су залуђене за звездама.

За неколико тада активних музичарки у рок свету овај Сајмон Фрит пише да су изузетак који потврђује правило, и да су успеле тако што су се уклапале у постојеће моделе и схватања о томе шта и како жена у музици треба да ради. „Индивидуални успеси нису

280 „Тоџибаве – Punk and Politics”, Југословенски панк талас – панк идеологија и музичка сцена бендова бивше Југославије, објављено 5. маја 2014. <http://yupunkval.blogspot.rs/2014/05/tozibabe-punk-and-politics.html>

281 Драган Амброзић. „Девојке из улице шанси”, Ритам, 1991.

282 Петар Јањатовић. „Као бечки дечки”, Рок, 1987.

283 Драган Амброзић. „Девојке из улице шанси”, Ритам, 1991.

много променили општу организацију рока и његову идеологију. Идеолози рока²⁸⁴ се труде да одвоје своје вредности од вредности шоу бизниса, али им се став према женама много не разликује²⁸⁵. Фрит је сматрао да ће се положај жена у музици променити само јединственим и организованим феминистичким покретом, али је и даље имао сумњу да ли структура музичког облика рока има везе са ниским учешћем жена.

Поставља се, дакле, питање детерминисаности стила и жанра с обзиром на пол, односно род. На питање како то да састав „Какаду Лук” није издао ниједну баладу, чланице бенда објашњавале су да су хтеле су сниме макар једну, али им то није полазило за руком. Осим тога, одбијале су да се сврставају у тадашњу поп музику, која се сматрала блискијом женама (како у погледу ауторства, тако и публике). Нису никада хтеле да се одреде за поп, али су им други то наметали.

Карактеристика односа према женама у јавној сфери је и заинтересованост за приватни живот и фокус на интиму. Новинари су се распитивали за приватни и породични живот музичарки и 80-их и 90-их година, као што се распитују и данас. Чланице „Боја” су у интервјуу 1991. године Драгану Амброзићу морале да објашњавају зашто немају децу и зашто не планирају да их имају,²⁸⁶ слично као што се и данас музичарке нађу у ситуацији да их то питају и да о томе често треба да говоре за медије.

Приступ у комуникацији, теме разговора и фокус интервјуа са певачицама, лидеркама бендова био је нешто другачији у односу на разговоре са женским бендовима. Ања Рупел, певачица састава „Видеосекс” претежно је запиткивана о изгледу, облачењу, чак и удаји, иако је имала само 19 година када је дала интервјуу Нади Михајловић за часопис „Џубокс” 1985. године „Не желим бити секс симбол”. У том интервјуу коментарисан је њен стил и сексипил, а Ања је у том интервјуу изјавила „*Тужна сам када видим да неко из публике гледа имам ли лепе ноге*”²⁸⁷.

У односу медија и друштва према музичаркама се, као и према другим женама у јавној сфери, препознаје мизогинија у својим различитим облицима²⁸⁸. Разговор са рок и блуз певачицом Зденком Ковачичек почетком 80-их година пример је таквог мизогиничног приступа и третмана на микро – плану, којег новинар вероватно није ни био свестан. Зденки се перфидно сугерисало да је стара, неприкладна, преамбициозна, да су њене жеље и планови неоствариви, да је она недовољно ауторска личност, да стагнира и да је недовољно позната публици и самим тим ирелевантна²⁸⁹.

284 О идеологији рока видети више у Фрит, Сајмон. *Социологија рока*, 205-263

285 Сајмон Фрит. *Социологија рока*, (Београд: Истраживачко- издавачки центар ССО Србије, 1987),224.

286 Драган Амброзић. „*Девојке из улице шанси*”. Ритам, 1991.

287 Нада Михајловић. „Не желим бити секс симбол”, *Џубокс*, 1985.

288 О мизогинији видети у *Мапирање мизогиније у Србији: дискурси и праксе - први том, уред. Марина Благојевић*, Београд: Асоцијација за женску иницијативу, 2002.

289 Петар Јањатовић. „*Ко то тамо пева? Зденка Ковачичек*”, *Џубокс*, 1981.

Са Марином Перазић која је тада била у саставу „Денис & Денис” су се, због успешних нумера, честих појављивања у медијима и емитовања спотова на телевизији, „шалили” да сигурно има тајног мужа уредника, а постојали су и трачеви да се тајно породила, да је у аферама са тадашњим југословенским звездама и да је због тога успешна. Добијала је циничне комплименте због својих ефектних наступа и имица да је „пре фото-модел него певачица”, а и сугерисано јој је и такорећи пребацивано да користи еротичност у промотивне сврхе. Она се „бранила” да то не чини намерно, већ да се такви изрази или дешавају спонтано или да еротичност бива пренаглашена накадно, у миксу или медијима.²⁹⁰

5. Закључак

У овом тексту смо аргументовали са којим препрекама су се сусретале музичарке на рок и алтернативној сцени бивше Југославије, које су биле засноване на њиховом полу, односно роду, и са којима се нису сусретали музичари. Објектификација музичарки, стереотипно представљање у медијима, скепса према њиховом потенцијалу, таленту и способностима, сексизам, брисање континуитета кроз политику заборављања, подстицање конкуренције уместо сарадње и међусобне подршке, сензационализам, двоструки стандарди и друго, чине заједно мозаик евидентно другачијег третмана према музичаркама у односу на њихове мушке колеге. Обесхрабљивање, потцењивање и игнорисање како у уским, приватним круговима, тако и у јавној сфери од стране колега и медија, доводе до тога да девојке одустају од својих интересовања за бављење рок музиком, брже и чешће напуштају музичке саставе, краће делују на музичкој сцени или ређе уопште крећу у том правцу.

Ово доводи до „објективно” слабије заступљености жена на рок музичкој сцени, перцепције рока и сличне музике као мушког жанра и циклично, мањег броја потенцијалних узора будућим музичаркама, који би их могао подстаћи, инспирисати и охрабрити.

Девојке које дуготрајније и успешније делују на музичкој сцени су изузеци који потврђују правило. Оне не доказују да препреке, системска маргинализација и сексизам не постоје, већ успевају упркос њима. Показало се да је управо оваква пракса постојала на рок сцени у бившој Југославији, а да нема много разлике и прогреса ни данас у региону сведоче новија квантитативна и квалитативна истраживања програма за афирмацију женског стваралаштва ФЕМИКС.

290 Драган Тородоровић. „Поново рођена”, Рок, 1987.

Литература

1. Амброзић, Драган. „Девојке из улице шанси”, Ритам, 1991.
www.yugopapir.com/2016/03/boye-zene-u-rocku-kod-nas-ispada-da-su.html
2. Фрит, Сајмон. *Социологија рока*. Београд: Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, 1987.
3. Јањатовић, Петар. *Илустрована ЈУ - рок енциклопедија: 1960-1997*. Београд: Геопоетика, 1998.
4. Јањатовић, Петар. „Ко то тамо пева? Зденка Ковачичек”, Џубокс, 1981.
<http://www.yugopapir.com/2014/11/zdenka-kovacicek-rock-pjevacica.html>
5. Јањатовић, Петар. „Као бечки дечки”, Рок, 1987.
<http://www.yugopapir.com/2014/05/grupa-cacadou-look-prvi-zenski-bend.html>
6. Кокан Боро. „Дјевојка са ветром у коси”, Рок, 1984. <http://www.yugopapir.com/2013/06/pop-fenomeni-xenia-vesna-vrandecic.html>
7. Марић, Ратка. „Девојке у поткултурама”. У *Мапирање мизогиније у Србији: дискурси и праксе - први том*, уред. Марина Благојевић, 329-355, Београд: Асоцијација за женску иницијативу, 2002.
https://www.academia.edu/25984981/_prvi_tom_Mapiranje_mizoginije_u_Srbiji_diskursi_i_prakse
8. Мијатовић, Богомир. *Илустрована енциклопедија рок музике у Војводини 1963-2013*. Нови Сад: Switch, 2013.
9. Михајловић, Нада. „Не желим бити секс симбол”, Џубокс, 1985.
<http://www.yugopapir.com/2014/09/anja-rupel-iz-grupe-videosex-tvrди-ne.html>
10. „Тоџибаве – Punk and Politics”, Југословенски панк талас – панк идеологија и музичка сцена бендова бивше Југославије, објављено 5. маја 2014.
<http://yupunkval.blogspot.rs/2014/05/tozibabe-punk-and-politics.html>
11. Гордодоровић, Драган. „Поново рођена”, Рок, 1987.
<http://www.yugopapir.com/2014/06/marina-perazic-21-juna-1987-eto-sutra.html><http://femix.info/diktafon/>

Резиме

Текст се бави доприносом жена рок музичкој сцени бивше Југославије 80-их и 90-их година, третманом музичарки и женских састава у музичкој индустрији и медијима, као и специфичним дискурсима и феноменима који се јављају око њих. Уз осврт на неке примере женских бендова или познатијих женских имена тадашње музичке сцене, рад доноси увид у њихове позиција и проблеме са којима су се сусретале због свог пола, односно рода. Кроз анализу бројних интервјуа које су музичарке давале у периоду свог активног бављења музиком, медијског извештавања о њима као и теоријске и енциклопедијске литературе из области рок и алтернативне музике и положаја жена у музици, креира се другачија, нестандартна перспектива према музичкој сцени као ипак недовољно отвореној,

равноправној и еманципованој, већ ипак затвореној и сексистичкој, пуној стереотипа и ограничења за жене.

Summary

This paper focus on the participation of women in rock music scene of ex Yugoslavia in the 80ies and 90ies, the way they were treated within music industry and by media, as well as the specific discourses and phenomenons around them. Besides reflecting on a few relevant examples of female bands or female musicians of the former music scene, the paper brings insights into their roles, positions and problems they were facing because of their sex / gender. Through the analysis of the interviews (given in the period of their active engagement in music), media reports about them as well as theoretical and encyclopedic sources on rock and alternative music and the position of women in music, a new, nonstandard perspective is offered, articulating music scene not as open, equal and emancipated, but rather closed, sexist and full fo stereotypes and limitations for women.

Key words: rock music, ex Yugoslavia, female musicians, female band, equality, gender, stereotypes

Кључне речи: рок музика, бивша Југославија, музичарке, женски бенд, равноправност, род, стереотипи

Биографија

Татјана Николић је завршила основне и мастер студије менаџмента у култури и медијима на Факултету драмских уметности. Мастер рад „Родни односи на алтернативној музичкој сцени Србије и региона” награђен је на конкурс Завода за равноправност полова АП Војводине објављивањем. Алумнисткиња је образовног програма за друштвено ангазоване студенте Фондације Конрад Аденауер 2012. године, менторског програма Европског покрета у Србији 2014. године, као и програма „Студије будућности” Београдске отворене школе 2015. године. Похађала је више семинара, тренинга и конференција у земљи и иностранству у сфери културног менаџмента, позоришта за младу публику, родне равноправности, као и омладинског активизма. Била је једна од уредница публикације „Међународна културна сарадња – примери добре праксе” 2010. године, текст „Основна законска решења у култури – Србија, Немачка, Литванија и Грчка” објавила је у часопису „Култура” 2011. године, а коауторски текст „Има добар грув, а женско! Младе жене на алтернативној музичкој сцени Србије” излагала је 2013. године на фестивалу Vox Feminae у Загребу. Говорила је на више панел дискусија и трибина о праксама у цивилном друштву, ангажованим уметничким пројектима и раду са децом и младима на пољу родних улога и равноправности.

Biography

Tatjana Nikolić graduated and finished master studies in cultural and media management at the Faculty of Drama Arts. Her master thesis „Gender dimension of the alternative music scene in Serbia and the region” is chosen for publishing at the open call of the Office for Gender Equality of the Province of Vojvodina (Zavod za ravnopravnost polova AP Vojvodine). She participated in the educational program of Konrad Adenauer Stiftung in 2012, mentorship program of European Movement in Serbia in 2014, as well as „Future studies” program of Belgrade Open School in 2015. Tatjana attended several local and international seminars, trainings and conferences in the field of cultural management, theatre for young audience, gender equality and youth activism. She was one of the editors of the publication „International cultural cooperation – best practice” in 2010, co-author of the paper „Key legislation in cultural sphere – Serbia, Germany, Lithuania and Greece” published in 2011 in the scientific magazine „Kultura” , and co-author of the text „Young women at the alternative music scene of Serbia” which was presented in 2013 at the Vox Feminae festival in Zagreb. Tatjana spoke and participated at numerous panel discussions on the topic of civil society activism, engaged artistic projects and working with children and youth on gender roles and equality.

Predlog za praktičnu politiku

Apstrakt

Veliko migriranje stanovništva od zemalja Bliskog istoka i severne Afrike doživelo je svoj vrhunac 2015. kada nastaje “Evropska migrantska kriza”. Republika Srbija je postala zemlja tranzita, ali sve više i zemlja odredište. Maloletnici bez pratnje (MBP) su posebno ugrožena migrirajuća populacija. U toku 2015.godine, kroz Srbiju je prošlo 10.645 dece i pritom se pokazalo da je bezbednosni sistem Republike Srbije nedovoljno pravno i institucionalno osposobljen da ispunjava svoje međunarodno preuzete obaveze i deluje u skladu sa obezbeđenjem standarda “najboljeg interesa deteta”. Nedostaci su najvidljiviji u pogledu preuske definicije maloletnika bez pratnje, neobučenosti lica koja dolaze u kontakt sa njima, vakuuma u ostvarivanju zakonskih prava MBP, neefikasne identifikacije MBP, nedostatka prevodilaca kao posledice neinventivnosti države. Smatramo da bi nereformisan sistem u ovoj oblasti značajno otežao boravak i kretanje maloletnika bez pratnje kroz Republiku Srbiju i usporio je u procesu evropskih integracija, s obzirom da se reforma sistema azila nalazi u poglavlju 24 “Prostor slobode, bezbednosti i pravde”. Kao moguća rešenja predlažemo proširenje definicije maloletnika bez pratnje sadržanu u sadašnjem Zakonu o azilu, pažljivije odnošenje pripadnika MUP-a prema maloletnicima bez pratnje, ubrzanje procesa dodele starateljstva, kontaktiranje psihologa, prevodioca i socijalnog radnika u slučaju sumnje u izjavu o starosnoj dobi lica koje tvrdi da je maloletno i honorarno upošljavanje azilanata kao prevodilaca za rad sa maloletnicima bez pratnje.

Uvod

Dugotrajno siromaštvo, nedostatak životne perspektive, nestabilnost političkih sistema posle Arapskog proleća u zemljama severne Afrike i hronična politička nestabilnost Bliskog istoka pokrenuli su 2013. godine najveći izbeglički talas koji je 2015. kulminirao i uzrokovao “Evropsku migrantsku krizu”. Ovom talasu, u potrazi za ličnom srećom, priključili su se i ljudi iz “zaboravljenih” delova sveta, gde su rat i siromaštvo stanja na koja je pažnja prestala da se obraća (Eritreja, Somalija, Sudan, Pakistan, Bangladeš).

Srbija je tranzitna zemlja na danas neformalnoj balkanskoj ruti, ali sve više i zemlja odredište. Kako je više od polovine izbegličke populacije maloletno, ovaj rad će pažnju posvetiti njima i to posebno ugroženoj potkategoriji maloletnika bez pratnje (u daljem tekstu MBP).

Kao potpisnica međunarodnih akata, Republika Srbija je u obavezi da garantuje bezbednost svim migrantima koji prolaze kroz Srbiju ili su izrazila nameru da zatraže azil te ostaju u Srbiji, samim

tim u obavezi je da garantuje bezbednost i maloletnim migrantima. Maloletnici bez pratnje su posebno ugrožena kategorija, ranjiva zbog povećanog rizika od seksualnog iskorišćavanja, dečjeg rada, trgovine ljudima i raznih drugih oblika zloupotreba i nasilja.

Zbog psihičke i fizičke nezrelosti, činjenice da je ratno okruženje na njih ostavilo traumatična iskustva, cilj našeg rada je ukažemo na to da ovakva lica moraju u toku prelaska kroz našu teritoriju ili pri mogućem ulasku u azilnu proceduru biti tretirana sa posebnom pažnjom. Identifikovaćemo nedostatke u pravnom sistemu i institucionalnim kapacitetima sistema Republike Srbije da ispunjava svoje međunarodno preuzete obaveze koje za centralni cilj imaju obezbeđenje najboljeg interesa deteta, i ponudićemo moguća rešenja takvih nedostataka.

U tekstu smo se koristili analizom sadržaja zakona, podzakonskih akata, strategija, postojećih predloga za praktičnu politiku, komentarima na nacrt zakona, zajedno sa intervjuima zaposlenih u nevladinim organizacijama (Centar za pomoć tražiocima azila i Grupa 484) i smeštajnim jedinicama za decu bez pratnje, kako bismo pronikli u suštinske probleme sa kojima se trenutno deca bez pratnje u Republici Srbiji susreću.

Zaključili smo da su pitanja sledeća:

1. Preuska definicija maloletnika bez pratnje;
2. Neobučenosť lica koja dolaze u kontakt sa njima;
3. Vakuum u ostvarivanju zakonskih prava MBP;
4. Neefikasna identifikacija MBP;
5. Nedostatak prevodilaca kao posledica neinventivnosti države;

MALOLETNICI BEZ PRATNJE I AZILNI SISTEM REPUBLIKE SRBIJE

O masovnosti izbegličkog talasa svedoče podaci da je u toku 2015. godine gotovo

lica registrovano od strane nadležnih organa Republike Srbije. Među migrantima najviše je bilo osoba koje su došle iz ratom zahvaćenih područja odnosno Sirije, Avganistana i Iraka, s tim da je zabeležen i značajan broj osoba iz Irana, Pakistana, Libana, Bangladeša, Maroka, itd²⁹¹.

Polovina 2015. godine uzima se kao prelomni moment u kome Republika Srbija počinje da beleži pojačane aktivnosti na granicama, prelazak i po više stotina migranata i izbeglica dnevno, o čemu svedoči statistika UNHCR za 2015. godinu prikazana po mesecima²⁹²

²⁹¹ 1 "Izazovi migrantsko-izbegličke krize iz ugla OCD", Konferencija Sistem azila i migracije: Izbeglička kriza i reformski procesi, str. 3

²⁹² 2 Po mesecima, statistike su bile sledeće: Januar-2.425, februar-2.536, mart-3.761, april-4425, maj-9.034, jun 15.209, jul-29.037, avgust-37.463, septembar-51.048, oktobar-180.307, novembar-149.923, decembar-92.826 Ibid. 3

Te godine u Republici Srbiji evidentirana su 10.645 maloletna tražioca azila bez pratnje²⁹³, dok je u smeštajnim jedinicama za maloletnike bez pratnje boravilo 230²⁹⁴. S obzirom na poteškoće sa kojima su se nadležni organi suočavali prilikom evidentiranja tražilaca azila, nedostatak razvijenog postupka za identifikaciju maloletnika i činjenicu da mnoge izbeglice ne poseduju lične isprave, stvarni broj maloletnika bez pratnje verovatno je znatno veći²⁹⁵. Na veličinu ovog problema ukazala je i Evropska policijska agencija Europol koja je saopštila da je više od 10.000 dece koji su aplicirali za azil u prethodne dve godine nestalo uz bojazan da bi veliki broj njih mogao da bude eksploatisan²⁹⁶.

Obaveze Republike Srbije

U oblasti zaštite dece, kako domaćih državljana, tako i stranih, kako bez pratnje, tako i sa pratnjom, treba se rukovoditi međunarodnim standardom “najboljeg interesa deteta”. Osnovni obavezujući princip je da se prema stranim maloletnicima bez pratnje treba ophoditi najpre kao prema deci, a onda kao prema migrantima. Najbolji interes deteta treba da ima prednost u svim aktivnostima i svi postupci moraju biti u najboljem interesu deteta. Strogi proceduralni standardi najboljeg interesa deteta se sastoje od dva koraka: sakupljanje i analiza svih relevantnih podataka o svim relevantnim faktorima, kako bi se utvrdilo koja od opcija je u najboljem interesu deteta. Neke od relevantnih faktora navode se i u Direktivi o prijemu/Direktiva 2013/33/EU/²⁹⁷.

Republika Srbija je potpisnica međunarodnih konvencija koje za centralni cilj imaju obezbeđenje najboljeg interesa deteta. kao što su: Konvencija o pravima deteta 1991 sa Opcionim protokolom o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji kao i Opcionog protokola o učešću u oružanim sukobima. Zaštita maloletnika bez pratnje je i deo opšteg sistema zaštite dece koju čine: Konvencija UN o statusu izbeglica 1951. i dodatni protokol iz 1967, Evropska socijalna povelja i druge konvencije Saveta Evrope²⁹⁸.

Položaj MBP u nacionalnim propisima Republike Srbije regulisan je opštim propisima o zaštiti dece i posebnim propisima u kojima se neposrednije odnose na MBP.

- Opšta zaštita dece definisana je čl. 64 Ustava Republike Srbije pod nazivom “Prava deteta”²⁹⁹ i čl. 66 koji propisuju posebnu zaštitu dece zanemarene od roditelja. Ostale opšte mere zaštite nalaze se i u Porodičnom zakonu.

²⁹³ 3 Redovan godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2015. godinu, 2016, str.53

²⁹⁴ 4 <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2311903/evidentirano-230-maloletnih-migranata-bez->

²⁹⁵ 5 Ljudska prava u Srbiji 2015, Beogradski centar za ljudska prava, 2016, str. 253

²⁹⁶ 6 <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:588753-Europol-Vise-od-10000-dece-nestalo-u-izbeglickoj-krizi>

²⁹⁷ 7 Strani maloletnici bez pratnje u Republici Srbiji. Humanitarni centar za integraciju i toleranciju (HCIT), 2015, str. 48-50

²⁹⁸ 8 Ostale konvencije Saveta Evrope su: Konvencija o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i zlostavljanja, Konvencija o visokotehnoškom kriminalu, Konvencija o borbi protiv trgovine ljudima, Evropska konvenciji o prevenciji torture i drugih neljudskih i ponižavajućih kazni ili postupaka.

- Propisi koji se neposredno odnose na MBP doneti su u obliku zakonskih i podzakonskih akata sa ciljem borbe protiv nezakonitih migracija i definisanja zakonitih migracija. Ti propisi su Zakon o zaštiti državnih granica, Zakon o azilu, Zakon o strancima, Zakon o upravljanju migracija, Zakon o zapošljavanju stranaca, određene odredbe Krivičnog zakonika, preteći podzakonski akti.

Najvažniji strateški dokument u procesu pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji svakako je Akcioni plan za Poglavlje 24 koji uočava potrebu za proširenjem smeštajnih kapaciteta i usvajanjem programa integracije za MBP³⁰⁰. Ovo svedoči o tome da su MBP već prepoznati kao bezbednosni izazov. Pozitivno je da je pitanje bezbednosti i zbrinjavanja maloletnika bez pratnje postavljeno visoko na skali prioriteta, tokom 2015. godine. Pored Instrukcija³⁰¹ Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, koja je doneta u julu 2015. kojom se predviđa nedvosmislena obaveza smeštaja maloletnika bez pratnje u neku od ustanova socijalne zaštite. O tome svedoče i brojne inicijative i aktivnosti čiji su nosioci pretežno međunarodne i UN agencije, a koje su realizovane u saradnji sa organizacijama civilnog društva³⁰².

U našem istraživanju uočili smo da sistem bezbednosti u oblasti MBP nije u potpunosti funkcionalan. Dalje ignorisanje nefunkcionalnosti sistema vodi u opasnost od ugrožavanja prava i života maloletnika, a neispunjavanje obaveza moglo bi da uspori proces pristupanja Evropskoj Uniji, što je strateški prioritet Republike Srbije.

Uočeni nedostaci su sledeći:

Među pomenutim međunarodnim aktima koje je Republika Srbija potpisala i njenim nacionalnim aktima postoji prostor za njihovo usklađivanje i samim tim usavršavanje nacionalnih akata, u cilju ostvarivanja najboljeg interesa deteta. Definicija MBP nalazi se u Zakonu o azilu, dok Zakon o strancima ne sadrži odredbu koja definiše kategoriju MBP, ali je uočava kao kategoriju sa posebnim potrebama. Maloletnik bez pratnje je Zakonom o azilu definisan kao: “Stranac koji nije navršio osamnaest godina života i koji prilikom ulaska u Republiku Srbiju nema ili je nakon ulaska u nju ostao bez pratnje roditelja ili staratelja”. Ova definicija je previše uska jer ne uključuje srodnike sa kojima maloletnici vrlo često putuju, što ih direktno pogađa jer zbog ovakvog definisanja bivaju razdvojeni od svojih

²⁹⁹ 9 Član 64 Ustava RS glasi: Deci se garantuju ljudska prava primerena njihovom uzrastu i duševnoj zrelosti, kao niz pojedinačnih prava poput: pravo na lično ime, prava na upis u matičnu knjigu rođenih, prava da saznaju svoje poreklo i da očuvaju svoj identitet, prava na zaštitu od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebe.

³⁰⁰ 10 Miroslava Jelačić-Kojić, Pružanje podrške zemljama Zapadnog Balkana u pronalaženju efikasnog odgovora na izazove migracija maloletnika bez pratnje, Izveštaj Republike Srbije, Međunarodna organizacija za migracije, 2015, 26.

³⁰¹ 11 Instrukcija o postupanju centara za socijalni rad i ustanova socijalne zaštite za smeštaj korisnika u obezbeđivanju zaštitite smeštaja maloletnih migranata bez pratnje, Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja iz jula 2015.

³⁰² 12 “Izazovi migrantsko-izbegličke krize iz ugla OCD”, 8.

pratioca, iako to nikako nije u njihovom najboljem interesu. Ovaj problem je u zakonodavstvu EU bio prepoznat i definicija proširena direktivom 2013/33³⁰³.

Sa obzirom na ranjivost dece bez pratnje i traumatično iskustvo koje nose sa sobom, trebalo bi sa njima postupati sa posebnom pažnjom, a naročito pri prvom kontaktu. Pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova su prvi koji dolaze u kontakt sa maloletnim migrantima, ali najčešće nisu prošli osnovnu obuku za rad sa tom osetljivom grupom dece. To dovodi do neostvarenja odnosa poverenja zarad efektivnog sporazumevanja i razumevanja njihovih potreba.

Od trenutka podnošenja zahteva za dodelu staratelja od strane najčešće NVO Centru za socijalni rad, do trenutka faktičke dodele starateljstva često protiče nerazumno mnogo vremena. To maloletnike koji prolaze kroz Srbiju i zadržavaju se bez namere da zatraže azil ostavlja bez zakonskog starateljstva čime dete ne ostvaruje svoja prava prilikom prolaska kroz Republiku Srbiju u punom obimu. Neefikasnost dodeljivanja starateljstva se ogleda i u slučajevima kada pripadnici MUP-a po identifikaciji MBP upućuju ga u nadležni Centar za azil bez ikakve pratnje. Centri za azil su često daleko od mesta identifikacije.

U Zavodu za vaspitanje dece i omladine „Vasa Stajić“ u Beogradu, dešavalo se da borave lica čiji se status maloletnika, s obzirom na njihov fizički izgled, može dovesti u pitanje. S obzirom na činjenicu da nadležni organi uzimaju za broj godina lica onaj koji lice saopšti, događale su se zloupotrebe povoljnijeg položaja koji proističe iz statusa MBP i korišćenja posebnih smeštajnih jedinica za MBP. To jasno ukazuje na nedostatak efikasne procedure za identifikaciju maloletnog lica. Utvrđivanje realne starosne dobi lica je značajno jer je

maloletnicima potrebno odgovarajuće vršnjačko okruženje, te je zajednički boravak maloletnih i punoletnih u Zavodu neadekvatan u odnosu na funkciju ove ustanove.

Prisustvo prevodioca u Zavodu za vaspitanje dece i omladine „Vasa Stajić“ u Beogradu pozitivno bi se odrazilo na sistem brige o MBP i njihov odnos sa vaspitačima. Prilikom naše posete Zavodu, odeljenju za maloletne migrante bez pratnje koje je odvojeno od smeštaja za decu domaće državljanke, zatičemo trojicu dečaka; Avganistanca koji govori farski jezikom i ne razume engleski i dvojicu Pakistanaca koji govore urdu jezikom i od kojih jedan pokazuje slabo razumevanje engleskog. Sporazumevamo se preko prevodioca za urdu jezik koga je obezbedila nevladina organizacija Centar za pomoć tražiocima azila, dok prevoditeljka za farski nije bila prisutna iako bi trebalo da dolazi tim danima. To nam je pokazalo da vaspitač ima problema u svakodnevnom obavljanju svog posla, pogotovo kada dođe do razmirica među decom ili kada ona pokušavaju da objasne svoje probleme i potrebe.

³⁰³ 13 Član 2 Direktive EU 2013/33: „Unaccompanied minor: means a minor who arrives on the territory of the Member States unaccompanied by an adult responsible for him or her whether by law or by the practice of the Member State concerned, and for as long as he or she is not effectively taken into the care of such a person; it includes a minor who is left unaccompanied after he or she has entered the territory of the Member States“

Zaključak

S obzirom da bezbednosna situacija u zemljama Bliskog istoka i severne Afrike se ne poboljšava, nerealno je očekivati da će migrantski talas potpuno zamreti, te da reforme nisu ni potrebne. Republika Srbija će, kao i ostale zemlje Zapadnog Balkana, i pored zatvaranja balkanske rute ostati primamljiva tranzitna zemlja, zbog fizičke veze sa zapadnom Evropom i opasnosti ruta preko Mediterana. Zato je potrebno segmentno poboljšavati složeni sistem azila i približavati ga sistemu Evropske Unije, koja je i strateško odredište Republike Srbije. Delotvorni sistem azila je nemoguć bez unapređenja pravnog okvira i institucionalnog delovanja nadležnih organa u tretmanu maloletnika bez pratnje, jer oni čine značajan deo migrirajuće populacije. U cilju pobošljavanja njihovog statusa, tretmana i ispunjavanja standarda “najboljeg interesa deteta”, predlažemo sledeće:

1. Definiciju MBP sadržanu u sadašnjem Zakonu o azilu treba proširiti³⁰⁴ - U novom Zakonu o azilu i privremenoj zaštiti trebalo bi dodati odredbu koja proširuje shvatanje “staratelja”, jer maloletnici često putuju sa licima koji nisu njihovi roditelji, ali jesu često od strane roditelja povereni im na staranje. Treba uzeti u obzir i da se pod “porodicom” u zemljama porekla maloletnika podrazumeva širi krug osoba koji podrazumeva i dalje rođake. Radi se o prilagođavanju naše definicije tako da ona obuhvati shvatanja i običaje drugih kultura. Ovo bi predstavljalo i korak u harmonizaciji našeg zakonodavstva sa Evropskom unijom, konkretno sa Direktivom o prijemu 2013/33. Zato je neophodno da u Zakonu postoji jasna razlika između dece bez pratnje i odvojene dece, pa podržavamo predloženu definiciju:

Maloletnik bez pratnje je stranac koji je navršio osamnaest godina života koji je odvojen od roditelja ili staratelja i o kojem se ne stara punoletno lice koje po zakonu ili običaju ima takvu obavezu.

2. Pažljivije odnošenje pripadnika MUP-a prema maloletnicima bez pratnje

S obzirom na to da su pripadnici granične policije MUP-a Republike Srbije prvi koji dolaze u dodir sa maloletnim migrantima, trebalo bi uputiti nadležne institucije u obuku pripadnika kako bi bili u stanju da postupaju u najboljem interesu deteta. U obuci policajaca trebalo bi da učestvuju psiholozi i socijalni radnici mesnih centara za socijalni rad.

Da se posebno ispita priroda odnosa maloletnika i lica u čijoj je pratnji jer postoji rizik od lažnog predstavljanja njihovih pratioca, pa mogućnost postoji da su ova deca žrtve trgovine ljudima ili

³⁰⁴ 14 Humanitarni centar za integraciju i toleranciju, “Komentar na predlog Zakona o azilu i privremenoj zaštiti Republike Srbije” Konferencija “Sistem azila imigracije: Izbeglička kriza i reformski procesi”, 2016

neke druge vrste eksploatacije. Nadležni organi koji prvi dolaze u kontakt treba da posebno obrate pažnju na ponašanje pratioca i deteta koristeći njihovo kratkotrajno razdvajanje zarad intervjua, kojim bi se utvrdilo poreklo njihovog odnosa. Pratiocima deteta koji tvrde da su njegovi staratelji, nikako se ne sme bez ispitivanja verovati na reč.

3. Ubrzati proces dodele starateljstva s obzirom na ranjivost ove kategorije.

Deca bez pratnje ne smeju sama odlaziti u nadležni Centar za azil, te pripadnici MUP-a koji prvi dolaze u kontakt sa njima moraju biti njihovi fizički pratioci od mesta identifikacije do mesta Centara za azil koji je obično udaljen od mesta identifikacije; Smatramo da je neophodno izvesnije odrediti momenat u kome se postavlja privremeni staratelj. Članom 17 Nacrta o Zakonu o azilu i privremenoj zaštiti nije dovoljno precizno određen³⁰⁵ trenutak dodeljivanja privremenog staratelja, već se navodi “pre podnošenja zahteva”. To može biti odmah u roku od nekoliko dana, a može značiti i neposredno pre sprovođenja radnje podnošenja zahteva. Postoji vakuum u pogledu dodeljivanja privremenog staratelja od momenta dolaska u Centar za azil do ponošenja zahteva³⁰⁶ i zato predlažemo da se utvrdi rok od 72 sata.

4. Potrebno je da pripadnici MUP-a kontaktiraju psihologa, prevodioca i socijalnog radnika ako sumnjaju u izjavu o starosnoj dobi MBP.

S obzirom da smatramo da su medicinski pregledi isuviše invazivni, kao najpogodniji metod koji je i najprimereniji dobi i duševnom stanju u kome se nalaze maloletnici bez pratnje, insistiramo na intervjuu sa pomenutim stručnjacima. Ako se i pored aktivnog zalaganja starosna dob i dalje dovodi u pitanje, onda bi fizičko ispitivanje, kao krajnja instanca, trebalo da sadrži sledeća pravila³⁰⁷:

- Procena fizičke (ali i psihičke) zrelosti od strane pomenutih stručnih lica se preduzima samo ako starost nije moguće utvrditi na osnovu dokumenata, uz saglasnost staratelja ili predstavnika centra za socijalni rad;
- Lice se smatra maloletnim dok se ne utvrdi suprotno;
- Pregled se vrši uz puno poštovanje dostojanstva, fizičkog integriteta i kulturne specifičnosti deteta;

³⁰⁵ 15 Nacrt zakona o azilu i privremenoj zaštiti, član 17 glasi: “Maloletniku bez pratnje organ starateljstva će pre podnošenja zahteva odrediti staratelja u skladu sa zakonom”

³⁰⁶ 16 Grupa 484, Komentar na nacrt Zakona o azilu Republike Srbije na Konferenciji “Sistem azila imigracije: Izbeglička kriza i reformski procesi”, 2016

³⁰⁷ 17 HCIT, 90-91.

- Maloletnik mora biti obavešten o proceduri pregleda, a odbijanje podvrgavanja postupku treba dalje proceniti i ono ne sme neposredno značiti da se radi o odrasloj osobi;
- Ako se proceni da je lice punoletno, treba se ostaviti razuman rok da dokaže suprotno.

5. Honorarno upošljavanje azilanata kao prevodilaca za rad sa MBP - Država ne bi trebalo da se u uslugama prevođenja u potpunosti oslanja na rad nevladinih organizacija. S obzirom da je potrebno da se deca i vaspitači bolje razumeju, a kako smo utvrdili često se dešava da deca govore jezicima koje vaspitači ne govore (urdu, farsi, arapski itd.) potrebno je prisustvo prevodioca barem triput sedmično. Za ove potrebe moguće je da država angažuje lica iz sličnog kulturnog područja koja već uživaju izbegličku ili supsidijarnu zaštitu na teritoriji Republike Srbije, koji govore srpskim ili engleskim jezikom, za koje se proceni da mogu raditi sa decom i drugim kategorijama migranata i koja prođu obuku potrebnu za to. Deca bi sigurno imala više poverenja u takvu osobu, a država bi rasteretila nevladine organizacije i ostvarila partnerski odnos. Ovo bi delom doprinelo i uključivanju pojedinih azilanata u društvo, jačanju poverenja između države i azilanata i stvorilo pozitivnu sliku eventualnim tražiocima azila, koji bi videli da u slučaju dobijanja azila u Republici Srbiji mogu da se osećaju dobrodošlim i prihvaćenim, a to je naša moralna obaveza. Davanje honorarnog posla azilantima jeste u skladu sa Zakonom o strancima, koji na to imaju pravo po navršetku osam meseci boravka u Republici Srbiji. Posledično, ovim bi bio rasterećen i sistem socijalne pomoći.

Literatura

Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2016.

Grupa 484, Komentar na nacrt Zakona o azilu Republike Srbije, Konferencija “Sistem azila imigracije: Izbeglička kriza i reformski procesi”, Beograd, mart 2016.

Zaštitnik građana, Redovan godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2015. godinu, Beograd, 2016.

“Izazovi migrantsko-izbegličke krize iz ugla OCD”, Konferencija Sistem azila i migracije: Izbeglička kriza i reformski procesi, Beograd, mart 2016.

Jelačić-Kojić, Miroslava, Pružanje podrške zemljama Zapadnog Balkana u pronalaženju efikasnog odgovora na izazove migracija maloletnika bez pratnje, Izveštaj Republike Srbije. Međunarodna organizacija za migracije, Beograd, 2015

Humanitarni centar za integraciju i toleranciju . Strani maloletnici bez pratnje u Republici Srbiji. Humanitarni centar za integraciju i toleranciju, Novi Sad, 2015

Humanitarni centar za integraciju i toleranciju, Komentar na predlog Zakona o azilu i privremenoj zaštiti Republike Srbije, Konferencija “Sistem azila imigracije: Izbeglička kriza i reformski procesi”, Beograd, mart 2016.

Dodaci

Intervju sa Jovanom Vinčić, pedagoškinjom Centra za pomoć tražiocima azila, 25. april 2016. godine

Intervju sa vaspitačicom i smeštenim maloletnicima bez pratnje u Zavodu za vaspitanje dece i omladine “Vasa Stajić”, 7. april 2016.godine

Predlog praktične politike: Obavezno srednjoškolsko obrazovanje

APSTRAKT

Cilj ove praktične politike jeste da otkrije koji su to problemi sa kojima se susreću mladi ljudi u Republici Srbiji, prvenstveno vezano za ekonomske aspekte, a zatim sa njima povezane i sve ostale, te da adekvatnom preporukom rešimo neke od istih. U ovoj studiji, nastojali smo da pronađemo i predložimo meru, odnosno preporuku, za obavezno srednjoškolsko obrazovanje kojom bi se rešili problemi ekonomske zavisnosti mladih od svojih roditelja, odnosno staratelja, zatim osnažili kompeticije istih koji stupaju na tržište rada, ali i uvođenjem obaveznog srednjoškolskog obrazovanja potpomogli bismo samom razvoju Republike Srbije, kako u smislu kvalitetnijeg ljudskog kapitala, tako i samom razvoju obrazovnog tržišta, uključivajući i privatne srednje škole, koje bi samim tim zaposlile veliki broj mladih koji su se obrazovali za različite prosvetne pozicije, a nezaposleni su. Iako postoji odgovarajući normativni okvir vezan za obrazovanje, smatramo da bi ova izmena dovela do krucijalnih promena.

UVOD I OPIS PROBLEMA

U ovom delu praktične politike biće reči o problemima sa kojima se susreće kako sama Republika Srbija tako i njeni građani i građanke, a naročito populacija između 15 i 30 godina starosti. Jedna od najvažnijih stavki pri rešavanju svakog od tih problema tiče se samog obrazovanja i obrazovnog sistema. Dalji razvoj i unapređenje sistema obrazovanja, naročito srednjeg obrazovanja i vaspitanja, zahteva da isto bude funkcionalno, racionalno, fleksibilno, dostupno svima i usaglašeno sa potrebama tržišta rada, kako bi se smanjila rastuća nezaposlenost u Republici Srbiji, ali i kako bi se smanjilo siromaštvo i povećala socijalna uključenost mladih. Obrazovanje i nauka jesu razvojni prioriteti Republike Srbije. Oni jedini mogu doprineti dugoročnoj društvenoj i socijalnoj stabilnosti, uticati na ekonomski napredak i osigurati kulturni identitet.

Različiti su problemi koji se javljaju u društvu, poput starenja stanovništva, zaostatka u primena novih tehnologija kako u industriji tako i u ostalim privrednim granama, problemi poput neadekvatne zaštite životne sredine, koji se sa uspehom mogu rešavati samo uz pomoć razvoja same nauke. Svi resursi su ograničeni, pa tako i ljudski, materijalni i prirodni resurse koji se moraju iskoristiti na najefektivniji, najekonomičniji i najpravičniji način; a takođe zbog nedovoljno razvijenih obrazovnih i naučnih programa, javlja se problem ograničenih mogućnosti za predviđanje dugoročnog razvoja koje je krucijalno s obzirom da globalizacija sa sobom donosi značajnu komponentu konstantnog prilagođavanja. S obzirom da je Republika Srbija i dalje kao država i društvo sistem u tranziji, za postizanje samog blagostanja i višeg standarda života građanki

i građana, a kako bi se približila visokorazvijenim zemljama okruženja, naročito uzimajući u obzir pristupne pregovore sa Evropskom unijom i konkurentskim državama, mora se osigurati otvoreno, mobilno, inovativno društvo u kome bi obrazovani građani i građanke mogli adekvatno da učestvuju u procesu donošenja odluka. Samim tim, podizanjem nivoa obrazovanja, sami demokratski procesi bi bili kvalitetniji, a politički sistem bi osim transparentnog delovanja uspeo i da prepozna potrebe i interese građanki i građana i adekvatno odgovori na njih.

Stopa nezaposlenosti u Srbiji iznosi 16,7%, dok stopa rizika od siromaštva iznosi 25,6%.³⁰⁸ Smatramo da će obavezno srednjoškolsko obrazovanje doprineti smanjenju nezaposlenosti kod mladih, koje trenutno iznosi 50%, što bi samim tim doprinelo i smanjenju ukupne nezaposlenosti.³⁰⁹ Trenutan upis u srednje škole iznosi 80%, dok procenat onih koji završe srednju školu iznosi oko 70%. Uvođenjem obaveznog srednjoškolskog obrazovanja smatramo da bi se povećao broj onih koji se odlučuju da nastave svoje obrazovanje na visokoškolskim ustanovama, što bi se postiglo povećanjem broja mladih koji upisuju gimnazije. Trenutno manje od četvrtine mladih upisuje gimnazije, a u Evropi samo Češka ima manji procenat upisa u gimnazije, dok je u razvijenim zemljama ovaj trend mnogo zastupljeniji i iznosi 40-50%. Gimnazije se smatraju pripremom za dalje visoko obrazovanje, pa bi veći broj učenika i učenica obuhvaćenih gimnazijskim nastavnim programom, povećao i stepen upisa na fakultetske ustanove. Informatička pismenost je jedna od bitnih indikatora za mogućnost zapošljavanja, a ona u Srbiji iznosi svega 34%. Zbog svega ovoga smatramo da je srednje obrazovanje način na koji se može značajno povećati i kompjuterska pismenost.

Problem nezaposlenosti mladih i njihove neadekvatne pozicije na tržištu rada nije vezan samo za srednjoškolsko već je svakako direktno povezan i sa visokim obrazovanjem. Ovaj problem nastao je usled već pomenutih različitih determinanti kao što je na primer starenje stanovništva, nepostojanje privatnog sektora, problem partijskog zapošljavanja, korupcije, nepotizma i slično. S obzirom da je Republika Srbija i dalje zemlja u tranziciji, ovo se smatra jednim od ključnih problema za rešavanje. Takođe, ono što je bitno naglasiti jeste da bi upravo mladi koji su nezaposleni trebalo da održavaju penzioni sistem u proporciji četiri zaposlena lica naspram jednog penzionera. Danas je, međutim, takva situacija da se od poreza na primanja jednog zaposlenog lica isplaćuje penzija jednoj osobi. Mnogo je problema koji su u okviru penzionog i socijalnog osiguranja i samog javnog sektora, ali ovo je samo jedan od primera da, ukoliko se isti ne reformišu, uz mogućnost zapošljavanja mladih, čitav sistem može biti doveden u pitanje. Ovaj problem pogađa najosetljiviju populaciju, kojoj bi se kroz obavezno srednjoškolsko obrazovanje, uz njegovu adekvatnu reformu, ponudila mogućnost da se iz apatičnog stanja prebace u stanje neke od preduzetničkih aktivnosti. Danas ni završena srednja škola nije garant sigurnosti i prosperiteta, ali upravo zbog toga ona mora biti obavezna kako bi dalje bila podstrek ili za priverednu i preduzetničku aktivnost ili pak dalje obrazovanje. Uz adekvatnu reformu obrazovnog sistema uvođenje obaveznog srednjoškolskog obrazovanja predstavljalo bi šanse i za privatne škole, stvaranje javno-privatnih partnerstava i na taj način zapošljavanja onog dela nezaposlenih mladih lica koja su se školovala za rad u prosvetnim institucijama. Postepeno, na ovaj način jačala bi

308 <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>

309 Ibid.

demokratska kultura i na taj način bi se ojačale same institucije koji bi efikasnije ispunjavale potrebe građanki i građana.

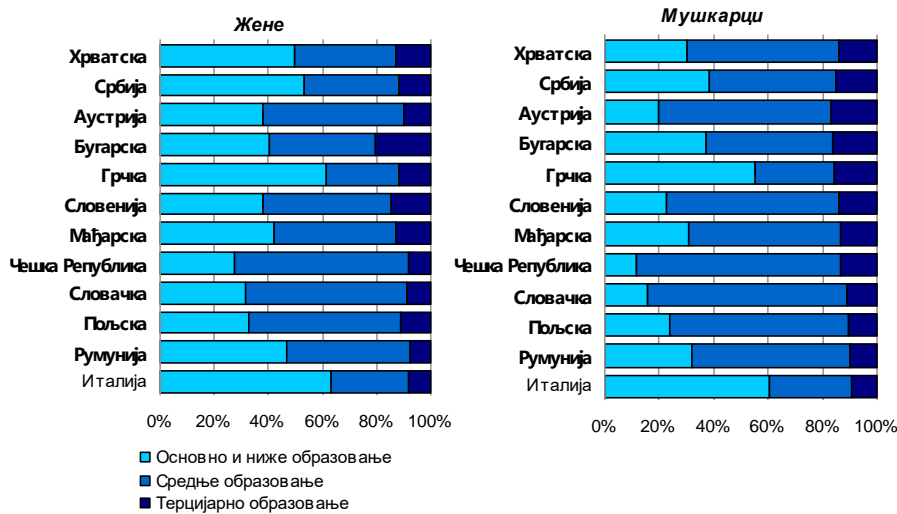
Ovakvi problemi zahtevali bi svakako promenu. Problem predstavlja činjenica da, iako je Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine izdata i publikovana još 2012. godine, i sama predviđa uvođenje obaveznog srednjoškolskog obrazovanja, na tom planu do sada nije urađeno ništa. Profesionalna kvalifikacija koja bi učeniku odnosno učenicima srednje škole omogućavala zaposlenje jeste minimum koji se podrazumeva uvođenjem ove novine kako u obrazovni, tako i u čitav politički sistem. Svakako da bi se u reformi išlo u pravcu stvaranja novih ili pak deficitarnih zanimanja, kako bi se adekvatno odgovorilo na potrebe tržišta rada što u osnovi predstavlja problem ove javne politike. Svakom detetu važno je omogućiti besplatno i obavezno obrazovanje dok ne stekne prvu kvalifikaciju ne samo kako bi im osigurali posao, već i uticali na socijalnu koheziju i stabilnost u društvu.

Zainteresovane strane u ovom procesu, pored građanki i građana kao direktnih objekata ove politike, jesu i srednje škole odnosno obrazovni sistem javnog sektora, ali i obrazovne ustanove privatnog sektora. Pored obrazovnih institucija zainteresovane strane su i Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Nacionalni prosvetni savet, biznis sektor, poreski obveznici i političke partije, kao i samo tržište odnosno učesnici na tržištu rada. Za sve pomenute takozvane stejkholdere, pitanje rešavanja problema nezaposlenosti i ekonomskog prosperiteta je ključno, te bi isti s toga bili (in)direktno manjim ili višim stepenom povezani sa procesom usvajanja srednjoškolskog obrazovanja kao obaveznog.

RAZLIČITI PRISTUPI REŠAVANJU PROBLEMA

Proučavajući sisteme obrazovanja možemo ustanoviti znatne razlike u njihovoj organizaciji u različitim zemljama. Upravljanje sistemima koji se bave školovanjem građana podrazumeva organizaciju predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja. Prve razlike možemo uočiti već na najnižem stepenu obrazovanja. Naime, u mnogim zemljama se razlikuje starosna granica za polazak u predškolsko obrazovanje, ali je trajanje celokupnog obrazovanja u mnogim zemljama isto, te se samo razlikuje trajanje zasebnih stepena. Takođe, jedna od bitnih razlika u obrazovnim sistemima jeste status obaveznosti srednjoškolskog i visokog obrazovanja. Samim tim, razlikuje se trajanje obaveznog dela školovanja, a u svakoj zemlji je zakonom određena i uređena odredbama zakona o obrazovanju. U svim zemljama pohađanje nastave koja se realizuje u osnovnim školama je obavezno. Već na sledećem stupnju primećujemo znatno manju zastupljenost, te su srednje škole prvi stepen obrazovanja koji se javlja kao neobavezan. U nekim državama ovaj sistem je organizovan kao jednoškolski, u smislu da se celo obavezno školovanje posmatra kao jedan stepen obrazovanja. Kako bi pospešila broj učenika koji žele da nastave školovanje, Poljska je, na primer, od školske 2009/2010 godine unela promene u svoj obrazovni sistem koje su se ogledale u razvrstavanju naučnih oblasti, u smislu formiranja strukovnih studija koje su budućim studentima omogućile da odaberu nauku kojom će se baviti. Naime, smatra se da se ovakvim reformama, značajno povećao broj studenata u Poljskoj, pogotovo na tehničkim studijama. Postojanje velikog broja profila na “višim” studijama povećalo je broj zainteresovanih učenika.

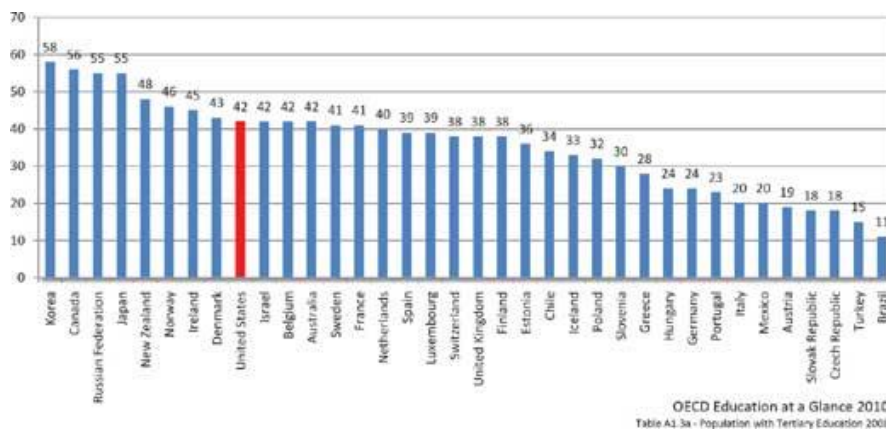
U Republici Srbiji postoji drugačija organizacija obrazovnog sistema. Naime, ne postoji kontinuiranost obrazovnih jedinica, već se obavezno obrazovanje stiče pohađanjem osnovne škole. Osnovno obrazovanje u Srbiji traje 8 godina i na njega se proizvoljno nastavlja srednja škola, koja može biti gimnazija ili pak stručna škola. Srednje stručne škole i gimnazije predstavljaju sledeći stepen školovanja i nisu zakonom obavezujući. Takođe postoje predškolske obrazovne ustanove, koje deca obavezno pohađaju pre polaska u osnovne škole, koje čine postojeći sistem obaveznog obrazovanja. Po statističkim podacima, u Republici Srbiji procenat upisa u srednje škole jeste 80 procenata, s tim da je procenat mladih koji završe srednju školu oko 70 procenata, s obzirom da određeni broj ne završi započeto školovanje. Konkretno, generacija koja je srednju školu upisala školske 2009/2010 brojala je 80620 učenika i učenica, dok je 68035 učenika i učenica iz te generacije završilo redovno srednje obrazovanje, što je oko 84%. Srednje škole su organizovane u vidu četvorogodišnjih i trogodišnjih, u zavisnosti od programa. Nakon srednjih škola, učenici su u mogućnosti da upišu fakultete, koji mogu trajati četiri, pet ili šest godina, odnosno visoke škole koje traju tri godine. Prohodnost na fakultete i visoke škole imaju isključivo učenice i učenici koji su završili četvorogodišnju srednju školu. Slična situacija je i u Crnoj Gori, koja takođe nema obavezno srednje obrazovanje, gde je srednju školu, iz navedene generacije 2009/2010, završilo 88%, odnosno 7721 učenika i učenica, od upisanih 8771. Postoji mala razlika u samoj organizaciji nivoa obrazovanja u odnosu na Republiku Srbiju, a to je da postoji devetogodišnja osnovna škola i trogodišnja srednja škola, posle koje učenici i učenice nastavljaju studije. Što se tiče broja učenika i učenica koji upišu fakultete, u Republici Srbiji je školske 2013/2014 godine upisano 53819 studenata i studentkinja u prvu godinu osnovnih studija. Ovde primećujemo da postoji znatan pad procenta onih koji nastavljaju školovanje na visokoškolskim ustanovama, pogotovo ako se uzme u obzir da ova cifra predstavlja ukupan broj studenata koji su prvi put upisali prvu godinu, kako stranih tako i srpskih državljana. Dakle, s obzirom da u Republici Srbiji nije obavezno srednje obrazovanje, pa je tu prvi pad procenta ljudi koji imaju stepen više od osnovnog obrazovanja, za očekivati je da postoji i znatno niži procenat onih koji upisuju fakultete. Po podacima iz 2002. godine, najčešće završeni stepen obrazovanja jeste srednja škola i on iznosi oko 41 procenat, dok je čak 24 procenata stanovništva sa završenom samo osnovnom školom. Oko 12 procenata čine stanovnici sa visokim obrazovanjem. Smatra se da se u zadnjih dvadeset godina značajno smanjio broj nepismenih, te je po podacima iz 2002. godine on spao na 3,5 procenata. Nepismeno stanovništvo uglavnom živi u ruralnim krajevima, i predstavlja građane sa više od 65 godina starosti. Znatno su veći procenti fakultetski obrazovanog stanovništva u centralnoj Srbiji i u urbanim mestima. Međutim, neminovno je primetiti da bez obzira na napredak koji postoji u obrazovanju stanovništva, Republika Srbija ne zauzima visoko mesto na skali obrazovanja zemalja iz okruženja i ostalih evropskih zemalja. U tabelama su prikazani podaci iz 2002. godine.

*podaci iz 2002. godine

Na sledecem grafiku, koji je iz 2010. godine, primećujemo da postoji porast stanovništva koje poseduje tercijarni nivo obrazovanja, odnosno stanovništvo sa završenim visokim školama, fakultetima, specijalističkim i doktorskim studijama. Na primeru Poljske možemo primetiti da je u periodu od osam godina, koliko je razlika u vremenu analize između ova dva grafikona, procenat stanovništva sa tercijarnim obrazovanjem porastao duplo, odnosno sa nekih 15 procenata na 32 procenta.

Stoga se može zaključiti da bi uvođenje ustavnih i zakonskih normi koje srednju školu proglašavaju obaveznom, svakako dovelo do povećanja broja onih koji bi se odlučili na dalje školovanje, odnosno onih koji bi upisivali fakultete.

PREPORUKA

Razvojem Republike Srbije dolazi se do dileme koji sistem obrazovanja primeniti, odnosno koja su to strana iskustva najpogodnija za društveno-ekonomsku situaciju koja postoji u našoj državi. 2012 godine doneta je "Strategiju razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020 godine" uključujući tu naravno i razvoj, odnosno reformu srednjoškolskog obrazovanja. Neki od ciljeva razvoja odnosno reforme obrazovanja, prema ovoj strategiji jesu i povećanje efikasnosti sistema obrazovanja, povećanje kvaliteta ishoda i procesa obrazovanja, kao i dostizanje i održavanje određenog nivoa relevantnosti u samom sistemu obrazovanja. Između ostalog, u Strategiji razvoja obrazovanja u Republici Srbiji do 2020 godine, stoji i da bi srednje obrazovanje do 2020. godine trebalo učiniti obaveznim za sve one koji završe osnovnu školu, odnosno osnovno obrazovanje. Ohrabruje činjenica da je u periodu 2005-2008 zabeležen rast broja učenika koji su nakon završene osnovne škole upisali srednju školu (sa 76,40% 2005 godine na 81,58% 2008 godine). Međutim svega četvrtina od ovog broja je upisala gimnaziju ili srednju umetničku školu. Još jedan problem je i to što je gimnazijsko obrazovanje manje zastupljeno nego drugi vidovi srednjoškolskog obrazovanja, po čemu je Republika Srbija druga u Evropi, posle Češke, u kojoj taj udeo iznosi 21%. Dešava se i da gimnazije više ne upisuju samo najbolji đaci, kao što je bila praksa u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, nego da učenici sa slabijim uspehom koji nisu uspeali da upišu željenu srednju stručnu školu, upišu gimnaziju zbog manjeg interesovanja koje za njima vlada. Ovo opet stvara problem, jer će Srbiji posle 2020. biti potreban sve veći broj učenika i učenica, koji će nakon završetka gimnazija upisivati fakultete i postajati visokoobrazovani građani i građanke naše zemlje. Treba napomenuti da upravo naša zemlja ima manjak visokoobrazovanih ljudi, kojih je prema popisu iz 2011 godine svega 10%. To je daleko ispod procenta visokoobrazovanih na nivou Evropske unije, kao i većine razvijenih evropskih država.

Analiza sadašnjeg sistema srednjoškolskog obrazovanja pokazuje da sadašnji sistem nije efikasan. Učenici koji završe srednje škole nisu dovoljno pripremljeni za nastavak školovanja na univerzitetima, zatim već pomenuti problem sa veoma niskim brojem učenika koji se nakon završenog osnovnog školovanja opredeljuju za gimnazije, zatim da na osnovu rezultata na nacionalnim i međunarodnim proverama (PISA, TIMSS testovi) naši srednjoškolci i srednjoškolke ne ovladavaju potrebnim kompetencijama, ne stiču bogata, raznovrsna i pre svega primenljiva znanja (koja im mogu pomoći na fakultetu, pa čak i pri nalaženju posla, nakon završetka škole), potreba za uvođenjem novog gradiva koje bi bilo u skladu sa trenutnim razvojem u svetu i koje bi išlo u korak sa školskim gradivom razvijenih zemalja, zatim nedostatak motivacije za učenjem kod većine učenika, što je posledica ne samo zastarelih školskih programa i gradiva, nego i propadanja društva, kao i celokupnog sistema vrednosti u zadnjih 25 godina u našoj zemlji. U strategiji razvoja obrazovanja se naglašava da bi upravo srednjoškolsko obrazovanje (pre svega gimnazijsko) trebalo da ima centralnu ulogu u podizanju procenta stanovništva koje je visokoobrazovano u Republici Srbiji, što bi dovelo do jačanje kulturne i intelektualne elite naše zemlje. Srednjoškolsko obrazovanje je nepobitno veoma bitan, a može se reći i krucijalan faktor, ukoliko želimo da 2020. ostvarimo cilj da trećina stanovništva starosti od 30 do 34 godine ima neki vid tercijarnog obrazovanja. Time bi smo se faktički izjednačili u ovoj kategoriji sa razvijenim zemljama Evropske unije. U narednom periodu će, pre svega zbog karakteristika našeg obrazovnog sistema, ali i

njegovog trenutnog stanja, biti potrebne mnoge intervencije i promene, kao i ogromna ulaganja. Zato i smatramo da će uvođenje obaveznog srednjoškolskog obrazovanja (kao i njegova sveobuhvatna reforma), biti jedna od najvažnijih promena, koja će, nadamo se, dovesti do porasta procenta visokoobrazovanog stanovništva u Republici Srbiji do 2020 godine. Uvođenje obaveznog srednjoškolskog obrazovanja jeste najvažnija mera, ali ona bi trebala da ide u koraku sa ostalim merama vezanim za srednjoškolsko obrazovanje, koje strategija razvoja obrazovanja do 2020 godine predviđa. Neke od tih mera su³¹⁰:

1. Pružanje podrške deci iz siromašnih porodica, kao i deci iz ruralnih područja i to obezbeđivanjem njihovog prevoza, obezbeđivanje smeštaja u učeničkim domovima, dodeljivanjem različitih vrsta kredita i stipendija (naravno, prethodno treba definisati kriterijume za njihovu dodelu i obezbediti kontinuitet za one učenike koji odkuče da nastave školovanje na fakultetu), obezbeđivanje udžbeničkog fonda, nastavnih sredstava, školskih obroka.
2. Donošenje i primenu različitih mera, kojima će se olakšati upisivanje i završavanje srednjoškolskog obrazovanja, za decu iz socijalno ugroženih grupa (romska deca) kao i za decu sa određenim stepenom invaliditeta ili posebnih potreba.
3. Donošenje posebnih zakona o gimnazijama i srednjim stručnim i umetničkim školama, kao i odgovarajućih podzakonskih pravnih akata.
4. Podizanje privlačnosti srednjih škola (pogotovo gimnazija) kroz primenu različitih metoda i formi rada, kao i ponuda različitih nastavnih (na primer interaktivna nastava) i vannastavnih aktivnosti (na primer, poseta različitim institucijama i državnim organima).
5. Sprečiti realizaciju gimnazijskih i umetničkih programa u mešovitim školama, sa istim nastavnim kadrom, budući da se radi o različitim programima, kao i da učenici i učenice gimnazija i srednjih umetničkih škola imaju različita interesovanja.
6. Izrada posebnog dokumenta o umetničkom obrazovanju, od predškolskog do fakultetskog nivoa.

Što se tiče mera, koje su usmerene direktno ka unapređivanju kvaliteta rada srednjih škola, možemo spomenuti³¹¹:

1. Opštu politiku - ovde bi trebalo da se definišu svi oni oblici obrazovanja, koji se smatraju prioritetnim za Republiku Srbiju, jer ovi oblici predstavljaju kamen temeljac za razvoj visokog obrazovanja kod nas i zasnivanje kreativnosti i inventnosti kod mladih ljudi u Srbiji.
2. Određivanje uslova potrebnih za uspešnu nastavu i učenje - pre svega podržujemo kvalitet

³¹⁰ <http://www.mpn.gov.rs/strategije-2020/>

³¹¹ <http://www.mpn.gov.rs/strategije-2020/>

samih školskih objekata, koji bi trebalo da omoguće jednosmensku nastavu, kao i prostorije za vannastavne aktivnosti

3. Kvalitet vaspitno - obrazovnih planova i programa – ovde, između ostalog, podrazumevamo: da gimnazije osim što mogu biti opšteobrazovne i imati prirodne i društvene smerove, imaju i posebne izborne blokove za učenike (takozvane module), zatim razrada i donošenje novih školskih programa, kojim bi se modernizovala materija koju učenici izučavaju. Takođe učenicima bi bile obezbeđene fakultativne posete raznim državnim institucijama i kulturnim ustanovama (pozorišta, muzeji), što bi doprinelo širem obrazovanju učenika i njihovom intelektualnom napretku. Školski program bi takođe trebao da bude fleksibilan, kako bi se profesorima omogućilo da se fokusiraju na deo gradiva koji je najbitniji za učenike.

4. Kvalitet procesa nastave i učenja - treba da se promeni sadašnje stanje, gde većina učenika i učenica doživljava školu kao gubljenje vremena i gde većina profesora mora da nalazi načine da ih zainteresuje. Treba da se uspostavi sistem gde će biti posvećena pažnja svakom od učenika i učenica, odnosno njegovim sklonostima. U trenutnoj situaciji gde mnoga odeljenja broje preko 30 učenika i gde se nastava odvija u dve smene, to nije moguće. Zbog toga bi uvođenje manjih grupa, umesto sadašnjih velikih odeljenja bilo pravo rešenje, koje bi omogućilo profesorima da posvete podjednaku pažnju svakom učeniku, dok bi učenici imali prostora za razvoj svojih interesovanja. Nastava u jednoj smeni bi omogućila da se jedan deo preostalog vremena tokom dana, posveti vannastavnim aktivnostima, koje bi opet bile usmerene ka razvijanju sposobnosti kapaciteta samih učenika.

Potpuno se slažemo sa Strategijom razvoja obrazovanja, odnosno njenim stavom da srednjoškolsko obrazovanje treba da bude obavezno (dok po trenutno važećem zakonu o srednjem obrazovanju i vaspitanju nije obavezno), takođe su i druge mere koje ona predlaže na mestu, odnosno mogu znatno unaprediti naš sistem srednjoškolskog obrazovanja. Smatramo da ova Strategija ima šanse za uspeh ukoliko krene da se primenjuje, jer obavezno srednjoškolsko obrazovanje je nešto što bi naš obrazovni sistem znatno unapredilo. Pored mera koje su navedene u strategiji, predložili bismo i:

1. Sprovođenje kampanja kojima bi se ukazalo na važnost i prednosti obaveznog srednjoškolskog obrazovanja.
2. Sprovođenje studija, kojima bi se došlo do relevantnih podataka o optimalnom broju mesta za učenike u određenim srednjim školama. Ovo je veoma bitno, jer se potrebe na tržištu rada menjaju iz godine u godinu, a sadašnje potrebe se ne mogu zadovoljiti iz razloga što ljudi koji su završili određeni fakultet ima previše, za potrebe tržišta rada, dok drugih ima premalo.

Literatura:

1. <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>
2. <http://www.mpn.gov.rs/strategije-2020/>

SAŽETAK PREDLOGA ZA PRAKTIČNU POLITIKU SMANJENJE BROJA PASA LUTALICA NA TERITORIJI BEOGRADA

Rezime

Veliki broj pasa lotalica u Beogradu predstavlja ozbiljan problem za građane i gradske institucije. Ovaj problem utiče na bezbednost i javno zdravlje a troškovi nadoknada za ujede pasa lotalica opterećuju gradski budžet. Pas lotalica je *svaki pas koji se nađe na javnom mestu bez nadzora vlasnika i bez odgovarajućih identifikacionih oznaka* (ORCA, 2005.).

Neophodno je da se u Beogradu uspostavi sistem humanog ophođenja prema životinjama. Rešavanje ovog problema je neophodno zbog:

- Trošenja značajnih budžetskih sredstava na odštetu građanima koji su povređeni od strane pasa lotalica i komunalnu službu koja je zadužena za hvatanje pasa lotalica i odvođenje u prihvatilišta;
- Ugrožene bezbednosti građana i narušavanja higijene na mestima gde se psi okupljaju (rasipanje đubreta iz kontejnera, fekalije, neprijatni mirisi, razmnožavanje bakterija);
- Buke koju psi lotalice proizvode (lavež, režanje);
- Humanog ophođenja prema životinjama.

Problem koji niko ne rešava

Trenutno se problemom pasa lotalica na teritoriji Beograda bave Veterina Beograd, Komunalna služba i Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, što znači da se sredstva iz budžeta Republike Srbije izdvajaju za tri organizacije, a rešenje problema se ne nazire. Za ujede pasa lotalica Grad Beograd plaća odštetu iz budžeta, a često svedočimo masovnom lažiranju ujeda da bi se dobila novčana naknada. Ova mera je samo logična posledica odlaganja rešenja, a broj pasa je u porastu. Procesi po tužbama traju dugo i angažovanje advokata košta nekoliko desetina hiljada dinara za ovakav postupak (oko 30.000 – 70.000 RSD). Buka i narušavanje higijene su problemi kojima se nadležne institucije uopšte do sada nisu ozbiljno bavile. Pri pozivu jedne od tri službe zbog buke ili loše higijene, uvek će vas prebaciti na drugu uz objašnjenje da oni nisu odgovorni za vaš problem.

Ni jedan od navedenih problema ne treba posmatrati kao izolovanu celinu, već je potrebno naći način da se pristupi integralnom rešavanju problema, da bi u što kraćem roku ova situacija potpuno nestala.

Šta možemo da uradimo?

Preporuke za rešavanje problema pasa lotalica i uspostavljanje sistema humanog ophođenja prema životinjama su sledeće:

- Ograničiti nadležnost za rešavanje problema pasa lualica na jednu gradsku ustanovu, koja će delovati decentralizovano, na osnovu strategije na nivou grada, sa akcionim planom za svaku opštinu;
- Zakonski regulisati broj pasa tako što će biti obavezno čipovanje pasa pri kupovini ili udomljavanju;
- Vršiti periodična merenja broja pasa na ulicama nakon preduzetih mera (sterilizacije i eutanazije);
- Uvođenje monitoringa i evaluacije uspešnosti primene ovih mera.

Psi lualice – zanemaren problem u Beogradu

Do povećanja broja pasa lualica dolazi iz nekoliko razloga – napuštanje psa od strane vlasnika, napuštanje vlasnika od strane psa (dešava se da se psi izgube, pogotovo u urbanim zonama gde su ometani raznim zvukovima, oblicima, mirisima, dešavanjima), nepoštovanje zakona (Zakon o dobrobiti životinja, 2009.), izbegavanjem čipovanja psa i neadekvatnom podelom nadležnosti između gradskih i opštinskih organa.

Problemi koji nastaju zbog postojećih pasa lualica treba da se prvenstveno rešavaju kratkoročno – smanjenjem broja pasa lualica na ulicama metodama sterilizacije – psi koji se nađu na ulici se na adekvatan način selektuju i obezbeđeno prevezu do veterinarskih ambulanti koje bi na svakoj, ili gotovo svakoj opštini grada Beograda, radile pregled, sterilizaciju i čipovanje i vodile evidenciju o svakom psu posebno. Nakon čipovanja pas bi bilo vraćen na isto mesto odakle je pronađen, ali bez mogućnosti da utiče na povećanje populacije pasa lualica. Agresivne pse bi trebalo zbrinuti u adekvatnim prihvatilištima za pse, u kojima bi pored nege i hrane, humanih uslova za život, imali i mogućnost da sa njima rade stručnjaci tako da prolaze kroz obuku za suzbijanje besa. Ukoliko stručne i nadležne službe zaključe da je pas agresivan i da je nemoguće da suzbije agresivnost radom sa trenerima, bila bi vršena eutanazija. Dugoročan efekat ovih mera bilo bi potpuno uklanjanje pasa lualica sa teritorije Grada Beograda.

Kratkoročne mere za smanjenje broja pasa lualica

Smanjenjem reproduktivnih pasa za 20%, statistički pokazatelji ukazuju da bi u slučaju Beograda kroz 5 godina bilo čak 7.000 manje pasa na ulicama (rezultati dobijeni na osnovu Indeksa napravljenog uz pomoć dostupnih podataka o problemu pasa lualica koji su popunjavale opštine u vidu upitnika, dostavljenog 2012.godine, podataka navedenih u tekstu, osvrtno na slične proračune zemalja iz regiona i iz Evrope i varijablama vremenskog i projektovanog toka).

Reproduktivni potencijal pasa: jedan par + potomstvo mogu da proizvedu čak i 67.000 pasa za 6 godina; (Psi lualice – humana i efikasna kontrola; ORCA, 2005.)

Predlog delovanja pojedinaca u sprečavanju nastanka pasa lualica

- Postojeća praksa i podela nadležnosti između gradskih i opštinskih službi
- Poređenje rešenja iz postojećeg zakona i nacrtu zakona sa skretanjem pažnje na nepoštovanje postojećeg zakona i dobra rešenja iz nacrtu promene Zakona o dobrobiti životinja 2009.

Da bi predupredili nastanak novih pasa lotalica, potrebno je obavezati vlasnike i uzgajivače da čipuju pse čim pas postane fizički sposoban za čipovanje, što je najčešće period kad pas ima od 6 do 8 nedelja starosti, a vlasnike da provere prilikom kupovine ili udomljavanja da li su psi čipovani i ako nisu da to obave u zakonom predviđenom roku (koji bi u ovom slučaju iznosio 30 dana). Zanimljivo je da u nacrtu izmene zakona koji je trebalo da uđe u razmatranje pa onda stupi na snagu 2012.godine, član 55. definiše da svaki vlasnik psa ima obavezu da svog psa čipuje u razumnom roku u kome se to mora obaviti prilikom kupovine ako predhodni uzgajivač to nije obavio ili prilikom udomljavanja psa sa ulice, dok u postojećem zakonu stoji da je obavezan da ga obeleži ali nije definisano na koji način. Zakonom iz 2009. rešenje ovog pitanja je izbegnuto.

Preporuke za rešenje ovih problema

Predlog je da se pitanje broja pasa lotalica na ulicama definiše konkretno i kontinuirano – čipovanje i provera pasa da bude obavezna i svako ko ima psa kao kućnog ljubimca da je dužan da istog čipuje i prijavi kada pas uginu. Samim tim što je ovo pitanje ostalo u vazduhu i nije nikada definisano, broj pasa se ne može sagledati, a lotalice se i dalje razmnožavaju. Potrebno je da se promeni nadležnost komunalne službe koja vrši hvatanje i odvođenje pasa u prihvatilišta, tako da ova služba vrši kontrolu čipovanja pasa u vremenskim razmacima od 1 do 3 godine. Služba se do sada bavila lociranjem čopora pasa na ulicama, hvatanjem istih i deportovanjem u azile u kojima postoji mesto, gde će psi dočekati eutanaziju kroz nekoliko dana. Jedan od načina kontrole broja ukupne populacije pasa bilo bi vođenje registra svih čipovanih pasa na nivou gradskih opština, provera od ovlašćenih odgajivačnica pasa jednom u 1-3 godine. Vlasnici pasa bi trebalo da se jave nadležnoj službi jednom godišnje (Veterina Beograd) i dovedu psa na kontrolu i čitanje čipa. Potrebno je i izgraditi neophodno groblje za kućne ljubimce na nivou celog grada, gde bi po propisima bili pohranjeni ostaci uginulih životinja. Time bi statistički mogli da pratimo funkcionisanje zakona, rada nadležnih službi, i brigu samih vlasnika o psima.

Da bismo došli do konkretnih rešenja na nivou grada Beograda, potrebno je da na svakoj gradskoj opštini bude uspostavljena služba sa poverenom nadležnošću i odgovornošću za sprovođenje plana za smanjenje broja pasa lotalica i humano ophođenje prema psima, koji bismo doneli na nivou grada.

Svaka gradska opština, srazmerno statističkim podacima o broju pasa lotalica i problemima koje izazivaju, kao i budžetom koji joj se određuje, trebalo bi da ima decentralizovanakcioni plan za sprovođenje plana koji je usvojen na nivou Grada. Trenutni program gde je postupanje gradskih opština u Beogradu regulisano istim dokumentom – Odlukom o određivanju komunalnih delatnosti grada,³¹² je potpuno nefunkcionalan, upravo zbog ogromnih razlika u samim opštinama (broj ljudi,

³¹²<http://www.beograd.rs/lat/gradska-vlast/2233-veterinarska-ustanova-veterina-beograd/>

Ovim dokumentom su određene nadležnosti komunalnih službi, izmeđuostalog i službe Veterine Beograd koja funkcioniše po istom planu za ceo grad Beograd i za sve opštine.

životinja, stanje ulica, infrastruktura, prostorni raspored objekata, površina opštine, budžet, organi vlasti, pa i svest o bitnosti problema). Takođe, iz specijalnog upitnika koje su gradske opštine dostavile ORCA-i, primećuje se da je na pitanje „da li uočavate problem povećanja broja pasa lotalica?“ odgovor bio potvrđan, kao i na pitanje „da li je ovo zabrinjavajuć problem?“, što ukazuje da postoji svest opštinskih organa o nefunkcionalnosti trenutnog načina rešavanja problema. Međutim, pored toga što niko nije odgovoran ni nadležan, a problem je očigledan svima, i dalje se ne preduzima ništa i ovo pitanje stagnira, a problem opstaje i raste.

U pokušaju dobijanja informacija iz Veterine Beograd, komunalne službe i Ministarstva poljoprivrede i zaštite životne sredine, javio se još jedan problem – niko nije odgovoran za ovo pitanje, tj. niko ne zna ko je tačno odgovoran i informacije su ostale negde, verovatno iza zatvorenih vrata. Kako pristupiti problemu ako ne znamo od koga da počnemo? Predlog je da se ne ide od „koga“ već od „čega“, te da se ovakvim predlozima utiče na izmenu samog zakona, u kome će dalje stajati objašnjenje KO je za ŠTA odgovoran, i ko treba da nam pruži uvid u rad i informacije kada nam zatrebaju. Pored nerešenih pitanja nadležnosti, potrebno je obezbediti instrumente za uticaj na svest vlasnike pasa i šta raditi od početka života psa pa sve dok ne uginu, u skladu sa preporukama iz ovog teksta. Potrebno je uvesti i sankcije za nepoštovanje nekih odredaba zakona i utvrditi odgovornost regulatornih tela za sprovođenje sankcija.

Potrebno je delovati na duži rok u skladu sa planskim aktom na nivou Grada i efikasnom koordinacijom opštinskih službi, a ne delovati jednokratno (što niko ni ne može nazvati zaista „rešenjem“), odvođenjem najčešće pitomih pasa sa ulice (jer će oni prvi prići čoveku u nadi da će dobiti hranu) u neadekvatne azile (čitaj – klanice) i držati ih tu 5 – 7 dana pre nego što se izvrši kolektivna eutanazija, a ostale pse ostavljati na ulicama bez ikakvog plana. Tako se problem ne rešava već odlaže, broj pasa lotalica se neprekidno povećava, a kratkoročna i sporadična rešenja nas zadržavaju u začaranom krugu već decenijama.

Odlaganje rešenja ovog problema povećava troškove grada Beograda, pre svega troškove neorganizovane Komunalne službe i Veterine Beograd, zatim troškove za odštete građanima za ujed pasa sa ulice, injekcije za eutanaziju koje ne služe da uspavaju agresivne pse, nego bilo koje pse koji se zateknu na ulici u vreme kada se služba za to pojavi. Ovim niko ne dobija, već svi gubimo, te je vreme da se pristupi problemu ozbiljno i da se istraži kako da se sprovedu neke od gore pomenutih mera, ili neke nove u etičkim i budžetskim okvirima.

Alternativno finansiranje alternativne kulture?

Uvod

Srbija je zemlja bez jasne kulturne politike i zemlja u kojoj sadržaj kulturne ponude najčešće zavisi od imenovanog direktora/ke koji rukovode datom kulturnom institucijom. Analizom kulturne scene jasno se izdvajaju dve tendencije: podrška izrazito komercijalnim sadržajima, te podrška opšteprihvaćenim državno prihvatljivim sadržajima, najčešće slavni i priznati radnici i radnice u kulturi, bez mogućnosti razvoja alternativne scene i zapošljavanja mladih umetnika/ca. Osnovna ideja jeste izmena Zakona o kulturi. Izmjena koja bi dovela do zakonskog propisa povećanja budžetskih odvajanja za nezavisnu kulturnu scenu, odnosno nevladine organizacije, neformalne grupe umetnika ili nezavisne umetnike. Stimulisanje i definisanje javnih konkursa za partnerstva, koji bi omogućili strateška i dugoročna partnerstva između NVO, neformalnih grupa, nezavisnih umetnika i institucija kulture. Rad će na nivou jedne gradske opštine dokazati prednosti i potrebu redefinisavanja finansiranja kulturnih sadržaja u našoj zemlji. Promena prakse podrazumeva uvođenje dodatne takse za lokalno stanovništvo, takse za kulturu, kojom bi se finansirale nezavisne umetničke produkcije, stvaralaštvo, a čiji bi direktni korisnici bili stanovnici date opštine. Ova promena podrazumevala bi jačanje lokalnih NVO i neformalnih udruženja umetnika, nezavisnih umetnika, što bi ih dugoročno osnažilo i omogućilo stvaranje strateških partnerstava ustanova kultura date opštine i pomenuti organizacija/pojedinaca.

U radu je korišćena analiza sadržaja zakona, podzakonskih akata, strategija, komentari na nacrt zakona, zajedno sa intervjuima zaposlenih u nevladinim organizacijama (Centra E8 i Drama Mental Studio), kao i medijske objave o kulturnim sadržajima i istraživanja.

Zaključeno je sledeće:

1. Budžetska odvajanja za alternativnu kulturnu scenu su nedovoljna
2. Alternativna kulturna scena je pored finansijske nepodrške, pogođena i insitucionalnom cenzurom
3. Mladi radnici i radnice u kulturni nemaju priliku da stvaraju i prezentuju svoj sadržaj u okviru alternativne kulturne scene
4. Stanovništvo, posebno mladi prepoznaju potrebu za drugačijim kulturnim sadržajima

Alternativna/Nezavisna kulturna scena Srbije

Asocijacija Nezavisna kulturna scena Srbije (NKSS) je krovna organizacija vaniustitucionalnih aktera u oblasti kulture i umetnosti. Nezavisna kulturna scena udruženja i umetnika Srbije u kojoj učestvuje više od 2500 umetnika i menadžera u kulturi, svake godine produkuje između 1200 i 1500 programa (izložbi, koncerta, performansa, pozorišnih predstava, tribina). Istraživanja

pokazuju da u 80% ovih organizacija dominiraju članovi koji imaju visoku stručnu spremu i da one spadaju u red organizacija sa najstručnijim kadrom u zemlji. Naši programi predstavljaju primere inovativne i društveno angažovane kulturne produkcije u Srbiji. Naša publika broji desetine hiljada ljudi. Obimna međunarodna saradnja koju mi ostvarujemo u velikoj meri doprinosi integraciji Srbije u međunarodne kulturne tokove, menja imidž naše zemlje i pozicionira našu zemlju kao aktivnog člana i važnu destinaciju, kako na internacionalnoj kulturnoj mapi tako i u regionu. Verujemo da značaj mnogobrojnih aktivnosti nezavisne scene, koje su često prethodile zvaničnim diplomatskim aktivnostima Vlade i resornih ministarstava još nije u celosti prepoznat i da doprinos koji ovakve aktivnosti imaju tek treba da dobije svoju punu podršku državnih organa.³¹³

Istraživanje “Vaninstitucionalni akteri kulturne politike u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji”, sprovedeno od oktobra 2009. do septembra 2010. godine od strane Predraga Cvetičanina iz Centra za empirijske studije kulture jugoistočne Evrope pokazuje da država baš i ne pomaže organizacije koje deluju na polju nezavisne kulturne scene kako bi se navedeno loše stanje u kulturi u Srbiji popravilo. Najveći broj intervjuisanih predstavnika nezavisne kulturne scene opisao je uslove za rad kao izuzetno loše. Osim malih i neizvesnih finansijskih sredstava, kao osnovni problemi navode se nedostatak prostora za rad, slaba opremljenost, nedovoljna zastupljenost u medijima, loša regulativa u oblasti kulture, ekstremna politizacija kulturne sfere i nerazumevanje sredine.³¹⁴ Kroz praćenje rezultata konkursa, medijskih objava i razgovora sa nezavisnim umetnicima/ama, zaključeno je da ni posle šest godina od navedenog istraživanja nema bitnih promena.

Problemi alternativne/nezavisne kulturne scene Srbije

Kao prvi problem ističe se odsustvo finansijske podrške alternativne/nezavisne kulturne scene, a u prilog tome navodim rezultate ovogodišnjih državnih konkursa. Rezultati javnih konkursa su da ukupna sredstva javnih finansija koja se na ovaj način distribuiraju organizacijama civilnog društva iznose oko 1% ukupnog javnog budžeta za kulturu. Trenutna praksa je da o distribuciji programskih sredstava, koja u proseku iznose oko 10% budžeta ustanova, na osnovu upravljačkih nadležnosti odlučuje direktor ustanove, uz odobrenje upravnog odbora. Osim finansiranja preko javnih poziva, civilni sektor se javno finansira i delom iz sredstava koja se distribuiraju preko ustanova kulture, naročito preko programskog budžeta, a u praksi to su situacije kada javne biblioteke kupuju knjige od privatnih izdavača ili kada muzički sastavi nastupaju u okviru redovnog programa ustanova ili kada se sredstva distribiraju preko Filmskog centra Srbije.³¹⁵

Rezultati javnih konkursa za ovogodišnje finansiranje kulturnih sadržaja, izazvali su višestruki revolt, što ukazuje na značajnu krizu u raspodeli sredstava namenjenih razvoju kulture u Srbiji. Asocijacija Nezavisna kulturna scena Srbije (NKSS) je, u Medija centru, izrazila

³¹³www.nezavisankultura.net,

http://www.seecult.org/files/DEKLARACIJA_NEZAVISNE_KULTURNE_SCENE_SRBIIJE_0.pdf, pristupljeno: 11.10.2016.

³¹⁴www.konkursiregiona.net,

<http://konkursiregiona.net/ima-li-mesta-za-nezavisnu-kulturu-u-srbiji/>, pristupljeno: 16.10.2016.

³¹⁵Milosavljević, Bojan. *SIMULACIJA KULTURE* Osvrt na javnu raspravu o Nacrtu Zakona o izmenama i dopunama Zakona o kulturi, str. 15

nezadovoljstvo povodom nerešenih pitanja u kulturi, podstaknuta rezultatima konkursa za projekte koji će biti sufinansirani iz gradskog budžeta u 2016. godini.³¹⁶

Odluka o izboru projekata u oblasti scenskog stvaralaštva i interpretacije – pozorište, po raspisanom javnom konkursu Ministarstva kulture i informisanja za 2016. godinu, sredstva dodeljuje za 34 projekta, od kojih su samo 6 podneti od strane nedržavnih institucija kulture.³¹⁷

Povodom zaključivanja ugovora između Ministarstva pravde sa izabranim institucijama i organizacijama na Konkursu za dodelu sredstava prikupljenih na osnovu odlaganja krivičnog gonjenja, Građanske inicijative očekuju da Ministarstvo pravde u novom sazivu Vlade inicira izmene Pravilnika o dodeli sredstava prikupljenih po osnovu odlaganja krivičnog gonjenja, donetog u februaru ove godine. U okviru ovog konkursa, Komisija Ministarstva pravde dodelila je sredstva u iznosu od 351.509.000 dinara pretežno državnim institucijama i lokalnim samoupravama i to za projekte koji se odnose uglavnom na njihove redovne aktivnosti i za koje bi novac trebalo da se opredeljuje iz postojećih budžetskih linija (nabavka sanitetskih vozila, opremanje domova zdravlja, građevinski radovi itd.)³¹⁸

Ukoliko i uspeju da se izbore za potrebnu finansijsku podršku, nezavisna kulturna scena suočava se sa problemima institucionalizovane cenzure. U prilog tome ističem skorašnje događaje u kulturi, koji jasno ukazuju na postojanje navedeni izazova.

Gostujući u Novom danu reditelj Kokan Mladenović je istakao da je mogući razlog otkazivanja mjuzikla Koštana politička cenzura, jer, kako kaže, spada u nepoželjne ljude u beogradskim pozorištima, jer govori ono što misli. "Ne mislim ništa lepo o aktuelnoj vlasti", kaže Mladenović.³¹⁹

Igranje predstave "Crvena: Samoubistvo nacije" skinuto je sa repertoara u leskovačkom pozorištu, samo nekoliko dana pre prvog izvođenja, a autori predstave tvrde da se takav ili slični načini zabrane ponavljaju i u drugim gradovima Srbije.³²⁰

Na kraju najvažnije je razumeti da li postoji potreba za stvaranjem alternativnog kulturnog sadržaja i da li izvođači i publika žele da budu deo te scene. Odgovor na ova pitanja, daju nam dva indikatora: nezaposlenost mladih, kao i istraživanja o kulturnim navikama mladih u Srbiji. Prema podacima za 2013. godinu na nivou EU nezaposlenost mladih uzrasta 15 - 24 godine je iznosila 23,4%, dok je u avgustu 2014. godine u Republici Srbiji ona iznosila 41,7%, za mlade uzrasta 15 - 24 godine, odnosno 33,27% za mlade uzrasta 15 - 30 godina. Stopa zaposlenosti mladih (15-24) je veoma niska i u 2014. godini iznosila je 14,8%, odnosno, posmatrajući 2013. godinu (14,5%), neznatno je povećana. Stopa aktivnosti mladih je veoma niska i u 2014. godini iznosila je 27,9%,

³¹⁶www.politika.rs, <http://www.politika.rs/sr/clanak/353618/Koliko-dugo-moze-da-se-sedi-u-ve-de-fotelij>, pristupljeno: 11.10.2016.

³¹⁷www.kultura.gov.rs, <http://www.kultura.gov.rs/docs/konkursi/66280937171440218195/Re%C5%A1enje%20-%20scensko%20stvarala%C5%A1tvo%20i%20interpretacije%20-%20pozori%C5%A1te%202016.pdf>, pristupljeno: 11.10.2016.

³¹⁸www.gradjanske.org, <http://www.gradjanske.org/drzava-dodelila-sredstva-sama-sebi/>, pristupljeno: 11.10.2016.

³¹⁹[www.rs.n1info.com](http://rs.n1info.com), <http://rs.n1info.com/a84134/Vesti/Kultura/Kokan-Mladenovic-o-otkazivanju-Kostane.html>, pristupljeno: 11.10.2016.

³²⁰www.rts.rs, http://www.rtv.rs/sr_lat/zivot/kultura/ima-li-cenzure-u-pozoristu_696760.html, pristupljeno: 11.10.2016.

ali u odnosu na 2013. godinu (28,7%), beleži smanjenje za 0,8 procentnih poena.³²¹ Fenomen „viška glumaca“ upućuje nas pak na problem školovanja: konkretno, hiperprodukciju kadrova. Za zajednički kulturni prostor, bar onaj srpskohrvatski, glumci su se pre tridesetak godina školovali na svega pet do šest akademija u celoj Jugoslaviji. Danas ih samo u Srbiji ima toliko, a za mnogo manje tržište. U Srbiji izvesno nema ni približno dovoljno posla za pedesetak glumaca koliko bi moglo godišnje da diplomira na svim našim akademijama, tako da je zanemarivanje zahteva tržišta u školovanju za ovu konkretnu, umetničku „veštinu“ – nije reč o opšteobrazovnom profilu – krajnje društveno neodgovorno.³²² Alternativna kulturna scena, odnosno njeno jačanje, omogućila bi zaposlenje radnicima i radnicama u kulturi, te otvorila novo tržište i dala priliku za dalje usavršavanje. Pretpostavka je da su za nove savremene umetničke tendencije zainteresovani mladi, to nije nužna istina, ali u praksi su najčešće mlađe generacije u procesima stvaranja i praćenja novih kulturnih tendencija, istakao je Vojislav Arsić, direktor Centra E8 i reditelj. Istraživanja sprovedena u poslednje tri godine koja su obuhvatila, između ostalog, i kulturu i ispitivanje kulturnih navika mladih, pokazala su da mladi ne učestvuju dovoljno u kreiranju kulturnih sadržaja, kao i da ne postoji njihova ujednačena ponuda. Na osnovu istraživanja koje je sprovedla Ninamedia 2014. godine, čak 81% mladih u Srbiji smatra da mladi ne učestvuju dovoljno u kulturnim aktivnostima, dok preko 70% mladih smatra da nema dovoljno dostupnih kulturnih sadržaja za mlade. Isto istraživanje pokazuje da, posmatrano i sa regionalnog aspekta, postoje značajne razlike između Beograda i centralne Srbije u pogledu ponude kulturnog sadržaja.³²³ Takođe, 69% mladih retko ili nikada ne posećuje pozorišne predstave. Sa druge strane, isti autori navode da su JLS u Srbiji osnivači 440 ustanova kulture u 144 grada/opštine, dok je samo Grad Beograd osnivač 36 ustanova kulture, što u poređenju sa prethodno navedenim podacima o posetama mladih ukazuje na to da se zapravo postavlja pitanje njihove funkcionalnosti.

Zaključci

Navedeni problemi ostavljaju dugoročne posledice na razvoj kulturnog delovanja, kao i na mogući i neophodni uticaj koji on, kada je uspešan, ostavlja na stanovništvo. Ignorisanje i nedostupnost javnih fondova NVO-ma, neformalnim udruženjima umetnika, nezavisnim umetnicima, dovodi do homogene i monopolističke kulturne ponude, koja je dvostruko štetna. Kako za same umetnike, koji ostaju bez posla i mogućnosti da prezentuju i stvaraju, tako i za građane kojima se siromašnom ponudom oduzima pravo na kritiku, razumevanje i razvijanje bogatog kulturnog iskustva, pravo na suštinsko uživanje u kulturi. U prvom redu pogođena su stvaralačka dela, koja najčešće podrazumevaju rad u timu (više od 5 ljudi u ovom slučaju) zahtevaju značajnija finansijska sredstva – pozorište i film. Nezaposlenost umetnika, glumaca/glumica, reditelja/ki, dramaturga/rškinja i drugih u ovoj oblasti jasan je indikator ovog problema. Analiza usmeravanja novca iz državnih fondova u tradicionalne svrhe, zvanične kulturne ustanove i njihova zatvorenost, te žargonom objašnjena klasična pozorišta, sputavaju razvoj nove scene i kulturne ponude. Praksa u Nemačkoj i drugim državama, potvrđuje uspešnost tendencije razvoja nezavisne

³²¹Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za 2016. godinu, str. 7

³²²[www.nin.co.rs.](http://www.nin.co.rs/), <http://www.nin.co.rs/pages/article.php?id=93572>, Pristupljeno: 11.10.2016.

³²³Nacionalna strategija mladeza period od 2015. do 2025. godine, str. 53

scene uz podršku i alternativni pristup državnim fondovima. Dugoročna partnerstva kulturnih lokalnih ustanova i zainteresovanih nedržavnih strana, omogućava kontinuirani razvoj scene, približavanje lokalnom stanovništvu i na kraju finansijsku olakšicu ustanovama kulture, jer nabrojane organizacije/pojedinci razvijaju inovativne pristupe finansiranju i partnerstva sa stranim donatorima. Posledica neresavanja problema jesu sve veći broj nezaposlenih umetnika, kulturno nepismena nacija i sve manje stvaralaca u okviru nezavisne scene. Problemom su pogođeni pre svega građani Srbije, te radnici i radnice u kulturi. Jasno je da navedeni problemi moraju biti rešeni na nivou države, ali isto tako neophodno da jedan od predloga za njihovo rešenje, bude testiran na lokalnu, te da nakon evaluacije njegove uspešnosti, bude primenjen i na drugim opštinama, sa posebnim akcentom na manje razvijene opštine, u kojima je kulturna ponuda označena kao najsiromašnija.

Predlog

Rad predlaže promenu prakse Opštine Savski venac na osnovu nadležnosti, Zakona o lokalnoj samoupravi u članu 20, koji propisuje Opština, preko svojih organa, u skladu s Ustavom i zakonom (4) utvrđuje stope izvornih prihoda opštine, kao i način i merila za određivanje visine lokalnih taksi i naknada; (16) osniva ustanove i organizacije u oblasti osnovnog obrazovanja, kulture, primarne zdravstvene zaštite, fizičke kulture, sporta, dečje zaštite i turizma, prati i obezbeđuje njihovo funkcionisanje; (18) organizuje vršenje poslova u vezi sa zaštitom kulturnih dobara od značaja za opštinu, podstiče razvoj kulturnog i umetničkog stvaralaštva, obezbeđuje sredstva za finansiranje i sufinansiranje programa i projekata u oblasti kulture od značaja za opštinu i stvara uslove za rad muzeja i biblioteka i drugih ustanova kulture čiji je osnivač.³²⁴ Promena prakse podrazumeva uvođenje dodatne takse za lokalno stanovništvo, takse za kulturu, kojom bi se finansirale nezavisne umetničke produkcije, stvaralaštvo, a čiji bi direktni korisnici bili stanovnici date opštine. Ova promena podrazumevala bi jačanje lokalnih NVO i neformalnih udruženja umetnika, nezavisnih umetnika, što bi ih dugoročno osnažilo i omogućilo stvaranje strateških partnerstava ustanova kultura date opštine i pomenuti organizacija/pojedinaca. Pored Zakona o lokalnoj samoupravi i Zakon o kulturi propisuje sledeće: Jedinica lokalne samouprave, u cilju staranja o zadovoljavanju potreba građana u kulturi na svojoj teritoriji, donosi plan razvoja kulture u skladu sa zakonom i Strategijom, a za koji se sredstva za finansiranje obezbeđuju u budžetu jedinice lokalne samouprave.³²⁵ Na primeru jedne opštine treba u periodu od četiri godine treba pratiti razvoj alternativne kulturne ponude i zainteresovanost građana za istu. Povećanje takse za stanovništvo date opštine, bilo bi svakako nepopularni potez, te je neophodno datu odluku obrazložiti transparentnim kretanjem novca, kao i jasnom naznakom umetničkog sadržaja koji iz istog novca proističe. Visina takse srazmerna je visini TV preplate koja iznosi 150 dinara. Raspisivanje konkursa za dodelu sredstava od taksi na lokalnu, vrši se posle godinu dana od uvođenja takse. Osnovni kriterijum je da data grupa i predloženi projekat nisu finansirani od strane države i da je sadržaj datog umetničkog dela relevantan za stanovništvo opštine. Komisiju čine

³²⁴www.civilnodrustvo.gov.rs, http://civilnodrustvo.gov.rs/upload/documents/zakoni/zakon_o_lokalnoj_samoupravi.pdf, Pristupljeno: 12.10.2016.

³²⁵www.paragraf.rs, http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_kulturi.html, Pristupljeno: 12.10.2016.

nezavisni priznati umetnici, koji deluju i u okviru alternativne scene. Sredstva se dodeljuju na svakih dve godine, a jedan od najvažnijih kriterijuma je plan o održivosti umetničke/kulturne aktivnosti/dela. Nakon četiri godine vrši se evaulacija i usvaja Akcioni plan za naredne četiri godine, sa jasnim indikatorima izvučenim iz prvog kvartla. Dugoročno problem mora rešiti Vlada Republike Srbije, Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije, kao i druga nadležna ministarstva: Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, te Ministarstvo finansija. U lokalizovanom slučaju, koji bi se koristio kao primer dobra prakse Opština Savski venac i nadležni organi Opštinsko veće i Skupština Opština, zajedno sa zainteresovanim budućim parterima u kulturi, NVO-ma, neformalnim grupama umetnika i nezavisnim umetnicima koji deluju na teritoriji Opštine Savski venac pilotiraju taksu za kulturu. Interakcija između nezavisnih aktera i državne institucije koju bi prouzrokovala taksa, neminovno bi dovela do inteziviranja saradnje i stvaranja parterstava i podrške, koji ne bi bila nužno vezana samo za finansijsku podršku. Najvažnije parterstvo razvilo bi se između stanovništva i kulturnih radnika, jer bi na kraju samo stanovništvo ocenjivalo potrebnost date kulturne ponude, a indikatori učešća i održivosti kulturnih aktivnosti, uticali bi na odluke u narednom kunkursu takse za kulturu.

Literatura

www.nezavisankultura.net,

http://www.seecult.org/files/DEKLARACIJA_NEZAVISNE_KULTURNE_SCENE_SRBIIJE_0.pdf, pristupljeno: 11.10.2016.

www.konkursiregiona.net,

<http://konkursiregiona.net/ima-li-mesta-za-nezavisnu-kulturu-u-srbiji/>, pristupljeno: 16.10.2016.

Milosavljević, Bojan SIMULACIJA KULTURE Osvrt na javnu raspravu o nacrtu Zakona o izmenama i dopunama Zakona o kulturi, str. 15

www.politika.rs, <http://www.politika.rs/sr/clanak/353618/Koliko-dugo-moze-da-se-sedi-u-ve-de-fotelji>, pristupljeno: 11.10.2016.

www.kultura.gov.rs,

<http://www.kultura.gov.rs/docs/konkursi/66280937171440218195/Re%C5%A1enje%20-%20scensko%20stvarala%C5%A1tvo%20i%20interpretacije%20-%20pozori%C5%A1te%202016.pdf>, pristupljeno: 11.10.2016.

www.gradjanske.org, <http://www.gradjanske.org/drzava-dodelila-sredstva-sama-sebi/>, pristupljeno: 11.10.2016.

[www.rs.n1info.com](http://rs.n1info.com), <http://rs.n1info.com/a84134/Vesti/Kultura/Kokan-Mladenovic-o-otkazivanju-Kostane.html>, pristupljeno: 11.10.2016.

www.rts.rs, http://www.rtv.rs/sr_lat/zivot/kultura/ima-li-cenzure-u-pozoristu_696760.html, pristupljeno: 11.10.2016.

Nacionalni i akcioni plan zapošljavanja za 2016. godinu, str. 7

www.nin.co.rs, <http://www.nin.co.rs/pages/article.php?id=93572>, Pristupljeno: 11.10.2016.

Nacionalnastrategijazamladeza period od 2015. do 2025. godine, str. 53

www.civilnodrustvo.gov.rs,

http://civilnodrustvo.gov.rs/upload/documents/zakoni/zakon_o_lokalnoj_samoupravi.pdf,

Pristupljeno: 12.10.2016.

www.paragraf.rs, http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_kulturi.html, Pristupljeno: 12.10.2016.

Dodaci:

Intervju sa Vojislavom Arsićem rediteljem Centra E8, 03.10.2016. godine

Intervju sa Milenom Bogavac, dramaturškinjom, Drama Mental studio, 09.10.2016. godine

XXIV Generacija

Student: Andrijana Gavrilović

Mentor: Dragan Živojinović

Teorija demokratskog mira kaže da, pojednostavljeno, demokratske zemlje međusobno ne ratuju. Da li je to tačno? Ako nije – zašto nije. Ako jeste, da li to znači da je demokratizacija svih zemalja sveta uslov za stvaranje demokratskog mira?

1. Monadična i dijadična teorija demokratskog mira

Teorija demokratskog mira je nastala na idejama prosvetiteljstva, a jedan od najznačajnijih preteča jeste nemački filozof Imanuel Kant. U svom delu *Večni mir* on zastupa tezu da je demokratija ključan činilac mira i da su stoga demokratske države manje ratoborne nego one sa nedemokratskim oblicima vlasti.³²⁶ Kao prvi definitivni član večnoga mira Kant navodi: „Građansko uređenje u svakoj državi treba da bude republikansko”. On smatra da je to jedino uređenje koje ima nadu da dovede do večnog mira. Svaki oblik vladanja koji nije reprezentativan Kant naziva *rugobom* i ističe da je reprezentativni sistem jedini koji omogućava republikanski način upravljanja.³²⁷

Kantova monadična teorija mira, čija je osnovna hipoteza da su demokratije manje ratoborne nego države sa nedemokratskim oblicima vlasti, danas je uglavnom napuštena. Din Babst ju je modifikovao 1964. godine pokušavajući da odgovori na pitanje „da li je bilo ratova između nezavisnih i slobodno izabranih vlada”. Majkl Dojl u svom delu *Kant, liberalna nasleđa i spoljni odnosi* utvrđuje da gotovo ne postoje slučajevi u kojima su demokratije ratovale međusobno, time postavivši temelje dijadične teorije demokratskog mira. Džek Levi zaključuje da je odustvo rata među demokratija nešto najbliže empirijskom zakonu u polju međunarodnih odnosa.³²⁸

Ova hipoteza jeste zajednička svim zastupnicima teorije demokratskog mira, ali se oni razlikuju po svojim objašnjenjima zašto je to tako. Jedna grupa teoretičara smatra da je značaj demokratskih ustanova presudan jer postojanje sistema kočnica i ravnoteža (*checks and balances*) otežava donošenje odluke o ulasku u rat, veći je rizik od gubitka podrške ukoliko dođe do nepopularnog ili gubitničkog rata, teže je ubediti javno mnjenje u neophodnost rata i jer postoji transparentnost u namerama što ublažuje bezbedonosnu dilemu. Druga grupa teoretičara naglašava

³²⁶ Filip Ejdus. *Međunarodna bezbednost : teorije, sektori i nivoi* (Beograd: Službeni glasnik, 2012), 82.

³²⁷ Imanuel Kant. *Um i sloboda: spisi iz filozofije istorije, prava i države* (Beograd: Velika edicija ideja), 143-144.

³²⁸ Filip Ejdus. *Međunarodna bezbednost : teorije, sektori i nivoi* (Beograd: Službeni glasnik, 2012), 82-83.

značaj normi i vrednosti demokratije. Brus Raset ističe da demokratije svoje unutrašnje norme mirnog rešavanja sporova projektuju u međunarodnu arenu.³²⁹ Prisustvo demokratske kulture pregovaranja i mirenja znači da su demokratski lideri u svojim interakcijama sa drugim demokratijama miroljubivi. Oni dele iste vrednosti i samim tim su spremniji na pregovore nego na borbu. Nesuglasice među građanima u demokratiji rešavaju se kompromisom i pregovorima, a ne sukobima i prinudama. Suočene sa međunarodnim sporovima, demokratije će nastojati da upotrebe isti način rešavanja, tvrde teoretičari demokratskog mira.³³⁰

2. Definicije demokratije

Etimološko značenje reči *demokratija* dobijamo kada reč rastavimo na pojmove *demos* (narod) i *kratein* (vladati) - *vladavina naroda*. Još jedan osnov ovakvog definisanja demokratije, jesu reči Abrahama Linkolna u Getzburgu 1863, kada je rekao da je demokratija „vladavina naroda, od naroda i za narod“. Karl Fridrih smatra da je demokratija jedna od najkontroverznijih reči koja se koristi u savremenim političkim diskusijama. Za Arenda Lajpharta, demokratija je pojam koji gotovo da se opire definiciji. Jedna od osnovnih distinkcija između demokratskih i nedemokratskih političkih režima jeste postojanje izborne konkurencije i kompeticije i rasprostranjeno učešće građana u glasanju, koje funkcioniše po principu jedan čovek – jedan glas. Međutim, analiza demokratije kao otvorenih, slobodnih i poštenih (pravičnih) izbora je minimalna definicija. Rodonačelnik ovakvog shvatanja je Jozef Šumpeter. Smatrajući da Šumpeterova definicija obuhvata demokratiju u fazi njenog stvaranja a ne njenog delovanja, Sartori upotrebljava i Fridrihov princip „predviđenih (anticipirajućih) reakcija“ koji govori o tome kako su oni koji su izabrani svakodnevno uslovljeni reakcijama njihovih birača na odluke koje u njihovo ime donose. Demokratija, dakle, prema Sartoriju, podrazumeva i odgovornost. Prema Robertu Dalu, politička jednakost je ključ demokratije. To znači da građani moraju imati mogućnost da formulišu svoje preference, da izraze svoje preference ostalim građanima i vladi putem individualne i kolektivne akcije, i da njihove preference imaju jednaku važnost i težinu. Za Arenda Lajpharta, demokratija nije sistem vladavine koji u celosti obuhvata sve demokratske ideale, već onja sistem koji im se u razumnoj meri približava. Vučina Vasović, u interpretaciji Lajpharta, ističe kako stabilan poredak čine četiri osobine: održavanje sistema, civilni poredak, legitimnost i efektivnost.³³¹

Među teoretičarima demokratije očitno ne postoji potpuna saglasnost oko definisanja, a naročito oko merenja demokratije.³³² Usled neusaglašene minimalne definicije demokratije dolazi do svrstavanja u demokratije autoritarnih režima koji održavaju izbore, a nisu slobodni. Zato neki autori definišu dodatne aspekte proceduralne demokratije, kao što su vladavina prava, kontrola nad vojskom i sredstvima represije, puno pravo glasa, horizontalna odgovornost nosilaca vlasti.

³²⁹ Ibid. 82-84.

³³⁰ Griffiths Martin, O'Callaghan, Terry and Roach, Steven C. *International Relations: The Key Concepts* (Second Edition, Routledge), str. 67.

³³¹ Slaviša Orlović. *Klasična i savremena shvatanja demokratije u Godišnjak 2008*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, 2008.

³³² Slaviša Orlović. *Klasična i savremena shvatanja demokratije u Godišnjak 2008*. (Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, 2008).

Međutim, brojni autori izbegavaju da proceduralnu demokratiju opterete dodatnim uslovima jer na taj način rastu i očekivanja kakva bi demokratija trebalo da bude.³³³ Rezultat je velika deklarativna opredeljenost za demokratiju. *The Economist Intelligence Unit* u svom izveštaju o stanju demokratije u svetu za 2014. godinu tvrdi da malo manje od polovine svetske populacije živi u demokratijama koje je najbolje nazvati *flawed democracies*, koncentrisanih u Južnoj Americi i Istočnoj Evropi. Međutim, ovaj izvestaj svrstava npr. Rusku Federaciju u autoritarne države, nazivajući je “a ‘managed’ (or ‘stage-managed’) democracy”, dok se Ruska Federacija sama svrstava u demokratije, što znači da je broj ljudi koji živi u ma kakvim demokratijama još i veći nego što ovaj izveštaj procenjuje. Važnost ovog konkretnog primera bi bila očigledna prilikom određivanja toga da li je rat na istoku Ukrajine rat između dve demokratije. Jedini način da se eliminišu primeri koji teoriju demokratskog mira pobijaju bio bi da se definicija demokratije odredi precizno i broj demokratija oličava stvarnost.

3. Promena u načinu ratovanja (*proxy wars*)

U XX stoleću se promenio ne samo međunarodni sistem i broj demokratija u njemu, već i sama priroda ratovanja. Danas je teško tvrditi da je rat onaj sukob između dve nezavisne zemlje koji je odneo 1000 života. Nakon Drugog svetskog rata, otvoreni ratovi između velikih sila su gotovo potpuno nestali, dok se povećao broj *proxy* ratova prurušenih u civilne i druge važne konflikte.³³⁴

Proxy wars se mogu definisati kao ratovi u kojima treća strana interveniše indirektno kako bi uticala na starteški ishod u korist frakcije koju podržava. Proxy ratovi su rezultat odnosa između dobrotvorca (*benefactor*), koji može biti država ili nedržavni entitet koji je izvan samog konflikta, i odabranih zastupnika (*proxies*), koji su primaoci oružja, obuke i finasija dobrotvorca.³³⁵ Otpočinjanje *proxy* ratova je neraskidivo povezano sa širim geostrateškim interesima država. Moderni *proxy* ratovi postali su misije sa predodređenim efektima pomoću kojih se ostvaruje specifičan cilj (kao što je pad autoritarnog režima), bez vidljivih posledica (kao što je zaoštavanje sukoba sa rivalskom supersilom) i po prihvatljivoj ceni (što je bitan faktor obzirom na stanje svetske ekonomije). Sve ovo se postiže bez potrebe da država pozicionira svoje trupe.³³⁶

³³³ Zoran Krstić. *Latinska Amerika - Izazovi i prepreke demokratizacije*. (Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, 2014), 110-111.

³³⁴ Pugh Jeff. 2005. *Democratic Peace Theory : A Review and Evaluation*. In CEMPROC Working Paper Series In peace, conflict, and development. Center for Mediation, Peace, and Resolution of Conflict, International, 16.

³³⁵ Mumford, Andrew. *Proxy Warfare and the Future of Conflict*. The RUSI Journal, 2013, 40.

³³⁶ Mumford, Andrew. 2013. *Proxy Warfare and the Future of Conflict*. The RUSI Journal, 45.

4. Uzročno-posledična veza između demokratije i mira i alternativna objašnjenja za mir među demokratijama

Činjenica da demokratske zemlje ne ratuju međusobno je korelacija, ali neke korelacije podrazumevaju odnos lažne uzročnosti. Izbijanje požara i prisustvo vatrogasnih kola su u visokom stepenu korelacije, ali to ne znači da su vatrogasna kola izazvala požar. Jedno moguće objašnjenje korelacije je da su demokratske države većinom bogate te da ne ratuju jedna sa drugom zbog trgovine. Međutim, ovakvo se objašnjenje ne podudara najbolje sa činjenicom da su bogate zemlje veoma često ratovale jedna protiv druge, o čemu svedoče Prvi i Drugi svetski rat.³³⁷ Nakon Prvog svetskog rata demokratije osporavaju rat kao dozvoljeno sredstvo, ali to ne znači da se rata potpuno odriču. Samo izbijanje Drugog svetskog rata navelo je demokratije da ne usvajaju pacifistički pristup jer je taj pristup propustio da spreči izbijanje sukoba.³³⁸

Liberalne demokratske norme određuju spektar situacija u kojima je demokratijama dozvoljeno da upotrebe silu. To su samoodbrana i intervencija u cilju sprečavanja rušenja ljudskih prava ili demokratizacija država. Međutim, istorija evropskog imperijalizma pokazuje nam da su evropske sile ratove vodile iz drugih razloga - Correlates of War (COW) baza podataka pokazuje da su bile učesnice u 66 od 108 ratova između 1815. i 1975. Ove ratove vodile su da bi ostvarile ekonomsku dobit, proširile svoju sferu uticaja, stvorile tampon zonu između sebe i druge imperijalne sile. Kao primer za poslednju instancu može poslužiti pokušaj Britanije da osvoji Avganistan 1838. Dakle, liberalne demokratije nisu projektovale svoje demokratske norme. Takođe, one ne tretiraju uvek jedne druge sa poverenjem i poštovanjem kada dodje do sukoba interesa. Kao primer mogu poslužiti intervencije Sjedinjenih Američkih država u Iranu 1953, Gvatemali 1954, Britanskoj Gvajani 1961, Brazilu 1961. i 1964, Čileu 1973, Nikaragvi 1984. U svakom od ovih slučajeva, vlasti u Vašingtonu nisu bile usredsređene na pokazivanje poverenja i poštovanja ovim zemljama već na obuzdavanje širenja komunizma i na svoje ekonomske interese. Tako je npr. United Fruit Company vršila pritisak na vlast da interveniše u Gvatemali. Uvidevši ovakve mane normativne logike, teoretičari demokratskog mira uvode novi uzročno-posledični faktor – percepciju. U revidiranoj verziji ove logike, demokratije će ostvariti međusobno poverenje i saradnju ukoliko jedna drugu smatraju demokratskom. Međutim, lična uverenja donosioca odluka, njihova partijska pripadnost i strateški interesi, često isključuju tačne procene režimskog tipa. Režimski tipovi su podložni i promenama. Oren tvrdi da svaki subjekt suptilno redefiniše sebe tako da se njegove osobine u skladu sa osobinama njegovih prijatelja a suprotnosti sa osobinama njegovih neprijatelja.³³⁹

Kada je reč o institucionalnoj logici, dotična bi trebalo da otežava donošenje odluke o ulasku u rat i rezultira gubitkom podrške ukoliko dođe do nepopularnog ili gubitničkog rata. Međutim, istorijski posmatrano, autokratske vođe su imale veće procentualne šanse da izgube podršku i budu prognani, hapšeni i ubijeni zbog ulaska u rat koji je imao velike gubitke nego

³³⁷ Naj Džozef S. Kako razumevati *međunarodne odnose : uvod u teoriju i istoriju*. Stubovi kulture, Beograd, 2006, 87.

³³⁹ Sebastian Rosato. "The Flawed Logic of Democratic Peace Theory". The American Political Science Review 97 (4). American Political Science Association, 2003, 588-593.

demokratske vođe. Ova logika je takođe neadekvatna u pogledu tvrdnje da je u demokratiji teže ubediti javno mnjenje u neophodnost rata.³⁴⁰ Džek Levi je istraživao intervenciju koju su SAD izvršile u Iraku 2003. godine i u svojoj analizi došao do zaključka da su američki zvaničnici javnosti taj rat predstavili kao preventivni rat – SAD ulaze u rat sa Irakom da bi smanjile mogućnost da Irak razvije nuklearno naoružanje. Ovo je bitno jer obavještena javnost ne bi trebalo da podržava rat koji se vodi proizvoljno a ne iz nužde, te samim tim ne spada u pravedne ratove.³⁴¹ Ostaje klimava i tvrdnja da postoji transparentnost u namerama što ublažuje bezbedonosnu dilemu. Demokratije nisu ništa nesposobnije da izvedu iznenadni napad od drugih vrsta država. Zapravo, nijedna vrsta država ne može da potpuno zataška svoje napade; razlog zašto su oni iznenadni je što žrtva napada nije umela dobro da proceni informacije koje je imala na raspolaganju. Demokratiju odlikuje otvorena, javna diskusija o različitim mišljenjima, ali kada se pojavi pretnja po nacionalni interes, transparentnost i konsenzus postaju manje bitni od tajnosti i brzine.³⁴²

Postoje i alternativna objašnjenja korelacije demokratija-mir. Lemke i Rid smatraju da je presudna koalicija hegemon. Naime, prethodna dva veka hegemon je bila demokratija (prvo Britanija, zatim SAD), a kako su demokratske zemlje koje su saveznice hegemonu zadovoljne svetskim poretkom, mir pre oslikava to zadovoljstvo svetskim poretkom nego zajednička demokratija.³⁴³ Brus Rasel navodi transnacionalne i internacionalne institucije, daljinu, savezništva, bogatstvo i političku stabilnost kao faktore na kojima bi se mogle zasnovati alternativne teorije.³⁴⁴ Miriam Fendius Elman smatra da nije bitno da li je država demokratska ili ne već da li je vladajuća koalicija spremna da na miran način rešava konflikte. Ona ističe da su Južna Amerika i većina Afrike učestvovala u jako malom broju internacionalnih ratova iako nisu demokratske.³⁴⁵

5. Zaključak

Teorija demokratskog mira kaže da, pojednostavljeno, demokratske zemlje međusobno ne ratuju. Usled neusaglašene minimalne definicije demokratije dolazi do svrstavanja u demokratije autoritarnih režima koji održavaju izbore a nisu slobodni. Jedini način da se eliminišu primeri koji teoriju demokratskog mira pobijaju bio bi da se definicija demokratije odredi. Nakon Drugog svetskog rata, otvoreni ratovi između velikih sila su gotovo potpuno nestali, dok se povećao broj *proxy* koji su postali misije sa predodređenim efektima pomoću kojih se ostvaruje specifičan cilj (kao što je pad autoritarnog režima), bez vidljivih posledica (kao što je zaoštavanje sukoba sa rivalskom supersilom) i po prihvatljivoj ceni (što je bitan faktor obzirom na stanje svetske

³⁴⁰ Ibid. 593-594.

³⁴¹ Cashman Greg. *What Causes War? An Introduction to Theories of International Conflict - Second Edition*. ROWMAN & LITTLEFIELD, 2014, 177.

³⁴² Sebastian Rosato. "The Flawed Logic of Democratic Peace Theory". *The American Political Science Review* 97 (4). American Political Science Association, 2003, 597-598.

³⁴³ Cashman Greg. *What Causes War? An Introduction to Theories of International Conflict - Second Edition*. ROWMAN & LITTLEFIELD, 2014, 418.

³⁴⁴ Russett, Bruce, William Antholis, Carol R. Ember, Melvin Ember, and Zeev Maoz. 1993. *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-cold War World*. Princeton University Press, 84-90.

ekonomije). Normativna logika teorije demokratskog mira nije čvrsta – liberalne demokratije ne projektuju svoje demokratske norme i ne tretiraju jedne druge sa poverenjem i poštovanjem prilikom sukoba interesa. Institucionalna logika ne otežava donošenje odluke o ulasku u rat i ne rezultira gubitkom podrške ukoliko dođe do nepopularnog ili gubitničkog rata, u demokratiji nije teže ubediti javno mnjenje u neophodnost rata, u demokratijama transparentnost i konsenzus postaju manje bitni od tajnosti i brzine kada se pojavi pretnja po nacionalni interes. Postoje i alternativna objašnjenja korelacije demokratija-mir.

Demokratije su ratovala i nastaviće da ratuju. Ratne objave mogu se naći u demokratski izabranim parlamentima bivše Jugoslavije ranih devedesetih, ili u Indiji i, tada demokratskom, Pakistanu kada su se ove dve zemlje oružano sukobile 1999. Takođe na ovakav zaključak navode ratovi demokratskog Izraela protiv demokratskog Libana 2006. i protiv demokratske Gaze 2009. godine.

Literatura

1. Cashman, Greg. *What Causes War? An Introduction to Theories of International Conflict* (Second Edition. ROWMAN & LITTLEFIELD, 2014.)
2. Ejđus, Filip: *Međunarodna bezbednost : teorije, sektori i nivoi*. (Beograd: Službeni glasnik, 2012)
3. Griffiths, Martin, O'Callaghan, Terry and Roach, Steven C: *International Relations: The Key Concepts* (Second Edition, Routledge, 2008)
4. Kant, Imanuel: *Um i sloboda: spisi iz filozofije istorije, prava i države*. (Beograd: Velika edicija ideja, 1974).
5. Krstić, Zoran: *Latinska Amerika - Izazovi i prepreke demokratizacije* (Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka, 2014)
6. Lundestad, Geir: *International Relations Since the End of the Cold War : New and Old Dimensions*. (Oxford University Press)
7. Mumford, Andrew: Proxy Warfare and the Future of Conflict. (*The RUSI Journal*, 158:2, 40-46. 2013)
8. Naj, Džozef S. 2006. *Kako razumevati međunarodne odnose : uvod u teoriju i istoriju*. Stubovi kulture, Beograd.
9. Orlović, Slaviša. 2008. Klasična i savremena shvatanja demokratije u *Godišnjak 2008*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
10. Pugh, Jeff. 2005. Democratic Peace Theory : A Review and Evaluation. In CEMPROC Working Paper Series In peace, conflict, and development. Center for Mediation, Peace, and Resolution of Conflict, International.
11. Rosato, Sebastian. 2003. "The Flawed Logic of Democratic Peace Theory". *The American Political Science Review* 97 (4). American Political Science Association: 585–602.
12. Russett, Bruce, William Antholis, Carol R. Ember, Melvin Ember, and Zeev Maoz. 1993. *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-cold War World*. Princeton University Press.

Rezime

Teorija demokratskog mira formirana je na idejama prosvetiteljstva, a jedan od najznačajnijih preteča je nemački filozof Immanuel Kant. U svom radu "Večni mir", Kant tvrdi da je demokratija ključan činilac mira i da su stoga demokratske države manje ratoborne nego one sa nedemokratskim oblicima vlasti. Kantova monadična teorija mira danas je uglavnom napuštena. Din Babst je je prvi modifikovao a potom je Majk Dojl u svom delu *Kant, liberalna nasleđa i spoljni odnosi* utvrdio da gotovo ne postoje slučajevi u kojima su demokratije ratovale međusobno, uspostavljajući dijadičnu teoriju demokratskog mira.

Ovaj esej zastupa tezu da demokratije ratuju međusobno. Nepreciznost definicije demokratije dovela do toga da se veliki broj država deklariraju kao demokratije, što povećava broj aktera na koje se teorija demokratskog mira neosnovano odnosi. Nov način ratovanja koji je nastao je u XX veku - proxy wars, obara teoriju demokratskog mira. Štaviše, teoretičari demokratskog mira ostali su neuverljivi kada je reč o pokazivanju uzročno-posledične veze između demokratskog državnog uređenja i mira, zbog čega su data i alternativna objašnjenja mirnih odnosa između demokratskih država.

Summary

The theory of democratic peace was formed on the ideas of enlightenment, and one of the most significant precursors is the German philosopher Immanuel Kant. In his work "Perpetual Peace", Kant argues that democracy is a key factor in peace and that democratic states are thus less belligerent than those with non-democratic forms of government. Kant's monastic theory of peace, whose basic hypothesis is that democracies are less belligerent than states with undemocratic forms of power, today is largely abandoned. It was first modified by Dean Babst and then turned into a dyadic theory of democratic peace by Michael Doyle in the essay "Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs", where Doyle establishes that there were almost no cases of democracies fighting each other.

This essay will disprove that democracies do not fight against each other. The unexactness of the definition of democracy has led to the large number of countries being declarative democracies, which increases the number of actors to which the theory of democratic peace falsely applies. A changed mode of war, proxy wars, emerged in the 20th century, which further disproves the theory of the democratic peace. Furthermore, theoreticians of democratic peace remain unconvincing when it comes to showing the cause-and-effect relationship between democratic state order and peace, which is why alternative explanations of peaceful relations between democratic states are also given.

Keywords: theory of democratic peace, definition of democracy, proxy wars, alternative explanations of peaceful relations between democracies

Ključne reči: teorija demokratskog mira, definicija demokratije, proksi ratovi, alternativna objašnjenja mira između demokratija

Biografija

Andrijana Gavrilović rođena je 1993. godine u Šapcu, gde je završila osnovnu školu i Šabačku gimnaziju, filološki smer. Apsolvent je Fakulteta političkih nauka, Univerziteta u Beogradu, smer međunarodna politika. Bila je angažovana u Studentskoj uniji FPN. Stažirala je u Beogradskom centru za bezbednosnu politiku kao i u kancelariji Poverenika za za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti. Koordinator je volontera u Centru za edukaciju i društvenu emancipaciju mladih. Stažira u beogradskoj kancelariji DiploFondation. Interesuju je sajber bezbednost, sajber kriminal i sajber konflikti. Tečno govori engleski jezik, a služi se španskim i francuskim.

Biography

Andrijana Gavrilović was born in 1993 in Sabac, where she finished elementary school and Sabac Grammar School, where she studied filology. She is a senior at Faculty of Political Science, University of Belgrade, studying international politics. She was a member of Student Union of Faculty of Political Sciences. She interned at the Belgrade Center for Security Policy as well as in the Office of the Commissioner for Information of Public Importance and Personal Data Protection. She is a volunteer coordinator at the Center for Education and Social Emancipation of Youth. She interns at DiploFondation, Belgrade office. She is interested in cyber security, cyber crime and cyber conflicts. She speaks English fluently, and has a working knowlegde of Spanish and French.

DRUŠTVENE MREŽE – REALNA ILI IDEALNA SLIKA SEBE

1. Uvod

Studije koje bi u oblasti psihologije dale jasniju sliku i potpuniju informaciju o navikama vezanim za deljenje sadržaja i privatnog života na društvenim mrežama je vrlo malo, zato će kao oslonac za istraživanje ovog problema biti u dosadašnjim istraživanjima koja su sprovedena u okviru Asocijacije za psihološke nauke (*APS – Association for psychological science*) i na temelju kojih je istraživano da li fejsbuk profili reflektuju stvarnu ličnost ili samoidealizovanu.

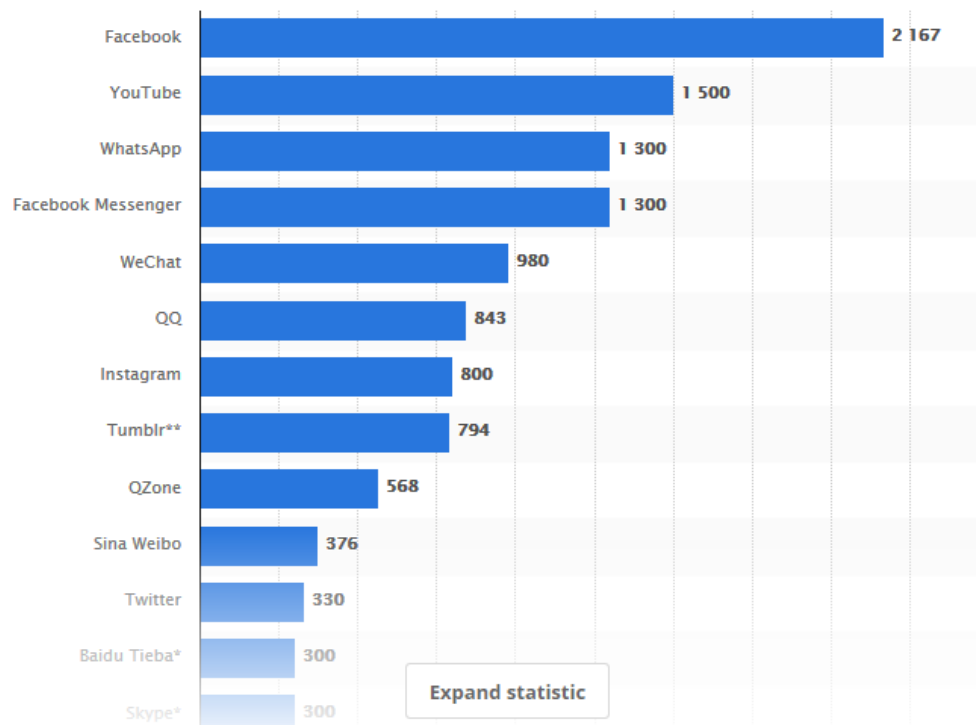
Fejsbuk kao najdominantnija društvena mreža zahteva od pojedinaca da se registruju koristeći ime i prezime. Od informacija koje su dostupne svim korisnicima interneta, na Fejsbuku se najčešće pretraga vrši preko sledećih varijabli: rodni grad, datum rođenja, lična fotografija, mesto studiranja, e-pošta. Ostale informacije su dostupne krugu prijatelja koje Fejsbuk korisnik ima na svom nalogu, a to mogu biti kućna adresa, foto albumi, dnevne objave itd.

Da bi individua bila zadovoljna sobom, pre svega mora znati šta se procenjuje, odnosno kakva je ona osoba i sa kojim osobinama, a upravo ovde pojam „o sebi“ ima ključnu ulogu i podrazumeva način na koji doživljavamo i vidimo sebe. Definisane „sebe“ određuje koji su nam događaji važni, koje ciljeve nastojimo da dostignemo, da li smo zadovoljni svojim dosadašnjim uspehom, koji su događaji za nas stresni i kako ćemo na njih reagovati, itd. Sve navedeno, kao i niz drugih karakteristika stvara sliku, odnosno pojam „o sebi“ koji je kompleksan i zavisi od znanja, očekivanja i vrednovanja sebe.

2. Fejsbuk – najdominantnija onlajn društvena mreža

Da bi se Fejsbuk mogao odrediti kao najdominantnija onlajn društvena mreža, neophodno je pre svega izneti određenu statistiku koja govori tome u prilog.

Grafikon 1. Najpopularnije društvene mreže širom sveta rangirane po broju aktivnih korisnika (u milionima) januar 2018.

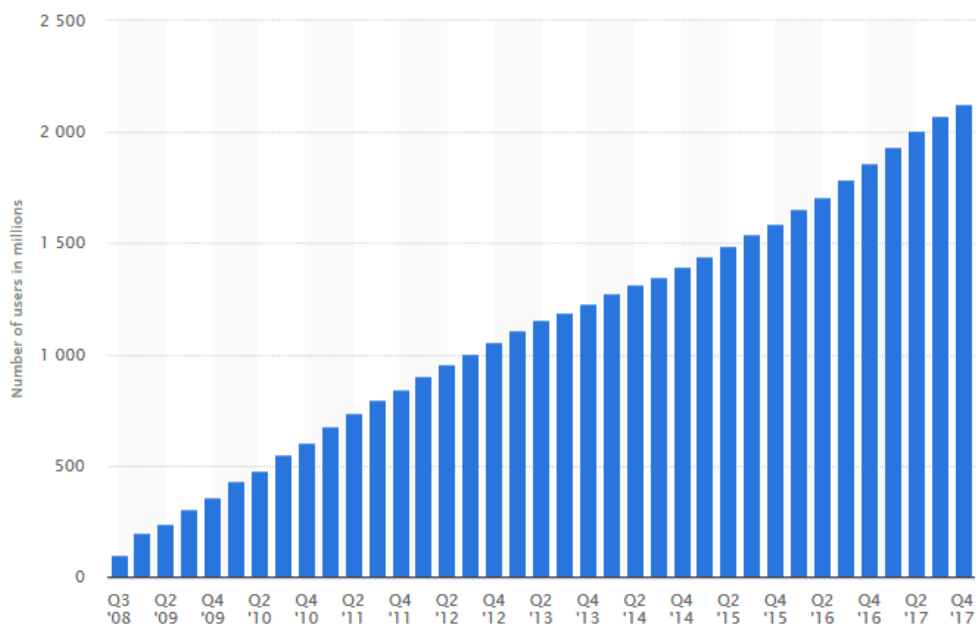
Izvor: The Statistics Portal; <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>; preuzeto: 19.02.2018.

Prikazana statistika pruža informacije o najpopularnijim mrežama širom sveta od januara 2018. godine, rangirana brojem aktivnih računa. Market lider Fejsbuk je prva društvena mreža koja premašuje milijardu registrovanih računa i trenutno ima 2,2 milijarde mesečno aktivnih korisnika. Aplikacija Instagram je imala više od 800 miliona mesečnih aktivnih računa i nalazi se na 7. mestu, a u međuvremenu, blogerstvo Tumblr je na svom sajtu procenilo 794 miliona mesečnih aktivnih korisnika bloga.³⁴⁶

Naime, statistički podaci koji slede, prate razvoj Fejsbuka od 2008. zaključno sa 2017. godinom, odnosno prate širenje mreže u smislu broja registrovanih i aktivnih korisnika.

Grafikon 1. Broj registrovanih Fejsbuk korisnika od 2008 – 2017. (u milionima)

³⁴⁶ The Statistics Portal; <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>; preuzeto: 19.02.2018.

Izvor: The Statistics Portal; <https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/>; preuzeto: 19.02.2018.

Ova statistika pokazuje vremensku liniju sa brojem mesečnih aktivnih Fejsbuk korisnika u periodu od 2008. do 2017. godine. Od četvrtog kvartala 2017. godine, Fejsbuk je imao 2,2 milijardi mesečnih aktivnih korisnika. U trećem kvartalu 2012. broj aktivnih korisnika Fejsbuka premašio je milijardu, što ga čini prvom onlajn društvenom mrežom ikada napravljenom. Aktivni korisnici su oni koji su se prijavili na Fejsbuk tokom poslednjih 30 dana.³⁴⁷

Osnovana 2004. godine, Fejsbuk je trenutno najveća onlajn društvena mreža zasnovana na globalnom dometu i ukupnim aktivnim korisnicima. Pokrenuta od strane učenika Marka Cukerberga sa Harvarda i nekih njegovih savremenika, Facebook je u početku bio dostupan samo učenicima Harvarda, ali se mreža ubrzo proširila na regionalne univerzitete, Ivi League i dalje univerzitete pre otvaranja do srednjoškolaca i globalnih korisnika starosti 13 godina ili više. Trenutno je snaga Fejbuka među vodećim tržištima iznad 80 posto.

Korisnici Fejbuka moraju se registrovati pre korišćenja društvene mreže i slobodni su da kreiraju lični profil kako bi mogli da vode interakciju sa drugim korisnicima koje mogu dodati kao prijatelje. Osim toga, korisnici Fejsbuka mogu se pridružiti korisničkim grupama na bazi radnog mesta, fakulteta ili škole i takođe mogu kategorizirati njihove Facebook kontakte u liste. Korisnici mogu objavljivati statuse ili drugi sadržaj i slati poruke jedni drugima. Fejsbuk korisnici takođe mogu da komuniciraju s širokim izborom aplikacija, uključujući društvene igre ili druge usluge, kao što je aplikacija za razmenu fotografija Instagram. U septembru 2012. Fejsbuk je objavio preko milijardu aktivnih korisnika na svim platformama. Društvena mreža je takođe dostupna

³⁴⁷ The Statistics Portal; <https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/>; preuzeto: 19.02.2018.

korisnicima mobilnih mreža i objavila je seriju aplikacija zasnovanih na originalnim Fejsbuk osobinama kao što je Fejsbuk Mesindžer.³⁴⁸

3. Fejsbuk profili – reflektovanje stvarne ličnosti ili samoidealizovanje

Onlajn društvene mreže poput Fejsbuka su integrisane u središte savremenih društvenih interakcija i široko se koriste kao primarni medij za komunikaciju i umrežavanje.³⁴⁹

Fejsbuk je sve veća web stranica za društvene mreže kroz koju milioni ljudi dele informacije i interakciju s drugima svakodnevno. Javnost ovakvog sajta izaziva zabrinutost i pitanja koja se tiču samoopštenja i koliko bi trebalo da delimo ili ne bi trebalo da delimo na Internetu.

Osim toga, s društvenom prirodom sajta, ličnost se pojavljuje u igri kako se pojedinci prikazuju i redovno koriste različite opcije Fejsbuka. Istraživači su počeli da razmatraju ova dva aspekta zajedno da bi videli da li ličnost i samopovezivanje imaju bilo kakav odnos u korišćenju Fejsbuka. Postojalo je mnogo saglasnosti, ali i neslaganja u vezi sa adekvatnim testovima ličnosti, odnosno koje se osobine ličnosti pripisuju različitoj upotrebi interneta i da li ekstraverzija ili introverzija igraju najveću ulogu u otkrivanju sebe.

Model „Pet faktora ličnosti“ (The Five Factor Model of personality) se višestruko koristi u svakoj studiji koja se odnosi na ličnost i korišćenje Facebook-a. Model „Pet faktora ličnosti“ obuhvata sledeće osobine:³⁵⁰

- ekstrovertnost – otvorenost i veliko interesovanje za ljude i stvari u okruženju (ovaj faktor ličnosti je više puta proučavan u izolaciji; nekoliko istraživača je otkrilo da ekstroverti imaju više prijatelja na Facebook-u nego introverti, što je u suprotnosti sa verovatnoćom drugih istraživača koji su našli da je ekstrovertnost beznačajna u odnosu na broj prijatelja na Facebooku; na postoje obrasci u količini postova ili fotografija koje se postavljaju);
- neodoljivost (dosadašnja istraživanja su otkrila da ove ličnosti rado objavljuju postove o sebi i učitavaju više fotografija; više će se zalagati za objavljivanje neprimerenog sadržaja i manje objavljuju stvari koje smatraju pogrešnim i nemoralnim; ovaj faktor ličnosti nema nikakve veze sa korišćenjem Fejsbuka);
- savesnost (kao faktor ličnosti nije povezana sa količinom fotografija koju je neko objavio ili sa brojem prijatelja koji su imao neki profil; uzorak istraživanja sa visokim faktorom savesnosti je imao i više prijatelja na svom profilu, a manje je delio fotografije);
- neuroticizam ili emocionalnu stabilnost (uzorak istraživanja sa visokim faktorom neuroticizma je preferirao korišćenje Facebook zida za objavljivanje slika; istraživanja su otkrila da visok nivo neuroticizma predstavlja posledicu toga što se dosta vremena provedi na Facebooku);

³⁴⁸ The Statistics Portal; <https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/>; preuzeto: 19.02.2018.

³⁴⁹ Valkenburg, P.M., & Peter, J. *Social consequences of the Internet for adolescents: A decade of research* (Current Directions in Psychological Science, 2009), 18, 1–5.

³⁵⁰ Schmit, Lindsay *Personality and its Effects on Facebook and Self-Disclosure*, (Produced in Katherine Curtis's Spring: 2012 ENC1102, 2012), *Stylus 3.2*, 24-25

- otvorenost prema iskustvu (nekoliko istraživača otkrilo je da je otvorenost bila beznačajna za korištenje Fejsbuka u bilo kojoj dimenziji; pojedini istraživači su pronašli obrazac povećanih osobina korišćenih u odjeljku o ličnosti).

Neka od istraživanja rezultirala su sličnim nalazima u vezi sa svakom kategorijom ličnosti u Petfaktorskom modelu, dok su neki doveli do različitih rezultata.³⁵¹

Dosadašnja istraživanja analizirala su tipove ljudi koji su često na društvenim mrežama i utvrđeno je da je većina korisnika studenata koji žive kod kuće. Daljim istraživanjima onlajn društvenih mreža se nastojalo utvrditi koji su tipovi materijala na ličnom profilu korisnika i koji je nivo aktivnosti od strane korisnika, kao i pitanje koji bi mogli biti faktori koji ukazuju na visok nivo narcizma.³⁵²

Uprkos sve većoj integraciji aktivnosti onlajn društvenih mreža u svakodnevni život, do sada nije bilo istraživanja o najosnovnijem pitanju vezanom za profile na Fejsbuku: *Da li oni reflektuju stvarnu ličnost vlasnika profila?*³⁵³

Široko prihvaćena pretpostavka, podržana analitičkim sadržajem, sugerise da se profili na onlajn društvenim mrežama koriste za stvaranje i komuniciranje sa idealizovanim osobama.³⁵⁴ Prema ovoj hipotezi virtualnog identiteta, vlasnici profila prikazuju idealizovane karakteristike koje ne odražavaju njihove stvarne ličnosti. Stoga, utisci ličnosti zasnovani na profilima onlajn društvenih mreža treba da odražavaju profil vlasnika profila, a ne ono što su vlasnici u stvari.

Suprotni stav smatra da onlajn društvene mreže mogu predstavljati prošireni društveni kontekst u kome se izražavaju stvarne karakteristike ličnosti, čime se podstiče tačna međuljudska percepcija. Onlajn društvene mreže integrišu različite izvore ličnih podataka koji se nalaze u ličnom okruženju, mislima, fotografijama i društvenom ponašanju, za koje se zna da sadrže validne informacije o ličnosti.³⁵⁵

Teško je ostvariti stvaranje idealizovanih identiteta iz dva razloga:

1. Profili na onlajn društvenim mrežama uključuju informacije o svojoj reputaciji koje je teško kontrolisati (npr. postove na zidu) i
2. Prijatelji na profilima pružaju odgovornost i suptilne povratne informacije o svom profilu. Shodno tome, proširena realna hipoteza predviđa da ljudi koriste onlajn društvene mreže da komuniciraju sa stvarnim ličnostima. Ako je ta pretpostavka tačna, posmatračci treba da budu u stanju da precizno zaključue osobine vlasnika profila na društvenoj mreži.

Uzorak istraživanja koje je sproveo udruženje APS činilo je 236 korisnika onlajn društvenih mreža (starosne dobi od 17 do 22 godine) od najpopularnijih onlajn društvenih mreža u

³⁵¹ ³⁵¹ Schmit, Lindsay *Personality and its Effects on Facebook and Self-Disclosure*, (Produced in Katherine Curtis's Spring: 2012 ENC1102, 2012), *Stylus* 3.2, 23

³⁵² Kincheloe, Matthew; Weed, David & Caleb, *Lack Facebook and Psychology: Use and Misuse of Social Networks*, (RECENT ADVANCES in CLINICAL MEDICINE), 80

³⁵³ Mitja D. Back i dr.(2010), Facebook Profiles Reflect Actual Personality, Not Self-Idealization. *Psychological Science* 21(3), 372

³⁵⁴ Manago, A.M., Graham, M.B., Greenfield, P.M., & Salimkhan, G.(2008). Self-presentation and gender on MySpace. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29, 446–458.

³⁵⁵ Vazire, S., & Gosling, S.D. (2004). E-perceptions: Personality impressions based on personal websites. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 123–132.

SAD (Fejsbuk, N = 133, 52 muškaraca, 81 žena) i Nemačke (StudiVZ, SchuelerVZ, N = 103, 17 muškaraca, 86 žena). U SAD-u su učesnici istraživanja regrutovani sa kampusa Univerziteta u Teksasu, gde su se koristili flajeri i slatkiši za privlačenje dobrovoljaca za laboratorijsku studiju o proceni ličnosti, a učešće u istraživanju im je nadoknađeno kombinacijom novca i kredita. U Nemačkoj su učesnici bili regrutovani putem reklama za on-line studiju o merenju ličnosti. Kao kompenzacija, dobili su individualne povratne informacije o njihovim ocenama ličnosti. Da bi se osiguralo da učesnici nisu promenili svoje profile na onlajn društvenim mrežama, istraživači su ih sačuvali pre nego što je pokrenuta tema onlajn društvenih mreža.

Rezultati sprovedenog istraživanja udruženja APS su bili u skladu sa proširenom hipotezom realnog života i suprotno idealizovanoj hipotezi virtualnog identiteta. Ovi rezultati ukazuju na to da ljudi ne koriste svoje profile na društvenim mrežama za promociju idealizovanog virtualnog identiteta. Umesto toga, onlajn društvene mreže su se pokazale kao efikasan medijum za izražavanje i komuniciranje između realnih ličnosti, koje može pomoći i u objašnjenju njihove popularnosti.³⁵⁶

4. Zaključak

Razvojem onlajn društvenih mreža, danas je korisnicima lakše nego ikada da otkriju lične informacije svojim prijateljima i porodici. Nažalost, jednako je olakšano i drugim osobama da pretražuju ljude na sopstvenoj mreži koji imaju svoj profil otvoren za javnost.

Zaključci do kojih se došlo u ovom radu zasnovani su na dosadašnjim istraživanjima u vezi sa pitanjem da li profili na onlajn društvenim mrežama (u slučaju ovog rada je analiziran Fejsbuk) reflektuju stvarnu ličnost ili samoidealizovanu ličnost. U gotovo svim istraživanjima je korišćen model *Pet faktora ličnosti* koji podrazumeva analiziranje pet faktora, a to su: ekstrovertnost, neodoljivost, savesnost, neuroticizam ili emocionalna stabilnost i otvorenost prema iskustvu. Istraživači su na osnovu sekcije „o meni“ na fejsbuk profilima naišli na mnoge korelacije. Između ostalog, može se zaključiti da su introverti skloniji deljenju svojih informacija sa kolegama na fakultetu, sa članovima porodice, verskim zajednicama ili pravljenjem sopstvenog bloga za razliku od ekstrovertnih ličnosti. Ove informacije su intimnije od onoga što je npr. jedan tipičan ekstrovertan tip ličnosti spreman da deli na svom profilu, poput rođendana ili omiljenih knjiga i filmova. Međutim, ekstroverti su podelili svoje statusne odnose više od introverta. Što se tiče ažuriranja statusa i sadržaja na profilima, svi tipovi ličnosti su u proseku bili najmanje šest od osam na skali samorazotkrivanja.

Konačno, dosadašnja istraživanja ukazuju da ljudi ne koriste svoje profile na onlajn društvenim mrežama za promociju svog idealizovanog identiteta, već im služe kao efikasan medij za izražavanje i komunikaciju između realnih tj. pravih ličnosti.

³⁵⁶ Back Mitja i dr.(2010), Facebook Profiles Reflect Actual Personality, Not Self-Idealization. *Psychological Science* 21(3), 374

Rezime

Ubrzani rast društvenih mreža (Fejsbuk, Twitter, Instagram i sl.) u poslednjih desetak godina je imao veliki uticaj na način na koji se danas komunicira. Putem navedenih društvenih mreža omogućena je lakša komunikacija i razmena informacija na mreži, ali isto tako može izazvati i velike probleme, jer privatni život može postati neprivatn i to trajno. Društvene mreže su učinile da se socijalno umrežavanje ukoreni u ovoj generaciji i da na revolucionaran način oblikuje lične interakcije. Web stranice društvenih mreža omogućavaju korisnicima da na jednostavan način objavljuju svoje fotografije, video snimke i niz drugih informacija koje dele sa drugima. Jedna od najčešće korišćenih društvenih mreža je Fejsbuk, koji ima više stotina miliona registrovanih korisnika. Ekstremna lakoća s kojom svako može dobiti online profil, postavlja pitanje o tome kakva se vrsta materijala izlaže svetu i da li je to realna slika profila ili idealna slika sebe.

Summary

Virtual communication is often associated with socially anxiety shy people who are able to communicate this kind of communication without fear and condemnation. Although research has collided in results who estimate whether introvert or extrovert people spend more time in virtual communities, sociological and psychological effects on withdrawn are more significant persons, which are thus involved in network socialization and allow themselves to express their thoughts and ideas in equal communication with others. Virtual communication is also viewed as a safe environment for people with a lack of social skills, because potentially can affect their release, self-esteem and bold attitude.

The need for people to be better than others turns into virtual competition - who has a better life. Although a small number of respondents marked the answer in the virtual community does not create a real image of oneself, but idealized - a picture for others, answers about the preparation my own profiles and the interpretation of others indicate that we are unconsciously indulging ourselves its virtual image, because we know that in the digital age it is based on it first impression of a person.

Key words: online profil, virtual communication, network socialization, real, idealized image

Ključne reči: društveno umrežavanje, privatnost, realni profil, psihološke promene

Literatura

1. Back Mitja i dr.(2010), Facebook Profiles Reflect Actual Personality, Not Self-Idealization. *Psychological Science* 21(3), 372-374
2. Kincheloe Matthew, Weed David, Lack Caleb, *Facebook and Psychology: Use and Misuse of Social Networks*, RECENT ADVANCES in CLINICAL MEDICINE
3. Manago, A.M., Graham, M.B., Greenfield, P.M., & Salimkhan, G.(2008). Self-presentation and gender on MySpace. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29, 446–458.
4. Milinković Marija, Učešće u virtuelnim zajednicama: onlajn i oflajn život
CM : *Communication and Media Journal* 34 (2015) 73–96 © 2015 CDI

5. Schmit Lindsay (2012), Personality and its Effects on Facebook and Self-Disclosure, Produced in Katherine Curtis's Spring 2012 ENC1102, *Stylus* 3.2
6. Valkenburg, P.M., & Peter, J. (2009). Social consequences of the Internet for adolescents: A decade of research. *Current Directions in Psychological Science*, 18, 1–5.
7. Vazire, S., & Gosling, S.D. (2004). E-perceptions: Personality impressions based on personal websites. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 123–132.
8. The Statistics Portal; <https://www.statista.com>; pristupljeno: 19.02.2018.

Bitka za Alepo u američkim i ruskim medijima

Analiza diskursa

1. Uvod

1.2. PROBLEMATIZACIJA IZVEŠTAVANJA O RATU U SIRIJI I OPSADI ALEPA

“Odproverljivih činjenica, sigurno je da je Sirija postala prva država u kojoj u isto vremedirektno vojno intervenišu Sjedinjene Američke Države i Rusija, da iako SAD deklarativno imaju isti cilj u Siriji kao Rusija – borbu protiv Islamske države – ne prestaju međusobne optužbe ko koga podržava ili ruši sa vlasti, i da je istorija sukoba mnogo komplikovanija od uprošćenih crno-belih slika.”³⁵⁷

Izveštavanje o ratu u Siriji jedan je od drastičnih primera dezinformisanja svetske javnosti u poslednjih nekoliko decenija. Dok su američki mediji bili su fokusirani na izveštavanje o stradanjima civila u četvrtima Alepa u periodima konflikta kada su ove četvrti bile pod okupacijom sirijskih državnih snaga, uz tendenciju da se slikovito predstavi sva surovost Asadove borbe za prevlast, ruski mediji koncentrisali su se na izveštavanje o tekućim vojnim operacijama u kojima su učestvovala ruska i sirijska državna vojska. Retorika američkih medija bila je zasnovana na insistiranju da je sve što Rusija radi u Siriji pokušaj da se SAD omete u uspostavljanju mira, uz povremeno plasiranje sumnjivih dokaza o navodnim aktivnostima ruskih i sirijskih državnih snaga. Ruski mediji najviše su izveštavali o aktivnostima svoje i savezničke vojske, uz selektivno prećutkivanje akcija prorežimskog bombardovanja. Američki mediji isticali su da se SAD u Siriji bori protiv terorizma u pokušaju da uspostavi bezbednu situaciju za civile, a ruski mediji da su prorežimske snage jedina kopnena sila koja u Siriji civile štiti od terorista.

Obrazloženje problema izveštavanja o vojno-političkom sukobu u Siriji pronalazimo u tekstu Momira Turudića “Svako za sebe, Bog protiv svih”:

“Od početka rata u Siriji pre četiri i po godine jedan od osnovnih utisaka je da nema pouzdanih informacija iz ove zemlje. Nemiri najavljeni kao još jedan od ustanaka u okviru Arapskog proleća kojim demokratija i sloboda dolaze u severnu Afriku i na Bliski istok, od početka na Zapadu tumačeni kao sukob između sila mraka oličenih u sirijskom predsedniku Bašaru el Asadu i njegovih golorukih protivnika, preko noći su prerasli u krvavi građanski rat. Niko čak ne zna da li je sukob počeo tako što je vojska pucala na mirne demonstrante u gradu Deri, na jugu Sirije, februara 2011, ili kada su "naoružani teroristi" zapucali na vojsku i policiju, jer obe su verzije

³⁵⁷Kraj bitke za Alepo, VREME br. 1355, M. Milošević, M. Turudić, 2016.

u optičaju, zavisno od toga ko ih priča. Mada, pitanje je da li više ikoga i zanima početak rata u koji je danas, posredno ili neposredno, uključeno više svetskih i regionalnih sila nego u bilo koji vojni sukob u poslednjih nekoliko decenija.

[...]

Od proverljivih činjenica, sigurno je da je Sirija postala prva država u kojoj u isto vreme direktno vojno interveniše Sjedinjene Američke Države (od prošlog leta) i Rusija, od 30. septembra. Iako SAD deklarativno imaju isti cilj u Siriji kao Rusija – borbu protiv Islamske države (ID) – ne prestaju međusobne optužbe ko koga intervencijom podržava ili ruši sa vlasti. Kada se razgrne nepodnošljiva kakofonija, jasno je da SAD i njihovi saveznici kao osnovni cilj imaju uklanjanje Asada, a da je Rusiji prvenstveni cilj njegovo očuvanje na vlasti, uz borbu protiv njegovih mnogobrojnih unutrašnjih protivnika.”

Izveštavanje o Bitki za Alepo primer je kako distanciranje od užasa rata i izveštavanje iz fotelje mogu rezultovati oštrom retorikom demonizovanja “onih drugih”, čemu u prilog svedoči i činjenica da su američki izveštači iz Vašingtona pisali su o Rusiji negativnije nego izveštači na terenu:

“On (Patrik Kokburn, specijalista Independenta za Bliski istok) tvrdi da inače ne iznenađuje dasirijska opozicija demonizuje svoje protivnike, da je to činila iračka opozicija 2003. i libijska opozicija 2011. godine. Za svedoka poziva kanadsku novinarku i aktivistkinju za ljudska prava

Evu Bartlet, koja kaže da je bila u Homsu, Maluli, Latakiji, Tartusu, a u Alepu četiri puta i da je sve što je tamo čula suprotno od onoga što javljaju korporativni mediji. Kaže da je pokrivanje sirijskog konflikta od strane zapadnih medija "kompromitovano" zato što njihovi izvori nisu bili kredibilni, a u slučaju Alepa čak i nisu bili tamo.”³⁵⁸

Nezavisna kanadska novinarka Eva Bartlet, koja govori arapski i koja je, kako sama tvrdi, u Siriju putovala šest puta u periodu od aprila do decembra 2016. godine³⁵⁹, obratila se na konferenciji za štampu održanoj u decembru 2016. u sedištu UN-a, gde je prenela utisak da većina ljudi u Siriji podržava operacije sirijske državne vojske i Bašara el Asada. Bartlet je istakla da podršku Asadu najbolje ilustruje primer Alepa, čije je stanovništvo pretežno sunitsko. Ona tvrdi da razgovori koje je vodila sa stanovnicima u Alepu ukazuju na to da stanovništvo većinski podržava Asada³⁶⁰, pa slika da su suniti protiv Asada³⁶¹, koju forsiraju zapadni mediji, prema njenim rečima, pada u vodu.

Eva Bartlet je više puta optužena za prorusku apologetiku i propagandu u prilog interesa ruske i sirijske vlade, što je demantovala.

Profesor politikologije kanadskog univerziteta Mekgil (McGill) Reks Brajnen, specijalista za studije Bliskog istoka, međunarodnog razvoja i bezbednosti, uputio je mejl magazinu *McGill Times*, u kojem kaže da se ne slaže sa tvrdnjama Bartlet o širenju dezinformacija o ratu u Siriji. Brajnen je ocenio da “postoji dovoljna pokrivenost situacije kršenja ljudskih prava od strane

³⁵⁸Kraj bitke za Alepo, VREME br. 1355, Milošević, Turudić, 2015.

³⁵⁹Eva Bartlet, paneldiskusija o izveštavanju o ratu u Siriji, Montreal, januar 2017.

³⁶⁰Eva Bartlet, konferencija za štampu u sedištu UN-a, decembar 2016. godine

³⁶¹Sirijski predsednik Bašar el Asad po veroispovesti je alavit, pripadnik frakcije šiitskog islama

pobunjenika” i da je “istina da je izveštavanje od strane korporativnih medija prilično dobro.” Brajnen je dodao da ništa od toga ne umanjuje masovno kršenje ljudskih prava od strane režima.³⁶²

2. RAT U SIRIJI I OPSADA ALEPA – KRATKI PREGLED

Rat u Siriji počeo je kao građanski sukob u proleće 2011. godine, da bi kasnije poprimio razmere svetskog konflikta na malom prostoru.

Protesti protiv režima Bašala el Asada počeli su u zimu 2011. godine. Ovi protesti, “najavljeni kao još jedan od ustanaka u okviru Arapskog proleća kojim demokratija i sloboda dolaze u severnu Afriku i na Bliski istok”³⁶³, rezultovali su hapšenjima demonstranata, dok su paralelno sa protestima organizovani mitinzi podrške Bašaru el Asadu. Protesti koji su trajali od februara 2011. rasplamsali su se posle pogibije četvorice demonstranata u gradu Dera na jugu Sirije. Alepo, najveći sirijski grad u kojem je na početku rata živelo više od 2.5 miliona ljudi, bio je jedan od centara otpora državnoj vlasti. Na početku rata, među stanovnicima Alepa bilo je “Kurda, Jevreja, Turaka, Turkmena, Persijanaca, Jermena, a u jednom predgrađu bio je i logor Palestinaca, izbeglica iz prethodnih ratova”.³⁶⁴

Opsada Alepa, tj. pojedinih gradskih četvrti, počela je 2012. godine. Tokom naredne tri godine, različitim delovima grada upravljali su pobunjenici, radikalni islamisti i Kurdi (koji su kontrolisali su jednu četvrt i borili se najpre na strani pobunjenika, a u poslednjoj ofanzivi na strani Asadovih snaga)³⁶⁵.

U septembru 2014. godine, SAD su udružene sa Bahreinom, Jordanom, Saudijskom Arabijom i UAE započele operacije bombardovanja Sirije, uključujući delove zapadnog Alepa.

Ruske operacije u Siriji otpočele su u septembru 2015. godine. Vojska Bašala el Asada, potpomognuta od strane Rusije, započela je opsadu istočnog Alepa, koji su u tom trenutku držali sirijski pobunjenici. Civilno stanovništvo u istočnim gradskim četvrtima, gde su sukobi bili najnapetiji, nedeljama je imalo otežan pristup osnovnim životnim namirnicama i medicinskoj pomoći. Prema rečim korespondenta RT-a Murada Gazidijeva, koji je u Siriji proveo ukupno sedam nedelja, a u Alepu mesec dana, iz delova grada koji su za vreme njegovog boravka (oktobar 2016.) držali pobunjenici, nije dozvoljen izlazak nijednom civilu. Prema njegovim rečima, dostava namirnica u grad u kojem je u tom trenutku živelo oko milion i po ljudi, funkcionisala je kroz samo jedan od prilaza gradu.³⁶⁶

U decembru 2016. sirijska državna vojska objavila je uspostavljanje pune kontrole nadAlepom, posle čega je sprovedena evakuacija civilnog stanovništva iz Istočnog Alepa. Prema podacima UNHCR-a, u decembru 2016. godine u Istočnom Alepu živelo je oko 300.000 civila.

³⁶² Izveštaj sa panel diskusije Mainstream Media is Lying in Syria Coverage, Global Research, januar 2017.

³⁶³ Svako za sebe, Bog protiv svih, Vreme br. 1293, oktobar 2015.

³⁶⁴ Kraj bitke za Alepo, Vreme br. 1355, decembar 2016.

³⁶⁵ Kraj bitke za Alepo, Vreme br. 1355, decembar 2016.

³⁶⁶ Rat u Siriji nije crno-beo, RT, novembar 2016.

Novinarska Robin Rajt je u Njujorkeru prokomentarisala pad Istočnog Alepa kao “najveću Asadovu pobjedu u surovom šestogodišnjem ratu, u kojem je ubijeno više od 400.000 ljudi i koji je svakodnevnu egzistenciju više od polovine stanovnika Sirije, kojih je na početku rata bilo oko dvadeset i dva miliona, sveo na zavisnost od humanitarne pomoći”.³⁶⁷ Prema procenama UNHCR-a, u ratu u Siriji do kraja 2016. poginulo je više od 500.000 ljudi, dok se procenjuje da je više od 5.5 miliona izbeglo, a više od 6 miliona interno raseljeno.³⁶⁸ Procenjuje se da je tokom opsade Alepa stradalo oko 30.000 ljudi, iako je taj broj verovatno veći (kao i realan broj žrtava od početka rata), s obzirom na to da se međunarodne organizacije i agencije ne slažu u procenama broja poginulih.³⁶⁹

3. ANALIZA PRIMERA

Alepo, centar najintenzivnijih sukoba svih suprotstavljenih strana i grad koji je pretrpeo najveća razaranja, ujedno je i žarište o kojem postoji najviše verzija o dešavanjima na terenu. Medijski izveštaji o sukobima u Alepu, analizirani za potrebe ovog rada, prate jedan od sledeća tri obrasca:

1. Izveštaji o incidentima za koje jedna od strana tvrdi da se nisu dogodili, i o čemu postoje zvanične tvrdnje i neprovereni dokazi (videti primer 1);
2. Izveštaji o incidentima za koje je izvesno da su se dogodili, a za koje američka i ruska strana optužuju jedna drugu, pri čemu nema zvanično potvrđenih informacija o tome šta se zaista dogodilo (videti primer 2);
3. Izveštaji koji sadrže proverljive činjenice, ali koji prikazuju samo jedan od aspekata događaja o kojem se izveštava (videti primere 3, 4)

Analizirani primeri izloženi su hronološki, prema datumu objavljivanja navedenih izveštaja.

3.1. PRIMER 1

[26. april 2016] (Navodno) Bombardovanje bolnice El Kuds, koja se nalazila pod upravom Lekara bez granica / događaj

Kako je prenela USA Today, “nije odmah bilo jasno ko je odgovoran za napad”. U tekstu se dalje navodi izjava³⁷⁰ Naiba el Nasara zvaničnika tima za vanredne situacije³⁷¹ u Alepu, koji

³⁶⁷Kraj bitke za Alepo, sirijski Staljingrad, Njujorker, decembar 2016

³⁶⁸UNHCR, Statistika o Siriji

³⁶⁹Broj poginulih u ratu u Siriji je apsolutno poražavajući, ali nema usaglašenosti oko cifre(2016)

³⁷⁰USA Today navodi da je izjava preuzeta iz izveštaja turske infomativne agencije Anadolu

³⁷¹ Syrian Civil Defense

tvrdi da je bolnica bombardovana u ruskom vazдушnom napadu. “Sirijska opozicija optužila je vladu u Damasku i Rusiju za bombardovanje. Rusija je objavila da nije odgovorna za napad.

Igor Konašenkov, portparol ruskog Ministarstva odbrane, rekao je da “ruske letelice nisu sprovele nijednu misiju u tom regionu u prethodnih nekoliko dana (AP)”³⁷². Vest o bombardovanju bolnice prenele su i RIA Novosti Ukrajina³⁷³³⁷⁴. U tekstu se ne navodi ničija odgovornost za napad, ali se u poslednjoj rečenici podseća da je grupa Ahrar el Šam³⁷⁵ izvela “već dva oružana napada na kvartove u Alepu”.

Kanadska novinarska Eva Bartlet je u svom obraćanju na konferenciji za štampu u UN-u, decembra 2016. godine, iznela da se vesti o bombardovanju bolnica pretežno odnose na bolnice koje su u delovima Alepa koji su bili pod kontrolom pobunjenika. Bartlet je dodala da su ruski mediji posle vesti o aprilskom napadu objavili fotografije bolnice El Kuds, koje ukazuju na to da je bolnica u istom stanju u kojem je bila u oktobru 2015, te da bolnici nije naneta nikakva materijalna šteta³⁷⁶, što implicira da se bombardovanje nije ni dogodilo.

U tekstu³⁷⁷ koji je RIA objavila u maju 2016. godine navodi se da je rusko Ministarstvo odbrane demantovalo tvrdnje o bombardovanju bolnice u Alepu 27. aprila 2016. godine. Kao dokaz, Ministarstvo je priložilo satelitske snimke bolnice:

³⁷²Najmanje 27 ljudi poginulo u vazдушnom napadu na sirijsku bolnicu, USA Today, april 2016.

³⁷³Samostalna ukrajinska informativna agencija koja je pripadala preduzeću RIA Novosti i koja još uvek koristi straćenicu iz perioda pre nego što je medija grupa RIA Novosti likvidirana ukazom Vladimira Putina 2013. godine (na početku krize na Krimu). Na temeljima RIA Novosti nastao je brend MIA “Rossiya Segodnya” (Russia Today).

³⁷⁴Broj žrtava napada na bolnicu El Kuds stigao do 50, RIA Ukraine, april 2016.

³⁷⁵Ahrar el Šam je sunitska militarna grupa koja se bori protiv Asadovog režima. Do januara 2014. godine, ova grupa blisko je saradivala sa Islamskom državom [profil militarne grupe na Stanford.edu]

³⁷⁶Snimak konferencije za štampu u sedištu UN-a sa Evom Bartlet, [peti minut](#)

³⁷⁷[Rusija opovrgla podatke o bombardovanju bolnice u Alepu](#), RIA, maj 2016.

Bolnica El Kuds južni deo Haleba/Alepa, 15. oktobar 2015. godine Foto: Ministarstvo odbrane RF

Bolnica El Kuds, južni deo Haleba/Alepa, 29. april 2016. godine Foto: Ministarstvo odbraneRF

Ono što ovaj slučaj čini posebno interesantnim je da se kao izvor informacija o bombardovanju bolnice od strane rusko-sirijskih snaga, pored izjave predstavnika tima za vandredne situacije, navode *Lekari bez granica*, ali se ni u jednom izveštaju koji smo uspeli da pronađemo o ovom događaju ne pominju imena konkretnih osoba.

3.2. PRIMER 2

[19. septembar 2016] Napad na konvoj humanitarne pomoći UN-a u okolini Alepa/ događaj

Rusko Ministarstvo odbrane zvanično se oglašava sa tvrdnjom da ruske i sirijske snage nisu bombardovale konvoj, a u međuvremenu, RT objavljuje informaciju o tome da je američki dron imao nalet u vreme napada. Portparol ruskog Ministarstva odbrane Igor Konašenkov izjavio je za RT daje 19. septembra u oblasti Urm el Kubra na visini 3.600m uočen dron, koji pripada nekoj inostranoj (nesirijskoj) strani. Konašenkov je naveo da je dron poleteo iz baze

Indžilik u Turskoj i da je putovao brzinom od oko 200km/h. Dron je uočen u blizini mesta kojim je prolazio konvoj, nekoliko minuta pre nego što je došlo do požara. Konašenkov je dodao da “samo oni u čijoj je nadležnosti dron mogu da zašto je dron bio na tom mestu u to vreme”³⁷⁸.

Ambasadorka SAD u Ujedinjenim nacijama Samanta Pauers je na hitnom sastanku Saveta bezbednosti UN održanom 25. septembra prokomentarisala da: “Umesto da pomognu da civili dobiju neophodnu pomoć, Rusija i Asad bombarduju humanitarne konvoje, bolnice i ljude koji pokušavaju da pružanjem prve pomoći održe povređene u životu. Ono što Rusija sponzoriše i radi nije borba protiv terorizma, nego je varvarstvo.”³⁷⁹ U istom tekstu, dalje se navodi da specijalne službe SAD-a veruju da je Rusija odgovorna za napad, i da su ovakvi napadi “pravilo, a ne izuzetak”.

Kako je RT prenela u decembru 2016. godine, istraga koju je sproveo UN sirijsko-arapski Crveni krst nije uspela da utvrdi odgovornost za napad, ali je utvrdila da su Međunarodne snage koalicije³⁸⁰, Ruska Federacija i Sirijsko-arapske vazdušne snage u trenutku napada imale kapacitete da napad sprovedu, dok naoružani pobunjenici nisu imali kapacitete da izvedu takav napad. U izveštaju se navodi i da je malo verovatno da je letelica Međunarodnih snaga koalicije sprovela napad, i da ne postoje dokazi da je humanitarni konvoj namerno bombardovan.³⁸¹

³⁷⁸Dron-predator koalicionih snaga SAD-a uočen na mestu i u vreme napada na konvoj humanitarne pomoći, RT, septembar 2016.

³⁷⁹Ono što Asad i Putin rade u Siriji “nije borba protiv terorizma, nego varvarstvo”, VOX, septembar 2016.

³⁸⁰Vojni pakt koji predvodi SAD; još: sile koalicije, koalicione sile

³⁸¹Istraga UN-a nije uspela da utvrdi odgovorne za napad na konvoj, RT, decembar 2016.

3.3. PRIMER 3

[27. septembar 2016] Izveštaj Olega Šiškina iz istočnog Alepa za Prvi kanal

Prvi kanal (Rusija) izveštava iz zone koju čuva sirijska vojska i u kojoj ima civilnog stanovništva. U izveštaju se navodi da pobunjenici pucaju na stambenu zonu koju čuva sirijska vojska, ali da sirijski vojnici ne pucaju u neposrednoj blizini stambenih objekata koji su sa druge strane linije odbrane, jer se i u njima ima civila.

U izveštaju su navedene izjave stanovnice Alepa Hibe el Asadi, majke troje dece, i Tarika, pripadnika sirijske državne vojske:

“Militanti³⁸² redovno pucaju na nas. Bukvalno živimo na buretu baruta i svakodnevno se molimo da sirijska odbrana održi odbranu. Imam tri ćerke i najteže je nagovoriti ih da siđu u podrum. Deca su navikla na pucnjavu i već su izgubila osećaj za opasnost”

- Hiba el Asadi, stanovnica istočnog Alepa

“Militanti savršeno dobro znaju da ovde žive ljudi, ali to ih ne sprečava (da pucaju). Pre nekoliko dana, nenavigovana raketa upala je pravo u kuću, u kojoj su se u tom trenutkunalazila porodica sa mnogo dece. Troje ljudi je poginulo.”

- Tarik, pripadnik sirijske državne vojske

U izveštaju se navodi da tih dana “teroristi bez reda pucaju na vojne pozicije i stambene zgrade”. Međutim, ruski mediji tih dana ne izveštavaju o novim vazdušni napadimasprovedenim u periodu od 19. do 25. septembra, kada su bombardovani delovi severnog Alepa, koji su bili pod kontrolom protivnika, a u kojima se takođe nalazilo civilno stanovništvo (videti primer 4).

3.4. PRIMER 4

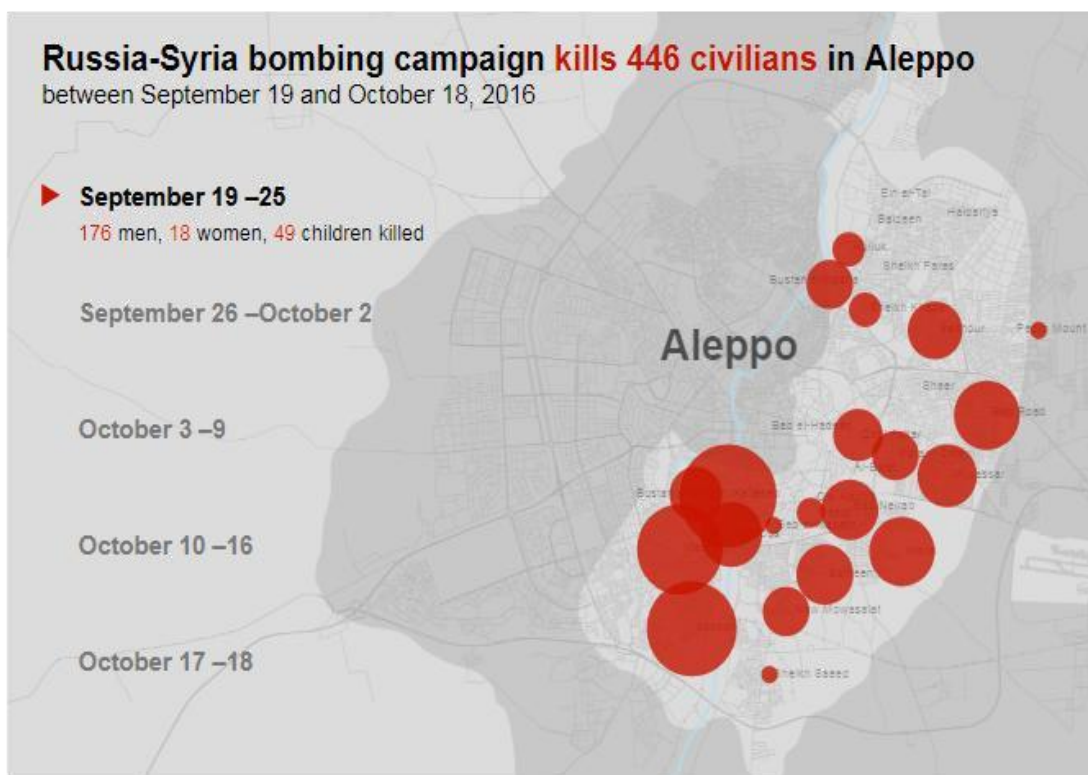
[28. septembar 2016] - Bombardovanje kasetnim (klaster) bombama u istočnom Alepu u periodu 19-25. septembra/dogadaj

Prema izveštaju organizacije Human Rights Watch, u rusko-sirijskim vazdušnim napadima na delove istočnog Alepa koji su bili pod kontrolom pobunjenika sprovedenim u periodu od 19. do 25. septembra poginulo 176 muškaraca, 18 žena i 48-oro dece. Procenjuje se da je u vazdušnim napadima spovedenim u periodu od 19. septembra do 18. oktobra život izgubilo 446 civila. Prema procenama UN-a, u tom periodu je u bombardovanim delovima grada bilo oko 275.000 civila i 8.000 boraca. Prema svedočenjima lokalnog stanovništva, većina boraca u bombardovanom delu grada nalazila se na prvoj liniji vatre, izvan civilnih zona.³⁸³

³⁸²Ruska reč “boevik” (боевик) odnosi se na pripadnika bilo koje vojne grupe koja se ne svrstava u državnu vojsku

³⁸³Izveštaj HRW, decembar 2016.

Kako je preneo NBC, iako se u zapadnim medijima spekulisalo o bombardovanju istočnih kvartova kasetnim bombama ruske proizvodnje³⁸⁴, državni sekretar SAD-a Džon Keri telefonskom razgovoru sa ruskim ministrom spoljnih poslova Sergejem Lavrovom povodom ovih napada nije spomenuo kalster bombe, ali je izrazio “tugu i zabrinutost za pogoršanje situacije u Siriji, naročito povodom upornih ruskih i sirijskih napada na bolnice, mrežu zasnabdevanje vodom i druge objekte civilne infrastrukture u Alepu.”³⁸⁵ Na početku teksta navodi se da su za bombardovanje bolnice korišćene kasetne bombe ruske proizvodnje, da bi dva pasusa kasnije u istom tekstu izveštači preneli da je “čak i za specijaliste za eksplozirane eksplozivne naprave, teško da na terenu identifikuju ovu vrstu oružja. ShOAB 0.5, jer su ove bombe vizuelno slične tipu kasetnih bombi koji proizvodi SAD”.

Mapa bombardovanih položaja u istočnom Alepu, *HRW*, decembar 2016.

O pomenutim događajima ruski mediji tokom septembra 2016. godine nisu izveštavali. Kratak zveštaj o bombardovanju u severnom (a ne istočnom) delu Alepa objavio je Prvi kanal, 9. oktobra 2016. U izveštaju se navodi da je tokom bombardovanja od strane SAD-a poginulo dvadeset civila, među kojima je bilo i dece. Ovaj izveštaj od svega dva pasusa, naslovljen “Bombardovanje sila koalicije³⁸⁶ odnelo žrtve među mirnim građanima u jednom delu Alepa”, u drugom pasusu ne bavi se Alepom, već obaveštava o novom vazдушnom napadu koalicionih sila u Iraku.

³⁸⁴U bolnici u Alepu, dokazi o korišćenju omraženog oružja, NBC, oktobar 2016.

³⁸⁵[Dokazi o korišćenju omraženog oružja u bolnici u Alepu](#), NBC, oktobar 2016

³⁸⁶ SAD i saveznici

4. UMEMO ZAKLJUČKA

[27. septembar 2016] Rossiyskaya gazeta prenela je da je na sajtu ruskog Ministarstva odbrane objavljen tekst sporazuma o sklapanju primirja između američkih i ruskih vojnih snaga u Siriji, koji je na snagu zvanično stupio 28. marta 2016. godine, iako je samo dve nedelje pre toga na konferenciji za štampu u Ženevi javnost obavještena da će detalji sporazuma, u ciljusprečavanja pokušaja ometanja procesa uspostavljanja mira, ostati u tajnosti.³⁸⁷

© Calvin and Hobbes, 1995

³⁸⁷Objavljen tekst sporazuma Ruske Federacije i SAD-a u vezi sa Sirijom – osnovne teze

Literatura

1. Arhiva nedeljnika "Vreme"
2. Hjužo de Berg, Istraživačko novinarstvo, Clio 2007
3. Fairclough, Norman, Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. London: Routledge, 1995

Rezime

Akademski rad *Bitka za Alepo u američkim i ruskim medijima – analiza diskursa* bavi se komparativnom analizom izveštavanja ruskih i američkih medija o ratu u Siriji, na primeru Bitke za Alepo, u periodu od marta do decembra 2016. godine. Upoređivanjem odabranih delova izveštaja četiri američke i četiri ruske informativne agencije i medijske kuće (NBC News, USA Today, VOX, The New York Times; Pervy kanal Rossya, RT, Rossiyskaya Gazeta, RIA), želimo da ukažemo na objektivne razlike koje postoje u izboru sadržaja koje plasiraju navedeni američki i ruski mediji. Za izlaganje pregleda dešavanja korišćeni su britanski izvori (BBC, Gardijan, Rojters), kao i izveštaji organizacije Human Rights Watch. Cilj rada nije da rasvetli specifične medijske manipulacije, niti da prezentuje istinite podatke, već da doprinese razumevanju procesa oblikovanja medijske slike o određenim momentima konflikta.

Summary

The academic paper *Battle for Aleppo in the American and Russian Media - Discourse Analysis* compares American and Russian media reports on the Syrian war, using excerpts from media reports on the Battle for Aleppo, published between March and December 2016 in four major Russian and American media (NBC News, USA Today, VOX, NYT; Vedomosti, Pervy kanal Rossya, RT, Rossiyskaya Gazeta, RIA). The aim of the paper is to point at objective differences that exist in the selection of content published and broadcast through the above mentioned media channels. For presenting an overview of the course of events, report of the British media were used (BBC, The Guardian, Reuters) and Human Rights Watch Reports. This paper has no pretensions to cast a light on specific media manipulations, nor to present veritable data. Its only aim is to serve as a contribution to understanding the process of shaping the media image about distinct moments of the conflict.

Keywords: Aleppo, Discourse, Media, Russia, USA, War in Syria, 2016

Ključne reči: Alepo, diskurs, mediji, rat u Siriji, Rusija, SAD, 2016

Biografija

Jovana Georgievski, studentkinja četvrte godine osnovnih akademskih studija ruskog jezika, književnosti i kulture na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu i XXIV generacije Odeljenja za napredne dodiplomske studije Beogradske otvorene škole. Stažistkinja nedeljnika "Vreme".

Biography

Jovana Georgievski, BA student at the University of Belgrade, Faculty of Philology, Department

of Russian language, Literature and Culture. Student of XXIV generation at Belgrade Open School's Advanced Undergraduate Studies Programme. Intern at "Vreme" Weekly Magazine.

Право на слободан приступ информацијама од јавног значаја

1. Увод

Услов за постојање демократског друштва заснованог на владавини права је постојање транспарентности у раду државних органа и носилаца јавних функција. Приступ информацијама у поседу органа јавне власти омогућава јавности да буде укључена и врши надзор над радом органа јавне власти. Власт изабрана од стране грађана демократским путем, требало би да буде у функцији истих тих грађана и да за своје поступке њима и одговара.

Сведоци смо тога да јавност често бива искључена из процеса одлучивања, а неретко се дешава да јавне институције отежавају или ускраћују јавности информације од јавног значаја. Један од механизма који треба да омогући свим грађанима увид у рад државних органа и носилаца јавних функција управо је право на приступ информацијама од јавног значаја. Ово право представља оружје у борби против корупције, те је неопходно стално подизати свест и упознавати све друштвене субјекте са важношћу ове теме. Стога ће овај рад представити појам права на слободан приступ информацијама од јавног значаја, правног оквира на коме се ово право темељи, као и тренутног стања у овој области у Републици Србији. Такође, текст садржи и препоруке за унапређење стања у овој области, што би посредно допринело и повећању степена демократије у нашем друштву и напретку земље на путу ка чланству у Европску унију.

2. Право на приступ информацијама од јавног значаја

Живимо у времену у којем је информација постала можда и најскупља роба. Никада као данас, човеку нису биле доступне информације о свему шта је било или може бити у сфери људског интересовања. Новости са једног краја на други крај света сада путују брже него што су некада путовале између две суседне куће. Савремени друштвени токови променили су начин на који се информишемо. Уз приступ интернету било ко може бити креатор вести. И док смо више него икада обасути разним врстама вести и начинима извештавања, нисмо ни свесни да живимо у мраку. Многе одлуке од ширег друштвеног значаја доносе се без учешћа јавности, а носиоци јавних власти (државни органи, као и други субјекти којима су поверена јавна овлашћења, попут јавних предузећа, универзитети, и сл), под изговором тајности података или заштите приватности, настоје да информације о свом

раду прикрију од грађана. Право на приступ информацијама од јавног значаја омогућава грађанима увид у рад носилаца јавних функција.

Ово право један је од начина којим можемо извршити притисак на носиоце јавних власти да на законит начин врше функције за које су бирани или именовани. Ово право је основ отворености и транспарентности једног друштва, показатељ у којој мери власт има осећај одговорности према грађанима, а његово постојање у једном друштву и примена добар су показатељ степена развоја тог друштва.

Без права на слободан приступ информацијама од јавног значаја власт која је изабрана демократским путем на легалан и легитиман начин лако може прећи у аутократију. Постојање овог права омогућава грађанима да постану четврта грана власти те да непрестано врше надзор над онима које су својом вољом изабрали.

„Слобода информација, уобичајно схваћена као право на слободан приступ информацијама у поседу органа јавне власти, данас је широко препозната као људско право. Ово право најчешће се дефинише као право свакога да од носиоца власти, односно јавних овлашћења, тражи и добије релевантне информације од јавног значаја како би се на делотворан начин омогућио увид у рад и поступање оних субјеката којима су грађани на слободним и демократским изборима поклонили поверење да у њихово име и за њихов рачун врше функцију власти и, у вези с тим, да управљају другим јавним пословима.“³⁸⁸ Право на слободан приступ информацијама од јавног значаја гарантује се многим међународним уговорима, па тако и Европском конвенцијом за заштиту људских права, у члану 10. који се односи на слободу изражавања:

- *Свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу поседовања сопственог мишљења, примања и саопштавања информација и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе. Овај члан не спречава државе да захтевају дозволе за рад телевизијских, радио и биоскопских предузећа.*
- *Пошто коришћење ових слобода повлачи за собом дужности и одговорности, оно се може подвргнути формалностима, условима, ограничењима или казнама прописаним законом и неопходним у демократском друштву у интересу националне безбедности, територијалног интегритета или јавне безбедности, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, заштите угледа или права других, спречавања откривања обавештења добијених у поверењу, или ради очувања ауторитета и непристрасности судства.*³⁸⁹

³⁸⁸ Приручник за примену Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја, Др Дејан Миленковић (Београд, Повереник за заштиту информација од јавног значаја и заштиту података о личности, 2010. година) 19.

³⁸⁹ Европска конвенција за заштиту људских права, Повереник за заштиту информација од јавног значаја и заштиту података о личности, <http://www.poverenik.org.rs/sr/pravni-okvir-pi/medjunarodni-dokumenti.html> (преузето 3.07.2017).

3. Правни оквир у Републици Србији

Уставом Републике Србије из 2006, право на приступ информацијама постало је и уставна категорија, додуше не као самостално право, већ кроз право на обавештеност. У члану 51, ст. 2. наводи се да „свако има право на приступ подацима који су у поседу државних органа и организација којима су поверена јавна овлашћења, у складу са законом“³⁹⁰. Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја (ЗоСПИЈЗ) који регулише ову област донет је нешто раније, 2004. године, као један од услова за улазак у Савет Европе али и након великог залагања невладиних организација.

Информација од јавног значаја у смислу овог закона, је свака информација којом располаже орган јавне власти, настала у раду или у вези са радом органа јавне власти, садржана у одређеном документу, а односи се на све оно о чему јавност има оправдан интерес да зна. Да би се нека информација сматрала информацијом од јавног значаја није битно да ли је извор информације орган јавне власти или које друго, лице, није битан носач информација (папир, трака, филм, електронски медији и сл.) на коме се налази документ који садржи информацију, датум настанка информације, начин сазнавања информације, нити су битна друга слична својства информације.³⁹¹

Према ЗоСПИЈЗ органима јавне власти се сматрају:

- државни орган, орган територијалне аутономије, орган локалне самоуправе, као и организација којој је поверено вршење јавних овлашћења;
- правно лице које оснива или финансира у целини, односно у претежном делу државни орган.

Тако су обвезници овог Закона, на пример, школе, болнице, општине, независне институције, јавна предузећа, факултети, универзитети, адвокатске, привредне, као и коморе извршитеља, јавних бележника, итд.

Захтев за приступ информацијама од јавног значаја може поднети свако, без обзира на то да ли је домаћи или страни држављани, у писаном облику, било ком државном органу или институцији, ако жели да се информише о раду, или информацијама у вези са радом органа. Закон претпоставља постојање интереса подносиоца да буде обавештен о одређеном питању, што значи да у самом захтеву за приступ информацијама од јавног значаја тражилац није дужан да доказује да има интерес да зна за одређену информацију, нити да доказује да је његов интерес оправдан. Орган јавне власти не сме од тражиоца да захтева навођење разлога за подношење захтева. У случају да одбија захтев тражиоца, орган јавне власти мора да докаже да у том конкретном случају оправдани интерес јавности не постоји. Приликом доношења одлуке орган јавне власти мора применити тест пропорционалности, тј. проценити који је у конкретном случају претежнији интерес. Одлука да се одређена информација ускрати тражиоцу мора да буде заснована на следећим критеријумима:

- да постоји супротстављени интереси праву јавности да зна,

³⁹⁰ Устав Републике Србије, Уставни суд, <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/139-100028/ustav-republike-srbije> (преузето 10.07.2017).

³⁹¹ Члан 2. Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја („Сл. Гласник РС“ бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010), Повереник за заштиту информација од јавног значаја и заштиту података о личности, <http://www.poverenik.org.rs/sr/pravni-okvir-pi/zakoni.html> (преузето 7.06.2017).

- одавањем информације тај интерес би био озбиљно повређен (тест штете),
- потреба заштите другог интереса претеже над интересом јавности да зна, и
- ако је то неопходно у демократском друштву (на пример, ако се заштита датих интереса може подједнако остварити на други начин).

Закон каже да оправдан интерес увек постоји када се ради о информацијама којима располаже орган власти које се односе на угрожавање, односно заштиту здравља становништва и животне средине (дакле, у погледу ових информација орган се не може позивати на разлоге за ускраћивање информација), а ако се ради о другим информацијама којима располаже орган власти, сматра се да оправдани интерес јавности да зна постоји, осим ако орган власти докаже супротно.

Међутим постоје ситуације у којима је право на слободан приступ информацијама од јавног значаја ограничено или искључено, а ЗоСПИЈЗ их у члану 9. таксативно наводи како би се смањиле могућности злоупотребе.

Орган власти неће тражиоцу омогућити остваривање права на приступ информацијама од јавног значаја, ако би тиме:

1. угрозио живот, здравље, сигурност или које друго важно добро неког лица;
2. угрозио, омео или отежао спречавање или откривање кривичног дела, оптужење за кривично дело, вођење преткривичног поступка, вођење судског поступка, извршење пресуде или спровођење казне, или који други правно уређени поступак, или фер поступање и правично суђење;
3. озбиљно угрозио одбрану земље, националну или јавну безбедност, или међународне односе;
4. битно умањио способност државе да управља економским процесима у земљи, или битно отежао остварење оправданих економских интереса;
5. учинио доступним информацију или документ за који је прописима или службеним актом заснованим на закону одређено да се чува као државна, службена, пословна или друга тајна, односно који је доступан само одређеном кругу лица, а због чијег би одавања могле наступити тешке правне или друге последице по интересе заштићене законом који претежу над интересом за приступ информацији.

4. Улога Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности

Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности (у даље тексту "Повереник") је релативно нова институција у нашем оправном систему, установљена Законом о слободном приступу информацијама од јавног значаја. Повереник је самосталан и независан орган чији је задатак је да се стара о несметаном остваривању права на приступ информацијама од јавног значаја, а посебно:

- да одлучује о жалбама на одлуке органа јавне власти;
- да изради и објави приручник са практичним упутствима за остваривање права предвиђених законом и

- да подноси Народној скупштини редовне извештаје о томе како органи власти примењују закон.

У случају да орган јавне власти одбије захтев тражиоца информације, тражилац може изјавити жалбу Поверенику. Повереник своју одлуку доноси у облику решења, након што предузме све неопходне радње за утврђивање чињеничног стања. Повереник ће решењем наложити органу власти да тражиоцу омогући слободан приступ информацијама од јавног значаја, када утврди да је жалба основана. Ако орган власти, након изјављене жалбе због непоступања по захтеву, а пре доношења одлуке по жалби, тражиоцу омогући приступ информацијама или по захтеву одлучи, Повереник ће донети закључак и обуставити поступак по жалби. Поступак по жалби може бити обустављен и ако тражилац одустане од жалбе (члан 24, став 5).

Решења која доноси Повереника су обавезујућа, коначна и извршна. Административно извршење решења Повереника спроводи сам Повереник, принудним путем, односно новчаном казном, у ситуацијама када носиоци јавних овлашћења добровољно неизврше обавезе из решења Повереника. У случају неизвршења решења Повереник може и више пута изрећи новчану казну институцији односно предузећу којем су поверена јавна овлашћења, а помоћ приликом извршења решења, према ЗоСПИЈЗ, дужна је да му пружи Влада Републике Србије, примењујући мере из своје надлежности. Инспекцијски надзор над спровођењем Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја поверен је Министарству за државну управу и локалну самоуправу, преко управне инспекције која има овлашћења да покрене прекршајни поступак против оних носилаца јавне власти који се оглуше о овај Закон или одлуке Повереника у вези са спровођењем овог Закона. Поред Управног инспектората и тражиоци информација од јавног значаја имају право да покрену прекршајни поступак, јер се ускраћивање информација сматра повредом личних права³⁹², међутим у пракси долази до проблема, у ситуацијама када је подносилац захтева било правно лице прекршајни поступак се не може покренути јер правна лица за разлику од физичких немају лична права. По тој аналогiji ако је невладина организација била подносилац захтева за приступ информацијама од јавног значаја, она не може покренути прекршајни поступак, односно заштити своја права.

Овде је важно застати и напоменути још неколико чињеница. С обзиром на то да су државни органи и предузећа којима су поверена јавна овлашћења корисници буџета Републике Србије, новчане казне које изриче Повереник као меру за неизвршење својих решења исплаћују се из буџета РС.

Од доношења ЗоСПИЈЗ па до данас, према годишњим извештајима Повереника, ни на један захтев за помоћ приликом извршења Повереников решења, Влада није обезбедила помоћ у реализацији истих.

Управни инспекторат чија је дужност да у случају кршења Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја покрене прекршајни поступак, учинила је то у веома малом броју случајева, а епизоди тих поступака остају недоступни за јавност.

³⁹² За више видети: Правни став усвојен на седници Грађанског одељења Врховног касационог суда одржане 06.12.2016. године, Врховни касациони суд, <http://www.vk.sud.rs/sr/грађанска-материја-0> (преузето 10.06.2017.)

Статистички подаци из годишњих извештаја Повереника:

Врсте активности и мере		2013	2014	2015	2016
1.	Примљени предмети	4.893	5.779	5.695	5.291
2.	Пренети незавршени предмети из претходне године	2484	2.971	3.317	3.366
3.	Укупно предмета у раду	7.377	8.750	9.012	8.657
4.	Решени предмети	4.406	5.563	5.646	5.135
5.	Примљене жалбе	3.300	3.929	3.821	3.474
6.	Решене жалбе	2.910	3.739	3.764	3.252
7.	Предлози за принудно извршење Повереникових решења	92	199	189	245
8.	Донети закључци о дозволи извршења решења	62	92	67	106
9.	Донети закључци о кажњавању у поступку извршења	34	59	59	148
10.	Укупан износ новчаних казни у поступку принудног извршења решења, у динарима	2.440.000	4.540.000	4.380.000	13.200.000
11.	Захтеви Повереника упућени Влади да пружи помоћ- обезбеди извршење решења	7	13	24	61
12.	Број предмета по којима је Повереник захтевао да Управна инспекција изврши надзор и покрене прекршајни поступак	283	350	306	318
13.	Број поднетих прекршајних пријава од стране Управне инспекције	0	4	49	38

Табела бр.1.³⁹³

5. Анализа праксе

Рад државних органа и предузећа којима су поверена јавна овлашћења треба да буде транспарентан, а како ови субјекти ретко самоиницијативно обавештавају јавност о свом раду, неопходно је постојање метода помоћу којег јавност може да се упозна са њиховим радом. Закон прописује шта се сматра информацијом од јавног значаја, док пракса Повереника сведочи да се информацијом од јавног значаја потенцијално може сматрати широк спектар информација, те да се сваком појединачном случају мора бити утврђено да ли постоји интерес јавности да зна, и да ли је он претежнији од на пример права на приватност и заштиту података о личности. У јавности се доста полемисало о дипломама,

³⁹³ Извештај о спорвођењу Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја и Закона о заштити података о личности, за 2016. годину, Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, Београд март 2017. године, <http://www.poverenik.org.rs/sr/izvestaji-poverenika.html> (преузето 2.05.2017).

докторатима и радним биографијама јавних функционера, које би требало да буду информације доступне јавности јер говоре о квалификованости тих лица за обављање неретко веома важних функција. Такође, увид у имовину јавних функционера треба да буде информација доступна јавности, као и информације у вези са тим како државна предузећа троше новац, са ким склапају уговоре, под каквим условима и сл. У наредном делу биће изнет кратак приказ праксе Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности у овој области, са освртом на неколико случајева који су били пропраћени и у јавности.

Новинари Мреже за истраживање криминала и корупције (КРИК) тражили су од Републичког фонда за пензијско и инвалидско осигурање у новембру 2014. године податке о томе где су актуелни председник државе и бивши председник државе, (А. Вучић и Т. Николић), били запослени и у ком периоду позивајући се на Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја. ПИО фонд је одбио њихов захтев, уз образложење да се информације о осигураницима не могу дати без њихове сагласности, позивајући се на Закон о заштити података члан 8. и Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, члан 14, ст. 1, након чега су новинари изјавили жалбу Поверенику. Повереник је донео решење у којем је наложио ПИО фонду да достави тражене информације КРИКУ, истичући „да је ПИО Фонд погрешно, јер није утврдио све чињенице од значаја за доношење одлуке, а посебно да ли у овом конкретном случају постоје услови за изузетак од права на приватност“ те да постоји интерес јавности да зна да ли су поштоване законске одредбе о обављању другог посла или делатности у време ступања (Вучића и Николића) на радну функцију или за време вршења функције“.³⁹⁴ Односно да је право јавности да зна претежније од права на приватност у овом случају. Према његовом мишљењу ПИО фонд је погрешно протумачио члан 14. ЗоСПИЈЗ, јер се управо у том члану, у ставу 2. постоји изузетак, да је право на приступ информацијама од јавног значаја претежније од права на приватност ако се ради о личности, појави или догађају од интереса за јавност, а нарочито ако се ради о носиоцу државне и политичке функције и ако је информација важна с обзиром на функцију коју то лице врши. Међутим и поред Поверениковог решења, које је обавезујуће, коначно и извршно, ПИО фонд до данас није доставио тражене информације новинарима.³⁹⁵

Треба истаћи да информације као што су дужина радног стажа и радне биографије уопште, државних органа, директора јавних предузећа и сл, представљају информације од јавног значаја и ту је увек интерес јавности да зна испред права на заштиту приватности. То је потврдио и Управни суд у пресуди којом је наложио Генералном секретаријату Владе да достави тражене радне биографије кандидата за функцију чланова Надзорног одбора Клиничког центра Србије. Наиме Удружење из Београда је поднело захтев за приступ информацијама од јавног значаја Влади РС, а Влада РС, односно Генерални секретаријат

³⁹⁴ Мрежа за истраживање криминала и корупције, „Казна ПИО фонду јер крије стаж Вучића и Николића“, КРИК, <https://www.krik.rs/pio-fond-krije-podatke-o-radnom-stazu-vucica-i-nikolica/> (преузето 2.07.2017).

³⁹⁵ За више, видети: Однос јавности да зна и права на приватност, Анализа примене релевантног правног оквира у Републици Србији у контексту приступа информацијама о носиоцима јавних функција, Ана Тоскић и Урош Мишљеновић, Партнери за демократске промене Србије, Центар за евроатлантске студије, Београд, 2016.

Владе, као један од аргумената навео је да није у могућности да достави радне биографије јер оне садрже „мноштво информација приватног карактера“³⁹⁶.

Илустративни пример односа према праву јавности да зна је поступање Вишег јавног тужилаштва (у даљем тексту ВЈТ) у Београду у вези са случајем „Хеликоптер“, у коме је ВЈТ ускратило јавности информације у вези са предистражним поступком поводом пада војног хеликоптера у марту 2015. године недалеко од аеродрома „Никола Тесла“, ангажованог за спасавање пацијента из Рашке, којом приликом је страдало седам особа, у вези са чим ВЈТ није покренуло истрагу.

У предмету у коме је новинар од ВЈТ тражио копију службене белешке у којој је садржано образложење одлуке да се не покреће поступак у случају пада војног хеликоптера, ВЈТ је одбило захтев, позивајући се да су информације о томе већ објављене и доступне, што не одговара истини. Истина је да су објављене друге информације у вези са овим случајем, попут извештаја стручних комисија Војске Србије, али не и службена белешка ВЈТ, због чега је у поступку по жалби, Повереник наложио ВЈТ да новинару достави тражену белешку.

У другом предмету новинар је од ВЈТ захтевао увид и копије списка предистражног поступка поводом истог догађаја. ВЈТ је одбило захтев с позивом на поверљивост и опет на чињеницу да су информације доступне јавности.

Новинари су потом затражили од Повереника да приступи поступку административног извршења, па је Повереник прво предочио ВЈТ новчано кажњавање, а потом изрекао две новчане казне у укупном износу од 200.000 динара, али ни након тога тужилаштво није поступило по налогу из решења. Након чега је Повереник искористио последњу меру на коју је овлашћен законом а то је обраћање Влади. Међутим реакције Владе која по Закону треба да обезбеди извршење решења Повереника, су изостале.

Ово је само један од многобројних примера (случај „Савамала“; информације у вези са изузећем јавног тужиоца Основог јавног тужилаштва; радне биографије тужилаца означене као службена тајна и сл.) непоштовања Закона о приступу информацијама, од јавног значаја од стране јавног тужилаштва.

Предмет који је подигао велику прашину у јавности односи се на имовинску карту градоначелника Београда Сенише Малог. Антикорупцијски портал „Пиштаљка“ затражио је од Агенције за борбу против корупције копију докумената из предмета контроле имовине и прихода градоначелника Београда Сенише Малог. Агенција за борбу против корупције одбила је у целости захтев „Пиштаљке“, па јој је Повереник, поступајући по жалби, коју је изјавио портал, наложио да достави тражене информације, с тим што ће неке, које представљају податке о личности, заштитити. Агенција је потом извршила решење, али делимично и „заштитила“ је односно ускратила и информације које не представљају податке о личности, нпр. износе финансијских трансакција, површину непокретности, марке

³⁹⁶ Пресуда Управног суда бр. 9 У. 14053/15, стр. 2, пресуда добијена на основу захтева за приступ информацијама од јавног значаја.

аутомобила итд.³⁹⁷ Након чега је портал „Пиштаљка“, затражио од Повереника да приступи административном извршењу. Повереник је затим ставио Агенцији у изглед изрицање новчаних казни, те је она „Пиштаљци“ доставила и неке информације које је претходно ускратила, али ни овај пут не све, а непоступање по налогу Повереника „објаснила“ тиме да је реч о подацима који су „строго поверљиви“ у смислу члана 38. Закона о тајности података, и који су као такви означени од стране других органа, те да је неопходно да истима приступи лично Повереник и то у просторијама Агенције, уз претходну најаву. Овакав став Агенције за борбу против корупције, отворио је више дилема.

Првенствено појам „строго поверљиво“ у овом контексту употребљен нема никакво утемељење у правном поретку Републике Србије. Закон о тајности података³⁹⁸ у члану 14. набраја степене тајности који су у употреби у Републици Србији, те која се врста података може сматрати тајним. Па тако као „строго поверљиви“ могу бити означени само они подаци који се односе на спречавање настанка тешке штете по интересе Републике Србије. Тешко је замислити уопште да подаци о имовини неког лица могу проузроковати тешку штету по интересе једне државе. Друго, све и ако замислимо да је овај аргумент валидан, Агенција за борбу против корупције га је употребила тек када је Повереник кренуо у административно извршење решења, што значи након што је већ два пута одбила да уважи захтев портала. И последње, захтев Агенције да Повереник лично дође у просторије Агенције, ради увида у документа ничим није оправдан, јер стручно особље запослено у Поверенику има овлашћења, односно сертификат за приступ класификованим подацима.

6. Закључак

Изнети случајеви из праксе Повереника само су делић стварности у којој живимо, односно начина на који органи власти поступају по захтевима за приступ информацијама од јавног значаја. Похвално је што постоји одређени степен напретка у овој области од доношења ЗоСПИЈЗ, али пракса је још далеко од идеалне. Неопходне су измене самог Закона, којима би се дала већа овлашћења Поверенику, првенствено у смислу тога да добије право за покретање прекршајног поступка, јер као што и стоји у табели бр. 1, Управни инспекторат врло ретко користи своја овлашћења која се односе на покретање прекршајног поступка. Сарадња између Владе и Повереника је на забрињавајућем нивоу, ако се узме у обир то да не постоје званични подаци који би говорили у прилог томе да је Влада обезбедила барем једно извршење Повереникових решења. Што значи да је неопходан неки бољи механизам од постојећег. Препорука је и то да би органи јавне власти требали на транспарентнији начин да обављају послове из своје надлежности. У XXI веку не постоји оправдање што неки државни органи немају своје интернет странице, преко којих би могли да упуте јавност у свој рад. Такође, сачињавање информатора о раду (што је обавеза према

³⁹⁷ Повереник за заштиту информација од јавног значаја, Саопштења и актуелности, „Строго поверљива заштита (не)легитимних интереса?“ <http://www.poverenik.org.rs/sr/saopstenja-i-aktuelnosti/2603-qstrogo-poverljivaq-zastita-nelegitimnih-interesa.html> (преузето 6.06.2017).

³⁹⁸ Закон о тајности података („Сл. гласник РС“, бр. 104/2009), Повереник за заштиту информација од јавног значаја, <http://www.poverenik.org.rs/sr/pravni-okvir-pi/zakoni.html> (преузето 10.06.2017).

ЗоСПИЈЗ) и годишњих извештаја од стране већег броја државних органа, било би корак напред ка остварењу начела транспарентности, а свакако би носиоцима јавних власти олакшало свакодневни рада, јер би смањило број захтева за приступ информацијама од јавног значаја. Новчане казне као санкције за непоступање по Поверениковим решењима очигледно нису довољна мотивација носиоцима државне власти, јер се исплаћују из буџета. Право на приватност често је изговор за ускраћивање информација од јавног значаја и та пракса се мора променити. Медијима и невладином сектору који би требали да врше функцију паса чувара (енг. "watchdog") владавине права не смеју бити ускраћени механизми да то и чине. Коришћењем овог права вршимо притисак на власт да се понаша одговорније, а снабдевени тачним информацијама долазимо у позицију да боље бирамо, и да „дамо отказ“ онима који злоупотребљавају своја овлашћења и поверење грађана.

Литература

- Приручник за примену Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја, Др Дејан Миленковић, Београд, Повереник за заштиту информација од јавног значаја и заштиту података о личности, 2010. година.
 - Извештај о спровођењу Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја и Закона о заштити података о личности, за 2016. годину, Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, Београд март 2017. године, <http://www.poverenik.org.rs/sr/izvestaji-poverenika.html> (преузето 2.05.2017).
 - Однос јавности да зна и права на приватност, Анализа примене релевантног правног оквира у Републици Србији у контексту приступа информацијама о носиоцима јавних функција, Ана Тоскић и Урош Мишљеновић, Партнери за демократске промене Србије, Центар за евроатлантске студије, Београд, 2016.
- Правни акти:
- Европска конвенција за заштиту људских права, Повереник за заштиту информација од јавног значаја и заштиту података о личности, <http://www.poverenik.org.rs/sr/pravni-okvir-pi/medjunarodni-dokumenti.html> (преузето 3.07.2017).
 - Устав Републике Србије, Уставни суд, <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/139-100028/ustav-republike-srbije> (преузето 10.07.2017).
 - Члан 2. Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја („Сл. Гласник РС“ бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010), Повереник за заштиту информација од јавног значаја и заштиту података о личности, <http://www.poverenik.org.rs/sr/pravni-okvir-pi/zakoni.html> (преузето 7.06.2017).
 - Закон о тајности података („Сл. гласник РС", бр. 104/2009), Повереник за заштиту информација од јавног значаја, <http://www.poverenik.org.rs/sr/pravni-okvir-pi/zakoni.html> (преузето 10.06.2017).
 - Закон о заштити података о личности („Сл. гласник РС", бр. 97/2008, 104/2009 – др. закон, 68/2012 – одлука УС и 107/2012), Повереник за заштиту информација од јавног значаја, <http://www.poverenik.org.rs/sr/pravni-okvir-pi/zakoni.html> (преузето 12.07.2017).

Новински чланци:

- Мрежа за истраживање криминала и корупције, КРИК, „Казна ПИО фонду јер крије стаж Вучића и Николића“ <https://www.krik.rs/pio-fond-krije-podatke-o-radnom-stazu-vucica-i-nikolica/> (преузето 2.07.2017).
- Повереник за заштиту информација од јавног значаја, Саопштења и актуелности, „Строго поверљива заштита (не)легитимних интереса?“ <http://www.poverenik.org.rs/sr/saopstenja-i-aktuelnosti/2603-qstrogo-poverljivaq-zastita-nelegitimnih-interesa.html> (преузето 6.06.2017).
Остало:
- Правни став усвојен на седници Грађанског одељења Врховног касационог суда одржане 06.12.2016. године, Врховни касациони суд, <http://www.vk.sud.rs/sr/грађанска-материја-0> (преузето 10.06.2017.)
- Пресуда Управног суда бр. 9 У. 14053/15, пресуда добијена на основу захтева за приступ информацијама од јавног значаја.

Summary

As a part of the right to be informed, the right to access information of public importance has been elevated to the rank of human rights. It is a mechanism by which the public becomes involved in the work of public authorities and gets the opportunity to exercise control over them. This right is one of the ways in which pressure can be exercised on the holders of public authorities to legally carry out the functions for which they are elected or appointed. The respect of this right is the basis of openness and transparency of one society, an indicator of the extent to which the government has a sense of accountability towards its citizens, and its existence and application is a good indicator of the degree of development of the society. Even though the right to access information of public importance is prescribed by the legal framework in Republic of Serbia, the principles of transparency and accountability of public authorities in our country are still not fully respected. Therefore, this paper will present the legal framework that regulates the right to access information of public importance the current situation in this area in the Republic of Serbia, as well as recommendations for improving the situation, with the aim of raising public awareness of the importance of active citizen participation in controlling the work of public authorities.

Key words: Information, right to access information of public importance, transparency, accountability, rule of law.

Кључне речи: Информација, право на приступ информацијама од јавног значаја, транспарентност, одговорност, владавина права.

Биографија

Кристина Калајџић је рођена 31. августа 1993. године у Аустрији, а живи у Београду. Ове године је дипломирала на Правном факултету, Универзитета Џон Незбит. Током студија активно је учествовала у ваннаставним активностима, у симулацијама суђења и арбитражних поступака као и такмичењу из беседништва. На последњој години факултета

била је председник Студентског парламента и студент демонстратор на предмету Социологија. Студент је Београдске отворене школе на програму „Студије будућности“. Поред тога, ове године је похађала Зимску школу међународних односа на Институту за међународну привреду и политику. У оквиру програма праксе Београдске отворене школе, била је на пракси у служби Повереника за заштиту равноправности. Тренутно је на пракси у невладиној организацији Партнери за демокраске промене Србије. Област интересовања јој је Међународно право, а пре свега Право Европске уније.

Biography

Kristina Kalajdžić was born 31 August 1993 in Austria, and currently lives in Belgrade. This year she graduated from the Law School, John Naisbitt University. During her studies, she actively participated in different extracurricular activities, simulation of trials and arbitration procedures, as well as competitions in rhetoric skills. At the last year of her studies, she was the president of the Student Parliament and a teaching assistant at the subject Sociology. She is a student of the Belgrade Open School on the program "Future Studies". In addition, this year she attended the Winter School of International Relations at the Institute for International Economics and Politics. As part of the Belgrade Open School's internship program, she was an intern within the Office of the Commissioner for the Protection of Equality. Currently, she is an intern in a non-governmental organization Partners for Democratic Change of Serbia. Her area of interest is international law, primarily the European Union law.

Student: Mijat Barjaktarević
Mentori: Prof. drVukašin Pavlović
Stevan Petrović
Institucije: Fakultet političkih nauka
Beogradska otvorena škola

UTICAJ KLIMATSKIH PROMENA NA PORAST SIROMAŠTVA U SVETU

1. Uvod

Još u ranom 19. veku naučna zajednica je primetila da ljudske aktivnosti nepovoljno utiču na klimatske uslove. Uvid u prve naznake klimatskih promena stiče se posmatranjem ledenih površina koje u sve većoj meri gube na svojoj veličini i masi. Šezdesetih godina dvadesetog veka nauka stavlja akcenat na izučavanje fenomena staklene bašte i povećanje emisije štetnih gasova u vazduhu. Međutim, drastične promene klimatskih obrazaca ne mogu se prepisati samo ljudskom uticaju o čemu nas uči i Milutin Milanković u svojoj teoriji cikličnih promena koja govori o samom kretanju i položaju Zemlje u odnosu na Sunce i promenama vremena koje usled toga nastaju. Ozbiljnost ovog problema i naponi ljudske zajednice uočavaju se kroz mnoge međunarodne pravne akte poput sporazuma iz Montreala 1987. godine, a deset godina kasnije i sporazuma iz Kjotoa. Katastrofe koje izazivaju klimatske promene prožimaju sva društva stavljajući ih na dnevni red političkih agendi svih država. Ovaj rad ima za cilj da da uvid u kompleksnost prirode ovog problema i pruži prikaz aktuelnih klimatskih dešavanja za koje možemo pretpostaviti da su u uzročno-posledičnoj vezi sa povećanjem siromaštva u svetu.

Svet je odavno postao zavistan od neobnovljivih izvora energije kojih je svakim danom sve manje i manje. Svetska ekonomija i tržišni sistemi počivaju i zavise od upotrebe fosilnih goriva kao što su prirodni gas, nafta i ugalj i njihovi derivati. Većina prevoznih sredstava koje danas čovek koristi pokreću se sagorevanjem nafte i njenih prerađevina, a većina električne energije koju ljudi svakog dana koriste i bez koje ne mogu da zamisle život na zemlji, upravo se dobija sagorevanjem uglja i prirodnog gasa. Konzumiranje ova tri neobnovljiva izvora energije stvara najveću emisiju štetnog gasa ugljen dioksida koji na drastičan način menja klimatske obrasce širom sveta a samim tim i sav život na zemlji. Alternativni i obnovljivi izvori energije postoje, ali zarad interesa moći oni se ne koriste u dovoljnoj meri, a kako moć leži u rukama onih koji kontrolišu fosilna goriva, u njihovom interesu je da se o klimatskim promenama i opasnostima koje one donose ne priča.

Prema istraživanjima Svetske zdravstvene organizacije u 2012. godini veruje se da je 12,6 miliona ljudi je umrlo od posledica koje su prouzrokovale klimatske promene. Ova svetska organizacija predviđa da će između 2030. godine i 2050. godine klimatske promene biti odgovorne

za smrt više od 250 000 ljudi godišnje.³⁹⁹ U svetu u kom je pre samo par godina 22 000 dece dnevno umiralo od posledica siromaštva i u kom u dvadeset i prvom veku postoji skoro milijardu nepismenih ljudi, lako je skrenuti pažnju sa klimatskih promena.⁴⁰⁰ Da ironija bude još veća, upravo njih negativne posledice klimatskih promena najviše pogađaju. Ovi zastrašujući podaci idu u prilog argumentu da klimatske promene i problemi koji zbog njih nastaju predstavljaju jednu od najvećih bezbednosnih pretnji sa kojima se čovečanstvo trenutno suočava.

Kako se „socijalna ranjivost“ ni vremenski ni prostorno ne može ograničiti, već je metodološka implikacija kosmopolitske perspektive,⁴⁰¹ ovaj rad ima za cilj da brojnim različitim primerima i događajima koji se odigravaju narazličitim mestima na svetu, ukaže na razarajuće posledice klimatskih promena koje se najviše odražavaju na najsiromašnije stanovnike naše planete. Da su one uzrok stvaranja još većeg jaza između bogatih i siromašnih ali i da njihovo poreklo upravo leži u samom čoveku i njegovom neodgovornom ponašanju. Pokušaćemo da ukažemo i na aktivnosti pojedinih država za koje verujemo da predstavljaju pozitivan primer i moguće rešenje problema koje klimatske promene nameću, a reči će svakako biti i o Pariskoj konferenciji UN-a o klimatskim promenama koja je dobrim delom obeležila svetska politička dešavanja krajem 2015. i 2016. godine.

2. Da li je Grenland potopio indijske njive?

Pre nego što se upustimo u priču o tome kakva je veza između siromaštva i klimatskih promena ili između indijskih seljaka i Grenlanda, valjalo bi napomenuti ko su ljudi koji spadaju u kategoriju najsiromašnji na našoj planeti? Angus Deaton, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 2015. godine, u svojoj knjizi „*The Great Escape: Health, Wealth and the Origins of Inequality*“, najsiromašnijim ljudima na svetu smatra one čiji su dnevni prihodi manji od 1,25 dolara, takozvani *bottom billion*.⁴⁰² Ovo brojke on čini još upečatljivijim oslikavajući ih u petočlanoj porodici, koja se nalazi negde na jugu Afrike ili negde u Indiji, majku i oca i troje dece, koji dan treba da prežive se jednim dolarom. Govorimo o ljudima koji se svakog dana suočavaju sa egzistencijalnim problemima poput pristupa pijaćoj vodi ili hrani.

Indija je zemlja koja je druga u svetu po broju stanovnika i predviđanja su da će vrlo brzo u tome preteći Kinu koja je za sada na prvom mestu. Jedan od najvećih problema sa kojim se Indija suočava jeste siromaštvo. Problemi sa kojima se susreće veliki broj ljudi u Indiji imaju istu težinu kao i same klimatske promene. Preko 30% domaćinstava u Indiji, tačnije oko 300 miliona ljudi, nema pristup električnoj energiji. Taj broj je približno jednak ukupnom broju stanovnika SAD-a. Oko 700 miliona ljudi svakodnevno kuva i greje se trošeći bio-masu poput ogrevnog materijala

³⁹⁹ World Health Organization. *Climate change and health*. [online] Available at:<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs266/en/> [Accessed 01 Aug. 2017].

⁴⁰⁰ UNICEF, (2010). *Child mortality rate drops by a third since 1990*. [online] Available at: https://www.unicef.org/media/media_56045.html [Accessed 01 Aug. 2017].

⁴⁰¹ U. Bek. *Svetsko rizično društvo*. (Novi Sad: Akademska knjiga, 2011), 242.

⁴⁰² A. Deaton. *The Great Escape: Health, Wealth and the Origins of Inequality*. (Princeton: Princeton University Press, 2013).

napravljenog od kravljeg izmeta. Ove brojke većinom zahvataju one najsiromašnije. Obezbediti njima pristup električnoj energiji, koju bi većina ovih domaćinstava mogla da priušti, znači obezbediti im bolji i kvalitetniji život. Kada kažem koju mogu da priušte, mislimo na ugalj jer je on najjeftiniji. Pokušajte da zamislite količinu emisije ugljen dioksida koju bi ovaj broj ljudi stvarao prelaskom na potrošnju uglja?⁴⁰³

Neka od naučnih istraživanja predviđaju da ako prosečna temperatura zemlje ostane ista kao u proteklih deset godina, do 2040. godine Grenland neće postojati i da ćemo moći da plovimo preko Severnog pola. Leda neće biti. U proteklih pet godina debljina leda na Grenlandu je opala na pojedinim mestima između 20-30 metara.⁴⁰⁴ Ako uzmemo u obzir da Severni pol predstavlja „rashladni uređaj“ severne hemisfere, njegovim nestankom bi došlo do zastrašujućih promena klimatskih obrazaca koje danas poznajemo, a koji već sada utiču na čitav svet. Ostaje pitanje da li, ili možda u kojoj meri, topljenje Grenlanda i sve veća temperatura zemlje dovedu do drastičnih promena klime u Indiji. Pa tako sada na pojedinim poljima i njivama Indije pola godišnjih padavina padne za samo pet sati, a zemljoradnjom se bave upravo najsiromašniji.

3. Pluća koja gore

Najveći proizvođači kiseonika i takozvana pluća sveta jesu šume Amazonije, prašume basena Konga i šume Indonezije. Bez njih, količina ugljen dioksida, a samim tim i prosečna temperatura zemlje, bi odavno dostigla granice koje bi u pojedinim delovima sveta imale smrtno posledice po ljude. Ove šume predstavljaju izvor života na zemlji ali i izvor osnovnih prihoda ljudi koji žive u njihovoj blizini. To su upravo najsiromašniji koji sečom ovih šuma zarađuju za život.

U Indoneziji, industrija palminog ulja je već uništila 80% šuma. Požari kojima se ove šume uništavaju su u 2015. godini dnevno emitovali više ugljen dioksida nego SAD zajedno.⁴⁰⁵ Da bismo shvatili kolika je potrošnja palminog ulja, dovoljno je da uđemo u prvu prodavnicu ili market i pročitamo sastav bilo kojeg proizvoda poput slatkiša, slaniša, deterdženta za sudove, kreme za negu tela... Vođeni trbuhom za kruhom, stanovnici ovih šuma nisu ni svesni rizika koji stvaraju njihovom sečom jer „evidentnost bede potiskuje percepciju rizika“.⁴⁰⁶ Postoje podaci koji ukazuju da se fabrike velikih korporacije koje stvaraju ogromna zagađenje sele u siromašne zemlje koje imaju jeftinu radnu snagu i nedovoljno razvijene pravne sisteme kojima je lako manipulirati.⁴⁰⁷ Ironije je u tome što je „beda hijerarhijska, smog je demokratski“⁴⁰⁸, pa tako niko ne može da pobege opasnostima koje već odavno ne poznaju granice država pa i kontinenta. Da smo svi isti pred

⁴⁰³ *Before the Flood*. [documentary] Hollywood: Fisher Stevens, 2016.

⁴⁰⁴ Ibid.

⁴⁰⁵ *Before the Flood*. [documentary] Hollywood: Fisher Stevens, 2016.

⁴⁰⁶ U. Bek. *Rizično društvo*. (Beograd: Filip Višnjić, 2001), 67.

⁴⁰⁷ S. Goldenberg. (2014). *CO2 emissions are being 'outsourced' by rich countries to rising economies*. [online] The Guardian. Available at: <https://www.theguardian.com/environment/2014/jan/19/co2-emissions-outsourced-rich-nations-rising-economies> [Accessed 10 September 2017].

⁴⁰⁸ U. Bek. *Rizično društvo*. (Beograd: Filip Višnjić, 2001), 54.

rizicima koje preterana emisija ugljen dioksida donosi možda je još bolje opisana rečenicom da se štetne materije u pijaćoj vodi „ne zaustavljaju pred slavinom generalnog direktora.“⁴⁰⁹

4. Atlantide 21. veka

Mora i okeani su od nastanka ljudi predstavljali osnovni izvor hrane i doslovno izvor života. Bez plodova mora nemoguće je zamisliti industriju hrane koja ljudima širom sveta pruža posao i osnovne prihode. Pored pomenutih šuma, oni igraju značajnu ulogu u ublažavanju posledica koje klimatske promene svakodnevno nameću. Okeani i mora imaju ulogu filtera koji apsorbuju 1/3 ugljen dioksid koji mi proizvedemo. Pretpostavlja se da sve veća količina ugljen dioksida u morima uzrok porasta siromaštva. Životi jedne milijarde ljudi zavisi od ribarenja u blizini koralnih grebena.⁴¹⁰ Podaci govore da je već 1/5 koralnih grebena uništena i da postoji verovatnoća da će u narednih 10 do 40 godina još 35% biti uništeno.⁴¹¹ Ovi procenti pretvoreni u brojke predstavljaju milione izgubljenih poslova, a samim tim i porast siromaštva.

Topljenje ledenih glečera izazvano globalnim zagrevanjem prouzrokovalo je porast nivoa mora. „Konačno, pri povećanju globalnog zagrevanja od pet stepeni, London, Njujork i Tokio biće u opasnosti da ih proguta more, glečeri na Himalajima će nestati i doći će do masovnih migracija i pokreta izbeglica.“⁴¹² Ono što je zabrinjavajuće jeste činjenica da se nekim zemljama ovo već događa. To se upravo dešava ostrvskim zemljama poput Republike Palau i Republike Kiribati koja je morala da kupi zemlju na Fidžiju kako bi tamo preselila deo stanovništva zbog ubrzanog rasta nivoa mora. Ni bogate zemlje nisu izuzetak. Primer je Florida čiji gradovi koji su najbliži moru, usled izlivanja kanalizacije kao posledice porasta nivoa mora, zbog neprijatnog mirisa podsećaju na srednjovekovne gradove, a ne prelepa letovališta koja vidimo u holivudskim filmovima. Ulaganjem ogromne količine novca ulice priobalnih gradova izdignute su na viši nivo čime je rešen problem poplava i neprijatnog mirisa.⁴¹³ Još jedan dokaz da se kao u Nojevoj barci svi nalazimo na istim mukama koje nam nameće „ekološki potop“, samo što je i dalje na toj barci neko vuk, a neko ovca. Nisu sve zemlje te sreće da su im budžeti veliki poput budžeta Floride. „Upozoravajuće podvodno zasedanje kabineta vlade Maldiva, održano u ronilačkoj opremi na šest metara ispod površine mora“⁴¹⁴ i arogantna izjava Džordža Buša starijeg „da američki način života ne podleže raspravi“⁴¹⁵, upravo oslikava odnos vuka i ovce pred nailazećim pretnjama.

⁴⁰⁹ U. Bek. *Svetsko rizično društvo*. (Novi Sad: Akademska knjiga, 2011), 61.

⁴¹⁰ *Before the Flood*. (2016). [documentary] Hollywood: Fisher Stevens.

⁴¹¹ The World Counts, (2017). *Coral reef are disappearing*. [online] Available at:http://www.theworldcounts.com/counters/ocean_ecosystem_facts/coral_reef_destruction_facts [Accessed 01 Aug. 2017].

⁴¹² U. Bek. *Svetsko rizično društvo*. (Novi Sad: Akademska knjiga, 2011), 122.

⁴¹³ *Before the Flood*. (2016). [documentary] Hollywood: Fisher Stevens.

⁴¹⁴ V. Pavlović. *Globalna politika klimatskih promena. Analiza politike*, 2011, 49.

⁴¹⁵ *Ibid.* 48.

5. Vrući rat

Uzrok koji je najveći broj ljudi bacio u okove siromaštva je rat. Neki od najvećih sukoba prošlog i sadašnjeg veka upravo su vođeni zarad kontrole nad fosilnim gorivima bez kojih je svetsku ekonomiju nemoguće zamisliti. Zvuči paradoksalno ali ljudi su odlazili u ratove i ginuli kako bi osvojili ili imali kontrolu nad nečim što danas u velikoj meri podriiva njihovu sopstvenu bezbednost i kvalitet života.

Postoje zanimljiva istraživanja koja ukazuju na vezu između porasta temperature globalnog zagrevanja i pojedinih ratova u nekim zemljama kao što su Somalija, Sirija, Avganistan. Ogromne suše koje su usledile u periodu od 2008. godine do 2010. godine u istočnom delu Mediterana i koje su zahvatile dobar deo severne Sirije, izazvale su značajne probleme u proizvodnji hrane. Veliki broj ljudi koji se bavio poljoprivredom je ostao bez posla i bio prinuđen da napusti svoje domove. Veći gradovi su bili logična destinacija ekoloških izbeglica. Međutim, ovi gradovi nisu uspeli da svim izbeglicama obezbede pristojan život, pa je nezadovoljstvo usled cele situacije kulminiralo protivljenjem Asadovom režimu, a najborbeniji protivnici režima upravo su dolazili iz redova nezadovoljnih izbeglica.⁴¹⁶ Na ovaj način klimatske promene doprinose vojnim sukobima čiji dometi prevazilaze granice država i postaju međunarodni problem.

Brojne nepogode poput suša, obilnih padavina, poplava, razarajućih vetrova ne samo da dovode u pitanje bezbednost međunarodnog poretka već zadiru i menjaju kulturne, društvene, rodne odnose. Kada je 2013. godine tajfun pogodio Filipine, više od 4 milion ljudi je bilo prinuđeno da se iseli iz svojih domova. I pored pomoći međunarodnih organizacija, glad je i dalje bila prisutna među velikim brojem ljudi. Prve žrtve su bili najslabiji, deca, devojke i žene koje postaju predmet ilegalne trgovine ljudima i prostitucije.⁴¹⁷ Usled ovakvih događaja borba za prava žena, oličena u neustrašivim marševima koji su zadesili sve veće gradove sveta, izbijaju na vrh lestvice sigurnosnih i bezbednosnih pretnjmodernih država i društava.

6. Pariski sporazum

Jedan od najznačajnijih koraka u borbi protiv klimatskih promena je svakako bila konferencija u Parizu koja je okupila lidere skoro svih zemalja sveta. Sam odziv velikog broja predstavnika zemalja i pažnja svetskih medija koja je u tom trenutku bila uprta u Pariz i značaj koji je dat tom događaju, ostavili su pozitivan i obećavajući utisak da je svet konačno uvideo pretnju koja stoji pred njim. Međutim, taj početni entuzijazam je vremenom počeo da bleđi.

⁴¹⁶ R. Bort. (2017). *How Climate Change's effect on Agriculture can lead to War*. [online] Newsweek. Available at:<http://www.newsweek.com/climate-change-agriculture-cause-war-world-government-summit-557728> [Accessed 01 Aug. 2017].

⁴¹⁷ J. Calma. (2017). *Climate change has created a new generation of sex-trafficking victims*. [online] QUARTZ. Available at:<https://qz.com/970394/climate-change-has-created-a-new-generation-of-sex-trafficking-victims/> [Accessed 01 Aug. 2017].

Pariskim sporazumom je dogovoreno da se prosečna globalna temperatura održi ispod 2°C i da se pruži pomoć zemljama koje se bore sa posledicama klimatskih promena, kao i da se smanji upotreba štetnih gasova koji dovode do efekta staklene bašte. Pozitivna strana ove konferencije jeste da je ovaj sporazum potpisalo 195 zemalja i da ga je već 160 ratifikovalo.⁴¹⁸ Ove brojke nam govore da međunarodna zajednica svesna problema koji stoji pred njom, ali ne i da je svesna kojom brzinom je potrebno reagovati. Razlog leži u samom sporazumu. Iako ciljevi utvrđeni ovim sporazumom predstavljaju realnu startnu poziciju u borbi sa klimatskim promena, on ima i mnogo nedostataka. Prema ovom sporazumu, svaka zemlja je dužna da osmisli sopstveni plan kojim će ići ka ispunjenju ciljeva utvrđenih sporazumom. Međutim, ono što predstavlja problem jeste nepostojanje metoda sankcije zemalja koje ove ciljeve ne ispune.⁴¹⁹ Nedovoljna snaga ovog sporazuma leži upravo u činjenici da se ovom problemu nije pristupilo kolektivno utvrđenim pravilima koje će svaka zemlja poštovati, već je ostavljeno svakoj zemlji da se sama stara o tome. Problem čije su posledice globalnih razmera zahteva i jednobrazno globalno kolektivno delovanje zasnovano na jednakim pravilima za sve. Još jedan veliki problem predstavlja i izjava predsednika Trampa da će pokrenuti postupak povlačenja iz Pariskog dogovora. Svetska sila broj jedan i zemlja koja je drugi zagađivač na svetu, ima ogroman uticaj na političke agende drugih zemalja. Njeno držanje po strani bi moglo da stvori domino efekat kojim bi i druge zemlje mogle da zatraže istupanje iz dogovorenog sporazuma.⁴²⁰

Pozitivna strana Pariskog sporazuma je svakako obećanje bogatijih zemalja da će više novca i sredstava ulagati u pomoć zemljama u razvoju koje su prve na meti nepogoda koje izazivaju klimatske promene. Predviđeno je da se do 2020. godine zemljama u razvoju pomogne sa oko 89 milijardi evra kako bi prešle na čistije izvire energije.⁴²¹ Međutim, sve dok svojim primerom ne postanu model zelene politike koje bi druge zemlje trebalo da prate, efekat uloženog novca i sredstva neće doneti očekivane rezultate, zato nam je potrebna odgovornija politika vodećih zemalja sveta.

7. Pitanje odgovornosti

U svetu u kome živimo, svi veliki rizici postaju globalni. Zato je vrlo teško oceniti ko je glavni krivac svih nevolja koje stvaraju klimatske promene. Da li su najveći krivac kapitalističke sile koje većito tragaju za novim tržištima pritom ne mareći za štetu koju za sobom ostavljaju? Da li su to nemarni pojedinci i njihov nezasiti konzumerizam ili njihove nekulturne navike, zavisni od štetnih proizvoda industrijskog društva u kom živimo? Da li su to pojedine države i njihovi politički aparati većito vođeni željom za moći? Da li su to najsiromašniji koji strah od gladi stavljaju ispred opasnosti ekološke katastrofe? Da li je to nedovoljna angažovanost akademskog sveta ili pak

⁴¹⁸ UNFCCC, (2017). [online] Available at: <http://unfccc.int/2860.php> [Accessed 10 September 2017].

⁴¹⁹ J. Ellis. (2017). *The Paris Climate Deal: What You Need to Know*. [online] The New York Times. Available at: <https://www.nytimes.com/2017/06/01/climate/paris-climate-change-guide.html?mcubz=1> [Accessed 10 September 2017].

⁴²⁰ Ibid.

⁴²¹ GFC, (2017). [online] Available at: <http://www.greenclimate.fund> [Accessed 10 September 2017].

njihovo negiranje postojećeg problema? Da li su to masovni mediji? Urlah Bek daje vrlo dobar odgovor na sva ova pitanja stavljajući odgovornost upravo na svakog od nas. „Tamo gde rizici uznemiruju ljude, poreklo opasnosti više nije u spoljašnjem, u nepoznatom, u neljudskom, već u istorijski stečenoj sposobnosti ljudi da sami menjaju, uobličavaju i uništavaju reproduktivne uslove svega živog na Zemlji. To znači da izvori opasnosti više nisu neznanje nego *znanje*, nije više nedovoljno nego *potpuno* vladanje prirodom, nije više ono što izmiče ljudskom domašaju nego upravo *sistem odluka* i objektivnih ograničenja, etabliranih sa industrijskom epohom.“⁴²² Iako odgovornost leži na svima nama, uvek postoje oni koji mogu da učine i pruže više. Pre svega bogate zemlje čije ekonomije imaju mogućnost da se za početak okrenu upotrebi alternativnih izvora energije. Rešenje se nalazi u sunčevim zracima i toploti, u strujanju vetra, snazi plime i oseke, električnim pražnjenjima neba. Upotrebom sve energije koju Sunce emituje u jednom danu, imali bismo dovoljno energije da godinu dana napajamo čitav svet električnom energijom. Postoje zemlje koje shvataju potencijal obnovljivih izvora energije. To su zemlje poput Nemačke koja 35% električne energije stvara upotrebom obnovljivih izvora energije, ili Finske koja planira da postane prva zemlja koja će u potpunosti ukinuti potrošnju fosilnih goriva. Danska je već sada u mogućnosti da proizvodi struju za svoje državljane upotrebom samo obnovljivih izvora energije. Iako najveći proizvođač štetnih gasova na svetu, Kina je pokazala neverovatno brz napredak ka upotrebi obnovljivih izvora energije, pre svega energije vetra.⁴²³ Sve više podozrivih pogleda svetskih lidera ka establišmentu Vašingtona daju dozu optimizma da će i sila broj jedan u svetu uskoro morati da promeni trenutno veoma neodgovornu ekološku politiku. Međutim, najveći politički potencijal leži u najsiromašnijima, u onima koji negativne uticaje klimatskih promena plaćaju životom.

8. Zaključak

Nezaustavljivi konzumerizam industrijskog doba u kom živimo i koji počiva na prekomernoj potrošnji fosilnih goriva, svakim danom sve brže i brže menja obrise Zemlje i živote ljudi. Neke od latentnih posledica uljuljkanog života postmodernističkog društva su lenjost i kratkovidost prema stvarima koje tako lako uzimamo zdravo za gotovo. Stvari kao što su čist vazduh, voda za piće, hrana. Zato sada već čuvena fraza „misli globalno deluj lokalno“, danas dobija na značaju više nego ikada, pogotovu ako uzmemo u obzir da vodeći se njome možemo da spasimo nečiji život. Pred narastajućim problemima koje prouzrokuje siromaštvo i globalno zagrevanje, pitanje odgovornosti možda postaje sumanuto, postaje igra šuge pred katastrofom koja nam se ubrzanim korakom približava i preta da postane ireverzibilna.⁴²⁴ Ako problemi sa kojima se suočava čitav svet ne poznaju državne granice, ideološke razlike, rasu, boju kože, rod ili religiju, onda se rešenje kriju u prevazilaženju sebičnih interesa i empatiji ne prema drugome, već prema samom životu. Kako još uvek ne postoji dovoljno jaka politička volja za uspostavljanje jednoglasnog rešenja, ostaje nam da borbu protiv pomenutih problema sami vodimo. Za početak prihvatimo činjenicu da usled klimatskih promena broj siromašnih raste i da vrlo brzo može doći i

⁴²² U. Bek. *Rizično društvo*. (Beograd: Filip Višnjić, 2001), 317.

⁴²³ *Before the Flood*. [documentary] Hollywood: Fisher Stevens, 2016.

⁴²⁴ U. Bek. *Rizično društvo*. (Beograd: Filip Višnjić, 2001), 50.

do nas. Prihvatimo činjenicu da prelepa i raznolika kultura ostrvskih naroda polako tone sa njihovim ostrvima, da miris dima požara indonežanskih šuma već sada guši i seče šume Amazona, da otapanjem Grenlanda broj gladne dece u Indiji raste, prihvatimo to da je prvi korak ka rešavanju problema priznanje njegovog postojanja.

Literatura

- Bek, U. (2001). *Rizično društvo*. Beograd: Filip Višnjić. str.50. 54. 67. 317.
- Bek, U. (2011). *Svetsko rizično društvo*. Novi Sad: Akademska knjiga. str. 61. 122. 242.
- *Before the Flood*. (2016). [documentary] Hollywood: Fisher Stevens.
- Bort, R. (2017). *How Climate Change's effect on Agriculture can lead to War*. [online] Newsweek. Available at:<http://www.newsweek.com/climate-change-agriculture-cause-war-world-government-summit-557728> [Accessed 01 Aug. 2017].
- Calma, J. (2017). *Climate change has created a new generation of sex-trafficking victims*. [online] QUARTZ. Available at:<https://qz.com/970394/climate-change-has-created-a-new-generation-of-sex-trafficking-victims/> [Accessed 01 Aug. 2017].
- Deaton, A. (2013). *The Great Escape: Health, Wealth and the Origins of Inequality*. Princeton: Princeton University Press.
- Ellis, J. (2017). *The Paris Climate Deal: What You Need to Know*. [online] The New York Times. Available at: <https://www.nytimes.com/2017/06/01/climate/paris-climate-change-guide.html?mcubz=1> [Accessed 10 September 2017].
- Goldenberg, S. (2014). *CO2 emissions are being 'outsourced' by rich countries to rising economies*. [online] The Guardian. Available at:<https://www.theguardian.com/environment/2014/jan/19/co2-emissions-outsourced-rich-nations-rising-economies> [Accessed 10 September 2017].
- GFC, (2017). [online] Available at: <http://www.greenclimate.fund> [Accessed 10 September 2017].
- Pavlović, V. (2011). *Globalna politika klimatskih promena. Analiza politike*, str. 48. 49.
- UNICEF, (2010). *Child mortality rate drops by a third since 1990*. [online] Available at: https://www.unicef.org/media/media_56045.html [Accessed 01 Aug. 2017].
- UNFCCC, (2017). [online] Available at: <http://unfccc.int/2860.php> [Accessed 10 September 2017].
- The World Counts, (2017). *Coral reef are disappearing*. [online] Available at:http://www.theworldcounts.com/counters/ocean_ecosystem_facts/coral_reef_destruction_facts [Accessed 01 Aug. 2017].
- World Health Organization, (2017). *Climate change and health*. [online] Available at:<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs266/en/> [Accessed 01 Aug. 2017]

Summary

Climate change is definitely one of the biggest security threats that the international community is facing. Excessive use of fossil fuels, as well as the dependence of the world economy on them, has led to significant emissions of harmful gases that have an impact not only on nature but on the entire life on earth.

The problems that arise, which are largely the result of irresponsible behaviour of people, reach almost every corner of the society, leaving no one indifferent. In different ways, they affect the quality of life, which increasingly depends on the ecological awareness of the individuals. The disaster situation arising from climate change is most difficult to explain to those who are most affected, and those are the poorest. As food on the table is the luxury for the poorest, clean air becomes the privilege of wealthier, and as long as there is a big gap between the understanding of "good" life, the stories of climate change will have to wait for some more favorable climate that will at one point become too warm for the poor and for the rich.

When it comes to stakes that outweigh the material and involve human survival, the question of accountability may become meaningless, and the recognition of the problem itself and the perception of its scale becomes more prominent for the progress of society as a whole.

Ključne reči: Klimatske promene, klima, siromaštvo, ugljen dioksid, emisija, štetni gas, obnovljivi izvori energije

Key words: Climate change, climate, poverty, carbon dioxide, emissions, harmful gas, renewable energy sources

Biografija

Mijat Barjaktarević rođen je 1993. godine u Kragujevcu gde je završio osnovnu i srednju školu. Trenutno je apsolvent na Fakultetu političkih nauka, smer za međunarodnu politiku. Kao stipendista američke vlade, sedmi semestar je završio na Univerzitetu Wyoming u Sjedinjenim Američkim Državama. Tokom osnovne škole, a nakon toga i kroz članstvo u Đačkom parlamentu Prve kragujevačke gimnazije, dosta vremena je posvetio omladinskom aktivizmu. Internacionalna iskustva stiče organizovanjem i učestvovanjem na brojnim projektima, konferencijama i letnjim školama. Kao posebno značajno iskustvo izdvaja učešće na letnjoj školi "The International Center for Leading Studies" na Kritu u Grčkoj i sedmodnevnu letnju školu Ruske predsedničke akademije u Kazanju. Posebna oblast interesovanja mu je rad vladinih i nevladinih organizacija u oblasti međunarodnog razvoja i održivog mira.

Biography

Mijat Barjaktarevic was born in 1993 in Kragujevac, where he finished elementary and high school. Currently, he is a final year student at the Faculty of Political Science, department for international politics. As a US government scholarship holder, he finished his seventh semester at University of Wyoming in the United States. During his studies, through membership in the High school Parliament of the First Kragujevac Gymnasium, he devoted a lot of time to youth activism. He acquired international experience by organizing and participating in numerous projects, conferences and summer schools. Particularly significant experience for him is summer school "The International Center for Leading Studies" at Crete in Greece and the seven-day School of the Russian Presidential Academy in Kazan. His special field of interest is the work of governmental and non-governmental organizations in the field of international development and sustainable peace.

Privatnost i zaštita podataka o ličnosti na internetu

1. Uvod

Sa više od 3,5 milijardi korisnika, internet danas nije ono što je bio pre samo godinu dana, a nije ni ono što mu je bila namena kada je nastajao. Uzimajući u obzir brzinu i način na koji se menja, svakako nije ni blizu onoga što će biti u budućnosti. Internet više nije odvojen svet, koristiti internet nije stvar izbora već neophodnost. Postalo je izuzetno lako da komuniciramo i saznamo informacije o dešavanjima i svetu, ali smo u isto vreme postali izloženi i omogućili tom svetu da sazna mnogo toga o nama. Čitav život, kretanje, komunikacija, navike i karakteristike ličnosti, često prilično olako, ostavljeni su „tamo negde”. Informacije o našem ponašanju na Internetu predstavljaju ogromnu vrednost za kompanije koje ih neprekidno sakupljaju, skladište i analiziraju. Kada shvatimo da smo umesto korisnika postali proizvod, treba da znamo ko to koristi naše podatke, na koji način dolazi do njih i koliko vrede.

2. Novi biznis modeli

Sve više kompanija prilagođava svoje biznis modele i poslovanje zasniva na korišćenju ličnih podataka. Biznis modeli najvećih **internet** kompanija zasnivaju se na targetiranju korisnika koje je omogućeno konceptom kolačića (cookies). Kolačić predstavlja mali deo podataka poslat sa posećenog sajta i smešten u korisnikov pretraživač. Svaki put kada korisnik otvori tu stranicu, pretraživač šalje kolačić natrag serveru i obaveštava veb sajt o korisnikovim prethodnim aktivnostima.⁴²⁵ Uz pomoć targetiranja i profilisanja korisnika, te kompanije omogućavaju drugima da svoje reklame usmere tačno ka željenom profilu korisnika. Tako su Fejsbuk i Gugl, koji se svakodnevno koriste besplatni, ali imaju mnogo mogućnosti koje će korisnike navesti da na njima provedu što više vremena i ostave što više podataka. Procenjeno je da će godišnja finansijska vrednost akumuliranih ličnih podataka na internetu dostići 1 bilion do 2020⁴²⁶. Svaki od preko milijardu korisnika Fejsbuka, u proseku više od 20 minuta dnevno lajkuje, komentariše i skroluje statue.⁴²⁷ Svaka od ovih aktivnosti korisnika doprinosi rastu profita, a količina podataka koju poseduje, čini ga jednom od najmoćnijih i najuticajnijih organizacija. Ono na čemu Fejsbuk

⁴²⁵ <https://labs.rs/sr/nevidljiva-infrastruktura-onlajn-pratioci>

⁴²⁶ <https://labs.rs/en/invisible-infrastructures-mobile-permissions/>

⁴²⁷ <https://dataethics.eu/en/facebooks-data-collection-sharelab/>

zarađuje je više od milijardu kategorisanih profila, čiju vrednost korisnici sami povećavaju ostavljajući sve više ličnih podataka. Osim podataka sa profila koje korisnici sami unose, i informacija o aktivnostima (lajkovanje, tagovanje, deljenje, komunikacija sa drugima) značajan izvor informacija je i digitalni otisak uzet sa uređaja, desktop računara, laptopa ili mobilnog uređaja. To mogu biti IP adresa, operativni sistem, pretraživač... Ukrštajući ove podatke sa podacima koji se dobijaju preko aplikacija, pametni uređaji predstavljaju ogroman izvor informacija. WhatsApp koji je u vlasništvu Fejsbuka i trenutno je najpopularnija aplikacija za razmenu poruka, ima milijardu dnevno aktivnih korisnika, razmeni 55 milijardi poruka dnevno, 4,5 milijarde slika i milijardu video snimaka i 1,3 milijarde mesečno aktivnih korisnika.⁴²⁸ Instaliranjem aplikacija za Fejsbuk, WhatsApp, Instagram i Messenger odobrava se pristup i pravo na korišćenje ogromnih količina različitih vrsta podataka sa telefona.

Prihvatajući Uslove korišćenja i Politike privatnosti koje prosečni korisnik ni ne čita ili su neretko formulisani previše opširno i nerazumljivo, daje se šira saglasnost od one koja je zapravo potrebna. Nemaju sve aplikacije iste uslove korišćenja i politike privatnosti, a često neke od najčešće korišćenih zahtevaju ovlašćenja sa visokim stepenom zadiranja u privatnost ili koja i nisu neophodna za njihovo normalno funkcionisanje. Uzimajući u obzir da je prosečan broj instaliranih aplikacija po Android telefonu 95⁴²⁹, jasno je o kolikoj se količini podataka radi i da bi se moralo preispitati njihovo korišćenje a još bitnije razvoj. Upotreba ličnih podataka jeste od koristi za dalji tehnološki napredak, ali razvoj tehnologije i naučna dostignuća stvaraju nove načine u kojima se zadire u privatnost i dolazi do nelegitimne obrade. Ugrožavanje privatnosti putem novih tehnologija više nije tabu tema. Sve je značajnije pitanje na koji način da zadovoljimo svoje potrebe i koristimo tehnologije i mogućnosti koje nam se nude a da nam uz to ne budu narušena prava. Očigledno je da je konvencionalni oblik privatnosti nestao i sve više se javlja potreba za usklađivanjem i regulisanjem procesa koji obuhvataju obradu ličnih podataka.

3. Opšta uredba o zaštiti podataka o ličnosti

EU je aprila 2016. godine donela Opštu uredbu o zaštiti podataka o ličnosti (GDPR), koja je predstavljena kao najvažnija promena u regulativi zaštite ličnih podataka u poslednjih dvadeset godina. Uredba na teritoriji EU stupa na snagu 25. maja 2018. GDPR zamenjuje Direktivu o zaštiti podataka o ličnosti (Direktiva 95/46) i osmišljena je da uskladi zakone o zaštiti podataka širom Evrope ali i da promeni način na koji organizacije koje na bilo koji način obrađuju podatke o ličnosti pristupaju privatnosti.⁴³⁰ Ovo su ključne stavke nove regulative:⁴³¹

- Lični podatak odnosi se na širi spektar informacija – bilo šta što bi se moglo koristiti za direktno ili indirektno identifikovanje osobe na mreži. Ovo može uključivati imena, imejl adrese, slike, podatke o banci, postove na društvenim mrežama ali i meta podatke, IP adresu računara, ID SIM kartice, kolačiće, biometrijske podatke;

⁴²⁸ <https://blog.whatsapp.com/10000631/Connecting-One-Billion-Users-Every-Day>

⁴²⁹ <https://labs.rs/sr/nevidljive-infrastrukture-dozvole-na-mobilnim-uredajima/>

⁴³⁰ <http://www.eugdpr.org>

⁴³¹ <http://www.eugdpr.org/key-changes.html> ;

<http://pravoikt.org/uredba-evropske-unije-o-zastiti-podataka-o-licnosti/>

- Organizacije su dužne da prijavljuju kompromitaciju bezbednosti podataka, bilo slučajnu ili kao deo sajber napada u roku od 72 sata od njihovog nastanka.
- Teritorijalna primena uredbe - Obrada podataka koja se vrši od strane kompanija sa sedištem u EU, ali i obrada podataka lica iz EU od strane kompanije van EU moraju biti u skladu sa Uredbom;
- Saglasnost („Consent“) - Uredba definiše saglasnosti za obradu ličnih podataka na taj način što ona mora biti data u eksplicitnom obliku. Saglasnost ne može da se podrazumeva i postoji mogućnost njenog opoziva u bilo kom momentu;
- Rukovalac i obrađivač podataka - Nova regulativa uvodi i set novih obaveza za rukovaoca i obrađivača podataka. Obaveze su pretežno tehničkog i organizacionog karaktera, u cilju povećanja transparentnosti procesa obrade podataka;
- Prenosivost podataka („Data Portability“) – Pravo lica čiji se podaci obrađuju da dobiju podatke koje se odnose na njih od kompanije koja ih obrađuje, kao i da mogu lako da prenesu svoje podatke u neku drugu kompaniju;
- One-Stop-Shop – Princip „one-stop-shop“ predstavlja logični dodatak uzimajući u obzir da je jedan od ključnih pokretača stvaranja nove regulative bilo usklađivanje zakona o zaštiti podataka širom Evrope. Uredbom se formira jedinstveno telo na nivou EU koje dobija vodeću regulatornu ulogu i postaje vrhovna kontrolna institucija u oblasti zaštite podataka o ličnosti i za pitanja primene regulatornog okvira;
- Pravo da se bude zaboravljen („Right to be forgotten“) – jedna od glavnih stavki kojom se jača zaštita podataka o ličnosti. Iako se ovo pravo već neko vreme smatra sastavnim delom prava na poštovanje privatnosti, sada je dobilo svoj formalni okvir odlukom Suda pravde Evropske Unije i omogućava građanima EU da traže da se podaci o njima izbrišu i da se zaustavi njihovo dalje širenje. Uslovi za brisanje podrazumevaju da podaci više nisu relevantni za originalne ciljeve obrade, ili da subjekti povlače saglasnost(consent). Takođe, ovo pravo zahteva da se uporede prava subjekta i „javni interes u raspoloživosti podataka“ pri razmatranju takvih zahteva;
- Kazne – uredba uvodi novčane kazne za lica koja krše regulativu. Iznos kazne se kreće do 20 miliona evra ili 4% ukupnog godišnjeg prihoda u prethodnoj finansijskoj godini, u zavisnosti od toga koji od navedenih iznosa je u konkretnom slučaju veći. Ovo je maksimalna kazna koja sleduje za najozbiljnija kršenja npr. u slučaju kada nema saglasnosti za obradu podataka ili u slučaju kršenja koncepta Privacy by Design;
- Studija uticaja na privatnost („Privacy Impact Assessment“) – studija uticaja na privatnost postaje obavezni preduslov pre obrade ličnih podataka u slučajevima kada zbog svog obima, vrste ili konteksta obrada redstavlja veći rizik za privatnost (npr. obrada podataka u vezi sa primenom novih finansijskih tehnologija ili Internet stvari);
- Integrisana zaštita privatnosti i podrazumevana privatnost („Privacy by design“ i „Privacy by default“) – kompanije će biti u obavezi da razviju sistem proaktivne zaštite ličnih podataka. Uredba propisuje obaveznu upotrebu principa integrisane zaštite privatnosti i podrazumevane privatnosti. Faktički, kompanije će već u fazi dizajna proizvoda ili usluga morati da razvijaju sistem zaštite podataka i da se drže principa zaštite tokom celokupnog životnog ciklusa proizvoda i usluga.

Za kompanije, GDPR znači mnogo strože održavanje podataka koje poseduju, ali bi takođe trebalo da poveća nivo svesti o zaštiti i bezbednosti. Osim toga, utiče i na način na koji kompanije prikupljaju i čuvaju podatke korisnika i upravlja izvozom ličnih podataka van granica EU. Što se tiče korisnika, GDPR im omogućava jasnije definisanu zaštitu privatnosti kada su na mreži. Kompanije će od sada morati izričito da obaveštavaju kada traže lične podatke i za šta ih koriste.

Organizacije imaju godinu dana da se prilagode novoj regulativi koja će zahtevati značajne organizacione, procesne, tehnološke i administrativne promene, i nesumnjivo će zbog toga podneti novi dodatni teret. Načelno, GDPR teži da ljudima vrati kontrolu nad podacima i izgradi poverenje u društvene mreže, onlajn kupovinu i organizacije kojima ustupaju svoje podatke.

4. Zakon o zaštiti podataka o ličnosti

Trenutni zakon u Srbiji predviđa relativno niske novčane kazne – od 50 hiljada do milion dinara za pravna lica ili 5.000 do 50.000 dinara za fizičko lice.⁴³² Kako nova uredba treba da dobije svoj regulatorni smisao ne samo na teritoriji EU, već i šire, znači da će i Srbija morati da se uskladi sa novim standardima. U skladu sa tim, model zakona koji je u najvećoj mogućoj meri usaglašen sa Opštom uredbom Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti dostavio je Vladi na raspolaganje.⁴³³ Trenutno važeći Zakon o zaštiti podataka o ličnosti donet je 2008. godine. U međuvremenu su, usled razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija i ekonomije podataka, pitanja zaštite podataka postala kompleksnija, što dovodi do problema u primeni ovog Zakona. Do danas nisu rešeni neki ključni segmenti zaštite podataka o ličnosti, kao što su video-nadzor, biometrija i bezbednosne provere. Kako je usklađivanje domaćeg pravnog okvira sa Opštom uredbom glavni prioritet u ovoj oblasti, očekuje se da će primena novog Zakona početi u vreme kada i evropska uredba – u aprilu 2018. Pravo na zaštitu podataka o ličnosti je jedno od osnovnih ljudskih prava zagarantovano Ustavom Republike Srbije ali i trajan zadatak u pregovorima sa Evropskom unijom.

5. Zaključak

O tehnologijama od kojih su postali gotovo zavisni i koje svakodnevno koriste, prosečni korisnici znaju toliko da se može reći da tehnologije upravljaju njima a ne obrnuto. Kako je Fejsbuk koji se u ovom kontekstu najčeće pominje, ali i ostali internet servisi postali neminovnost i neizostavan deo svakodnevnog života, deaktiviranje profila ili izbegavanje korišćenja nije od velike pomoći za zaštitu podataka. U interesu ljudi je da se sa više odgovornosti odnose prema svojim podacima, ograniče količinu podataka koje dele i pažljivije daju pismeni pristanak različitim privrednim subjektima jer podaci ostaju u njihovom vlasništvu i jos uvek se ne zna kakve mogu biti dugoročne posledice. Uvek postoji strepnja od zloupotrebe virtuelnih dosijea i otkrivanja svega što su ikada okačili na internet. Koliku moć nad korisnicima imaju telekomunikacione kompanije, društvene mreže i internet pretaživači, javne i tajne državne službe koje prikupljaju

⁴³² https://www.cins.rs/srpski/research_stories/article/privatnost-gradjana-godinama-na-izvolite

⁴³³ <http://www.poverenik.rs/you/saopštenja-i-aktuelnosti/2619-poverenik-stavio-na-raspolaganje-vladi-model-zakona-o-zastiti-podataka-o-licnosti.html>

lične podatke teško je uporediti sa bilo čim, jer nemamo odgovarajuće istorijske analogije za tehnološke gigante.⁴³⁴ Njihova moć je ogromna jer se zasniva kontrolisanju toka informacija, izboru sadržaja i uticaja koji će plasirati svakom pojedinačnom korisniku ali pre svega, „Fejsbuk se igra našim osnovnim psihološkim impulsima“, vrednovanjem popularnosti iznad svega drugog.⁴³⁵ Potreba za pripadanjem i povezivanjem, za deljenjem i preuzimanjem sadržaja postala je toliko jaka usled sve jednostavnijih mogućnosti za njeno ispunjenje, koje u isto vreme sve efikasnije zadiru u privatnost.

Pitanje koje se nameće je nadležnost nad poslovanjem Fejsbuka, Gugla i velikog broja najvećih korporacija koje posluju po zakonima države u kojoj su osnovani, SAD. Ako se zna da svoj profit ostvaruju skoro isključivo zahvaljujući eksploataciji podataka o ličnosti a da su svoje pozicije već prilično učvrstili dajući svojim korisnicima jedinstven način za ispunjavanje potreba i baš onaj sadržaj koji odgovara njihovom profilu i karakteristikama ponašanja, veliki broj korisnika će nastaviti da daje saglasnost samo da bi mogao da nastavi da ih koristi. Strah od društvene izolacije se koristi da se dobije pristup kompletnoj onlajn aktivnosti pa ko god ne pristane na korišćenje podataka, biva isključen. Očigledno, na korisnicima je odluka da li je privatnost cena koju su spremni da plate za njihovo korišćenje.

⁴³⁴ <http://www.bbc.com/news/business-39947942>

⁴³⁵ <http://www.bbc.com/news/business-39947942>

Literatura

- Nevidljiva infrastruktura: Onlajn pratioci, SHARE LAB, 1.6.2015, <https://labs.rs/sr/nevidljiva-infrastruktura-onlajn-pratioci/>
- Nevidljive infrastrukture: Dozvole na mobilnim uređajima, SHARE LAB, 1.6.2015, <https://labs.rs/sr/nevidljive-infrastrukture-dozvole-na-mobilnim-uredajima/>
- Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, 6.7.2017, <http://www.poverenik.rs/yu/saopstenja-i-aktuelnosti/2619-poverenik-stavio-na-raspolaganje-vladi-model-zakona-o-zastiti-podataka-o-licnosti.html>
- The Massive Data Collection by Facebook – Visualized, DataEthic, 26.6.2017, <https://dataethics.eu/en/facebooks-data-collection-sharelab/>
- How Facebook's tentacles reach further than you think, BBC, 26.5.2017, <http://www.bbc.com/news/business-39947942>
- Privatnost građana godinama na izvolte, Centar za istraživačko novinarstvo Srbije, 28.6.2017, https://www.cins.rs/srpski/research_stories/article/privatnost-gradjana-godinama-na-izvolite
- Connecting One Billion Users Every Day, Whatsapp Blog, 26.7.2017, <https://blog.whatsapp.com/10000631/Connecting-One-Billion-Users-Every-Day>
- GDPR Portal, <http://www.eugdpr.org>
- GDPR Key Changes, <http://www.eugdpr.org/key-changes.html> ;
- Uredba Evropske Unije o zaštiti podataka o ličnosti, PravoIKT, <http://pravoikt.org/uredba-evropske-unije-o-zastiti-podataka-o-licnosti/>

Summary

Data is one of the most valuable resources, so-called oil of the 21st century, which only contributes to the growing development of information technology and data processing tools. Even small businesses are striving to collect and process data to improve products or expand the market, so it is not difficult to imagine what is happening in large corporations like Google, Facebook, Apple... Once we understand that we have become a product instead of users, we need to know who uses our data, how it comes to them and what their value is. One thing is certain, all of this threatens to violate the privacy of users.

General Data Protection Regulation aims to put people back in control of their personal data. After four years of preparation and debate the GDPR was finally approved by the EU Parliament. GDPR replaces the Data Protection Directive 95/46/EC and was designed to harmonize data privacy laws across Europe, to protect and empower all EU citizens data privacy and to reshape the way organizations across the region approach data privacy.

The Commissioner for Information of Public Importance and Personal Data Protection presented the Government with the Model of the new Personal Data Protection Law which is to the greatest extent possible, harmonized with the General Regulation. Hopefully the implementation of the new Law will begin at the same time as the European regulation - in April 2018.

The aim of this text is to indicate the current situation, and a possible solution in Serbia and European Union.

Keywords: Internet, Facebook, Google, personal data, privacy, Europe, GDPR

Ključne reči: Internet, Fejsbuk, Gugl, lični podaci, privatnost, Evropa, GDPR

Biografija

Milica Vukadinović, studentkinja Fakulteta organizacionih nauka Univerziteta u Beogradu, smer Informacioni sistemi i tehnologije. Polaznica XXIV generacije Studija budućnosti Beogradske otvorene škole. Članica Mense Srbije. Zanimaju je internet tehnologije i kultura, društveno odgovorno poslovanje, pravo interneta i zaštita privatnosti. Posvećena neformalnom obrazovanju, volontiranju i učenju stranih jezika. Aktivno se bavi sportom. Obožava da putuje.

Biography

Milica Vukadinovic, student of Faculty of Organizational Sciences, University of Belgrade, Department of Information Systems and Technologies. Participant of the XXIV generation of "Future Studies" of the Belgrade Open School. Member of Mensa Serbia. She is interested in Internet technologies and culture, corporate social responsibility, Internet law and privacy. Dedicated to non-formal education, volunteering and learning foreign languages. She is actively engaged in sports and loves to travel.

USPOSTAVLJANJE DIPLOMATSKIH ODNOSA IZMEĐU SAD-A I KNEŽEVINE SRBIJE U XIX-OM VEKU

1. Uvod

1.1. Prvi službeni kontakti SAD-a i Srbije 1867.

Prvi pokušaj uspostavljanja službenih veza između SAD-a i Kneževine Srbije vezan je za konzulat SAD-a u Rumuniji. Luj Čepurin, prvi konzul SAD-a u Rumuniji 16. maja 1867. godine u svom pismu upućenom Stejt Departmentu saopštava da je Srbija raskinula svoju zavisnost od Turske, dobila vlastitog kneza i da Rusija, Fancuska, Pruska, Austrija, Italija, Engleska već imaju svoje predstavnike u Beogradu. Predlaže da nadležnost konzulata u Rumuniji bude proširena i na Srbiju. Dobivši odgovor Vilijama Sivarta, tadašnjeg državnog sekretara, Luj Čepurin je ovlašćen da “predloži ličnost koja bi mogla obavljati funkciju američkog konzularnog agenta u Beogradu“.⁴³⁶

Srpski konzul u Rumuniji u tom periodu bio je Kosta Magazinović koga je Luj Čepurin upoznao sa namerom svoje vlade i predložio da Srbija sama predloži odgovarajuću ličnost. Navedeno je da bi bilo poželjno da ona bude američki državljanin. Na svoje pismo upućeno tadašnjem ministru inostranih poslova Kneževine Srbije Iliji Garašaninu, dobija pozitivan odgovor. Predlog o uspostavljanju konzularnih odnosa sa SAD-om je prihvaćen, međutim, u tom periodu nije se mogla naći ličnost koja je američki državljanin u Srbiji. Luj Čepurin u sledećem pismu 10. decembra 1867. saopštava Stejt Departmentu da: „Iako bi srpska vlada primila sa velikom radošću konzularnog agenta Sjedinjenih Američkih Država, ipak bi joj bilo daleko draže ako bih ja bio akreditovan kod NJ. V. Mihaila Obrenovića III, kneza Srbije, na isti način kao što sam kod kneza Rumunije, pošto su obe vlade u istom položaju prema Turskoj, naime sasvim nezavisne od ove carevine.“⁴³⁷

Međutim, 1868. godine ubijen je knez Mihailo što je uticalo na prekid daljih pregovora. Sa druge strane, Luj Čepurin preimenovan je za konzula u Budimpešti, čime se našao u drugoj poziciji prema Srbiji.

⁴³⁶ Ranko Petrović. *Jedan vek odnosa Jugoslavije & SAD*, (Beograd, 1992), 12.

⁴³⁷ Ibid. 13.

2. Stanje unutar države u SAD-u

Pre nastavka daljeg upoznavanja sa procesom uspostavljanja diplomatskih odnosa, želeli bismo da ukažemo na određene istorijske činjenice koje smatramo relevantnim za potpunije razumevanje pomenutog procesa.

Neposredno pre dolaska do prvog kontakta 1867. godine, SAD su bile suočene sa ubistvom predsednika Linkolna. Zatim je pokušán atentat na predsednika Garfilda. Takođe, velike posledice na unutrašnju nestabilnost ostavio je građanski rat između Severa i Juga i rat sa Španijom zbog patronata nad njihovim bivšim posedima u Americi kako navodi Ranko Petković u svojoj knjizi „Jedan vek odnosa Jugoslavije i SAD-a“.

3. Srbija kao nezavisna država – Berlinski kongres 1878.

Sanstefanski mir i stvaranje Velike Bugarske uzrokovali su veliko nezadovoljstvo u Kneževini Srbiji jer teritorije oslobođene u ratu protiv Turske nisu ušle u sastav zemlje. Sve do tada Kneževina Srbija se u spoljnjoj politici oslanjala na Rusiju, međutim, zanemarivanje srpskih interesa u pomenutom dokumentu uslovlili su okretanje srpske vlasti ka Austro-Ugarskoj. Velike sile koje su učestvovali na Berlinskom kongresu nisu mogle da dozvole prihvatanje odredbi Sanstefanskog ugovora tako da je nova raspodela teritorija ponovo dovedena u pitanje. Srbija je svoj put ka nezavisnosti videla preko Beča. Ministar spoljnih poslova u tom trenutku Jovan Ristić stupio je u kontakt sa grofom Đulom Andrašijem. Predlog zvaničnog Beča je bio sledeći: da Srbija u naredne tri godine izgradi železničku prugu od Beograda do Niša i da u cilju bezbedne plovidbe Dunavom, srpska vlada dozvoli Austro-Ugarskoj čišćenje Dunava u koritu Đerdapa. Zauzvrat bi Austro-Ugarska dala Srbiji podršku u priznavanju njene nezavisnosti i teritorijalnom uvećanju na jugu i jugoistoku, kao i vezu sa svojom železnicom, posle završetka pruge kroz Srbiju. „Najteži uslov... bio je da se Srbija odrekne svake pretenzije na širenje na zapad prema Bosni i na jugozapad prema Novom Pazaru i Mitrovici jer su to austrijske interesne sfere“.⁴³⁸

U avgustu 1878. godine knez Milan Obrenović proglasio je, nakon odluke Narodne skupštine, nezavisnost Kneževine Srbije. 10. avgusta u „Proklamacija mom narodu“, koja je saopštena u listu *Srpske novine*, knez Milan se obraća sledećim rečima: „... Ušavši u red nezavisnih država Srbija je na sebe primila mnogo veću odgovornost, kako za svoje spoljne odnošaje tako i za svoj unutrašnji rad. Srbija mora biti složna, ozbiljna... da sad više no ikada obezbedi sebi simpatije evropskih država koje su nas primile u svoju sredinu. Spolja mudri, a unutra čvrsti odnošaji-to su jedini putovi na kojima može procvetati nezavisna Srbija.“⁴³⁹ Povodom proglašenja nezavisnosti 9. avgusta 1878. najavu svečanosti označila je istovremena paljba iz više vatrenih oružja sa gradskih bedema i zvuk zvona sa svih beogradskih crkava. Specijalno za ovu priliku, u Narodnom pozorištu se igrala alegorija Markova sablja. Sa današnjeg Trga Republike (Pozorišni Trg-stari naziv), uz pratnju vojne muzike, krenula je ka kneževom dvoru svečana noćna povorka sa bakljama

⁴³⁸ Čedomir Popov, Dragoljub R. Živojinović, Slobodan G. Marković. *Dva veka moderne srpske diplomatije*. (Beograd: Institut za evropske studije, 2013), 58.

⁴³⁹ *Srpske novine*, 10. avgust 1878.

i muzikom. Nezavisnost je između ostalog značila mogućnost uspostavljanja punopravnih diplomatskih i konzularnih odnosa i zaključivanje trgovinskih konvencija sa drugim zemljama. Već je 1879. zaključen stalni trgovinski ugovor sa Engleskom, nedugo zatim i sa Austro-Ugarskom. Međutim, pregovori sa Austro-Ugarskom vođeni su znatno duže zbog njihovog velikog političkog značaja. On se ogleda u priznanju teritorijalnog suvereniteta i integriteta kneževine i u oslobađanju od prethodno sklopljenih ugovora koje su druge države imale sa Turskom, a kojih je Srbija morala da se pridržava.

U tom kontekstu, može da se posmatra spremnost srpske vlade na zaključivanje ovakvih ugovora i sa SAD-om. Zapravo je potpisivanje trgovinskih ugovora sa Engleskom 1879. godine privuklo pažnju američkog poslanika u Beču Džona Kasona koji je o tome obavestio svoju vladu uz predlog uspostavljanja političkih i ekonomskih veza sa Kneževinom Srbijom.

4. Nastavak pregovora 1879. 1880. i 1881. godine

SAD su za vreme trajanja Berlinskog kongresa i nakon njegovog završetka pomno pratile šta se dešava na evropskom kontinentu. Iako tada nisu učestvovala u raspodeli moći između velikih sila ipak su bile zainteresovane za dešavanja na Balkanu i usmerene na to šta će se desiti sa Turskom, odnosno, koja je od velikih sila najviše na dobitku u slučaju njenog raspada. Ono što je za SAD bilo bitno jeste da njena ekonomska i trgovinska ekspanzija ne bude ugrožena. Poslanik iz Beča, Džon Kason izveštavao je Stejt Department o svemu što se dešava u Evropi. Navodeći da Engleska, Austro-Ugarska, Nemačka, Italija planiraju da u Beograd postave svoje ministre rezidente, predlagao je da i SAD otvori svoje konzularno predstavništvo. Saznavši iz bečkih novina da je njena zemlja priznala nezavisnost Kneževine Srbije, Džon Kason je uputio pismo Stejt Departmentu o potvrdi ove vesti.

“Dobio je odgovor od državnog sekretara za inostrane poslove Vilijama Evarta, 2. decembra 1878. koji mu je rekao da SAD za sada ne nameravaju da uspostave odnose sa “dunavskim kneževinama”, već da će imenovati konzule u mestima gde to bude potrebno”.⁴⁴⁰

Džon Kason krajem godine odlazi u Vašington gde ostaje do avgusta 1879. Nakon povratka nastavlja aktivnost uspostavljanja trgovinskih i drugih odnosa sa Srbijom.

Poseta američkog poslanika u Beču Srbiji bila je zakazana za 20. oktobar 1879. Tog dana susreo se sa ministrom inostranih poslova Jovanom Ristićem, ministrom finansija Vladimirom Jovanovićem i tadašnjim knezom Milanom: „Glavna preokupacija srpskih predstavnika bila je da i faktički i formalno budu jednaka i ravnopravna strana u ugovorima koje će potpisati sa SAD” (Petković, 1992: 16). Sa druge strane, američka vlada tražila je status najpovlašćenije nacije kako se ne bi našla u gorem položaju u odnosu na druge zemlje koje već imaju zaključene ugovore sa Srbijom.

Dalji pregovori išli su sporim tokom zbog smene vlasti u Srbiji (umesto Jovana Ristića koji je bio predstavnik Liberalne stranke, dolazi Milan Piroćanac na mesto predsednika vlade. Bio je član Naprednjačke stranke i zastupnik okretanja ka Austriji). U međuvremenu Džon Kason odlazi u Vašington kako bi učestvovao u kampanji za izbor u Predstavnički dom Kongresa.

⁴⁴⁰ Ranko Petrović. *Jedan vek odnosa Jugoslavije & SAD*. (Beograd, 1992), 15.

Dragoljub Živojinović u svojoj knjizi *U potrazi za zaštitnikom* navodi, između ostalog, da je nezainteresovanost Jovana Ristića u velikoj meri doprinela prekidi tadašnjih pregovora. “Uostalom, Ristić je ubrzo izgubio volju i interesovanje da što pre zaključi ugovore sa SAD-om. Njegovu pažnju i energiju privlačilo je mnogo važnije pitanje, od suštinskog značaja za Srbiju: pregovori i zaključenje železničkih i trgovinskih ugovora sa Austro-Ugarskom”.⁴⁴¹

Ponovni nastavak pregovora uspostavljen je krajem 1880. godine. Srpski ministar spoljnih poslova Čedomilj Mijatović obavestio je Džona Kasona da bi vlada Srbije pozdravila dolazak diplomatskog predstavnika SAD-a u Beograd. Odgovor je dobijen 1. februara 1881. gde Džon Kason obaveštava da je njegova vlada sa “velikim zadovoljstvom prihvatila, kao izraz prijateljskih osećanja srpske vlade, njenu želju da u Beogradu ima predstavnika Sjedinjenih Država”.⁴⁴²

Međutim, sa druge strane, Kneževina Srbija u tom periodu nije bila u mogućnosti da imenuje svog predstavnika u SAD-u iz finansijskih razloga, ali je izrazila želju i spremnost prihvatanja njihovog poslanika onog trenutka kada se Vašington odluči na to. Nakon predstavničkih izbora Džon Kason postaje član Predstavničkog doma kao kandidat iz Ajove, dok je dalje pregovore sa Srbijom preuzeo generalni konzul SAD-a u Rumuniji, *Judžin Skajler*.

“Na predsedničkim izborima u jesen 1880. ponovo pobeđuje Republikanska stranka a za predsednika je izabran Džems Garfield. Državni sekretar postaje Džems Blejn. Zbog toga su pregovori sa Srbijom prekidaju do maja 1881.godine... krajem maja 1881. Garfield i Blejn ovlastili su Skajlera da sa predstavnicima Srbije pregovara, zaključi i potpiše ugovor o trgovini i plovidbi, konzularnu konvenciju i ugovor o zaštiti patenata”.⁴⁴³

Judžin Skajler dolazi u Beograd 21. juna radi nastavka pregovora o trgovinskom ugovoru i konzularnoj konvenciji. Predlagano je da one budu izrađene po modelu ugovora sklopljenog između SAD-a i Rumunije, s tim, što bi kod trgovinskog ugovora došlo do određenih izmena zbog posebnih odnosa Srbije sa Austro-Ugarskom. Ministarski savet Kneževine Srbije odobrio je 28. juna 1881. Nacrt konvencije o trgovini i nacrt konzularne konvencije. Predviđeno je da oba ugovora traju narednih deset godina i njihova važnost se automatski produžava sve dok se jedna od strana ne izjasni drugačije. Istog dana zaključena je Tajna konvencija između kneza Milana i Austro-Ugarske bez znanja vlade. Njome su priznate brojne povlastice Habsburškoj monarhiji i jasno je izražena austrofilaska politika kneza Milana. Na osnovu ove konvencije “...obavezao se da neće ništa uraditi na menjanju položaja Srbije u svetu, bez habsburškog odobrenja”.⁴⁴⁴

Sporne tačke ugovora između SAD-a i Kneževine Srbije ticale su se nepostojanja zakona o zaštitnom znaku (zastavi). Kao rešenje ovog problema Mijatović je predložio potpisivanje novog protokola kojim se Srbija obavezuje na donošenje novog zakona o tom pitanju. U svom izveštaju vladi Skajler je opisao svoju posetu Beogradu i detalje razgovora o budućim trgovinskom i konzularnom ugovoru. Zatražio je ovlašćenje od svoje vlade za potpisivanje pomenutih konvencija. Na kraju svog pisma naveo je da se detaljnije informisao o trgovini Srbije i “...otkrio da Srbija

⁴⁴¹ Dragoljub Živojinović. *U potrazi za zaštitnikom*. (Beograd: Albatros Plus, 2010), 20.

⁴⁴² Ranko Petrović. *Jedan vek odnosa Jugoslavije & SAD*. (Beograd, 1992), 16.

⁴⁴³ Dragoljub Živojinović. *U potrazi za zaštitnikom*. (Beograd: Albatros Plus, 2010), 23.

⁴⁴⁴ Milorad Ekmečić. *Istorija Srba u Novom Veku (1492-1992)*. (Beograd: Zavod za udžbenike, 2008), 314.

izvozi u SAD suve šljive u vrednosti od million dolara godišnje. To pokazuje da ‘postoje široke mogućnosti za našu trgovinu sa ovom zemljom’.⁴⁴⁵

Zapravo, još za vreme uspostavljanja prvih kontakata, 1. juna 1879. godine knez Milan je doneo ukaz o postavljanju Gerharda Jansena “stanovnika njujorškog” za počasnog srpskog konzula. Gerhard Jansen je bio šef njujorške kuće “Jansen and comp” kako saznajemo iz radova Ljube Popovića iz Arhiva Srbije, koja je poslovala sa trgovačkog kućom Riste Paranosia iz Srbije. Jansen je izabran upravo na njegov predlog, dok se njihovo poznanstvo zasnivalo na uzajamnom poslovanju, izvozu i uvozu suvih šljiva.

Početak oktobra 1881. Skajler je dobio potrebna ovlašćenja za potpisivanje ugovora. Dokumenti su potpisani u Beogradu 2. oktobra 1881. godine od strane američkog generalnog konzula u Bukureštu Judžina Skajlera i ministra inostranih poslova Srbije Čedomilja Mijatovića. Time je zvanično okončan proces isprekidanih pregovora od 1879. godine.

5. Postupak odobrenja u Narodnoj skupštini

Nakon potpisanih trgovinskog i konzularnog ugovora, Vlada Srbije uputila je konvencije na odobrenje Narodnoj skupštini. Zasedanje Narodne skupštine održano je 25. januara 1882. godine. Predlog je prvenstveno upućen na razmatranje Zakonodavnom odboru dok je rasprava o spoljnjoj politici vlade započela 1. februara 1882. Predstavnik pomenutog odbora Đorđe Nešić izvestio je da su odredbe ugovora u skladu sa zakonima Srbije i da su zaključeni na načelu ravnopravnosti i prava najpovlašćenije nacije. Zakonodavni odbor predložio je prihvatanje ugovora Narodnoj skupštini.

U procesu rasprave u Skupštini diskutovalo se o pravu priznavanja statusa najpovlašćenije nacije i njenih posledica. Izjave za prihvatanje ugovora uglavnom su dolazile od strane predstavnika Naprednjačke stranke, dok je njihovo osporavanje bilo uglavnom od strane opozicionih partija. Tako je, na primer, Nikola Pašić zatražio od Zakonodavnog odbora da mu dostavi spisak proizvoda koje Srbija izvozi u SAD i visinu carine koju zemlja plaća. Međutim izvestilac Nešić je odbio da odgovori na postavljeno pitanje. Nikola Pašić se u skladu sa tim izjasnio za nepriznavanje ovih ugovora jer ne postoji saznanje kakve koristi i štete iz njih proističu. Prema istraživanju Dragoljuba Živojinovića, prigovor u vezi prava izuzimanja od vojne obaveze i prava stranaca da stiču nekretnine u Srbiji obrazložio je Milan Đurić rečima da: „Mi možemo biti samo nadničari tih bogatih kapitalista“. Na izjavu Marka Popovića da bi američki proizvodi doneli štetu srpskim, odgovorio je Veljko Jovanović potpuno suprotnom tvrdnjom da bi, u slučaju nerodne godine uvoz is SAD-a bio od koristi srpskoj privredi.

Predsednik vlade uzeo je reč nakon burne rasprave u skupštini smatrajući da ona ne vodi stvarnom sagledavanju posledica ovih ugovora već kritici rada vlade. Izjavio je da nema saznanja o celokupnom izvozu u Sjedinjene Države i da ugovor ima, pre svega, političku vrednost-ukidanje privilegija i imuniteta koje Srbija ima prema Turskoj: “Za Srbiju je, gospodo, od neizmernog političkog značaja da zaključenjem ugovora preseče jednom za svagda i ovu zaostavšu vezu iz Berlinskog ugovora. To je cilj vladine politike i to će dovesti do političke i privredne slobode“.

⁴⁴⁵ Dragoljub Živojinović. *U potrazi za zaštitnikom*. (Beograd: Albatros Plus, 2010), 25.

Poslanik Raša Milošević izjasnio se u svom govoru o nedovoljnosti obrazloženja za prihvatanje ugovora. Iako je postojalo saznanje o uzajamnom pravu najpovlašćenije nacije nije poznato šta to znači na osnovu američkih zakona. Dodavši pritom "... da prava povlašene nacije ne vrede mnogo kad Srbija nema svoju trgovačku flotu".

Svoje razloge „Za“ izneo je poslanik Marko Petrović smatrajući da bi se odbijanjem ovih ugovora nanela uvreda američkom narodu koji je popularan u celom svetu. Milan Milićević i Svetozar Stefanović podržali su ovu tvrdnju.

U svom kasnijem obraćanju predstavnik Odbora Ozerović napomenuo je da odbor nije mogao da sazna sve podatke o ovom pitanju. Dodao je da Srbija izvozi suve šljive i sirovu kožu i da je u planu izvoz vina ukoliko Srbija dobije izlaz na solunsku luku. "S druge strane, Ozerović nije video opasnost od uvoza žita i kukuruza u Srbiju"⁴⁴⁶, jer bi pomenute proizvode uvozila samo u slučaju nerodne godine. Potom se Nikola Pašić ponovo javio za reč osporavajući tvrdnje Ozerovića i kritikujući nedovoljnu obazrivost vlade prilikom analize ugovora sa SAD-om.

Kako Živojinović navodi, rasprava u Skupštini uglavnom se odnosila na strahovanja opozicije po posledice ovih ugovora na privredu. Mnogi od njih uporežuju trgovinski ugovor sa SAD-om sa onim koji je zaključen između Kneževine Srbije i Austro-Ugarske, znajući posledice i ograničenja koje je on posedovao. Opozicija je strahovala u pogledu uticaja na domaće zanatstvo, trgovinu, privredu i isticala u prvi plan nejednakost između dveju strana potpisnica ugovora.

Vladina većina insistirala je na političkom značaju ugovora koji se ogleda u zameni kapitulacija i potpunog ravnopravnosti između država.

"Na kraju je većina prisutnih iako bez prozivke glasala za predložene dokumente. Konzularna konvencija prihvaćena je bez ikakve rasprave"⁴⁴⁷

O tome je istog dana od strane predsednika skupštine Popovića obavešten predsednik vlade Milan Piroćanac. Poslanstvo u Bukureštu je dobilo telegram o prihvaćenim konvencijama sa nalogom da se o tome izvesti američki generalni konzul u Bukureštu Judžin Skajler. Kako odgovora nije bilo, Milan Piroćanac je zatim uputio telegram državnom sekretaru SAD-a potvrdivši prihvatanje zaključenih ugovora.

5. jula 1882. Senat SAD-a ratifikovao je obe konvencije. Predsednik Artur Čester potpisao je prethodno pomenute 14. jula iste godine. Razmena ratifikovanih ugovora obavljena je 3. novembra 1882. Godine u Beogradu i stupili su na snagu na dan obnarodovanja u Beogradu 27. decembra 1882. godine.

Judžin Skajler postavljen je za opunomoćenog ministra i generalnog konzula SAD u Rumuniji, Grčkoj i Srbiji.

6. Značaj trgovinske i ugovorne konvencije

Prikazujući istorijski kontekst krajem XIX veka imali smo za cilj bolje razumevanje ciljeva i težnji, pre svega srpske vlasti, za uspostavljanjem diplomatskih i trgovinskih odnosa sa Sjedinjenim Državama. Kako je to period sticanja nezavisnosti Kneževine Srbije, prvenstveno su

⁴⁴⁶ Dragoljub Živojinović. *U potrazi za zaštitnikom*. (Beograd: Albatros Plus, 2010), 29

⁴⁴⁷ Ibid. 29.

činjene radnje koje bi potvrdile njeno oslobođenje od Turaka i priznavanja nezavisnosti. Vođena tim povodom, srpska vlada je težila zaključivanju ugovora sa što većim brojem država kako bi prethodne kapitulacije (ugovori kojih je kneževina morala da se pridržava iako su oni bili zaključeni od strane Turskog carstva) prestale sa važenjem. Priznanje međunarodnog subjektiviteta podrazumeva između ostalog i pravo na zaključivanje diplomatskih i konzularnih konvencija tako da ugovori zaključeni sa SAD-om imaju veliki politički značaj. Kako Dragoljub Živojinović navodi u svojoj knjizi „U potrazi za zaštitnikom“: “U pregovorima sa Amerikancima Ristić je otvoreno tražio da se iz nacarta ugovora ukloni sve što je slovom i praksom podsećalo na potčinjen položaj Srbije i njenu zavisnot od Turske. Otuda Ristić više pažnje poklanja sadržaju konzularne konvencije a manje trgovinskom ugovoru“.⁴⁴⁸ Amerika u drugoj polovini XIX veka postaje sve jača trgovinska zemlja. Na osnovu pisanja Ranka Petkovića njena zainteresovanost za evropski kontinent, koja će naglo porasti krajem Prvog svetskog rata, još uvek nije bila intenzivirana kada su u pitanju podela teritorija slabljenjem velikih sila. Zaključivanem konvencija sa Srbijom Vlada SAD-a želela je da obezbedi sigurno tržište bez obzira na njegovu ograničenost i izađe u susret težnji kneževine pružajući joj podršku u borbi za nezavisnost.

7. Zaključak

Uspostavljeni diplomatski odnosi između SAD-a i Kneževine Srbije imali su pre svega politički značaj što se i kasnije potvrdilo. Uzajamna saradnja svodila se na izvoz suvih šljiva bez razvijanja dubljih diplomatskih veza. SAD je svoju pažnju preusmerila na Srednju i Južnu Ameriku, na jačanje svog uticaja u Aziji. Srbija je u spoljnim odnosima težila vođenju regionalne diplomatije u stalnoj nedoumici i traženju partnera u Rusiji i Austro- Ugarskoj. Intenzivnija saradnja između ove dve zemlje počće u toku Prvog svetskog rata, prilikom uspostavljanja savezništva sa silama Antante.

⁴⁴⁸ Dragoljub Živojinović. *U potrazi za zaštitnikom*. (Beograd: Albatros Plus, 2010), 32-33.

Literatura

1. Visković, Ivo, *Odnosi Jugoslavije i Sjedinjenih Američkih Država*, Jugoslovenski pregled, Sveska 1, Beograd, 1983;
2. Živojinović, Dragoljub, (2010), *U potrazi za zaštitnikom*, Beograd, Albatros Plus;
3. Petrović, Ranko, (1992), *Jedan vek odnosa Jugoslavije & SAD*, Beograd;
4. Čedomir Popov, Dragoljub R. Živojinovic, Slobodan G. Marković, *Dva veka moderne srpske diplomatije*, (2013), Beograd, Institut za evropske studije;
5. Ekmečić, Milorad, (2008), *Istorija Srba u Novom Veku (1492-1992)*, str. 313-314. Beograd, Zavod za udžbenike;
6. Novine Srbske, (10. avgust 1878. br.177 i 23.1. 1882.);
7. Vojvodić, Mihailo, (1999), *Putevi srpske diplomatije*, Beograd, Clio;
8. Duško Lopandić, (2015), *Vreme sjaja, vreme tame: Diplomate u vrtlogu istorije od XVII veka do 1941. godine*, Arhipelag, Beograd;
9. Trgovčević Ljubinka, (2008), *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

Sažetak

U radu ćemo se baviti istraživanjem početka diplomatskih između SAD-a i tadašnje Kneževine Srbije. Na početku ćemo ukazati na to kako je došlo do prvih kontakata i interesovanja za uspostavljanje diplomatskih odnosa. Zatim, obradićemo proces pregovora i uticaja vlasti u državi na njihov tok. Na kraju, pokušaćemo da uvrđimo značaj i cilj uspostavljanja diplomatske saradnje.

Summary

In this work, author will analyze beginning of diplomatic relations between USA and Principality of Serbia in XIX century. First, we will present initial interest for establishment and first contact between two states. Then, process of negotiation and government influence on the further course. In the end, we will point out the importance and purpose of that diplomatic cooperation.

Key words: USA, Principality of Serbia, XIX century, diplomatic relations, historical context, importance, purpose

Ključne reči: SAD, Kneževina Srbija, XIX vek, diplomatski odnosi, istorijski kontekst, ciljevi, značaj.

Студент: Невена Дучић
Ментор: проф др Биљана Јовановић Гавриловић
Институција: Економски факултет, Универзитет у Београду

РАЗМЕРЕ НЕЈЕДНАКОСТИ И УТИЦАЈ НА ГЛОБАЛНУ СЛИКУ

- Узроци, последице и мере борбе против неједнакости-

1. Увод

16. јануара текуће године Oxfam International је објавио резултате студије о неједнакости и сиромаштву пред Светски економски форум у Давосу који показују да осморица најбогатијих на свету поседују богатство једнако оном које поседује 3.6 милијарди најсиромашнијих људи на свету. Поређења ради, у претходном извештају број најбогатијих који су у својим рукама држали исто богатство био је шездесет два.

У последњим деценијама 20. века фокус је био на већој ефикасности, остваривању већих профита, глобализацији која "руши" границе држава повезујући људе и ствари, развоју транснационалних компанија које су битно измениле слику света у којем живимо што је довело до креирања друштва са енормним разликама у дохоцима које даље проузрокују разлике у образовању, запослењу, животном стандарду и најважније – могућностима да се утиче на сопствену ситуацију. Почетком овог миленијума, међутим, поново на велика врата у расправе улази питање правичности која је увек била противтежа ефикасности. Тако су се пред овогодишњи Светски економски форум у Давосу јавили наслови у медијима да целокупан форум остаје у сенци неједнакости.

Стање неједнакости данас је најбоље описано реченицом економисте Alan B. Krueger-а⁴⁴⁹ да је неједнакост достигла ниво који изазива нездраву поделу прилика и претња је економском расту.

Овај рад ће сажето представити кључне факторе који су проузроковали неједнакост, последице постојећег стања и мере борбе против неједнакости.

⁴⁴⁹ Alan B. Krueger: *The rise and consequences of inequality in United States*, (govor u "Center for American Progress" 2012).

2. Узроци неједнакости

Данашње стање неједнакости проузроковано је низом фактора чији се ефекти константно елаборирају и још увек не постоји јединствено мишљење о њиховом дејству. Ипак, чињенице које недвосмислено објашњавају постојеће стање су следеће: већ почетком 21. века земље ОЕСД-а које у том моменту чине 19% светског становништва учествују у међународној трговини са 71% и страним директним инвестицијама са 58%, најбогатији појединци дуплирају вредност своје вишемилионске имовине за само неколико година док мерцери и аквизиције чине опасну претњу конкуренцији.

Фактори који су проузроковали растућу неједнакост су глобализација, технолошки прогрес, слабљење утицаја синдиката као и низ других фактора који проистичу из напред наведених.

2.1. Глобализација као узрок неједнакости

У први план се истичу импликације глобализације као феномена који је познат од давнина и који се јављао у таласима. Оно што ми, у контексту неједнакости, зовемо *глобализацијом* је само њен последњи талас проузрокован информатичком револуцијом. Глобализација подразумева процес ширења и јачања веза на светском нивоу, при чему не говоримо само о економским, већ и о социјалним, културним, политичким, образовним и другим везама. Посматрајући везу глобализације и економског раста уочава се јасан резон: свака земља ће се специјализовати за производњу производа и услуга за које има компаративну предност, а остале производе ће добијати разменом са другим земљама које ће следити своје компаративне предности у производњи. Резултат поделе рада и специјализације је раст продуктивности, а стопе економског раста се вишеструко увећавају. Током XX века, просечан *per capita* доходак је увећан пет пута.

Суштина проблематике утицаја глобализације на неједнакост управо се огледа у претходној реченици у којој је наведен раст просечног дохотка. Иако у просечном изразу доходак расте, ситуација је драстично различита када говоримо на нивоу блокова држава – развијених и неразвијених. Апсолутна разлика најразвијених и најнеразвијених земаља се непрестано повећава. Истраживања су показала да је доходак најразвијених земаља константно растао у периоду 1950-2000. године, док је доходак у најнеразвијенијим земљама био мање-више константан.⁴⁵⁰ Са друге стране, 1990-их се уочава тенденција раста БДП-а најмногољуднијих земаља, Индије и Кине, по стопама умногоме већим од оних које бележе најразвијеније земље (5-6,5% услед чега се називају добитницима глобализације). Разлог овога је свакако, нижа стартна висина БДП-а, па сваки даљи раст истог је релативно већи постотак пређашњег БДП-а. Глобализација је омогућила многим земљама доступност нових ресурса, укључивање у међународне токове трговине, прелазак са руралне производње у фабрике. Високо развијене земље, са друге стране, су већ достигле високе нивое продуктивности, па сваки даљи раст мора бити маргиналан.

⁴⁵⁰ *Poverty in an Age of globalization*, (Washington DC : World Bank, 2001).

Стављање у контекст глобализације, економског раста и неједнакости и покушај да се добију јединствени закључци о њиховој вези је, нажалост, тежак посао. Не постоји јединствено мишљење о утицају глобализације на неједнакост, али свакако се иста наводи као битна одредница кретања неједнакости. Са једне стране постоји мишљење да су користи од глобализације и привредног раста отишле у руке најбогатијих, а да сиромашни слојеви нису искусили позитивне ефекте. Са друге стране, пак, постоје и налази да је раст остварен у земљама попут Индије и Кине донекле уравнотежио глобалну слику јер иако је интернационална неједнакост неминовно расла, глобална неједнакост се смањује од 2000. године. Направљени помаци су значајни, приступ услугама здравствене заштите и образовања је бољи, укупно светско богатство је веће, али је неједнако расподељено о чему сведочи и то да је више од половине прихода остварених у периоду 1988 - 2008, отпало на 5% најбогатијег становништа, док десетина најсиромашнијег становништва није осетила ефекте раста. Каква ће ситуација бити у будућности доминантно зависи од кретања стопе раста БДП-а у најмногљуднијим земљама. Томас Пикети, творац капиталног дела "Капитал у 21. веку" сматра да би неједнакост могла опадати уколико се до 2050. настави овакав тренд.

2.2. Технолошки прогрес као фактор неједнакости

Други значајан фактор који детерминише неједнакост је технолошки прогрес. Научници из ове области неретко истичу технологију као главни фактор растуће неједнакости. Иновације и технологија недвосмислено воде расту БДП-а, продуктивности и ефикасности, али сви ови позитивни ефекти су неравномерно распоређени међу земљама. Са технолошког аспекта посматрано, постоје огромне разлике међу земљама, готово потпуна поларизација у примени савремених технологија. Поједини аутори овај феномен називају "технолошким апартхејдом" развијених земаља над оним у развоју. Чињеница је да више од 80% патената регистрованих у земљама у развоју потичу од резидената развијених земаља.

Erik Brynjolfsson, професор менаџмента на америчком универзитету МИТ, напомиње да у привредама које доминантно почивају на технолошком напретку постоји јако фаворизовање неколицине успешних индивидуалаца који су успели захваљујући сопственом таленту и срећи. Са друге стране, цео један слој средње класе бива истиснут са својих радних места услед технолошког напретка и престанка потребе за њиховим радом. Аутоматизација процеса рада елиминише читав сет радних места попут административних, производних и других радника, средња класа остаје без посла, док расте тражња за високо квалификованом радном снагом и радном снагом која би обављала мануелне, нископродуктивне послове. Долази, дакле, до поларизације тражње за запосленима. На страни понуде, међутим, промене нема. Средња класа и даље нуди услуге рада и у том моменту настаје дискрепанца понуде и тражње за радом, појава незапослености и пада животног стандарда. Уколико не дође до преквалификације на иницијативу радника, постоји вероватноћа останка у стању незапослености у дугом року. То са собом носи низ негативних импликација у виду застаревања, па и губљења компетенција, незадовољства и страха од поновног укључивања на тржиште рада. Криза из 2008. године је погоршала постојећу

консталацију ствари услед губитка радних места, пропадања конгломерата и великих корпоративних скандала гурајући већ довољно нараслу неједнакост.

Бизнис модел компанија се мења, више нису успешне оне које су традиционално капитално интензивне и које улажу у некретнине и постројења, већ оне које улажу у људски капитал тј инвентивне појединце који ће својим идејама направити заокрет у пословању.

Врунјолфссон указује на могућност прибегавања "лакшим решењима" у пословању. Уместо ангажовања консултаната, може се применити софтверско решење или уместо улагања у дизајн сопствених апликација можемо посегнути за "другим најбољим", постојећим решењем на тржишту. Квалитет ће можда бити унеколико нижи, али је значајан износ новца уштеђен. Неизоставна асоцијација технолошког прогреса је америчка Силиконска долина као седиште свих магната у области савремене технологије. Неретко се намеће и питање, да ли, осим што репрезентује технолошки прогрес, она и доприноси неједнакости јер чињеница је да су нека од највећих заокрета 21. века у области технологије настала управо ту.

Ипак, једна струја истраживача напомиње да је, упркос убрзаном технолошком напретку и информатичкој револуцији потребно значајно време како би све предикције појединих научника биле испуњене. Чињеница је да роботика, вештачка интелигенција, софтвери мењају слику света, али људско промишљање, аналитичност и реаговање у динамичном окружењу тешко могу бити замењени технологијом и то у релативно кратком и средњем року.

Поједини научници истичу да сама технологија није крива, као што ни богати појединци нису а priori криви за неједнакост. Треба сагледати на који начин технолошки прогрес мења постулате функционисања привредног система, а потом се прилагодити и искористити напредак. Зато неки напомињу да је решење реформа образовања, пореске политике и подстицаја за оне који су погођени технолошким напретком. Реформом се директно утиче на извор проблема, за разлику од високог опорезивања високообразованих кадрова који имају високе зараде, јер то је природна компензација за њихов образовни ниво. Реформом би се обезбедио равноправан приступ образовању, једнаке шансе и могућност напредовања. Једно од потенцијалних решења је да појединци искористе технологију у своју корист, а не да постану жртва исте. Тиме би се тржиште рада устabiliло и смањено би се диспаритет у запослености и висини зарада.

2.3. Образовање као фактор неједнакости

Образовање је један од најзначајнијих фактора који опредељују неједнакост, а истовремено је и поуздан пут за сузбијање исте. У САД је улазак у образовни систем а priori детерминисан нивоом дохотка породице из које дете потиче.

Немогућност приступа образовном систему умањује могућност да појединци који су рођени у сиромашним породицама направе искорак и себи обезбеде светлију будућност. На тлу Европе и даље се значајне суме новца из буџета одвајају за образовање. У Сједињеним Америчким Државама то није случај. Иако су управо Американци ти који пропагирају идеју вертикалне покретљивости као начин сузбијања неједнакости и борбе против сиромаштва,

њихова стварност, барем у домену образовања, обемишљава овај концепт. Наиме, присталице идеје о вертикалној покретљивости сматрају да је у слободном друштву какво је америчко могућ прелазак из једне доходовне групе у другу сопственим залагањем и радом. Да би претходно било оствариво неходно је обезбедити уједначене услове за све друштвене слојеве.

Социолог са Стенфорда, Sean Reardon, наглашава да је данас положај у образовном систему доминантно детерминисан доходовним положајем породице. Разлике су очигледне, још од предшколског образовања, преко основног и средњег образовања до одабира универзитета. Истраживачи су посматрали ученике који потичу из различитих доходовних група на завршном тесту и утврдили да ће ученик који потиче из виших друштвених слојева и има подједнако добар резултат као и његов школски друг пореклом из сиромашне породице стећи универзитетску диплому са вероватноћом од 75%. Постотак вероватноће за дете из сиромашне породице је три пута мањи. Чини се да је бољи показатељ успешности друштвени статус него успех у школи. Посматрајући исти пример али на интернационалном нивоу, долазимо до следећих података: у САД 50% младих уписује факултет, у Нигерији 0,1%. Образовни јаз је 1:500. То доводи значајно у питање "амерички сан" који је 1931. године добио и дефиницију да "живот треба да буде бољи, богатији и испуњенији за свакога, са приликама за свакога сходно способностима или постигнућу, без обзира на социјалну припадност или околности рођења."⁴⁵¹ Неједнакост приступа образовању има дугорочно штетне последице. Наиме, талентованим појединцима се онемогућава приступ образовном систему чиме се на дуги рок смањује број високообразованих појединаца који својом иновативношћу, високом продуктивношћу и талентом могу допринети целокупној заједници. Ма колико талентовани били, појединци ће вероватно завршити на ниско продуктивним и ниско плаћеним пословима на којима неће пружити максимум својих способности без адекватног образовања. Преведено у термине економског раста, ово ће водити успоравању економског раста и развоја земље.

Налази Бранка Милановића потврђују горе наведено. Наиме, Милановић истиче значај тзв локационе премије детерминисане местом рођења. Чак 60% потенцијалних прихода детерминише место рођења, 20% детерминише позиција родитеља и социјална мобилност, што значи да на свега 20% дохотка појединац може утицати својим залагањем. Временске серије података о дохоцима између земаља указују на то да су најбогатији слојеви становништва у земљама у развоју по нивоу дохотка тек на нивоу најсиромашнијих у САД. Постаје, дакле, најзначајније у ком друштву живимо независно од класне припадности у конкретном друштву. Милановић наводи да је потенцијално решење ове ситуације брз напредак саме земље или миграције. Чини се да је пре ово друго решење тренутно актуелно, имајући у виду високу стопу миграција.

Образовање детерминише касније запослење и висину зараде, а самим тим има директног утицаја и на доходовни геп. Високообразована радна снага се боље позиционира и остварује више зараде. Према истраживању МИТ-а геп између просечног дохотка запослених са дипломом средње школе и високообразованих запослених био је \$17.411 за мушкарце и

⁴⁵¹ James Truslow Adams. *The Epic of America* (Library of Congress, 1931).

\$12.887 за жене 1979. године. Овај вредносни геп расте и 2012. године он достиже следеће цифре \$34,969 и \$23,280, респективно.⁴⁵²

Укупан доходак сваког запосленог се састоје из два дела: један део се односи на саму зараду као доходак од рада, док други део укупног дохотка чине дохоци од капитала. Зарада се састоји, по правилу, од фиксног износа и од варијабилног дела који зависи од перформанси запосленог на раду. Дохоци од капитала потичу од улагања у хартије од вредности на тржишту капитала, а његови типични облици су дивиденде, капитални добици, камате, ренте и друго.

Разлике у нивоу доходака потичу од дијаметрално супротне структуре доходака запослених са различитим образовањем и на различитим радним местима. Високообразовани запослени заузимају најчешће позиције топ менаџера чија је укупна зарада доминантно детерминсана учинцима на радном месту. Другачије речено, њихов укупан доходак је осетљивији на промене цене акција предузећа на тржишту капитала, које има све већи значај у развијеним тржишним економијама, и на промене у нивоу перформанси. Као награду за остварене учинке, осим новчаних бонуса, топ менаџери добијају и процентуална учешћа у власништву што нас поново враћа на зависност од кретања цена акција и тржишта капитала у целини. Томас Пикети их назива суперменаџерима и наводи да је неопходно појачати корпоративно управљање као вид контроле охолости менаџера уколико њихови бонуси вишеструко надилазе перформансе. Резултат је концентрација доходака од капитала у рукама малог броја добро позиционираних чланова друштва. Преведено у бројке, у САД 1% најбогатијих у рукама држи 1/3 капитала (33%). Доњих 50% друштва у својим рукама има мање од 5% укупног капитала. И у Европи је изражена неједнакост, па је поређења ради, у рукама 1% најбогатијих 20-30% укупног капитала. У минулим деценијама долази до уједначавања доходака од рада и доходака од капитала у структури укупних примања запослених, па је сада структура 50-50%.

На другој страни приче се налазе нискоквалификовани запослени из средње и ниже доходовне класе. Још од седамдесетих година прошлога века њихове зараде су кориговане само за ефекте инфлације, па су остале релативно непромењене у односу на кретање БДП-а. Уз континуирано растуће зараде више класе и релативно константне зараде нижих слојева као резултат се може јавити само експлодирајућа неједнакост.

2.4. Слабљење утицаја синдиката као фактор неједнакости

Удруживање у синдикате омогућавало је радницима да се боре за своја права и имају већи дискрециони простор за преговоре са послодавцима. У последњим деценијама забележено је слабљење утицаја синдиката што утиче на раст неједнакости доходака.

У САД 1954. године чланство у синдикатима је достигло свој максимум са 38,4% чланства и од тада овај проценат пада. 2015. године, овај проценат је износио 11,1, а зараде

⁴⁵² MIT Technology Review, *Technology and Inequality* (<https://www.technologyreview.com/s/531726/technology-and-inequality/> pristupljeno sajtu 25.07.2017)

чланова синдиката су у просеку биле веће за 26% од оних који нису били чланови синдиката. Примарна улога синдиката била је заштита права радника и обезбеђење виших надница за запослене. То је, са друге стране, доводило до стагнације запослености, јер са истим фондом новца уз више зараде, компаније *de facto* могу запослити мањи број радника. Стога је учинковитост синдиката упитна – они побољшавају положај тренутно запослених, али не генеришу нова радна места или чак коче настанак истих.

Разлог пада учешћа у синдикатима јесте разноврсност послова која се временом јавила. Док су послови били хомогени и углавном мануелног карактера, било је лакше организовати синдикате. Временом се, међутим, послови усложњавају, персонализују, повећава се удео запослених са универзитетском дипломом што отежава окупљање у виду синдиката. Паралелно са глобализацијом и учешћем на светском тржишту јача и притисак за већом продуктивношћу и нижим јединичним трошковима рада што потискује синдикате. Тржиште диктира нове услове. *Outsourcing* појединих послова на друге организације које исте послове обављају у краћем року, са мање ангажованих ресурса, дакле ефикасније, оставља без радних места велики број лица.

Стављајући у исти контекст синдикате и неједнакост, постоји мишљење да је током 80-их и 90-их година прошлога века неједнакост порасла за трећину управо због пада утицаја синдиката.

3. Последице неједнакости

Актуелност теме неједнакости се дугује многобројним последицама које она изазива. Импликације неједнакости се могу посматрати са више аспеката: социјалног, економског и политичког.

Посматрано из социјалног аспекта, неједнакост позиционира појединце у различит положај чинећи прилике за напредовање неједнако доступним. Чињеница да неко потиче из породице са релативно нижим нивоом дохотка у односу на просек друштва може а priori дискриминисати појединца и ускратити приступ појединим услугама. То ће резултовати незадовољством и конфликтима, проузроковачима озбиљних проблема за заједницу од којих је један фрагментација друштва. Пикети упозорава на опасност да друштво у будућности може личити на оно из 19. века "из времена Џејн Остин када су животи и судбине људи зависили од наследства, а не од њиховог талента или професионалних постигнућа".⁴⁵³ У контексту повезаности неједнакости и социјалних питања, важно је истаћи да се проблем неједнакости мора посматрати у ширем контексту јер је неодвојив од сиромаштва и социјалне искључености. Појам сиромаштва је временом еволуирао од појма који се односио искључиво на материјалну депривацију до појма који данас обухвата недостатак средстава за намирање најосновнијих потреба, преко дискриминације до непоштовања достојанства људи и немогућности појединца да утиче на ситуацију у којој се налази (*voicelessness*).

⁴⁵³ MIT Technology Review, *Technology and Inequality* (<https://www.technologyreview.com/s/531726/technology-and-inequality/> pristupljeno sajtu 25.07.2017)

Социјална нестабилност изазива безбедоносни проблем. Многи политиколози обрађују тему оружаних сукоба којима је један од узрока управо економска неједнакост. Они упозоравају да су поједини сукоби већ настали услед неједнакости, а да ће избити и неки нови сукоби уколико неједнакост, као и до сада, у будућности буде имала растући тренд посматрајући интернационални ниво. Државне интервенције у домену фискалне консолидације које су подразумевале раст пореских намета, замрзавање плата, продужавање радног века како би се растеретили фондови пензијског осигурања уз пратећи раст цена прехранбених производа довеле су до револта и изласка на улице како би се протествовало. Демонстрације у Шпанији, Грчкој, Израелу, Чилеу и другим земљама су проузроковане нестанком средње класе и све већим разликама изразито богатих и изразито сиромашних слојева друштва. На ово је упозорио и Међународни монетарни фонд 2008. године, а ситуација се погоршава и након економске кризе из 2008. године. Људи постају свесни снаге лобија најбогатијих и концентрације моћи у рукама појединаца и почињу да сумњају у оправданост постојања државе која стаје на страну оних који генеришу профит. САД предњаче по неједнакости што истиче и Збигњев Бжежински, који истиче: „Америка је дозволила повећање социјалне неједнакости. Ако је 1990. директорска плата у компанији била 70 пута већа од просечне америчке, сад је већа 325 пута. Омаловажена је праведност у друштву, што је темељ стабилности државе”.⁴⁵⁴

Неједнакост, социјални конфликти који ескалирају оружаним сукобима у појединим ситуацијама су посебно штетни у земљама у развоју које не поседују унутрашњу стабилност, већ се на путу транзиције већ суочавају са комплексним проблемима.

Посебне последице неједнакост има на економску реалност. Неједнакост нарушава макроекономску и финансијску стабилност, концентришући средства у рукама малог броја моћних појединаца омогућава лобирање у корист истих што даље продубљује неједнакост и потенцијално нарушава ефикасну алокацију вишка новчаних фондова у инвестиције.

Једно од најконтроверзнијих питања везаних за неједнакост јесте веза са економским растом. Оно што је засигурно тачно је да веза постоји, али још увек није јасно да ли економски раст проузрокује растућу неједнакост (тј да ли је неједнакост цена економског раста) или је неједнакост та која успорава економски раст и има дугорочно негативне ефекте на исти. Свакако је јасно да постоји јака, негативна корелација између ова два феномена. Често се цитира Francisco Ferreira који је најправио дисконтинуацију добре и лоше неједнакости и упоредио је са добрим и лошим холестеролом.

Присуство "добре" неједнакости би подразумевало да заједница цени залагање и предан рад, улагање у образовање које представља пут за оне који су рођени у нижим слојевима за излазак из сиромаштва и напредовање у друштвеној хијерархији. Тиме би се повећала продуктивност, иновативност и развој појединих сектора. Ово би значило да неједнакост има ефекат подстицаја и да треба да постоји у сваком друштву као механизам подстицања напредовања.

Лоша неједнакост, пак, има обрнуте ефекте. Људски ресурси остају неискоришћени јер појединци немају прилику да инвестирају у сопствени развој, немају приступ социјалним

⁴⁵⁴ Zbigniew Brzezinski, *Strategic Vision. America and the Crisis of Global Power* (New York: Basic Books, 2012), 87.
227

услугама и немају једнаке шансе. У овим ситуацијама неједнакост има девастирајуће дејство изазивајући опште незадовољство, сукобе, нарушава социјалну кохезију и кочи даљи раст и напредак. Неједнакост која подразумева концентрацију богатства у рукама неколицине моћника подстиче лобирање и даље богаћење истих појединаца што даље продубљује неједнакост. Спорно је и теза неолиберала да богатији слојеви друштва више инвестирају и креирају тражњу. Наиме, њихова потрошња јесте значајна, али углавном иде у правцу луксузних добара, не подстичући инвестиције у реална добра и производњу.

Истраживачи обично праве дистинкцију две врсте неједнакости: неједнакост исхода (inequality of outcomes) при чему се под исходом подразумева висина дохотка, богатство и сл. и неједнакост шанси (inequality of opportunities) у смислу неједнакости приступа услугама образовања, здравства итд. Неједнакост исхода можемо посматрати као функцију неједнакости шанси и залагања појединца. Неједнакост успорава покретаче раста. Смањујући подстицаје за улагање у људски капитал, умањује се продуктивност и стопа раста бруто домаћег производа. Чак и ако се оствари раст БДП-а у земљи са високом неједнакошћу он се неће прелити у раст благостања најсиромашнијих слојева. То даље значи да раст не испуњава једну од својих најзначајнијих улога – раст благостања чланова заједнице. Онда је то раст који сам себи циљ, без утицаја на благостање.

4. Мере борбе против неједнакости

Свест о томе да неједнакост представља проблем постоји, што је први корак у решавању овог проблема. Мере борбе против неједнакости немају за циљ потпуно елиминисање неједнакости, управо због појединих позитивних ефеката које она са собом носи. Мере само треба да сведу неједнакост на прихватљив ниво.

Већина земаља решење види у укључивању државе у решавање овог проблема. Добро осмишљене јавне политике могу директно тангирати овај проблем и водити у правцу сузбијања неједнакости. Неки критичари државног интервенционизма ће пак решење тражити у другим алтернативама. Поједини аутори наглашавају да државна интервенција није потребна, већ да је једино неопходно обезбедити једнаке услове за све, а онда ће доходни положај појединца зависити искључиво од његових компетенција. Другим речима, ставимо све у исти стартни положај, а онда пустимо да делују тржишни услови и способности сваког појединачно и финални исход, чак иако постоји неједнакост, је правичан и не треба деловати у правцу сузбијања исте. Друга могућност је уздати се у вертикалну покретљивост, што се опет није показало као најбоље решење имајући у виду Милановићеву локациону премију.

Зато се најчешће прибегава политикама државе. Фискална политика и редистрибутивна политика имају великог утицаја на питање неједнакости. У оквиру фискалне политике предлажу се различити дизајни пореског система који углавном сугеришу прогресивност пореза. Прогресивни порези подразумевају да са растом дохотка, расте и пореска стопа и апсолутни износ пореза који одлази држави. Тиме би се могла обезбедити уједначеност прихода након опорезивања за различите доходне групе. Потом би

држава кроз трансфере социјалне помоћи таргетира најугроженије групе и дистрибуирала им помоћ у новцу или натури.

Питање прогресивности пореза је такође једно од најконтроверзнијих питања. Наиме, поједини аутори се противе увођењу прогресивних пореза јер би то подразумевало узимање од оних који су најпродуктивнији и генеришу највише дохотке. То може бити врло дестимулативно јер обесмишљава целокупан процес инвестирања у људски капитал чији се принос огледа у високој заради. Даљи резон може бити: зашто би ико радио када једноставно може да чека на трансфер социјалне помоћи који је у високо развијеним земљама вредносно изнад просечне зараде земаља у развоју. Из овог разлога је важно утврдити граничну пореску стопу на приходе грађана која неће бити дестимулативна, а која ће ићи у прилог повећању једнакости у заједници. Пикети је један од аутора који се залаже за пореску прогресивност, као и увођење глобалног пореза на богатство који би допринео уједначавању доходака. Проблематично може бити само креирање пореског облика овог типа и надлежност институција за опорезивање на наднационалном нивоу.

Поједини аутори чак одлазе у другу крајност, саветујући да се највишим доходним групама треба заправо смањити пореско оптерећење чиме би се подстицали напори за улагањем у људски капитал. У дугом року бисмо имали већи број високообразованих и високопродуктивних које би се опорезовали и на тај начин пунили државни буџет. На тај начин би се повећао износ расположив за финансирање јавних расхода у виду образовања, здравства, пензијског система, инфраструктуре итд.

80-их година 20. века поједине земље су за смањење привредног раста окривиле управо прогресиван систем опорезивања. Прогресивни порези су изазвали дисторзије у понашању економских субјеката, избегавање инвестиција, а са појавом транснационалних компанија које имају своја представништва у великом броју земаља долази до манипулисања трансферним ценама и извлачења профита у матичну земљу. Још једно тумачење лоше стране прогресивног опорезивања јесте нестанак "смелог капитала" (venture capital), који служи за финансирање високоризичних, потенцијално високоуносних пројеката. Тиме се спречава развој малих предузећа која су често покретачи запослености и економског раста. Постизање правичности у расподели као своју цену има успоравање раста, смањење броја радних места и доходака по том основу, па чак и ако је ова политика креирана као бенеvolentна, њене импликације су отишле у потпуно другом смеру.

Наредни предлог реформи тиче се приступа образовном систему. Наиме, у земљама у којима постоје високе "цене" уласка у систем високог образовања неходно је изнивелисати ове износе како би и нижи слојеви становништва могли приступити образовном систему. Образовање треба да буде усклађено са потребама тржишта рада како би се попунио геп понуде и тражње на тржишту рада и незапосленост свела на минимум. И остали параметри функционисања тржишта рада као што је минимална зарада треба да буду калибрирани на ниво који подстиче запошљавање.

Решење је и креирање подстицаја за преквалификације и доквалификације запослених, као и масовнија употреба технологија. Важно је истовремено и креирати амбијент у којем ће сваки појединац увидети да економски раст није сам себи циљ, већ је у

служби вишег циља - раста благостања чланова заједнице и да економски раст треба посматрати као инструмент напредовања, а не нужно зло.

5. Закључак

Неједнакост представља једно од најзначајнијих питања садашњице. Разлог актуелности теме су многобројне импликације које неједнакост проузрокује на макроекономском нивоу. Као најзначајнији фактори који проузрокују неједнаку расподелу доходака јављају се глобализација, технолошки прогрес, образовање, смањење моћи синдиката итд. Неједнакост може изазвати социјалне и политичке немире, а значајно утиче и на перспективе економског раста. Уз све прагматичне разлоге интересовања за ову тему, јављају се и они разлози чисто вредносног карактера који правичност третирају као подједнако важну као и ефикасност. Правичност подразумева уједначену расподелу доходака.

Мере предузете како би се неједнакост отклонила су бројне и своје ефекте ће имати и у наредном периоду. Као један од најзначајних циљева сваке друштвене заједнице је благостање њених чланова у чији прилог иду и релативно уједначени доходи.

Литература

- Brzezinski, Zbigniew. *Strategic Vision. America and the Crisis of Global Power*. New York: Basic Books, 2012.
- Jevtić, Dragan, *Povećanje ekonomskih nejednakosti kao izazov bezbednosti*, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0042-8426/2014/0042-84261402114J.pdf> i <http://www.vtg.mod.gov.rs/>
- Joyce, Robert, *Tax policy and inequality*, Institute for Fiscal Studies, September 2016
- Stanišić, Nenad, "Globalizacija i siromaštvo", *Ekonomski horizonti*, 6, (1-2) (2004): str. 121-134
- Džuverović, Nemanja. *Ekonomski faktori oružanih sukoba: Povećanje ekonomskih nejednakosti kao uzrok sukoba unutar država*, Beograd: Službeni glasnik i Jugoistok 21, 2013.
- Rubin Amir, Segal Dan, "The effects of economic growth on income inequality in the US", *Journal of Macroeconomics* 45 (2015), pages 258-273
- Tuomas, Malinen, *The Economic Consequences Of Income Inequality*, http://www.huffingtonpost.com/tuomas-malinen/the-economic-consequences_b_8827634.html
- David, Rotman, *Technology and Inequality*, October 2014, MIT Technology Review, <https://www.technologyreview.com/s/531726/technology-and-inequality/>
- Union decline and rising inequality in two charts, Economic Policy Institute, <http://www.epi.org/blog/union-decline-rising-inequality-charts/>
- Wojciech, Kopczuk, *Tax policy and income and wealth inequality*, Columbia University, July 2013

Summary

Inequality is one of the most important issues nowadays. It affects many sides of our lives. There are several main causes of inequality: globalisation, technology, education and decline of influence of labour union's etc. Globalisation, for example, connects people and countries and raises growth rates, but positive effects are not equally allocated. Advance in technology creates new conditions in labour market, diminishes needs for middle class workers, causes unemployment and fall in income which leads to higher inequality level. Education is one of the most important causes of inequality, but at the same time, it is a key solution for reducing inequality level. Differences in educational level affect future position at labour market. (individuals with high education are usually top managers in company hierarchy with high salaries). Labour unions play important role in salary height.

Effects of inequality are numerous. It is usually mentioned that inequality affects economic growth, peace in society and political peace as well. In order to solve inequality problem, there are many measures implemented: reform of education system, tax and fiscal policy, reform on labour market. We hope that inequality problem will be, at least, reduced in near future before it becomes an obstacle for sustainable development in each country.

Key words: Inequality, economic growth, globalisation, technology, education, labour union, effect, measures;

Кључне речи: Неједнакост, економски раст, глобализација, технологија, образовање, синдикат, ефекат, мере;

БИОГРАФИЈА

Невена Дучић, рођена 17. новембра 1994.године, студенткиња завршне године Економског факултета Универзитета у Београду и студенткиња 24. генерације Београдске отворене школе на програму Студије будућности. Тренутно обавља праксу у консултантској кући која се бави пружањем услуга финансијског и пореског саветовања. Области интересовања: одрживи развој, борба против сиромаштва, социјалне искључености и неједнакости.

BIOGRAPHY

Nevena Ducic, born on 17 November 1994, student of the final year of the Faculty of Economics, University of Belgrade and student of 24. generation of Belgrade Open School on programme Studies of Future. Currently, she is doing an internship in consulting firm which provides services of financial and tax advisory. Areas of interest: sustainable development, fight against poverty, social exclusion and inequality.

Будућност постколонијалне теорије на примеру серије *Westworld* (2016)

1. Увод

Серија *Westworld* је драма америчке продукцијске мреже НВО и, иако је наизглед само још једна футуристичка прича о артифицијелној интелигенцији, њена свежина крије се у чињеници да је ово можда први пут да на телевизији гледамо причу о револуцији робота са афинитетима које можемо тумачити као постколонијалне. Наиме, *Westworld* је тематски парк, налик тематским парковима „живе историје” који постоје широм света, а од којих је можда најпознатији Colonial Williamsburg управо у САД-у, Вирџинији. Разлика је у томе што у серији у простору аутентичног Дивљег запада, као и у сценаријима који одговарају стереотипима о овом специфичном хронотопу, гости који имају могућност да довољно плате посету парку аутоматски добијају и привилегију да са становницима корпорацијски програмиране америчке прошлости чине шта им је воља. Вербално злостављање, крађа, силовање и убиство пролазе доследно некажњено и апсолутно су у складу са слоганом *Westworld*-а: *Живите без ограничења*. Поврх тога, „домаћини”, тј. становници парка, програмирани су тако да „дошљацима”, гостима, удовољавају у испуњењу сваког хира, без пружања и најмањег отпора – уколико на њих потегну пиштољ, метак их неће ни огребати. Уистину, већ овде улазимо на поље постколонијалне теорије.

Како истиче Грегори Хамптон, аутор монографије *Imagining Slaves and Robots in Literature, Film and Popular Culture* (Hampton, 2015), идеја о месту за одмор на којем влада потпуно безакоње такође потиче из постколонијалне литературе. Туристи у њој, сматра Хамптон, третирају острва или империјализоване нације као врсту тоалета – све што не бисте могли радити у Европи, урадићете на одмору на Карибима. Тако би слоган *Westworld*-а, и даље према Хамптону, могао лако постати: *Донустите да Westworld буде ваш тоалет*.

Наиме, сваки наратив о револуцији робота против „служења” човечанству у својој је суштини алегорија о ропству и хијерархији. Међутим, роботи *Westworld*-а разликују се, макар на основу прве сезоне серије, по томе што, иако су заробљени у литерарно пре-програмираним заплетима својих креатора, постепено почињу да задобијају свест о својим ограничењима, па чак и сећања на прошле идентитете, упркос томе што им се меморија брише након сваког успешног служења гостима. Трауме минулих безбројних силовања и убистава лагано продиру у подсвест киборга и пут до самосвести и потенцијалног ослобођења тера их да својевољно умиру изнова и изнова, не би ли учили да у поретку њиховог света нешто дубоко није у реду. Да ли ово значи да ће се роботи појавити као велики субалтерни протагонисти савремене телевизијске научне фантастике? Чини се да

старо питање Гајатри Чакраворти Спивак – да ли субалтерни може да проговори – овде добија необичну реализацију.

2. Они који нису овлашћени да говоре

2.1. Стицање свести о репресији

Амерички Запад био је колонијализовани простор, а научно-фантастична драма НВО-а, изгледа, поново употребљава ту премису да исприча постколонијалну причу о револуцији робота/робова. Роботи настају тако што замишљамо класу бића која изгледају и понашају се попут нас, али нису људи, тако да их можемо натерати да без икаквих законски регулисаних надокнада обављају различите врсте „послова” за своје „господаре”. Већина наратива о роботима завршава се тако што се у неком тренутку заплета испостави да они ипак *јесу* нека врста живих бића, па онда похрле у ослобођење или, што је далеко чешћи случај, револт и покољ оних који су их потчињавали – нас, људи. Фројд је сматрао да ова прича није ништа друго до стилизовано сећања на доба ропства. Можемо ли исто сматрати и за *Westworld*, па чак рећи да он представља и корак даље у развијању ове идеје, а можда и саме постколонијалне теорије? То би значило да термине који су до сада коришћени у просторним одредницама, преместимо у временску. Разлика између колонизатора : колонизованог у том коришћењу термина није географска, што је била основа диференцијације идентитета, већ временска – Американац из будућности долази Американцу из прошлости.

Ова *будућност* постколонијалне теорије можда је и *извесна* – будући да се испоставља да богати Американци НВО-ове футуристичке Америке путују у прошлост не да би преосмишљавали и промишљали своју историју, те донели закључке о великој и страшној истини о потлачивању домородаца, Афроамериканаца и свих осталих етничких заједница које се могу означити постколонијалним термином *Други*, већ да би добили још мало сирове и насилне забаве за најниже инстинкте, силујући и убијајући *свакога* ко се у датом тренутку учини погодним за „пражњење”? У најширој слици – силујући и убијајући темеље на којима је основан њихов *сопствени* национални идентитет, колонијализујући властиту прошлост и претварајући се тако, потпуно парадоксално, у колонијализоване колонијализаторе?

Како наводи Едвард Саид у свом капиталном делу *Оријентализам*:

И традиционални оријенталиста, и Кесинџер мисле о разликама између култура као о нечему што ствара бојно поље које их раздваја, а затим као о нечему што позива Запад да контролише, ограничава Другог и на друге начине влада њиме (посредством надмоћног знања и владајуће силе). С каквим ефектом и по коју крупну цену су одржаване такве милитантне разлике, данас никога ни не треба подсећати.⁴⁵⁵

Уколико се узме у обзир Саидово скретање пажње на скупу цену одржавања милитантних разлика међу другим, различитим културама, може се само замислити колико

⁴⁵⁵ Едвард Саид. *Оријентализам*. (Београд: Чигоја штампа, 2000).

је *скупља* цена коју плаћа она култура која врши терор над самом собом, као што је случај у *Westworld*-у. О свету који се налази изван тематског парка не сазнајемо готово ништа током целе сезоне, видимо само да је технологија доста напреднија од данашње, међутим то није довољно да закључимо да ли смо само неколико година, или пак, неколико деценија, одаљени од декадентније Америке *Westworld*-а. Због тога је најзначајнија димензија наратива она која нас води на Дивљи запад, посебно због његове колонијалне прошлости. У тој фикционализованој верзији Дивљег запада интригантна је управо то што се *Westworld*, чини нам се, најмање бави расним питањима. Већина Гостију јесте бела, док су Домаћини понекад стереотипно за етнички идентитет Америке пажљиво „расподељени” по расама, али оно што је најважније јесте да нема ниједног разлога да мислимо да ће се *црна* проститутка, *бразилски* разбојник или *бела* фармерова кћи другачије понашати према Гостима/људима онога тренутка када достигну свест о својим минулим силовањима и убијаним идентитетима. Управо ту је језгро онога што сматрамо будућношћу посколонијалне теорије. Покушавају ли роботизовани протагонисти *Westworld*-а да нам поруче да су истински *алтеризовани*, заправо, само они који према слабијима никад нису показали ниједан акт демонстрације моћи? И, наравно, има ли таквих уопште или је будућност постколонијалне теорије (још) једна неодржива утопија?

2.2. Субалтерни колонијализатори

Иницијално, Гости су, као и Домаћини, прилично диверзивна група. Временом, међутим, они се диферецирају као доминантно бели мушкарци, и у том смислу поново оперише у класични постколонијалним поставкама. Наратив се фокусира на неколико белих мушкараца од којих је већина крвожедна у сваком смислу те речи. Вилијам, који се заљубљује у белу и фармерову кћи са уметничким аспирацијама, Долорес, те у почетку носи бели шешир и неспособан је да пуца у било ког становника парка иако зна да су у питању роботи, претвара се, како његова прича одмиче у своје наличје – постаје Човек у црном, најагресивнији Гост парка, који, да ствар буде још суровија, инвестира огроман број деоница своје фирме у његово одржавање, не би ли током деценија долазио и вршио незамисљиве злочине над Домаћинима у потрази за смислом Лавиринта. Оправдавајући своје злочине потрагом за *вишим смислом свог постојања и самосопознајом*, Вилијам има сву привлачност и резонерску снагу негативног јунака, еквивалентну оној којој има доктор Роберт Форд, креатор лавиринта. Парадоксално, њих двојица уједно су и највећи *робови* својих страсти – њихови животи незамисљиви су без работа који им дају сврху и постају, практично, њихова једина породица током деценија, будући да су Вилијам и Форд провели и највише времена у парку, први као његов најстарији Гост који зна сваки наратив дословце, други као његов креатор. Овде се однос колонијализатор : колонијализовани изврће наопако и ствари постају посве другачије – они који заправо немају свој глас јесу управо Вилијам и Форд. Себе су открили (или, боље, изгубили) онога тренутка када су допустили роботима да им осмишљавају живот. Њихова судбина практично је школски пример штете коју је колонијализам узроковао обома – колонијализатору и колонијализованом, господару и робу.

Постколонијална литература по правилу има за циљ изношење једноставних прича које говоре истину о империјализму и субјегацији, као и с њима повезаним темама. Америчка Вестерн литература углавном је Дивљи запад презентовала као херојски фронт, али то је, како се свет прећутно сложио, увек био мит. Значај *Westworld*-а огледа се у томе што серија, барем за сада, успешно ради на његовој разградњи. Начин на који то постиже јесте подривање америчке историје њеним најмоћнијим оружјем – самим Американцима.

3. Када историја постане забава

3.1. *Ово место функционише зато што Гости знају да није стварно.*

Један од сталних проблема *Westworld* тематског парка јесте настојање програмера и писаца да изнова и изнова производе забавнија и *реалистичнија* искуства. Роботи који су наши протагонисти веома се разликују од оних за које током наратива серије сазнајемо од креатора, доктора Форда, а који су припадали првим генерацијама.⁴⁵⁶ Временом су постајали све више *очовечени*, до те мере да се чак и њихова унутрашњост мало разликује од људских органа. Тако је питање које програмери и писци парка свакако перпетуирају: *Колико реалистични треба да постанемо?*

Двобоји, салони, јавне куће, шерифи, коцка и пиће, свакако представљају реалије Дивљег запада, бар оног који срећемо у вестерн жанру. Између Гостију и Домаћина, корпорално гледано, нема ни најмање разлике, а како смо већ истакли, оне расне за саму тематику серије нису битне, што представља њено јасно одступање од постколонијалних теорија и помера њихов хоризонт корак даље. Међутим, све док роботи не добију такозвана *сањарења* као надоградњу од њихових програмера, разлика између њих и људи заправо је огромна – *сећање* или, да останемо у терминима постколонијалне критике, увид у *личну историју*, јесте оно што јасно изоштрава разлику између људи и андроида. Интересантно је да људи постају далеко заинтриганији роботима како им они постају сличнији њима. Жеља да их убијају (или да због њих убијају), силују или да их чак и заволе расте паралелно са освешћивањем робота. У томе лежи још једна *замка* суштински империјалистички устројеног света који је у серији приказан. Што потлачени постају сличнији колонизаторима, то је интересовање колонизатора за њих веће, то је *жртва у крви*⁴⁵⁷ већа, како из револта што су роботи и даље „само“ човеколики, тако из страха да ипак „само“ такви не остану. У томе се огледа вечити, исконски страх, колонијализатора – потчињавање Другог немогуће је без његовог прилагођавања на „Наше“ навике, а то је, ипак, улог који веома нерадо дајемо. Како наводи Јанг: „Постколонијализам захтева право на исто материјално и културно благостање за све људе на овој земљи” (Jang 2013, 14), а колонијализам је, управо супротно, захтевао да се цео свет подреди постојању искључиво материјално, тако културно и духовно надмоћнијих, док свет *Westworld*-а балансира негде по средини ове две утопијске тенденције – друштво које имамо у њему *футуристичкије* је

⁴⁵⁶ У тренутку када се укључујемо у причу серије, *Westworld* постоји већ 35 година.

⁴⁵⁷ Референца на речи доктора Форда из серије.

и декадентније (sic!) од оног у којем тренутно живимо. То је друштво које у садашњости (још увек, иако се његови кораци већ наслућују) не постоји. Зато се морамо упитати не шокира ли нас бруталност игре улога у *Westworld* тематском парку због тога што још увек нисмо толико далеко од свести о мукотрпним достигнућима и променама цивилизације онолико колико су Гости серије? Можда је преимућство нашег, садашњег тренутка, оног који у серији изостаје, управо у томе што историју још увек не схватамо као забаву без граница.

3.1.1. „Свој” Дошљак

О Гостима у *Westworld*-у Домаћини често говоре као о Дошљацима, а једна од јунакиња ће већ у првој епизоди реченице изговорити реченицу која звучи као перманентно посколонијална премиса: *Свако је некада био Дошљак*. Ова реченица можда алудира на чињеницу да су цео простор Америке колонизовали они који су се потом назвали Американцима. Ипак, као и у случају ропства, серија експлицитно не проблематизује те пред-постколонијалне поставке, већ их очигледно, као и сами роботи своју прошлост, интериоризује без памћења.

Оно што треба проблематизовати, у светлу постколонијалне теорије, јесте колико је западњачки Дивљи запад? Он је увек имао одређену дозу поетичности која је у серији, како изгледа, оличена у главној јунакињи – идеализованој и романзикованој плавој белкињи која већ на самом почетку говори како она бира да овај свет види са његове лепше стране, и стално слика хоризонт дивље природе. Дивље, али пре свега, *лепе* природе. Ту лепоту угрожавају управо Дошљаци и овај термин је, како смо на неколико места у раду већ истакли, проблематичан пре свега јер није у питању припадник друге расе или културе. Овде је у питању путовање у будућност које сукобљава две димензије: митологизовану америчку историју (каубој, херој) и конзумерску америчку будућност (добростојећи бизнисмен).

Како се већ у првим сценама серије испоставља, добростојећи амерички бизнисмен, тај „свој” Дошљак, из будућности не одлази у прошлост каубоја-хероја да би његове подвиге и писање историје о националном америчком идентитету преосмишљавао, величао или кудио. Он долази да се са тим каубојем (иако обојица носе шешире и имају мамузе) сукоби у прашњавом двобоју, *тачно у подне*, испред салонца, да га покори, обесправи, исмеје и, на крају, наравно, и убије. У таквом, рекло би се, пост-постколонијалном обрту, крије се, сматрамо, „будућност” постколонијалне теорије – Дошљак постаје неко ко је „свој”, али тај „свој” више није пријатељ.

Далеко од пријатеља, он највише подсећа управо на роботе који своју историју више не памте због много обртања империјалистичких позиција и изгубљених утопија, у којима су одсањали своје америчке *сне без снова*.⁴⁵⁸

⁴⁵⁸ Референца на начин на који доктор Форд успављује своје роботе након што им избрише меморију.

4. Закључак: *Све насилне насладе имају насилне завршетке*

Према истраживању Дејвида Р. Јансона митски амерички национални идентитет карактеришу, између осталих, следеће специфичности: мобилност, прогрес, промена, рационалност, научност и индивидуализам.⁴⁵⁹ Свака од ових особина одлично се уклапа у америчку верзију корпорационо-конзумерског оптимизма и чини се да је за њега поставила одличну потку. Терминима постколонијалне теорије и *Westworld*-а, Американац/каубој/колонијализатор изродио је Американца/добростојећег бизнисмена са глобалном хегемонијском превлашћу и тако оправдао све своје поступке. Међутим, како се режисерима и писцима *Westworld*-а чини, тај добростојећи (у не-тако-далеку-будућност смештен) бизнисмен креирао је до сада најреалистичније роботе који ће човечанству служити за удовољавање *регресивних* фантазија о доминацији над другом расом.⁴⁶⁰ Та регресивност тера нас да се запитамо није ли пост-постколонијална теорија, тј. оно што смо у наслову овог рада назвали њеном будућношћу, ништа друго до враћање на властиту „мрачну“ прошлост, на сам колонијализам? И то такав који, будући да ништа што затекне у прошлости не промишља, не преосмишљава и не закључује, служи само тренутном, управо, конзумерском задовољењу базичних страсти?

Инфериорност становника *Westworld*-а није нуспојава њихове „расе“ – она је циљ њихових креатора, а као таква говори много о подривању постколонијалне утопије о једнаким материјалним и културним вредностима за све. То је формулна вестерна окренута наглавачке – роботи су (релативно) мирни грађани који покушавају да прегурају свој дан, а људи су аутсајдери са црним шеширима⁴⁶¹ који долазе да узму шта им је драго. Промена је управо у томе што је „аутсајдер“ овде колонизатор. Као гледаоци, ми смо од самог почетка серије *програмирани* да будемо на „туђој“ страни, страни робота, да помно чекамо тренутак када ће колонијализовани постати колонијализатори. Када се тај тренутак догоди, схватамо да је потенцијална (заstraшујућа) будућност постколонијалне теорије управо у томе што човечанство заиста тежи осмишљавању новог Другог, оличеног у бројним наративима опседнутим артифицијелном интелигенцијом у XX и XXI веку. Заstraшујуће је што тај нови Други неће бити сасвим нови, већ ће бити креиран по већ постојећим идентитетима, што оставља простор да се бинарне опозиције додатно очврснуту, а позиције само замене, без праве измене империјалистичке суштине.

Подривање Дивљег запада и Американца-каубоја сопственим устаљеним идентитетом – Американцима-бизнисменима из будућности који своју историју схватају као забаву без граница – разлаже се још једна национална утопија. У том светлу протагонисти *Westworld*-а појављују су као субалтерни у смислу заборављене прошлости, којој није дозвољено да проговори, јер уколико проговори, чуће се прича о траумама силовања и убистава, чуће се ехо којем је постколонијализам покушао да искупи цивилизацију. У

⁴⁵⁹ Jansson, David R. *Internal orientalism in America: W. J. Cash's 'The Mind of the South' and the spatial construction of American national identity.*

⁴⁶⁰ Термин „раса“ овде се разуме у денотативном значењу, као „раса“ робота.

⁴⁶¹ Црни и бели шешир у серији се користе као сигнализација за лошу и добру намеру Гостију, па тако Вилијам ставља на главу црни шешир онога тренутка када у себи открије убицу.

чињеници да се амерички каубој и амерички бизнисмен разликују само временски, а не расно или етнички, верујемо, лежи оно што називамо будућношћу постколонијалне теорије. Ипак, она би била само неодржива утопија пре свега јер је усмерена регресивно, и потврђује да примитивни Други, нецивилизовани Други, варварски Други јесу и увек су били део нашег идентитета – припадници исте врсте, људског рода – коначно обесмишљеним као потрошачка забава.

Литература

1. Hampton 2015: Hampton, Gregory. *Imagining Slaves and Robots in Literature, Film and Popular Culture*. Увид у књигу на страници: https://www.amazon.com/Imagining-Slaves-Literature-Popular-Culture/dp/0739191454/ref=mt_hardcover?_encoding=UTF8&me=
2. Jansson 2003: Jansson, David R. *Internal orientalism in America: W. J. Cash's 'The Mind of the South' and the spatial construction of American national Identity*. Доступно на страници: www.politicalgeography.com
3. Јанг 2013: Јанг, Роберт. *Постколонијализам: сасвим кратак увод*. Београд: Службени гласник, 2013.
4. Саид 2000: Саид, Едвард. *Оријентализам*. Београд: Чигоја штампа, 2000.

Резиме

Овај рад представља покушај да се на примеру серије *Westworld* америчке продукције (НВО) поново промисле устаљене поставке постколонијалне теорије. Акцент ће бити стављен на две сукобљене димензије које се могу уочити у серији: митологизовану америчку прошлост и конзумерску америчку будућност. Треба напоменути да сукоб ових димензија представља и сукоб два доминантна стереотипа о Американцима – оног о каубоју и оног о бескрупулозном богаташу, својеврсном „власнику” потлачених, субалтерних. У корацима, поступно и редом, покушаћемо да одговоримо да ли серија *Westworld* представља имплицитну нову манифестацију постколонијалне теорије и, најпре, ко је све Други у овом фикционализованом корпорацијском тематском парку за богаташе.

Summary

In this paper we tried to analyze postcolonial aspects of TV show *Westworld*, premiered on HBO in October 2016. We discussed possibilities of the future of postcolonial theory, implying some of the show main themes, which could treat postcolonial term *Other* like no-Other-than-Ourselves, stating that human society will reach its end in that moment when it starts to take its history and accomplishments like nothing more than instrument for wild entertainment. In that analysis we have deconstructed aspects of mythical American national identity which helped us to take a look into the future of narratives about postcolonialism.

Key words: *Westworld*, postcolonial theory, Other, slavery, imperialism, futurism, racism, stereotypes, subaltern

Кључне речи: *Westworld*, постколонијална теорија, Другост, робство, империјализам, футуризам, расизам, стереотипи, субалтерни

Student: Rastko Lukić
Mentor: Aleksandar Simić
Institucija: Kancelarija za evropske integracije

NEŠTO JE TRULO U PRAVU KONKURENCIJE

1. Uvod

Podstaknut brzim ekonomskim rastom i tehničkim napretkom u privredi, u narednim redovima ću proći kroz glavne oblasti prava konkurencije u Srbiji i Evropskoj Uniji i dati subjektivno i kritičko mišljenje o onim rešenjima za koje smatram da postoji prostor za poboljšanje.

Nakon početnog osvrta na društvene prilike od uticaja na ovu granu prava, prelazim na kratak prilog vezan za institucije koje su zadužene da opominju i kažnjavaju učesnike na tržištu, ali i da ispravljaju njihova dela u cilju poštovanja pravila o zaštiti konkurencije. Zatim sledi izlaganje o dve glavne oblasti prava konkurencije:

- restriktivni sporazumi
- zloupotreba dominantnog položaja

U ovom radu neće biti razmatrana oblast kontrole koncentracija, kao ni oblast kontrole državne pomoći u okvirima prava konkurencije.

2. Opšti osvrt

Shodno ne samo rastu potreba društva u XXI veku, sklonosti ka preteranom konzumerizmu i astronomskom napretku tehnologije, nego i liberalnoj ideologiji koja je na Zapadu već uveliko uzela maha (ni u Evropi ne zaostaje), moramo da se okrenemo ne ograničavanju već kanalisanju i podršci nebrojenim ugovorima, sporazumima i strategijama koji čine pluća moderne privrede. Vreme ograničavanja sloboda treba da pripadne prošlosti. Ovo je vreme borbe za slobodnu ekonomiju, vere u ekonomske podsticaje, saradnje sa multinacionalnim kompanijama, vreme u kome privredni subjekti ne smeju biti ograničeni već radije, zaštićeni i ohrabreni. „Oni koji menjaju slobodu za sigurnost, ne zaslužuju ni jedno i izgubiće oba.”(B. Frenklin)

Shvatajući prethodni koncept, kao prirodna posledica javlja se potreba za pravnim uređenjem dostojnim svih izazova koje donose brze promene. Gledajući u oči tzv. četvrtoj tehnološkoj revoluciji, opasnost od prejuridizacije je velika zbog inertnog straha od takvog ubrzanog razvoja. Međutim, iskustvo nas uči da treba učiniti upravo suprotno. Potreba za deregulacijom je isplivala kao rešenje koje postepeno, a ne šokom, treba da zaživi u svim modernim zakonodavstvima. Sloboda privređivanja i slobodni tokovi kapitala u takvom režimu predstavljaju autoput kojim putuju svi igrači na tržištu. Naravno, na tom putu državna vlast ne sme da ode predaleko i da dozvoli da se formira Divlji zapad i bezvlašće u kome je jedini zakon – zakon jačeg. Jasno je da bi takav

libertarijanski pristup doveo do monopolizacije u svim granama privrede, što bi zasigurno značilo kraj svake poštene tržišne utakmice i kraj napretka čovečanstva kao celine.

Međutim, opasnost još veća i pronicljivija vreba iz druge krajnosti. Sveobuhvatni cilj svih zakona koji se dotiču privrednih subjekata jednostavan je -zadovoljstvo i potrošača i proizvođača. Istina je da se sloboda pojedinaca u društvu treba postaviti kao vrhunski ideal kojim se vodi u zakonodavnom procesu, ali uvek ga treba posmatrati kroz prizmu racionalnosti. U tom procesu je lako biti zaveden i levičarskom ideologijom u kojoj su samo naizgled zadovoljeni potrošači i zaštićeni proizvođači. Ako nas je istorija nečemu naučila, to je da je takvo regulisanje krajnje štetno i kad-tad ispliva na površinu tamna strana takvih režima. Lako je prevideti opasnost od nedostatka podsticaja koju u jednom trenutku svi osećaju. Posledice takvog scenarija su trajne, a proces lečenja kroz tranziciju, kao što smo mogli da se uverimo i sami, veoma je bolan i dug.

Posebno naglašen značaj, ne samo u procesu integracija Srbije u Evropsku Uniju, nego i u samoj Evropskoj Uniji, imaju upravo grane prava koje se dotiču privredne strukture i pravila igre za sve kompanije, preduzetnike, potrošače... Jedinstvenom tržištu EU potrebna su pravila koja na idealan način zadovoljavaju sve potrebe tržišnih igrača, pažljivo implementirana u sistem bogat kulturnim, trgovinskim i verskim običajima. Zbog toga je uvek potreban i bilateralni i multilateralni pristup kako bi uspele da se pokriju sve razlike u takvom šarenolikom okruženju. Zbog toga se smatra, da bi nemogućnost donošenja pravog rešenja, u pravom trenutku, za jednu moćnu zajednicu naroda, kako ekonomsku tako i političku, poput Evropske unije, moglo da bude fatalno. Opravdanja poput „opterećenosti administrativnih kapaciteta” ili „mentalne nespremnosti na promene”, ne smeju nikada biti argumenti koji stoje na putu temeljnoj i sveobuhvatnoj promeni u pravnoj, ali i političkoj sferi.

3. O organima za zaštitu konkurencije

Pravo konkurencije predstavlja jedan od stubova za pravično vođenje tržišne utakmice i time se pretpostavlja da kao rezultat normi o zaštiti konkurencije dobijamo takav položaj jednog učesnika na tržištu koji ni po čemu nije diskriminisan u odnosu na svoje konkurente. Zaštitnici ovih pravila oličeni su u komisijama za zaštitu konkurencije, koje svojom stručnošću procenju da li radnje učesnika koje posmatraju, predstavljaju nešto što bi moglo da dođe pod udar prethodno navedenih normi.

Već ovde bih želeo da skrenem pažnju na neke suštinske probleme. Prva primedba vezana je za Komisiju za zaštitu konkurencije u Srbiji. Komisija ima dva organa: Savet i predsednika komisije. Oba organa bira Narodna skupština, što na samom početku dovodi u pitanje njihovu nepristrasnost i objektivnost. Ovde se ne sme zaboraviti da pod udar pravila o zaštiti konkurencije dolaze, ne samo privatni subjekti, već i svi drugi nezavisno od njihovog pravnog statusa, oblika svojine ili državljanstva –

dakle i državni. To odmah u jednoj meri diskredituje njihovo mišljenje koje može da bude usmeravano od strane vladajućeg režima, dakle istih onih ljudi koji su ih i izabrali, dok kontrolu državne pomoći privrednim subjektima vrši Komisija koju obrazuje Vlada,

što problem čini još očiglednijim. Ovo je posebno značajno zbog pojedinih odredbi koje Komisiji daju veliku širinu i mogućnost arbitrarnog tumačenja pojedinih odredbi. Prvenstveno mislim na pravne standarde. Posebno se osvrćem na član 9 Zakona o zaštiti konkurencije. Tu zakon kaže da će se povredom konkurencije smatrati akti ili radnje učesnika na tržištu, koje za cilj ili posledicu imaju ili mogu da imaju „značajno” ograničavanje, narušavanje, ili spečavanje konkurencije. Ostavljajući ovde po strani ostale delove ove norme, naglašavam da ova Komisija apolutno samostalno može da odluči o značenju reči „značajno” (ali i „ograničenje” i „narušavanje”) i svojim subjektivnim tumačenjem odluči da li će se određena akcija zaista i dogoditi ili ne. Zbog toga postoji ozbiljna mogućnost da se izigra sam cilj donošenja ovog zakona: ekonomski napredak, dobrobit društva i korist potrošača, za koje se može odgovorno tvrditi da ne smeju biti stavljeni u drugi plan i verujem da su upravo zato stavljeni u prvi član Zakona o zaštiti konkurencije (dalje ZZK).

S obzirom na značaj Komisije, smatram da je u interesu cele ekomije jedne zemlje da se u nadležnosti Komisije uvede direktno i samoinicijativno savetovanje privrednih subjekata koje se proteže van uputstava, smernica i mišljenja iz člana 21 ZZK. Na taj način Komisija bi stekla mogućnost na upućivanje učesnika tržišta na najbolja moguća rešenja. Ovo telo moglo bi da dobije ulogu svojevrsnog dirigenta za mnoge radnje učesnika na tržištu, posebno uzimajući u obzir bolju informisanost od mnogih.

Ova grana prava ima veliku moć u kreiranju ekonomske slike na relevantnim tržištima i stoga od instrumenta za unapređivanje i zaštitu konkurencije ne sme da se pretvori u faktor ograničavanja ekonomskog napretka.

4. Restriktivni sporazumi

Prema ZZK, formulacija restriktivnih sporazuma proizlazi iz člana 9. Taj član definiše ove sporazume kao sporazume između učesnika na tržištu koji imaju za cilj ili posledicu značajno narušavanje ili sprečavanje konkurencije na teritoriji Republike Srbije.

Pođimo od kartela. Jasno je da ovi sporazumi imaju za cilj isključivo narušavanje konkurencije i svaki sporazum koji ima takav cilj treba da bude i jeste ništav. Međutim, dok je kod kartela to jasno i dokazano u ekonomskoj teoriji, kod nekih drugih sporazuma koje sklapaju učesnici na tržištu sam cilj nije narušavanje konkurencije, ali dovodi do sličnih efekata. U ovom trenutku u jednačinu treba uvrstiti pojmove kratkog i dugog roka. Naime, neki sporazumi, iako na kratak rok dovode do narušavanja konkurencije, dakle restriktivni su, na dugi rok oni je unapređuju. Dok je na taj fenomen u pravnoj teoriji jasno upozoreno u praksi postoje brojna odstupanja. Može se argumentovati da bi bilo svrsishodno da se rešenje potraži u promeni zakonske formulacije ovog člana tako da se u normu ubaci i subjektivni element. Postojanje namere da se zaključi sporazum u cilju narušavanja konkurencije, potpuno bi otklonilo sumnju u njegovu dozvoljenost. Na primer, sporazumi o zajedničkom ulaganju u oblasti istraživanja i razvoja su na neki način restriktivni jer učesnici prestaju da se nadmeću u toj oblasti i počinju da sarađuju. Iako je

tako, treba razmotriti pozitivne naknadne efekte koji dolaze do izražaja tek na dugi rok i dozvoliti takve sporazume. Njih treba pažljivo analizirati i filtrirati, što je i moguće kroz institute kolektivnog i pojedinačnog izuzeća. Upravo ovde „savetodavna“ moć Komisije, koju sam ranije pomenuo, mogla bi da dođe do izražaja. Na primer, savetom ostalim konkurentima da se i oni upuste u sličan poduhvat i tako, na dva fronta, unapredi saradnju u oblasti istraživanja i razvoja, čime samo može da unapredi konkurentski pritisak i poveća šansu za stvaranjem superiornog proizvoda, od koga korist imaju svi građani. Jer sve dok i drugi učesnici na tržištu imaju mogućnost da sklope sličan sporazum sa svojim konkurentima nema prostora da se tvrdi je konkurencija narušena. Napominjem da ova grana prava sadrži norme koje ne štite konkurente već samu konkurenciju.

Što se tiče kolektivnih izuzeća od sporazuma, ona u velikoj meri podsećaju na anglosksonski pristup gde svaki učesnik koji nađe da ispunjava posebne uslove iz kolektivnog izuzeća, upada u taj koš i biva izuzet. Naglašavam veliku nesigurnost u pravni sistem, zbog mogućnosti da Evropska komisija naknadno proverava kumulativnu ispunjenost propisa i odluči da neki sporazum ipak nije dozvoljen, što može da dovede do velikih troškova. Što se tiče podzakonskih akata u Srbiji, smatram da su vrlo nejasni i umesto da stvaraju sigurnost, čine upravo suprotno (npr. Uredba o sporazumima o specijalizaciji između učesnika na tržištu, koji posluju na istom nivou proizvodnje ili distribucije koji se izuzimaju od zabrane).

Dalje, još jedan institut ustanovljen u svrhu izuzeća od zabrane sporazuma-pojedinačno izuzeće, pretvoren je u veoma nesiguran pravni institut, jer je teret dokazivanja prebačen na podnosioca zahteva umesto da bude na Komisiji. Jasno je da će svaki podnosilac zahteva uvek tvrditi ono što ide u njegovu korist. Podsećam na to da izgovor „preopterećenosti administrativnih kapaciteta” ne sme biti brana ka ekonomskom napretku.

Takođe, nejasno je zašto su sporazumi manjeg značaja iz člana 14 ZZK izuzeti od zabrane samo ako je *cilj* horizontalnog ili vertikalnog sporazuma određivanje cene, ograničenje proizvodnje ili prodaje, odnosno podela tržišta snabdevanja, ali ne i ako imaju te efekte za *posledicu*, kao što je slučaj kod „redovnih” sporazuma.

U pogledu mehanizama vertikalnih sporazuma, postoje snažni argumenti da je opravdano zabranjeno nametanje prodajne cene. Isto mislim i za vezanu trgovinu i u tom smislu pozdravljam odluku iz poznatog procesa *Microsoft v. Commission*. Ali, takođe smatram da nije celishodno zabraniti sporazume o zajedničkoj nabavci kojima se ostvaruje diskont na količinu robe. Takvim postupanjem se navodno drugi učesnici dovode u nepovoljan položaj. To je samo delom tačno, ali na taj način se kažnjava i jedan koristan poslovni sporazum između dva (ili više) „zajednička nabavljača”, koji je sklopljen u legitimnom interesu sticanja profita. Zbog toga se smatra da ovakve ugovore nije opravdano zabranjivati, sve dok i drugi učesnici na tržištu imaju mogućnost da zaljuče isti takav sporazum sa nekim drugim konkurentom. Ovo je još jedna situacija u kojoj bi Komisija mogla da pogura konkurentski pritisak, savetujući konkurente s kim bi mogli da se udruže oko zajedničke nabavke. Opravdanje za takav postupak lako je objasniti ekonomskim pojmovima: proizvođači bi dobili snižene transakcione troškove, a potrošači

bi dobili nižu cenu proizvoda usled rata cenama. Pored toga, postoji mišljenje da je *preporučena cena* legitimno sredstvo pritiska na prodavce, ali ipak, ovaj fenomen treba pažljivije posmatrati, ukoliko neki učesnik ima dominantan položaj na tržištu.

Kvantitativna ograničenja. Smatram da kvantitativna ograničenja treba u potpunosti zabraniti jer se njma sve više udaljava od pretpostavki tržišta savršene konkurencije (savršena deljivost), koje iako je samo teorijska kategorija ne sme biti zanemareno. Opravdanje da se na taj način vrši selekcija između ozbiljnih i neozbiljnih kupaca je nelegitimno. Jedino pravo opravdanje za kvantitativna ograničenja moglo bi da bude povećanje troškova prodavca usled isporuke manje ili veće količine robe, ali ako je kupac spreman da pokrije te troškove apsolutno je neopravdano.

Za kraj, klauzula ekskluzivnosti. Ukoliko je odluka proizvođača doneta na osnovu poslovne politike i u dobroj veri, da dozvoli samo jednom subjektu na određenom tržištu prodaju svog proizvoda, smatramo je opravdanom. Ovde je važno uzeti u obzir činjenicu da je pre dobijanja ekskluzivnog prava postojala konkurencija *za dobijanje tog prava*, da bi na kraju kao pobednik isplivao samo jedan učesnik. Kao argument za zabranu ovih sporazuma navodi se „zatvaranje pristupa”. Kao kontraargument navodimo mogućnost pojave novog proizvođača, kada bi konkurencija za sticanje novog ekskluzivnog prava opet oživela, ali ovog puta, između gubitnika iz prethodnog duela. Takođe, ekskluzivna prodaja ne znači kraj konkurencije između samih proizvođača. Naprotiv.

5. Zloupotreba dominantnog položaja

Posmatrajmo dominantan položaj iz perspektive jednog proizvođača, učesnika na tržištu. Za njega dominantan položaj predstavlja jedan od ciljeva, jer primarni je interes svakog učesnika da maksimizuje svoj profit, a koji je bolji način nego jačanje svojih potencijala i uticaja na tržištu i eventualno sticanje položaja dominantnog učesnika.

Ovo je segment prava konkurencije koji odlikuju pojedine kontradiktornosti kao i mesto gde se jasno vidi na koji način ono treba da se menja i unapređuje kako ne bi predstavljalo opasnost po celokupan ekonomski napredak. Kao neko ko veruje u ekonomiju podsticaja, tvrdim da je ta ideja pojedinim institutima iz ove oblasti ozbiljno poljuljana. Od pravnih standarda koji dozvoljavaju arbitrarnost, do stavljanja svih učesnika u dominantnom položaju u neravnopravan položaj. Upravo zabranjivanje određenih radnji za ove učesnike, koje se ne odnosi i na učesnike koji nisu u dominantnom položaju, predstavlja podsticaj da ne napreduju, pa se od propagiranja ideje zaštite konkurencije ova oblast pretvorila u skup pravila koji stvaraju podsticaje za ostajanje u položaju koji se pravno ne smatra dominantnim. Grubo rečeno, na taj način privreda ima podsticaj da zauvek ostane na nivou malih i srednjih preduzeća. S obzirom na slobodu preduzetništva proklamovanu Ustavom i ekonomske posledice do kojih mogu dovesti ti instituti, smatramo za štetne. Stoga možemo da pozdravimo američku regulaciju koja po ovom pitanju koja na svojevrsan način nagrađuje uspešne učesnike na tržištu, izostavljajući slična pravila.

O cenovnoj diskriminaciji. Ovo je još jedan institut koji se može osuditi kao nedozvoljen. Pod velom zaštite potencijalnih novih ulazaka učesnika na tržište, u teoriji se osuđuju tzv. popusti na lojalnost. Popustima na lojalnost se nagrađuju oni distributeri koji su lojalni jednom proizvođaču tako što posle određenog vremena saradnje ostvaruju različite popuste. Zabranom takvog ponašanja gubi se iz vida druga strana medalje, a to je – konkurencija na tržištu ideja. Upavo dozvoljavanjem takvih popusta, podstakla bi se konkurencija svih proizvođača da nude različite aranžmane saradnje za koje bi se distributeri opredeljivali i tako naterali proizvođače da budu efikasniji, jer bi se svako trudio da ponudi bolje uslove od svog konkurenta. Argument, da to otežava ulazak novih učesnika nije stabilan, jer upravo je na njima (potencijalnim proizvođačima), da osmisle povoljniji plan saradnje i tako preuzmu distributere od svoje konkurencije i uključe se na tržište u velikom stilu.

Najvažniju primedbu vezanu za zloupotrebu dominantnog položaja imam na član 16 stav 2 tačku 3 ZZK. Ovde se navodi da se zloupotrebom dominantnog položaja naročito smatra „primenjivanje nejednakih uslova na iste poslove sa različitim učesnicima na tržištu, čime se pojedini učesnici dovode u nepovoljniji položaj u odnosu na konkurente”. Smatram da se navedenim u svakom slučaju ne štiti konkurencija. Evo zašto. Kada neki učesnik na tržištu stupa u poslovni odnos sa drugim, potpuno je prirodno da procenjuje celukupno stanje svojih saugovarača sa kojima stupa u taj odnos. Nametnuti mu obavezu da sa svakim postupa na isti način, ima podrivačku prirodu za jednog savesnog npr. proizvođača. Osuditi nekog za zloupotrebu dominantnog položaja, zbog toga što postavlja različite uslove za učesnike koji imaju utanjenu kapitalizaciju i za one koji imaju stabilnu kapitalizaciju; za one koji su uredan platiša i za one koji to nisu; za one sa dobrim finansijskim izveštajima i one sa lošim ili lažnim, znači direktno mešanje države u domen suvereniteta tržišnih igrača. Ovde se takođe zaboravlja na značajnu ulogu fenomena poznatog kao “goodwill”, na konto kojeg mnogi učesnici procenjuju da li su zaista spremni da uđu u neki poslovni odnos kao i pod kojim uslovima su na to spremni. Dakle, razumljivo je da se na različite učesnike primenjuju različiti uslovi iako su u pitanju isti poslovi. Naravno da će njihove odluke rezultirati stavljanjem pojedinih učesnika u nepovoljan položaj, ali to je samo njihova krivica i rezultat njihove loše poslovne politike i istorije. Suprotno rešenje od trenutnog, bilo bi povoljnije za podsticanje razvoja preduzeća koja bi tada imala još više razloga za dobro poslovanje i profesionalnost, a kao posledica toga i konkurencija među njima bila bi zaoštrena. Upravo zato ovakvo pravilo ne štiti konkurenciju, već je naprotiv, tera u stagnaciju.

Verujem da bi prethodno obrazložen problem mogao biti ispravljen drugačijom formulacijom člana 16. Evo kako. Mislim da se osnovni problem krije u rečima: „na iste poslove *sa različitim učesnicima*“. Tu bi bilo racionalnije da stoji: „na iste poslove *sa učesnicima istih ili sličnih osobina*”! Na taj način obezbedila bi se fer utakmica, u kojoj se niko ne bi stavljao u nepovoljan položaj, jer bi se tek onda kršenje tako formulisane odredbe moglo okarakterisati kao zloupotreba dominantnog položaja. Za jednog dominantnog učesnika nema nikakvog opravdanja da primeni nejednake uslove poslovanja na iste poslove *sa učesnicima istih ili sličnih osobina*. Eventualno kršenje

takve odredbe, bilo bi jasan indikator subjektivnog upliva u poslovanje dominantnog učesnika, kada bi konačno i jasno došlo do izražaja značenje reči: zloupotreba dominantnog položaja. Staviti *različite učesnike* u različit položaj je jednostavan izraz racionalnosti učesnika na tržištu.

Poslednja zamerka u vezi sa zloupotrebom dominantnog položaja. Naime, može se pretpostaviti da restriktivni sporazumi i zloupotreba dominantnog položaja mogu imati iste ili slične potencijalne posledice po konkurenciju. Iako je tako, kod restriktivnih sporazuma su predviđeni određeni uslovi za izuzimanje od zabrane takvih sporazuma, ako oni doprinose unapređenju proizvodnje i prometa, podsticanju tehničkog ili ekonomskog napretka(član 11 ZZK), dok kod dominantnog položaja takva odredba ne postoji, iako ponekad ta zloupotrba dominantnog položaja može na dugi rok da ima pozitivne posledice, baš poput restriktivnih sporazuma. Možda problem treba rešiti dodatnim članom: “Sporazumi koji se ne smatraju zloupotrebom dominantnog položaja”.

6. Zaključak

Iako je ostvarenje prethodnih predloga još uvek daleko od stvarnosti, postepeno i konstantno treba težiti ka naprednim rešenjima koja mogu da se nose sa svim zahtevima brzo-napredujućeg sveta. Ono što smatramo za veliku prepreku u tom procesu je strah od promene *status-a quo*. Upravo zato pravi ljudi treba da budu na pravim mestima. Ljudi dovoljno hrabri da upere prstom na probleme i dovoljno odvažni da ponude rešenja.

Promena pojedinih pravila prava konkurencije mogla bi da bude samo prvi korak ka brojnim reformama potrebnim, ne samo u Srbiji i Evropskoj Uniji, koja će se u 2017. i 2018. godini suočiti sa najvećim izazovima od svog postanka, već i u celom svetu. Nakon toga, pravila kompanijskog, stečajnog i prava osiguranja...Sitnim koracima, uvek principom graduelizma, potrebno je oslobađati privredu, a time i celu ekonomiju stega koje nose pojedina rudimentarna pravila i polako smanjivati uticaj državne intervencije u privredi i to sve do trenutka, kada država stekne ulogu ruke koja se rukuje sa nevidljivom rukom tržišta.

Literatura

- B.Begović i V. Pavić, *Uvod u pravo konkurencije*, Pravni fakultet u Beogradu, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014.
- B.Begović i V. Pavić, *Šta je to konkurencija i kako se štiti?*, CLDS, Beograd, 2010.
- B.Begović, *Najznačajniji slučajevi u pravu konkurencije EU: ekonomska analiza*, CLSD, Beograd, 2013.
- M.Tratnik i A Ferčič, *EU Competition Law*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2008.
- *Zakon o zaštiti konkurencije*, Službeni glasnik RS br. 51/09 i 95/2013.
- Veb-sajt Komisije za zaštitu konkurencije : www.kzk.org.rs

Summary

In the world advancing faster than ever the legislator must provide the market participants with the legal regulation that protects the interests of both producers and consumers. As the constant progress continues the legal norms regarding protection of competition are becoming crucial in the struggle of securing fair market conditions for all the market participants. Since the competition law is still a young branch of the law, many of the rules have not yet developed fully in order to satisfy the complexity of the market. With focus on restrictive agreements and abuse of dominant position this essay points out the failures and oversights of the legislator and offers new solutions that are in accordance with European values.

Keywords: Competition Law, competition, restrictive agreements, abuse of dominant position

Ključne reči: Pravo konkurencije, konkurencija, restriktivni sporazumi, zloupotreba dominantnog položaja

Biografija

Rastko Lukić, student četvrte godine Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Polaznik XXIV generacije Beogradske otvorene škole. Poštovalac slobodnog tržišta i veliki zagovornik slobode pojedinaca.

Biography

Rastko Lukić, student of the fourth year of University of Belgrade Faculty of Law. Attended XXIV generation of the Belgrade Open School. Admirer of a free market economy and great advocate of individual freedoms.

POJAVA *COWORKING* POKRETA, KROZ PROMENE U POLJU PODELE RADA I NJEGOV UTICAJ NA PLANIRANJE NOVOG PROSTORA ZA RAD – *COWORKING* PROSTORA

1. Uvod

Podela rada koju smo poznavali u XX veku znatno je promenila oblik. Uticajem digitalizacije, promene se danas dešavaju brže i intenzivnije. Poslovi zahtevaju manje ljudi i manje vremena za izvršavanje. Pored infrastrukture, savremenih mašina i uređaja, digitalizacija podrazumeva i set novih veština i znanja koja se očekuju od radnika, jer bez toga za njega nema mesta na tržištu rada. Upravo mogućnost da se protok informacija širi velikom brzinom, stvorila je mnogo novih načina izvršavanja poslova.

Pojmovi koji se mogu pronaći na listi zanimanja, do skora nisu postojali. Promene u polju podele rada nisu uticale samo na promenu posla kao aktivnosti, već i na prostor gde se posao izvršava. Razvoj tehnologije je omogućio povećanu koncentrisanost izvršavanja poslova na manji broj uređaja, čime je prostor za rad manje opterećen instrumentima za rad. Organizacija rada i prostor za rad više se ne vezuju za kompaniju unutar koje radnik obavlja svoj posao, već se radniku prepušta samostalnost u radu. Ovu pojavu nazivamo *freelancing*, dok je freelancer osoba koja obavlja posao po ugovoru za određenu [kompaniju](#), ali nije zaposlena u toj kompaniji. Novi termin koji takođe sve češće možemo sresti je digitalni nomad, vid radnika koji koristi savremene tehnologije kako bi mogao da radi sa bilo kog mesta na planeti.

Sve češće ljudi se odlučuju da budu preduzetnici i pokreću sopstveni biznis, ili da rade honorarno ili “na ugovor”. Ovakav vid rada daje veću fleksibilnost radniku da sam organizuje svoje vreme radeći poslove koje želi.

Sve prisutniji su i startapovi, početnici u poslovanju, koji traže svoje mesto na tržištu. Ono što veže sve ove nove pristupe poslu je nedostatak prostorne ograničenosti u radu, kao i poseban biznis pristup individualca. Trend koji danas znamo kao *coworking* jedna je od posledica ove revolucije. Govoreći po nekoj opštoj definiciji, *coworking* podrazumeva vid rada u zajedničkom prostoru uz plaćanje članstva i korišćenje usluga tog prostora u okviru zajednice koju sačinjavaju svi članovi, slične, iste, ili potpuno različite struke. *Coworking* prostor pruža veliku potporu *coworking*-u. Njegova svrha jeste da ga ljudi koji čine određenu *coworking* zajednicu uspešno koriste. Važno je odvojiti pojam *coworking*-a od *coworking* prostora, iako se oni prepliću na mnogim nivoima, ne znače isto.

2. Razvoj coworkinga

Ne više tako nov, koncept coworkinga je danas sve više prisutan kako u Beogradu, tako i širom Srbije. Ovaj fenomen pominje se još u delima u XVII veku, ali je menjao je svoj oblik i tek 1995. godine u Berlinu C-base, prvi *hackerspace*⁴⁶², stvorio je klicu daljeg razvoja ove ideje. Godine 1999. softverska kompanija iz Njujorka napravila je prvi prostor koji su delili pojedinci i timovi pod imenom 42 west 24. Godine 2005. prvi zvanični coworking je stvoren u San Francisku, kao i prvi *hub*⁴⁶³ u Londonu, da bi se tek 2007. godine coworking prikazao kao trend na Guglovoj bazi podatak. Već 2012. godine širom sveta postoji preko dve hiljade ovakvih radnih prostora. Na društvenoj mreži Twitter #coworking iskorišćeno je 93000 puta⁴⁶⁴, što govori o popularnosti ovog pokreta koji je osvojio svet velikim koracima. Iste godine otvoren je Smart Office u Beogradu kao prvi coworking prostor. Do 2016. godine postoji više od tri hiljade coworking prostora širom sveta. Više od 55 miliona ljudi na području Sjedinjenih Američkih država odlučio se za ovaj vid rada u 2017. godini.⁴⁶⁵

Veliki broj freelancer-a posluje i sa područja Srbije. Presek stanja januara 2016. na platformi *Upwork*, jednoj od najvećih platformi za ovakav vid poslovanja, dat je na slici 1.

Ukupno 14.171 registrovana profila	Po satnicama:	Po kategorijama:
<ul style="list-style-type: none">• aktivni u poslednja 2 meseca: 5698• vrsta profila:<ul style="list-style-type: none">• Nezavisni frilenseri: 13.695• Agencije: 476• Top Rated : 1285 (job success score 90% or more)	<ul style="list-style-type: none">• 10\$ or less : 7639• 10-30\$: 5720• 30-60\$: 685• 60\$ or more: 129	<ul style="list-style-type: none">• Design & Creative : 5084• Web development : 4.248• Admin Support : 3545• Translation : 3115• Writing : 3790• Architecture & Engineering : 1960• Sales & Marketing : 1760• Customer Service : 1214• IT & Networking : 1.190• Data Science : 532• Legal : 73

Slika 1. Pregled srpskih freelancer-a (jan.2016) na *Upwork-u*⁴⁶⁶

Vremenom su coworking prostori razvili svoje fokus grupe i usmerili se, privlačivši klijente srodnih profesija. Tako u Beogradu coworking Nova Iskra se sastoji pretežno od kreativaca (arhitekti, grafički dizajnera, Ilustratora itd.), dok je Startit usmeren na IT stručnjake. Iako se ova dva coworkinga nalaze u blizini, nisu konkurentna jedna drugom, zbog grupa koje privlače. Pored njih u Beogradu se može pronaći još coworking prostora. Na slici 2. prikazana su njihove lokacije

⁴⁶² *hackerspace* je mesto gde se hakeri nalaze i rade zajedno.

⁴⁶³ sama reč *hub* predstavlja mrežni uređaj koji povezuje više internet jedinica u jednu celinu, ova reč se takođe koristi za prostore gde ljudi rade zajedno.

⁴⁶⁴ Izvor: Topsy

⁴⁶⁵ Upwork.com. (2017). Freelancing in America: 2016 Survey - Upwork. [online] Dostupno na: <https://www.upwork.com/i/freelancing-in-america/2016/> [Pristup 1 Sep. 2017].

⁴⁶⁶ MasterNs. (2017). Upwork - detaljno uputstvo freelance Srbija - MasterNs. [online] Dostupno na: <https://masterns-studio.com/upwork-elance-odesk-mobilizer/srbija/upwork-detaljno-uputstvo-za-freelancer-e/> [Pristup 4 Sep. 2017].

u Beogradu. Neki od njih su deo globalnih pokreta, poput *Impact hub*-a, dok su druge izvorno nastale u Beogradu.

Slika 2. Coworkin prostori u Beogradu

3. Vrednosti koje definišu coworking

Ako bi se bavili dubljom analizom ovog pojma, shvatili bi da se njegovo brzo širenje zasniva na vrlo složenoj ideji. Vrednosti na kojima ovaj fenomen počiva nam jasno pokazuju da se ova forma rada, koja konstantno menja svoj oblik, prilagođava onome što smo nekada zvali radnik, a danas češće oslovljavamo sa freelancer. Rad od kuće dovodi do manjka socijalizacije, kao i do rasipanja resursa. Kada veći broj korisnika radi u jednom prostoru, nije potrebno da svako od njih obezbedi posebno uslove za rad. Udruživanje se prepoznalo kao koristan način rada. Mogućnost oslanjanja na druge i deljenje informacija i znanja povezuje ljude u nove vidove poslovnih zajednica. Ideja koja prati coworking je da se stvori prostor koji će funkcionalno koristiti ljudi različitih profila i zanimanja, a podjednako imati korist od pripadanja zajednici. Dakle, coworking pored samog prostora koji čini mora posedovati i jak biznis plan koji će biti praćen nizom usluga i aktivnosti koje ga razdvajaju od ostalih.

3.1. Zajednica

Kada se govori o coworking-u, ne misli se samo na prostor koji ljudi dele, već o svemu što oni interakcijom postignu u tom prostoru. Stoga, jedna od osnovnih vrednosti coworking-a je zajednica (community). Inspirativna i radna zajednica doprinosi produktivnosti pojedinca. Ljudi je čine jedinstvenom, tako da je nemoguće da postoje dva ista coworking prostora, jer svaki ima svoj karakter. „Ne poseduješ zajednicu, već joj pripadaš“⁴⁶⁷ – upravo zbog ovakvog odnosa prema radnom mestu, ljudi se osećaju kao da su deo nečeg većeg od njih samih. Ideja coworking-a je da članovi budu povezani i osete slobodu da traže pomoć i razmene znanja i iskustva.

⁴⁶⁷ Hillman, A.(2017.) Coworking Core Values 4 of 5: Community, Dostupno na: <https://dangerouslyawesome.com/2011/08/coworking-core-values-4-of-5-community/>[Pristup 1 Sep. 2017].

3.2. Saradnja

Zajednica se ne bi mogla postići bez međusobne saradnje ljudi u njoj. „Ne možeš saradivati, a da nisi saradnik“⁴⁶⁸. Saradnja kao vrednost je u ovom slučaju na drugačijem nivou, jer i sam vlasnici coworking prostora sebe smatraju saradnikom ostalim članovima koji koriste njegov prostor. Često se dešava da ljudi slične, iste ili potpuno različite profesije čine jedan coworking. To doprinosi da sa ljudima međusobno imaju mogućnost da sarađuju, urade zajednički projekat, podele posao, posavetuju se. Okruženost saradnicima otklanja osećaj nesigurnosti koji se javlja pri samostalnom radu. Takođe, kad je u pitanju samostalni rad, pojedinac mora posedovati veliku količinu motivacije i discipline. Često se javljaju blokade i manjak volje za radom. Okruženost ljudima koji uspešno obavljaju svoje poslove, stvoriće radnu atmosferu koja je inspirativna za svakoga ko radi u tom prostoru.

3.3. Otvorenost

Otvorenost ne ostavlja utisak važne vrednosti, ali upravu vodeći se njom dobijamo sve korisne informacije za vođenje uspešnog coworkinga. Diskusije koje korisnici vode, kritike, pohvale, sve to doprinosi razvoju. „... uvek se morate zalagati za otvorenost i da su diskusije još transparentnije, skuplje, još liberalnije i još inkluzivnije. U ovom slučaju važni su i moralni i ekonomski razlozi.“ ovako razmišljaju neki od ljudi koji vode coworking prostore i hub-ove. Coworking kao pokret u osnovi ima slobodu izbora. Izbor samostalnog rada ili rada u grupi. Izbor zajednice koju želiš da činiš. Mogućnost da iz jednog oblika nastane novi oblik, je još jedna karakteristika ove vrednosti. Otvorenost prema korisniku i konstantno prilagođavanje neophodno je za razvoj ove forme rada. Prostor se menja kao i usluge, a njega kreiraju ljudi koji tu borave. Da bi se postigla kompatibilnost zajednice i prostora, potrebno je razumeti više od toga gde ljudi rade, već shvatiti kako i zašto.

3.4. Pristupačnost

Takođe, jedna od vrednosti je pristupačnost. Time podrazumevamo mogućnost da ljudi sami biraju zajednicu kojoj će pripadati. Na taj način ljudi žele da borave u prostoru koji su sami odabrali sa ljudima koje su sami odabrali. Odnos prema radnom mestu se zbog toga menja. Ukoliko, iz nekog razloga, odluče da im određena zajednica više ne prija mogu da se priključe nekoj drugoj. Rast broja otvorenih coworking prostora doprinosi pristupačnosti kako po pitanju šireg izbora sadržaja određenih zajednica, tako i do boljeg kvaliteta i šire palete usluga coworkinga, pa i niže cene.

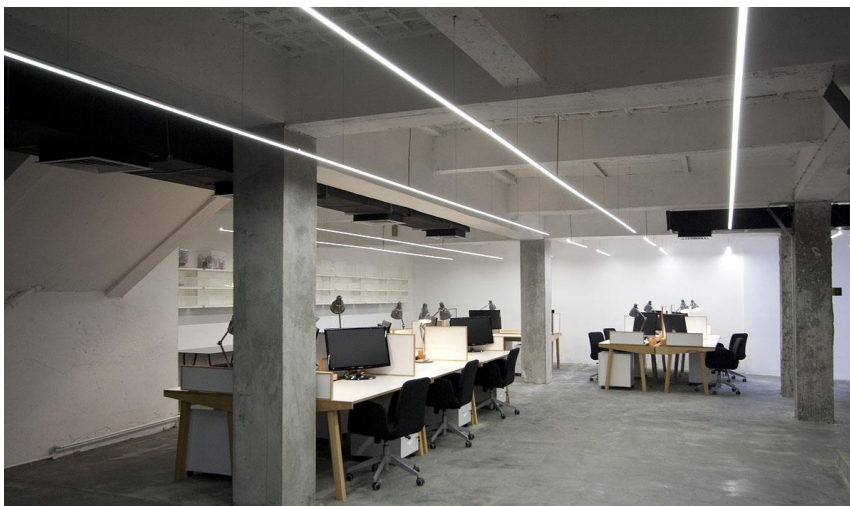
3.5. Samoodrživost

⁴⁶⁸ D. Neighbors. (2017). *You Can't Do Collaboration Without Being a Collaborator - Derek Neighbors*. [online] Derek Neighbors. Dostupno na: <http://derekneighbors.com/2010/08/you-cant-do-collaboration-without-being-a-collaborator/> [Accessed 10 Aug. 2017].

Međutim, da bi sve ovo bilo moguće neophodna je poslednja, ali možda i najvažnija vrednost: samoodrživost. Ron Finly je u svom govoru za TED2013 izjavio „Ono što je zanimljivo kod samoodrživosti je to da je treba održati“⁴⁶⁹. Kada se pominje samoodrživost u ovom slučaju, taj pojam ima vrlo slojevito značenje. Iako se za njega najčešće vezuju pojmovi eco i green, ovog puta oni nisu u fokusu, iako se ne mogu ni u potpunosti odvojiti. U ovom smislu se samoodrživo odnosi na to da kako prostor, tako i zajednica, ima sposobnost da traje i da se održava, menja, napreduje. To takođe podrazumeva da se razvija sistem gde coworking neće zavisiti od spoljnih izvora, već se oslanjati na unutrašnje. Zato članstva moraju da pokriju troškove održavanja prostora i usluge kao i da omoguće razvoj zajednice. Životni vek nekog coworking prostora zavisi od potrebe zajednice za njim i mogućnosti da u njemu postoji.

4. Uticaj vrednosti na prostorno planiranje

Jasan je paralelni razvoj radnog prostora, usavršavanje kancelarijske funkcionalnosti, nezavisno od sve uspešnije implementacije ideje o coworking-u. Promene koje je coworking doneo u prostor su usko povezane sa vrednostima koje poseduje. Kako se bazira na zajednici, prostor mora da pruži korisniku osećaj pripadanja i povezanosti.

Slika 2. Prikaz radnog prostora Nova Iskra, coworking u Beogradu

Najčešće se koristi model otvorenog prostora kako bi se ovaj utisak postigao. Sve prostorije su povezane, izbegava se korišćenje pregradnih zidova. Sale za sastanke i prostorije kojima je potrebna privatnost najčešće se odvajaju staklom ili nekim drugim providnim materijalom kako bi povezanost postojala i u ovim delovima prostora. Koristi se sistem modelarnog nameštaja. Stolovi

⁴⁶⁹ Govor se može pogleda na linku

https://www.ted.com/talks/ron_finley_a_guerilla_gardener_in_south_central_la/transcript

su sastavljeni jedan do drugog. Prostor koji podstiče komunikaciju među članovima je prepoznat kao najpoželjniji.

Ne postoji hijerarhija, u coworkingu su svi ravnopravni. Nameštaj kojim opremamo ovaj prostor treba da prati ovu ideju, za razliku od kancelarija u kompanijama u kojima se uglavnom razlikuje nameštaj za opremanje prostora za pojedine pozicije.

Kako coworking nije samo prostor za rad on najčešće poseduje neki vid zajedničke kuhinje ili kafeterije. Prostor za zabavu je takođe česta pojava. Ovaj deo prostora osmišljava se u zavisnosti od korisnika na koje je coworking fokusiran.

Kod planiranja prostora za rad koji je komercijalan, potrebno je dobro osmisliti funkcionalnost svakog predmeta koji se u njemu nađe. Ljudi imaju različite pristupe radu. Sedeće, poluležeće, stojeće. Potrebno je da se u prostoru nađe nameštaj koji će da isprati svaki od ovih načina rada. Bitno je postići zdravu i produktivnu radnu okolinu. Prisustvo biljaka u što većim količinama je poželjno. Prostor mora biti fleksibilan, sposoban da se brzo menja i odgovara na nove potrebe u radu.

5. Uticaj vrednosti na biznis model

Samoodrživost ima veliki uticaj na biznis model coworking-a. Bez toga ovakve zajednice ne mogu da opstanu. Ovo pitanje se najčešće rešava članarinama. One su mesečne, nedeljne, dnevne. Što je coworking više pristupačan i ima veću paletu opcija članstava, ima i veću mogućnost da opstane.

Kako coworking stvara zajednicu, važno je povezati sve članove kroz rad ili socijalne događaje. Dobar način nagrađivanja članova je i kroz edukacije koje coworking zajednica organizuje. Mogućnost besplatnog prisustvovanja daje članovima osećaj važnosti i pripadanja. Potrebno je postići saradnju među članovima. Udružiti se u zajedničke projekte, razmeniti usluge, savete, znanja. Korisnici prostora, članovi, su najveći nosioci promena kako fizičkog prostora, tako i usluga coworking-a. Kroz stalne ankete i propitivanja, coworking se u potpunosti prilagođava njima.

6. Zaključak

Ovih pet vrednost se usvajaju kao ključne osnove u dobrom funkcionisanju coworking-a. Shvatanje toga šta coworking jeste, a šta nije, kao i stalno preispitivanje toga, govori nam dosta o razvoju odnosa ljudi prema radnom prostoru. Radno mesto je izašlo iz okvira prostora i radnog stola. Postaje sinonima za druženje, stvaranje i nadahnuće. Nestabilnost ovog fenomena i potreba da menja oblik obavezuje stalno praćenje razvoja istog. Veliki uticaj koji donosi tržištu rada i promeni stila života u narednim godinama biće još očigledniji. U Beogradu je poslednjih pet godina otvoren veliki broj ovakvih radnih prostora, promene koje oni donose tek počinjemo da osećamo.

Literatura

- Živanović, Sandra. *Uticaj ekonomske trgovine na ponašanje potrošača i konkurentnost preduzeća*. Beograd, 2011.
- Bilandzic, Mark. *The Embodied Hybrid Space – Designing Social and Digital Interventions to Facilitate Connected Learning in Coworking Spaces*. Brisbane, 2013.
- *How work works, European creativ hubs networg*, Beograd 2016

Summary

The way people work seems to change a lot lately. Work arrangements went from life-long jobs to more flexible part-time, short-time jobs and self-employment. Digital economy brought a lot of changes in a new era. Traditional offices are replaced with more open concept of working. People chose to work together associating in communities. So, coworking is not just space where freelancers work, it is also all interactions they make using that space. Difference between coworking space and office is in values coworking holds, that are more human like. Creating community takes more than having some people in one place. So it is necessary to have a good business model and space planing. This is also important to make coworking sustainable and available to users.

Keywords: coworking, coworking space, digitalisation, entreprenur, freelensing, startup

Ključne reči: coworking, coworking prostor, digitalizacija, preduzetnik, frilensing, startap

Biografija

Sonja Rodić je rođena 2. aprila 1992. godine u Vrbasu. Trenutno je studentkinja Šumarskog fakultet, na odseku Tehnologije, menadžmenta i projektovanja nameštaja i proizvoda od drveta, kao i studentkinja Primenjenih umetnosti na odseku Dizajn enterijera i nameštaja. Kroz rad u Crvenom krstu, NVO Osmehu, bavila se omladinskim aktivizmom. Bila je urednica Omladinskih radio emisija u srednjoj školi dok je tokom studija volontirala na Muzeju nasilja i Off Frame festivalu. Učestvovala je na raznim konferencijama, radionicama i konkursima vezanim za dizajn nameštaja, među kojima je bila nagrađena na konkursu Idea group za idejno rešenje naslona stolice. Nakon konkursa radila je kao ilustratorka za istu kompaniju. Takođe aktivan projekat MUSE je izabran za postavku Young Balkan Designers u okviru Mikser Festivala. Polaznica je XXIV generacije „Studija budućnosti“ Beogradske otvorene škole. Motivishe je saznanje da pažljivim i pametnim projektovanjem možemo doprineti zajednici, te se često i sama u dizajnu vodi socijalnim motivima.

Biography

Sonja Rodic was born on April 2nd in 1992 in Vrbas. She is currently a student at the Faculty of Forestry at the Department of Technology, Management and Design of Furniture and Wood Products, as well as student of Applied Arts Department for Interior Design and Furniture. Through work in the Red Cross, NGO Smile she was engaged in youth activism. She was the editor of Youth Radio Broadcasters in high school, while during her university studies she volunteered at the Museum of Violence and the Off Frame Festival. She participated in various conferences, workshops and furniture design contests and was awarded at the Idea Group contest for design of the chair backrest. After the competition, she worked as an illustrator for the same company. Also, her work on active MUSE project was selected for exhibition of Young Balkan Designers within the Mixer Festival. She attended XXI generation of “Future Studies” in Belgrade Open School. She is motivated by the thoughts that with careful and smart design we can contribute to the community and while designing she is often inspired by social motives.

Makedonija i njeni susedi: bilateralni odnosi, njihov značaj i uticaj

1. Uvod

U poslednjih nekoliko meseci, u medijima na Balkanu veoma su zastupljene vesti koje upozoravaju na političku krizu u Makedoniji i na tzv. „makedonski scenario“ koji je moguć i u susednim državama. Ovakva negativna percepcija politike u Makedoniji ne predstavlja novost za javnost. Međutim, percepcija po sebi igra posebno važnu ulogu u razvitku unutrašnje i spoljne politike država kao što je Makedonija iz dva ključna razloga. Makedonija se svrstava u kategoriju malih država, čija je sudbina u velikoj meri određena spoljnim faktorima, najčešće odnosima sa susedima.⁴⁷⁰ Takođe, Makedonija je država sa relativno kratkom tradicijom nezavisnosti, te su pozitivna autopercepcija i regionalno priznanje neophodni faktori za razvijanje nacionalnog identiteta i državnosti. Ovaj rad nastoji da, kroz analizu odnosa susednih država (Grčke, Bugarske, Albanije, Srbije) prema makedonskoj naciji, kulturi i državi, ukaže na negativan uticaj koji su one izvršile na razvitak Makedonije. Adekvatnu metaforu koja objašnjava položaj Makedonije ponudio je Branko Pavlica, koji je naglasio da se ona nalazi između tri vatre (Bugarska, Grčka, Srbija), a da četvrta gori u samoj Makedoniji (albanska manjina).⁴⁷¹

Ministarstvo spoljnih poslova Makedonije je 2009. godine usvojilo strateški spoljnopolitički dokument „Ciljevi i prioriteti“. Navedeni spoljnopolitički prioriteti govore o razvijenoj svesti tadašnjih predstavnika vlasti o položaju Makedonije. Iako dokument sadrži prioritete poput evropskih i transatlantskih integracija, koje su zajedničke većini država Zapadnog Balkana, on takođe naglašava i neophodnost rešavanja pitanja koja su specifična za Makedoniju. Višedecenijski problem Makedonije je njen spor sa Grčkom oko imena. Od razrešenja ovog problema zavisi pristupanje EU i NATO, ali i razvoj regionalne saradnje i stabilnosti. Međutim, može se zaključiti da je ovaj prioritet donekle sukobljen sa drugim navedenim prioritetima poput „afirmacije nacionalnog kulturnog i duhovnog identiteta“.⁴⁷²

⁴⁷⁰ Hey Jeanne A. K, 2003, *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior*, Lynne Rienner Publishers, Inc, London, 5.

⁴⁷¹ Branko Pavlica. „Grčko-makedonski spor u vezi sa imenom Makedonije“ u *Međunarodna politika br. 1136*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, 41.

⁴⁷² Dragan Đukanović. „Spoljnopolitičke orijentacije država Zapadnog Balkana: uporedna analiza“ u *Godišnjak 2010*, FPN, Beograd, 2010, 308.

2. Odnosi sa Grčkom – spor oko imena

Činjenica koja potkrepljuje tezu ovog rada jeste da su susedi Makedonije svesni svoje veličine u odnosu na nju, iako se na globalnom, pa i evropskom planu svrstavaju u male države. Ta premoć je u većini slučajeva korišćena nauštrb Makedonije. Istorijski događaj čije su posledice i dalje osetne jeste Bukureška mirovna konferencija iz 1913. godine, jer su tzv. Vardarska, Pirinska i Egejska Makedonija podeljene između Srbije, Bugarske i Grčke.⁴⁷³ Usled ove mirovne konferencije, veliki broj Makedonaca živeo je, a i dalje živi izvan granica Republike Makedonije, koja je proglasila nezavisnost 1991. godine. Grčka je postavila tri uslova za priznanje makedonske države: „promena imena Makedonije, koja je tradicionalno grčko ime, odricanje Skoplja od teritorijalnih pretenzija (nezavisno od toga što Gligorov ističe da pretenzije ne postoje), i odricanje od stava o postojanju makedonske manjine“.⁴⁷⁴ Zahtevi koji su se ticali promene simbola sunca iz Vergine na makedonskoj zastavi i spornih delova iz makedonskog Ustava su rešeni.⁴⁷⁵ Posebno važan je bio član 49 makedonskog Ustava koji je propisivao: „Republika se brine za položaj i prava pripadnika makedonskog naroda u susednim zemljama i iseljenika iz Makedonije, pomaže njihov kulturni razvoj i unapređuje veze sa njima. Republika se brine za kulturna, ekonomska i socijalna prava građana Republike u inostranstvu“.⁴⁷⁶ Ovaj član je grčka diplomatija protumačila kao „izražavanje teritorijalnih pretenzija prema Grčkoj“.⁴⁷⁷ Član 49 povezan je sa percepcijom Grčke da prihvatanje ustavnog imena (Republika Makedonija) može dovesti do situacije slične grčkom građanskom ratu. Dakle, priznanjem imena se otvara mogućnost pretnje po grčku bezbednost. Grčka logika je bila da nacionalizam manjina „potpomognut spolja“ dovodi do destabilizacije Grčke.⁴⁷⁸ Oспорavanje ovog člana makedonskog Ustava čini se licemerno, imajući u vidu da član 108 grčkog Ustava propisuje „staranje Atine o grčkoj dijaspori“.⁴⁷⁹ Odnose između Grčke i Makedonije dodatno je pogoršalo održavanje Kongresa makedonskih izbeglica iz Grčke u Skoplju 1994. godine.⁴⁸⁰ Retorika učesnika kongresa ukazivala je na postojanje želje za ujedinjenjem sa Makedoncima izvan granica Republike Makedonije, ali makedonski zvaničnici su osporavali ovakve pretenzije.⁴⁸¹ S jedne strane, percepcija da osnivanje Republike Makedonije može da predstavlja pretnju po Grčku je opravdana ako se uzmu u obzir stavovi izraženi na Konferenciji. Danas je posebno problematičan proces po imenu „antikvizacija“ – opredeljenje Skoplja da gradi makedonski nacionalni identitet na istoriji koja se od pamtiveka smatra grčkom. Primeri ovog procesa su spomenici Aleksandru Velikom i Filipu II u Skoplju. S druge strane, činjenica je da meka i tvrda moć mlade države kao što je Makedonija ne može da se poredi sa Grčkom, koja je članica EU i NATO. Jednostranim uvođenjem ekonomskih sankcija protiv Makedonije 1994.

⁴⁷³ Branko Pavlica. *“Grčko-makedonski spor u vezi sa imenom Makedonije“ u Međunarodna politika br. 1136*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, 48.

⁴⁷⁴ Ibid. str. 46

⁴⁷⁵ Ibid. str. 45

⁴⁷⁶ Ibid.

⁴⁷⁷ Ibid.

⁴⁷⁸ Ibid. str. 47

⁴⁷⁹ Ibid. str. 60

⁴⁸⁰ Ibid. str. 46

⁴⁸¹ Ibid.

godine, Grčka je demonstrirala značaj svoje politike za budućnost Makedonije.⁴⁸² Uticaj koji je Grčka izvršila na Makedoniju odbijanjem da prizna njeno ime, jezik, kao makedonsku nacionalnu manjinu u Grčkoj je izrazito negativan. Uskraćivanje ovog priznanja dovodi do rasta nacionalizma, koji može da uspori budući razvoj mlade države, kao i razvoj njenih odnosa sa susedima. Takođe, Grčka je odbila Makedonski predlog da se spor oko imena reši dvojnomo formulom, odnosno da se dogovore oko jednog imena koje bi važio za Grčku, a da naziv *Republika Makedonija* važi za druge države.⁴⁸³ Ipak, SAD su priznale ustavno ime Republike Makedonije 2004. godine, sa ciljem da podrže Makedoniju u decentralizaciji, procesu pridruživanja EU i NATO, regionalnoj saradnji, kao i u primenjivanju Ohridskog sporazuma.⁴⁸⁴ Reakcije na ovu odluku u Grčkoj najbolje opisuju novinski naslovi iz tog perioda: „Makedonski Vaterlo“, „Zavera Vašingtona i Skoplja“ i „Amerikanci nam zarivaju nož u leđa“.⁴⁸⁵ Tadašnji predsednik grčke Vlade Karamanlis izjavio je: „Grčka će možda blokirati pristupanje Skoplja u Evropsku uniju i NATO, ukoliko ne dođe do sporazuma sa imenom“.⁴⁸⁶ Grčka je to i radila do presude Međunarodnog suda pravde 2011. godine, kojom je Grčkoj zabranjeno da direktno ili indirektno blokira učlanjenje Makedonije u NATO.⁴⁸⁷ Uprkos višegodišnjim naporima makedonske vlasti i medijatora UN Metjua Nimeca da se postigne kompromis oko imena, Grčka i dalje ne priznaje ustavno ime Makedonije i odbija priznanje naziva *Republika Severna Makedonija* i *Gornja Republika Makedonija*. Dejan Jović je zaključio da je uticaj spora oko imena prouzrokovao porast autoritarnosti u Makedoniji od 2006. godine, dakle od dolaska VMRO-DPNE na vlast.⁴⁸⁸

3. Odnosi sa Albanijom – pitanje albanske manjine

Najvažniji problem koji je prouzrokovao nestabilnost i nemire u Makedoniji jeste pitanje statusa albanske nacionalne manjine u Makedoniji. Prema podacima Popisa stanovništva iz 2002. godine, u Makedoniji živi 2 022 547 stanovnika, od kojih se 509 083 deklarišu kao Albanci.⁴⁸⁹ Međutim, Tirana smatra da popis ne pruža tačnu demografsku sliku Makedonije i tvdi da Albanci čine više od 40% populacije Makedonije. Makedonska javnost je najviše podeljena po pitanju dva dokumenta: Ohridski sporazum i tzv. Tiranska platforma.

Ohridski sporazum predstavlja mirovni sporazum kojim su okončani sukobi 2001. godine između snaga bezbednosti Makedonije i albanske paravojne grupe Oslobodilačka nacionalna armija, koju mnogi povezuju sa Oslobodilačkom vojskom Kosova. Ovim sporazumom je uvedena

⁴⁸² Ibid.str. 60

⁴⁸³ Ibid.str. 54

⁴⁸⁴ Ibid.str. 56

⁴⁸⁵ Ibid.

⁴⁸⁶ Ibid.

⁴⁸⁷ Summary of the Judgement of 5 December 2011, ICJ, str. 9 <http://www.icj-cij.org/docket/files/142/16839.pdf>, pristupljeno 01.05.2017.

⁴⁸⁸ Jović: Makedonija je sporno pitanje celog 20. veka, N1, 11.05.2015, <http://rs.n1info.com/a59487/Svet/Region/Makedonija-je-sporno-pitanje-celog-20.-veka.html>, pristupljeno 01.05.2017.

⁴⁸⁹ Census of Population: Households and Dwellings in the Republic of Macedonia, 2005, State Statistical Office of the Republic of Macedonia, Skopje, <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/knigaXIII.pdf>, pristupljeno 01.05.2017.

„adekvatna zastupljenost pripadnika etničkih zajednica, prevashodno Albanaca, u svim segmentima državne aktivnosti, javnih institucija i društvenih ustanova; donet je novi zakon o teritorijalnoj organizaciji RM; uvedena je decentralizacija sa širokim ovlašćenjima lokalne samouprave“.⁴⁹⁰ Takođe su doneti Zakon o upotrebi zastava manjina, Zakon o amnestiji i Zakon o legalizaciji Tetovskog univerziteta.⁴⁹¹ Iako pojedinci (npr. Vlado Popov) smatraju da je sporazum doprineo većoj inkluziji manjina i doneo mir, veliki broj Makedonaca percipira Ohridski sporazum kao korak ka sve većem uvećavanju prava albanske manjine na štetu većinskog makedonskog stanovništva.⁴⁹² Nakon usvajanja Ohridskog sporazuma albanska Demokratska unija za integraciju predložila je zakon o upotrebi albanskog jezika i uvođenje funkcije potpredsednika države koji bi bio Albanac.⁴⁹³ Čini se da je strah Makedonaca od jačanja moći albanske manjine donekle opravdan, imajući u vidu iskustvo sa separatističkim pokretima u 1990-im (pokušaji stvaranja AP Ilirida).

Tiranska deklaracija je u velikoj meri odgovorna za trenutnu političku krizu u Makedoniji. Osim kontroverznog sadržaja, posebno je problematična percepcija da deklaracija narušava suverenitet RM i predstavlja mešanje u unutrašnje stvari druge države, jer su je predstavnici albanskih partija u Makedoniji sastavili u Tirani, uz podršku premijera Rame. Tiranska deklaracija zapravo predstavlja uslov za pregovaranje o formiranju makedonske vlade. U Tiranskoj deklaraciji su navodno navedeni sledeći zahtevi: etnička jednakost i jezička jednakost; usvajanje rezolucije u makedonskoj skupštini kojom se osuđuje genocid nad albanskim narodom u Makedoniji od 1912. do 1956. godine; rešavanje problema imena, dobri odnosi sa susedima, kao i saradnja sa Kosovom.⁴⁹⁴ Pitanje dvojezičnosti je važno jer se percipira kao korak ka federalizaciji i otepljenju dela RM. Predsednik Đorđe Ivanov i dalje odbija da dodeli mandat za formiranje vlade koaliciji SDSM-DUI-Besa. Podeljenost makedonskog društva dokazali su snimci makedonskih građana koji blokiraju izlaz iz Sobranja i verbalno i fizički napadaju predsednika SDSM Zorana Zaeva i druge poslanike. Povod za ovakvo ponašanje bio je izbor Talata Džaferija, predstavnika Demokratske unije za integraciju i učesnika u sukobu 2001. godine, za novog premijera Makedonije. Takođe, značajno je spomenuti da učestalije pominjanje Velike Albanije u medijima ne doprinosi smanjenju tenzija na Balkanu, posebno ako zahtev iz Tiranske deklaracije o uspostavljanju „integrisanog graničnog upravljanja“ na granicama sa Kosovom i Albanijom uzme kao tačan.⁴⁹⁵ Trajnije rešenje političke krize trenutno nije na vidiku, imajući u vidu da nijedna politička opcija ne može da ponudi rešenje koje je prihvatljivo za obe sukobljene strane. Veliki strah od jačanja albanske manjine dovodi do bujanja nacionalizma i netrpeljivosti u Makedoniji.

⁴⁹⁰ Branko Pavlica. „Grčko-makedonski spor u vezi sa imenom Makedonije“ u *Međunarodna politika br. 1136*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, 53.

⁴⁹¹ Ibid.

⁴⁹² Različiti pogledi na Ohridski sporazum, AlJazeera Balkans, 13.08.2015, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/razliciti-pogledi-na-ohridski-sporazum>, pristupljeno 01.05.2017.

⁴⁹³ Branko Pavlica. 2009, „Grčko-makedonski spor u vezi sa imenom Makedonije“ u *Međunarodna politika br. 1136*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, 53.

⁴⁹⁴ Tiranska platforma – plan za razbijanje Makedonije?, B92, 27.02.2017.

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=02&dd=27&nav_category=167&nav_id=1234640, pristupljeno 01.05.2017.

⁴⁹⁵ Ibid.

4. Odnosi sa Srbijom – problem priznanja MPC

Budući da je religija jedan od glavnih faktora nacionalne diferencijacije na Balkanu, komunističke vlasti su u Makedoniji 1967. dekretom osnovale autokefalnu Makedonsku pravoslavnu crkvu i nekanonski je odvojile od Srpske pravoslavne crkve.⁴⁹⁶ Vaseljski patrijarh i Grčka pravoslavna crkva je ne priznaju, uprkos tvrdnjama da je MPC naslednica Ohridske arhiepiskopije. Ipak, budući da su Makedonija i Srbija sekularne države, odnosno, crkva i država su odvojene, značaj spora oko MPC ne smatram za važan faktor koji dokazuje postojanje neprijateljstva.

5. Odnosi sa Bugarskom – problem priznanja makedonskog jezika

U januaru 1992. godine Bugarska je među prvima priznala nezavisnost Republike Makedonije, ali je istovremeno negirala postojanje makedonske nacije, što ugrožava legitimizaciju Makedonije kao celine.⁴⁹⁷ Naime, osnovni problem je to što Bugarska smatra da je Jugoslavija stvorila makedonsku naciju stvaranjem makedonskog jezika, za koji tvrdi da je dijalekat bugarskog jezika. U srži ovog spora je različito tumačenje istorije. Navodno je komisija jugoslovenskih lingvista u postojeći prilepski dijalekat (baziran na bugarskom jeziku) ugradila elemente srpskog, ruskog i poljskog jezika.⁴⁹⁸ Činjenica da nemački lingvisti ne koriste termin staroslovenski jezik već starobugarski jezik pomaže legitimizaciji bugarske pozicije, koja ističe veliki značaj bugarskog jezika za opismenjivanje slovenskih naroda.

Jezički spor nije jedini uzrok neprijateljstva između Bugarske i Makedonije. Bugari optužuju Makedoniju da prisvaja bugarske istorijske ličnosti poput cara Samuila i Goce Delčeva. Evropski parlament je 2012. godine insistirao da Makedonija inicira osnivanje zajedničke komisije eksperata, koja bi se bavila pitanjem nastave istorije u makedonskim školama.⁴⁹⁹ Na osnovu ovog zahteva može se zaključiti da EU podržava stav Bugarske.

6. Zaključak

Početak 2000-ih jedan novinar lista NIN konstatovao je: „Za Makedoniju kažu da se graniči sa nepriznavanjem – Grčka ne priznaje ime, Bugarska ne priznaje jezik, iz Srbije stiže

⁴⁹⁶ SPC pokreće postupak protiv makedonske crkve, Aljazeera Balkans, 26.08.2014.

<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/spc-pokrece-postupak-protiv-makedonske-crkve>, pristupljeno 01.05.2017.

⁴⁹⁷ Cekov, N, Kada ćemo poboljšati odnose sa Makedoncima?, Deutsche Welle, 05.02.2013, <http://www.dw.com/bg/кога-ще-се-сдобрим-с-македонците/a-16575802>, pristupljeno 01.05.2017.

⁴⁹⁸ Zahariadis Nikolaos. „Nationalism and Small State Foreign Policy: The Greek Response to the Macedonian Issue“ u *Political Science Quarterly*, Academy of Political Science, 1994, 653.

⁴⁹⁹ EP Urges Macedonia to Form Joint Committee on History with Bulgaria, Novinite, 24.01.2012, http://www.novinite.com/view_news.php?id=136026, pristupljeno 01.03.2017.

nepriznavanje crkve, a dobar deo Albanaca ne priznaje celovitost makedonske države“.⁵⁰⁰ Smatram da sam analizom odnosa makedonskih suseda prema Makedoniji pokazala da gorepomenuta konstatacija još uvek važi. Vučić i Milenković zaključuju da na Balkanu „pitanja o nacionalnom identitetu najčešće postaju organizacioni faktor borbe i straha“.⁵⁰¹ Negativna percepcija i nepriznavanje konstitutivnih elemenata makedonskog identiteta samo jačaju destruktivni nacionalizam u Makedoniji. Trenutna situacija u Makedoniji rezultat je „narcizma malih razlika“. Frojd je tvrdio da „upravo minorne razlike kod inače sličnih naroda čine osnovu za njihova međusobna neprijateljska osećanja“.⁵⁰² Za države u kojima su identitetska pitanja dominantana u politici, priznanje i saradnja su neophodnan uslov regionalne stabilnosti. Razvoj regiona zavisi od razvoja i stabilnosti svake pojedinačne države, te ne treba zaboraviti da iako je Makedonija među najmanjim i najmlađim državama na Balkanu, države koje je okružuju takođe se svrstavaju u male države, samim tim bi i one same imale koristi od dobrih bilateralnih odnosa sa njom.

Literatura

1. Đukanović, Dragan, 2010, „Spoljnopolitičke orijentacije država Zapadnog Balkana: uporedna analiza“ u *Godišnjak 2010*, FPN, Beograd, str. 295–313
2. Hey, Jeanne A. K, 2003, *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior*, Lynne Rienner Publishers, Inc, London, str. 1–10
3. Pavlica, Branko, 2009, “Grčko-makedonski spor u vezi sa imenom Makedonije“ u *Međunarodna politika br. 1136*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, str. 40–63
4. Vučić, Sandra, Milenković, Srđan, 2014, „Makedonija: faktor stabilnosti ili nestabilnosti u regionalnom podkompleksu Zapadni Balkan“ u *Međunarodni problemi Vol. LXVI*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, str. 423–442
5. Zahariadis, Nikolaos, 1994, „Nationalism and Small State Foreign Policy: The Greek Response to the Macedonian Issue“ u *Political Science Quarterly*, Academy of Political Science, str. 647–668
6. Census of Population: Households and Dwellings in the Republic of Macedonia, 2005, State Statistical Office of the Republic of Macedonia, Skopje, <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/knigaXIII.pdf>, pristupljeno 01.05.2017.
7. Summary of the Judgement of 5 December 2011, ICJ, str. 9 <http://www.icj-cij.org/docket/files/142/16839.pdf>, pristupljeno 01.05.2017.
8. Jović: Makedonija je sporno pitanje celog 20. veka, N1, 11.05.2015, <http://rs.n1info.com/a59487/Svet/Region/Makedonija-je-sporno-pitanje-celog-20.-veka.html>, pristupljeno 01.05.2017.

⁵⁰⁰ Branko Pavlica. “Grčko-makedonski spor u vezi sa imenom Makedonije“ u *Međunarodna politika br. 1136*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, 52.

⁵⁰¹ Vučić Sandra, Milenković Srđan. „Makedonija: faktor stabilnosti ili nestabilnosti u regionalnom podkompleksu Zapadni Balkan“ u *Međunarodni problemi Vol. LXVI*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2014, 429.

⁵⁰² Hitchens, Christopher, *Narcizam malih razlika*, Peščanik, 30.06.2010, <http://pescanik.net/narcizam-malih-razlika/>, pristupljeno 01.05.2017.

9. Različiti pogledi na Ohridski sporazum, AlJazeera Balkans, 13.08.2015, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/razliciti-pogledi-na-ohridski-sporazum>, pristupljeno 01.05.2017.
10. Tiranska platforma – plan za razbijanje Makedonije?, B92, 27.02.2017. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=02&dd=27&nav_category=167&nav_id=1234640, pristupljeno 01.05.2017.
11. SPC pokreće postupak protiv makedonske crkve, Aljazeera Balkans, 26.08.2014. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/spc-pokrece-postupak-protiv-makedonske-crkve>, pristupljeno 01.05.2017.
12. Cekov, N, Kada ćemo poboljšati odnose sa Makedoncima?, Deutsche Welle, 05.02.2013, <http://www.dw.com/bg/кога-ще-се-сдобрим-с-македонците/a-16575802>, pristupljeno 01.05.2017.
13. EP Urges Macedonia to Form Joint Committee on History with Bulgaria, Novinite, 24.01.2012, http://www.novinite.com/view_news.php?id=136026, pristupljeno 01.03.2017.
14. Hitchens, Christopher, Narcizam malih razlika, Peščanik, 30.06.2010, <http://pescanik.net/narcizam-malih-razlika/>, pristupljeno 01.05.2017.

Summary

Small states such as the Republic of Macedonia rely on good relations with their neighbouring countries, since they are considered to be regional actors, not global ones. In order to achieve stability, many newly formed states use nationalism as a way to define their identity and to differentiate from other nations around them. In the case of the Republic of Macedonia, such actions by the political and cultural elites resulted in strained relations with its neighbours, which, in many ways, defined the future course of Macedonia's development. This paper aims to analyse Macedonia's relations with its neighbours from its independence in 1991 to 2017 and to demonstrate the impact of the aforementioned bilateral relations.

Keywords: Macedonia, FYROM, small state foreign policy, neighbouring countries, bilateral relations

Ključne reči: Makedonija, BJRM, spoljna politika malih država, susedne države, bilateralni odnosi

ТЕОРИЈА ИГАРА У ДИСТОПИЈАМА

1. Увод

Циљ овог рада је објаснити апстрактну теорију игара на једноставан начин, кроз примере који могу бити познати широј публици, ради бољег разумевања ове теорије која има широку примену.

Бирам ову тему из два разлога. Први разлог је универзалност теорије игара као и њена широка примена у економији, дипломатији и политици, али која може наћи своју примену у свакодневном понашању људи. Други разлог јесте чињеница да је дистопијски књижевни жанр познат ширем кругу људи: због екранизација дистопијских дела али и због актуелности овог жанра сматрам дистопијски жанр добрим оквиром за објашњавање теорије игара. Као што сам напоменуо, мишљења сам да је дистопијски жанр познат великом броју људи који ће се у будућности можда сусрети са овим радом. Дела из овог жанра су превођене на српски језик и објављиване више пута у задњих неколико деценија. Такође, за оне који нису читали књиге, постоје екранизоване реализације ових књижевних остварења, која су стекле култни статус у кинематографији, пре свега мислим на Кјубриково остварење „Паклена поморанца“

Дакле, дистопијски жанр као оквир за објашњавање теорије игара је изабран због великог утицаја на културу, али и због тога што сматрам да тематика, радња и ликови унутар дистопијске књижевности могу да „уђу у шаблон“ теорије игара.

Са друге стране, теорију игара не би било могуће објаснити помоћу једног жанра у књижевности, да јој њена природа тако нешто не допушта. Теорија игара, да би се објаснио неки пример, из економије, међународних односа и политике, подразумева постојање играча (ликова), њиховог понашања, неколико понуђених опција, али и вредности које те понуђене опције носе са собом.

Стога, помоћу теорије игара објаснићу понашање ликова унутар појединих дистопија. Са друге стране објаснићу теорију игара помоћу дистопија, односно кроз примере игре које ће бити направљене на основу радње и ликова дистопија.

2. Дистопија као књижевни жанр

У овом раду, ради лакшег разумевања и ради смањивања збрке која може настати, определио сам се за коришћење термина дистопија. Разлог што ово напомињем и истичем лежи у томе што постоји разлика између дистопије и антиутопије. Оба појма се односе на

друштвено уређење блиске будућности. „Заплет будућности“ односно начин на који се то друштво нама представља чини разлику између антиутопије или дистопије. Свакако, оба појма стоје насупрот Утопији, које представља идеално друштвено уређење као на пример „Град сунца“ Томаза Кампанеле, или острва „Утопије“ Џона Мора. Дистопија, у Оксфордском речнику представља измишљено место или државу где је све неподношљиво или лоше, углавном тоталитарно или место са деградираним окружењем (<https://en.oxforddictionaries.com/definition/dystopia>) Такође, потоји термин „какотопија, који је први употребљен од стране Џеремија Бентама, и који иначе представља прву употребу речи која је у супротности са утопијом. Овај познати утилитариста с почетка 19. века је овај израз први пут споменуо у једном свој делу: „План за парламентарну реформу.“ Џон Стјуарт Мил, још један политички теоретичар, је у својим обраћањима у парламенту користио термин дистопија, као супротност утопији.

Нашавши се насупрот утопија дистопијски жанр се убрзано развијао од почетка 20. века. Појава ауторитарних идеологија као и појава отуђења проузрокована индустријализацијом инспирисала је писце да пишу дела која се односе блиску будућност, која према њиховим делима, није тако светла, и разликује се од садашњости. „Заплет будућности“ који су нам давали уметници, било кроз филм или путем писане речи се разликује.

Једна од особености дистопија је то да поједине појаве из прошлости представља као нешто што ће се десити у блиској будућности. Истичем пример дистопије Фаренхајт 451, на име у овој књизи „ватрогасци“ су служба која спаљује књиге. Чин спаљивања књига је постојао кроз целу људску историју, у периодима када су оне угрожавале оне који су били на власти, али је претходио многим ауторитарним режимима.

За разлику од дела из 19. века, дистопије 20. века имају предиктивни карактер, што значи да се до тог периода радња књижевних дела углавном одиграла у прошлости или у садашњости, док је радња дистопијског жанра смештена у будућности.⁵⁰³ Од Замјетинове дистопије „Ми“, преко „Врлог новог света“, до „1984.“, сва дела описују будућност.

Још један разлог популарности дистопија код новијих генерација је постојање кризе, односно осећаја препуштености самима себи, али и због тога што поставља питања попут слободе (Палкена поморанца, 1984.), владавине (Животињска фарма, 1984), међуљудских односа (Ми, 1984).

3. Теорија игара

Од свог настанка, на нашим просторима, у оквиру академске заједнице, теоријом игара се бавио реалативно узак круг људи, упркос томе што ова теорија има велику експланаторску вредност. Свакако један од истакнутијих представника унутар домаће академске заједнице који се бави теоријом игара је професор Душан Павловић са Факултета политичких наука у Београду. Из тог разлога, у овом раду ћу се ослањати на његов досадашњи рад, пре свега на његову књигу „Теорија игара – Основне игре и примена“

⁵⁰³ Драган Клаић. *Заплет будућности*. (Загреб: Пролог, 1989).

Према Павловићу теорија игара има своју примену у „...политици. међународним односима, економији, филму и ТВ серијама⁵⁰⁴.“ Овим радом, показивањем примене теорије игара унутар дистопијског жанра, ја ћу потврдити тезу о широкој применљивости и употреби теорије игара. На основу овога, може се рећи да ова теорија није сама себи сврха већ да има широку емпиријску примену у објашњавању света, од међународних односа, до објашњавања човекове свакодневице.

Теорија игара обухвата „затвореникову дилему“, по чему је теорија игара најпрепознатљивија, игру уверавања и игру кукавице.

У овом раду ће бити првенствено разматрана затвореникова дилема. На основу емпиријских примера ове теорије може се доћи до закључка да ситуација која је добра за појединца није добра за колектив.

Ова теорија подразумева постојање алтернативних опција за ситуацију у којој се појединци налазе. Такође подразумева постојање актера, односно играча. Ти играчи, да би ова теорија функционисала у датим примерима, морају бити рационални. Свака опција на коју се играчи одлуче носи са собом одређену вредност, да би игра била успешна, играчи морају да буду упознати са сваком од понуђених опција: „При чему $c > a > d > b$.“ На примерима то значи следеће: „Ако обоје играча сарађују, обоје добијају исплату a ; ако се узајамно испале, добијају исплату d . Онај ко сарађује док други испали, добија најнижу исплату b , док самостални испаливач добија најбољу исплату c .“⁵⁰⁵ Исплата представља вредност коју добија сваки играч, а у зависности на какав се потез одлучи. Стога што су играчи рационални, они могу да покушају да погоде шта ће урадити други играчи, и да на основу тога покушају да предузму даље кораке.

На основу овога, може се закључити да су у теорији игара играчи у улози ривала и супротстављени један другом. Овај закључак не би био тачан. Наиме, постоје кооперативне и некооперативне игре.⁵⁰⁶ Горе поменут случај би био пример некооперативне игре, односно игре где се: „... појединци питају „Шта је рационално за мене да урадим...“⁵⁰⁷

Унутар теорије игара, насупрот ривалском односу, играчи могу да се понашају као савезници, односно кооперативно. У овој игри, играчи повлаче своје потезе у координацији, стога су ове игре координације.

Решење игре представља најбољи одговор, а после најбољег одговора играчи више не желе да повлаче даље потезе. До решења се долази тако што се размотре све опције и након што се повуче потез који води до најбољег положаја за играча. Пре него што представим примере, сматрам да је за овај рад неопходно објаснити шта је то Равнотежа игре, односно „Нешова равнотежа“. Према професору Павловићу, Равнотежа игре: „...је исход у коме сваки играч у коме сваки играч има најбољи одговор на избор другог играча. При чему се ни једном играчу не исплати да се помери из своје позиције под условом да се други не помери из своје.“⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ Душан Павловић. *Теорија игара. Основна правила и примена*. (Београд: Чигоја, 2015).

⁵⁰⁵ Душан Павловић. *Теорија игара. Основна правила и примена*. (Београд: Чигоја, 2015), 9.

⁵⁰⁶ Ibid. 13.

⁵⁰⁷ Ibid. 13.

⁵⁰⁸ Ibid. 18.

4. Теорија игара у дистопијама

Као што сам већ напоменуо у претходном делу овог рада, теорија игара може бити апстрактна када је њено објашњавање у питању. Стога ћу, ради лакшег објашњавања ове теорије, пронаћи примере игара у дистопијама, које су након екранизација стекле култни статус унутар нашег окружења.

Први пример је на основу „Паклене поморанце“ Ентонија Барциса, која је стекла култни статус након екранизације у режији Стенлија Кјубрика. Пит, Џорџи и Дим су другари Алекса, такође Алекс је вођа ове банде. Они су деликвенти који спроводе „ултранасиље“ када падне ноћ. На Џорџијев предлог, који има скривену намеру да замени Алекса, они крећу да опљачкају једну кућу. Да би поново успоставио хијерархију Алекс одлучује да сам провали у кућу. Шта њему доноси то што је сам ушао у кућу? Играчи су Алекс и његова три другара са друге стране Други најбољи исход за све би био да сви провале у кућу, али на тај начин Алекс не би могао да се издвоји у односу на остале (доле десно). Након тога следи исход у коме нико не улази у кућу, у том случају Алекс се такође не би доказао, али ни Џорџи који је ово предложио (горе лево). Најбољи исход за Алекса је да сам уђе у кућу, а да ови остају испред да чувају стражу (горе десно), Најгори исход за Алекса би био да је Џорџи први видео начин како да уђе у кућу, односно да преузме иницијативу (доле лево). У роману Алекс је презузео иницијативу, и да касније није био ухапшен он би био апсолутни победник. У овом делу анализирамо ситуацију до његовог хапшења.

Алекс

Џорџи, Пит и Дим	Не провале	Провале
Не провале	Трећи најгори исход за све	Најбоље за Алекса Најгоре за Џорџија
Провале	Најгоре за Алекса Најбоље за Џорџија	Други најбољи исход за све

Алекс је успоставио компаративну предност. Компаративна предност је добијана тако што је једини ушао у кућу, она би нестала уколико би сви провалили у кућу.⁵⁰⁹ У овом случају Позиционо добро је ситуација где је Алекс једини провалио: „Позициона добра су увек контекстуално зависна⁵¹⁰

⁵⁰⁹ Душан Павловић. *Теорија игара. Основна правила и примена*. (Београд: Чигоја, 2015), 50.

⁵¹⁰ Ibid.

У наредним редовима приказаћу неколико примера на основу Животињске фарме, Џорџа Орвела.

Пример затвореникове дилеме, коју ћу објаснити у наредним редовима, је на основу Животињске фарме, Џорџа Орвела. У овој игри постоје два играча, Наполеон и Сквилер. У овој басни оба играча представљају два прасца који руководе животињском фармом, коју су, заједно са осталим животињама преотели од људи. Оба играча имају своју фракцију животиња која их подржава, и свако покушава да се наметне осталим животињама као вођа. У овој ситуацији, Наполеон је искористио своју предност, и уз помоћ својих следбеника (паса) се решио Сквилера.

Представимо вредности $c > a > d > b$. Прва вредност по добити, Ц, представља ситуацију у којој један напада, док други не напада. Ова ситуација се десила у роману. А је ситуација у којој Сквилер и Наполеон сарађују, ова ситуација је друга по својој вредности. Следећа ситуација је Д, то је ситуација у којој би обе стране нападе свог противника, она је боља од четврте ситуације б, у којој је се налази онај ко је нападнут, и који није узвратио на претњу. У тој ситуацији се налазио Сквилер у моменту када је био протеран са Фарме, иако је имао своју фракцију, он се није спремао за напад, Тиме је његова добит 0, док је Наполеонова добит 150. У случају да су обојица кренула у напад обојица би остварила једнаку добит која би износила 10. Можемо рећи да су обојица уживала вредност од 100 у моменту када су заједно „управљали“

Сквилер

Наполеон	САРАЂУЈЕ	НАПАДА РИВАЛА
САРАЂУЈУ	100, 100	0, 150
НАПАДА РИВАЛА	150, 0	10, 10

У наредном примеру настојаћу да објасним Нешову равнотежу. Пример за објашњавање произилази из 1984. Џорџа Орвела. Нешова равнотежа подразумева хипотетичку ситуацију у којој би одступање од почетне тачке у којој се играч налази погоршало његову ситуацију.⁵¹¹ Узмимо за пример ситуацију дистопијских држава из 1984. Орвелијанска фикција претпоставља да постоји неколико држава: Океанија, Евроазија и Истазија. Свака од ових држава поседује велику територију и велики број поданика као и оружје масовног уништења. Ове три силе међусобно ратују, на тај начин што су две силе у

⁵¹¹ Душан Павловић. *Теорија игара. Основна правила и примена*. (Београд: Чигоја, 2015), 18.

савезу против ове друге силе, с тиме што се тај савез стално мења и то доводи до мењање страна у рату односно рата свих против свих (мисли се на државе).

У овој дистопији, став уже партије Океаније, државе у којој се одвија радња романа, је да се сматра могућим да једна сила покори другу, иако се ратови воде на једном одређеном подручју у Африци, Арктику делу Источне Азије, а не на територијама ових сила. Велике силе, барем њихове престонице, ако изузмемо повремена бомбардовања нису терен на коме се воде ови ратови.

Свака сила има оружје масовног уништења и могућност да га употреби. Силе бирају да не користе оружје масовног уништења. Исто тако, аналогно мишљењу уже партије Океаније, све државе вероватно сматрају да је могуће освојити другу државу, које је супротно мишљењу Емануела Голдштајна: „Ниједна од супердржава се не може до краја освојити...“.⁵¹²

Напад и поковање друге супердржаве би свакој од ове три силе донео одређену корист. Са друге стране, ризик од напада је превелик. Директан напад би вероватно принудио жртву агресије да узврати оружјем масовног уништења. Претпоставимо да су те чињенице такође свесни припадници уже партије ових сила. Из тог разлога оне ратују искључиво на одређеној територији, уз повремене ваздушне нападе. У супротном равнотежа би била трајно нарушена. Такође, они владају својим поданицима на основу тога што користи страх и мржњу против својих непријатеља као извор власти.

Стога, иако би, уколико освоје неку од својих ривала то донело велику добит, оне то не чине из већ поменутих разлога, већ бирају да се не померају из свог почетног положаја.

Равнотежа ове игре је ситуација у којој свако има могућност да настави да влада над својим поданицима. Рат доводи до тога да једна или обе стране изгубе све. Равнотежа представља ситуацију у којој се оба играча налазе у својим почетним ситуацијама, односно у ситуацији где се нико никог директно не напада.

Евроазија

Океанија	Уздржава се	Нападне
Уздржава се	1, 1	1, 2
Нападне	2, 1	0, 0

На основу примера међународних односа можемо да изведемо још један пример теорије игара. Овај пример се односи на константно наоружавање ових три супердржава. У

⁵¹²Џорџ Орвел. 1984. (Београд: Либретто, 2004), 189.

Орвеловој 1984. наука се користи искључиво ради усавршавања наоружања и зарад усавршавања техника контроле становништва: „Неке заостале области су узнапредовале; усавршени су и апарати – на неки начин увек повезани са ратовањем или шпијунажом...“.⁵¹³ Средином века ове државе су водиле нуклеарни рат после којег није било победника. Сматра се да је рат покриће ради контроле својих поданика, стога нико не жели да покрене нови нуклеарни рат јер би то могло да значи губљене постигнуте равнотеже у којој свака власт може успешно да контролише своје становнике. Ипак наука се и даље развија и у сврси је наоружавања. Из ког разлога се свака од ових држава усавршава наоружање и технике контроле.

Претпоставимо да ниједна од ових супердржава не жели да искористи нуклеарно оружје. Замислимо ситуацију у којој једна од ових супердржава престане да развија свој војни програм. У таквој ситуацији би та држава била савладана од друге две државе, јер наоружање у овом случају има фактор одвраћања непријатеља. Свесни те чињенице, сви се наоружавају овим оружјем, иако знају да га вероватно неће употребити. То доводи до трке у наоружавању, и овај пример је сличан ситуацији каква је била за време Хладног рата, у коме су се две суперсиле тркале у наоружању развијајући свој нуклеарни програм.

Најбоља ситуација за обе стране је да не развијају нуклеарну бомбу, односно ситуација приказана у доњем десном углу.⁵¹⁴ У овом случају то није могуће јер су ове супердржаве (Океанија и Евроазија) већ водиле нуклеарни рат, па можемо претпоставити да већ имају развијен програм. Ситуација у којој се Океанија наоружава а Евроазија не наоружава је приказана горе десно. Ова ситуација води до тога да Океанија има предност у односу на Евроазију, јер Евроазија не поседује фактор одвраћања. Иста ситуација, само у корист Евроазије је приказана доле лево. Ситуација која је друга најбоља опција за ОБА играча је приказана у горе лево: обе државе развијају свој програм, ниједна не остварује предност, али ниједна није у опасности од оне друге.

Евроазија

Океанија	Наоружава се	Не наоружава се
Наоружава се	1, 1	3, -1
Не наоружава се	-1, 3	2, 2

⁵¹³ Џорџ Орвел. 1984. (Београд: Либретто, 2004), 192.

⁵¹⁴ Душан Павловић. *Теорија игара. Основна правила и примена*. (Београд: Чигоја, 2015), 44.

На основу овог рада сматрам да се може закључити да се Теорија игара може објаснити кроз широк дијапазон примера. Сматрам неопходним коришћење примера зарад објашњавања теорије, јер сам мишљења да је ова теорија исувише апстрактна. Овај рад је приказао да дистопијски књижевни жанр, када је објашњавање у питању, може бити компатибилна сам теоријом игара.

Литература

- <https://en.oxforddictionaries.com/definition/dystopia> (приступљено: 19. 7. 2017.)
- Павловић, Душан, *Теорија игара. Основна правила и примена*. Београд: Чигоја, 2015.
- Клаић, Драган, *Заплет будућности*. Загреб: Пролог, 1989.
- Орвел, Џорџ, *1984*. Београд: Либретто, 2004
- Орвел, Џорџ, *Животињска фарма*. Београд: Либретто, 2001.
- Барцис, Ентони, *Паклена поморанџа*. Београд: Алгоритам, 2015.

Резиме

На основу наслова овог рада може се закључити да се овај рад састоји из најмање два елемента. Предмет овог рада је теорија игара као концепт који има примену у економији, међународним односима и политици. Други елемент овог рада су дистопије као жанр у модерној књижевности на основу којих ће бити изведени примери из теорије игара. Иако рад овухвата две целине, дистопијски књижевни жанр је у овом раду подређен теорији игара. Наиме, помоћу сликовитих примера из дистопијског жанра, настојаћу да објасним како функционише концепт теорије игара. Рад ће се састојати из три целине. У првој целину представићу дистопијски жанр. У другом сегменту ћу објаснити теорију игара, односно њен значај и примену. Трећи део рада ће се односити на примере теорије игара у дистопијама.

Summary

Based on the title of this paper, it can be concluded that this work consists of at least two elements. The subject of this paper is game theory as a concept that has application in economics, international relations and politics. Another element of this work is dystopia as a genre in modern literature, based on which examples from the theory of games will be derived. Although the work consists of two parts, the dystopian literary genre is subordinate to the theory of games. Namely, using many examples from a dystopian genre, I will try to explain how the concept of game theory works. The work will consist three parts. In the first part I will present a dystopian genre. In the second segment I will explain the gamet theory, ie its significance and application. The third part of the paper will deal with examples of game theory in dystopia.

Key words: Game theory – dystopia – antiutopia – George Orwell - dystopian genre

Кључне речи: Теорија игара – дистопија – антиутопија – Џорџ Орвел – дистопијски жанр

Биографија

Вук Дамњановић је дипломирао на Факултету политичких наука у Београду. Објавио је рад у студентском годишњаку Факултета политичких наука на тему: Улога студентског активизма у блокадама факултета Универзитета у Београду 2014. године.

Biography

Vuk Damnjanovic graduated from the Faculty of Political Sciences in Belgrade. He published a paper in the student's a yearbook of the Faculty of Political Science on the topic: The Role of Student Activism in the Blockades of the Faculty of the University of Belgrade in 2014.

Аутор: Зорана Брујић
Ментор: доц. др Марко Јовановић
Институција: Правни факултет Универзитета у Београду

КАКВА ЈЕ БУДУЋНОСТ ОПЕК-А

1. Шта је ОПЕК?

Организација земаља извозница нафте (Organisation of the Petroleum Exporting Countries, у даљем тексту „ОПЕК“) је стална међувладина организација, коју су основале Иран, Ирак, Кувајт, Саудијска Арабија и Венецуела на конференцији у Багдаду, одржаној од 10. до 14. септембра 1960. године. Касније им се прикључило још 9 чланица – Катар, Индонезија (чланство тренутно суспендовано), Либија, Уједињени Арапски Емирати, Алжир, Нигерија, Еквадор, Ангола и Габон. Првобитно седиште организације је било у Женеви, али је пет година након оснивања премештено у Беч.⁵¹⁵

Циљеви ОПЕК-а су, према наводима Организације, да координира и уједињује нафтне политике међу државама чланицама, у намери да обезбеди правичне и стабилне цене за произвођаче нафте, као и ефикасно, економично и редовно снабдевање нафте држава увозница, и правичну капитализацију за улагаче у индустрију.⁵¹⁶

2. Шта је картел?

У америчком законодавству картел је дефинисан као група индустријских коорпорација, које се уједињују са намером ограничавања трговине зарад њиховог заједничког интереса. Картели се могу договорити да контролишу дистрибуцију, одређују цене, умање конкуренцију и понекад да деле међусобно техничко знање. Америчко антимонополско право забрањује формирање картела.⁵¹⁷ Шерманов закон у члану 1 забрањује свако ограничавање конкуренције. Тако, картели који се баве производњом и продајом нелегалних добара, али и они који се баве дистрибуцијом легалних добара, углавном послују у тајности, да не би дошли под удар антимонополског законодавства.

Картелски споразум је споразум компанија или делова компанија која имају заједнички интерес да оформе заједницу, односно картел. Такви договори су створени ради истискивања конкуренције и присвајања већег профита. Картели путем стварања монопола и ограничавања конкуренције доводе до умањења благостања потрошача. Иако су

⁵¹⁵ http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm, приступљено страници 25. фебруара 2017. године.

⁵¹⁶ Ibid.

⁵¹⁷ <https://definitions.uslegal.com/c/cartels/>, приступљено страници 25. фебруара 2017. године.

забрањени у САД-у, страни картели утичу на цене у оквиру САД-а на увезена или кријумчарена добра која они контролишу.⁵¹⁸

У праву Европске Уније, картел се дефинише као група сличних, независних компанија које се удружују ради одређивања цена, ограничавања производње или поделе тржишта међу њима. Уместо међусобног такмичења, чланови картела се ослањају на свој договорени смер деловања, који смањује подстицаје да понуде нови и бољи производ или услуге, по такмичарским ценама. Последица тога је да потрошачи плаћају више за лошији квалитет. Зато су картели забрањени у праву Европске Уније, те Европска комисија кажњава високим новчаним казнама компаније укључене у картел.⁵¹⁹

3. Да ли је ОПЕК картел из правне перспективе?

Да бисмо дошли до одговора на ово питање, анализираћемо циљеве ОПЕК-а. Уједињење нафтне политике у намери да обезбеди стабилне цене могло би се назвати еуфемизмом за одређивање цена. Такође, говори се о правичним ценама за произвођаче нафте, док се фер цена за потрошаче не помиње. Потрошачима се приликом утврђивања циљева ОПЕК-а једино гарантује редовна испорука, што, уколико је цена неправична, не доводи до задовољавајућег резултата. Напротив, уједињавање нафтних политика земаља извозница нафте, услед непостојања конкуренције међу њима, омогућава овим земљама да присвајају неоправдано висок профит. Баш из ових разлога многи сматрају ОПЕК најпознатијим картелом на свету.

Са друге стране, неки сматрају да ОПЕК уопште није картел. Пре свега, ова организација послује јавно, има своју интернет страницу, при чему објављује публикације и извештаје.⁵²⁰ Осим тога, као што смо видели, дефиниције картела обухватају договоре компанија, а не држава. Иако се у праву у одређеним случајевима може применити аналогија, тј. применити одређена правна норма и на ситуацију која у тој норми није експлицитно наведена, за то морају постојати рестриктивни услови зарад заштите правне сигурности. Ово важи посебно за кривично право, што је овде случај. Зато је проблематична квалификација ОПЕК-а као картела, јер су дефиниције картела прецизне и односе се само на компаније, а не и државе. Поред правног, овде се и отвара, можда чак и важније, политичко питање. Наиме, државе имају надлежност да суде компанијама уколико крше њихове законе послујући на територије те државе, али ко има надлежност да суди државама?

Одговор на ово питање делимично је дало међународно јавно право. Постоје судови који имају надлежност да суде државама (попут Међународног кривичног суда), али се ту јавља проблем што држава мора изричито прихватити надлежност суда ратификацијом одговарајуће конвенције и што се у тексту конвенције изричито мора предвидети за које акте држава може одговорати и под којим условима.⁵²¹

⁵¹⁸ <https://definitions.uslegal.com/c/cartel-agreement/>, приступљено страници 25. фебруара 2017. године.

⁵¹⁹ http://ec.europa.eu/competition/cartels/overview/index_en.html, приступљено страници 25. фебруара 2017. године.

⁵²⁰ http://www.opec.org/opec_web/en/, приступљено страници 25. фебруара 2017. године.

⁵²¹ <https://www.icc-cpi.int/asp>, приступљено страници 26. фебруара 2017. године.

Ипак, пошто смо на терену приватног права, задржаћемо се на механизмима међународног трговинског права. Једна од најважнијих међународних организација, Светска трговинска организација, предвидела је механизам за кажњавање држава у споразумима које су државе чланице потписале и ратификовале. У споразумима је предвиђено да свака држава може тужити другу државу због неправичних трговинских пракси.⁵²² Ово се, ипак, није догодило из политичких разлога и страха од одмазде ОПЕК-а. Тако, средином 2000-тих постојао је покушај америчког сената да казни ОПЕК као противзаконит картел, али услед забринутости због могућих негативних утицаја на пословање САД-а, овај покушај је блокиран.⁵²³

4. Картел из економске перспективе

Иако картели доводе до увећања профита чланова картела, на рачун добростања потрошача, картел ипак у себи крије клицу сопственог уништења. Картели су изузетно нестабилни, из неколико разлога. Пре свега, картели нормирају умањење производње и додељују својим чланицама квоте, односно количину производа коју смеју произвести у одређеном временском периоду. Тиме се постиже раст цена тог производа, због закона понуде и тражње и правилности да што је мања понуђена количина, то је већа цена коју су потрошачи спремни да плате.⁵²⁴

Важно је нагласити да је ова законитост нарочито значајна на кратак рок, зато што је могућност потрошача да се прилагоде на кратак рок сразмерно мала. Ово се не односи само на крајње потрошаче, односно физичка лица, већ и за велике коорпорације које нафту препродају или користе у процесу производње или пружања услуга. Зато, на дуг рок целокупно тржиште проналази начине да се прилагоди и смањи потрошњу нафте, што умањује и тражњу за нафтом. Физичка лица то могу урадити тако што ће куповати возила која имају мању потрошњу нафтних деривата или тако што ће куповати возила на другачији погон, нпр. на гас. Исто то могу радити и велике коорпорације, али и тражити супститут за нафту, путем истраживања и покушаја да се пронађе ново погонско гориво, које ће бити доступно и земљама које немају природне резерве нафте.⁵²⁵

Пошто су понуђена количина и цена на тржишту у директној међузависности, чланови картела морају ограничити произведену количину да би повисили цену. Међутим, сваки од чланова картела има подстицај да снизи цену мало испод договореног нивоа, али и повећа производњу, јер не користи пун производни капацитет, да би остварио још веће

⁵²² https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/disp2_e.htm;
https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/disp_settlement_cbt_e/c4s1p1_e.htm, приступљено страницама 29. јула 2017. године.

⁵²³ <http://www.investopedia.com/terms/c/cartel.asp>, приступљено страници 26. фебруара 2017. године.

⁵²⁴ http://www.ee-mc.com/fileadmin/_migrated/content_uploads/Cartels_Economic_Perspective/, приступљено страници 8. јула 2017. године.

⁵²⁵ <http://research-methodology.net/the-difference-between-short-run-and-long-run-price-elasticity-of-demand-for-fuel/>, приступљено страници 8. јула 2017. године.

приходе. Уколико сваки члан почне да се понаша на тај начин, то ће довести до значајног пада цена и као крајњи исход имати колапс картела.⁵²⁶

Али то није једини проблем са којим се картел суочава. Како живимо у глобализованом свету, који готово да представља једно тржиште, конкуренција вреба са свих страна. Конкуренти нису само привредна друштва која послују у истој држави, већ у читавом свету, посебно са ширењем е-пословања. Осим тога, како су економске баријере уласку на тржиште и иреверзибилни трошкови све мањи, расте и број потенцијалних конкурената, који би у скорој будућности могли ући на тржиште.⁵²⁷

Све наведено онемогућава картел да обухвати све учеснике на одређеном тржишту и значајно отежава картелу да обухвати чак и већи део учесника. Наравно, предуслов за настанак и функционисање картела су то да има значајно учешће на одређеном тржишту, јер ће само тако политика умањења производње довести до раста цена. У супротном, остали учесници, који су ван картела, ће надоместити мањак производње, а цене ће остати на истом нивоу.⁵²⁸

5. Утицај ОПЕК-а на цене нафте кроз историју

Све горе наведене опасности прете и ОПЕК-у и његовим покушајима да повећа цене нафте на светском тржишту. Још један проблем са којим се ОПЕК суочавао у време свог настанка је то што државе чланице нису производиле нафту, већ су наплаћивале извозне таксе, засноване на 50% добити главних интернационалних нафтних компанија, које су експлоатисале нафту у тим државама на основу концесија и сличних аранжмана који су уређивали односе између држава и тих компанија.⁵²⁹

Проблем у оваквој констелацији за државе је представљало то што немају директну контролу над производњом, како количином која се производи, тако и ценама које су се слободно формирале. Државе су морале да пронађу начин да посредно утичу на ове параметре, што су и учиниле, пре свега инструментима пореске и царинске политике. На састанку ОПЕК-а у Техерану, 1971. године, земље чланице су одлучиле да преузму активнију улогу у одређивању цена нафте, путем повећања акциза са 50% на 55%. Ово је постигнуто путем претње ембаргом свакој од 22 нафтне компаније које су учествовале у техранским преговорима. Ова одлука је донета без икакве консултације купаца и довела је до тренутног, као и сукцесивног повећања цене нафте.⁵³⁰

Ипак, чак ни наметање повећања пореских дажбина није задовољило државе чланице ОПЕК-а, већ су приступиле национализацији нафтних компанија (мада је Иран то учинио

⁵²⁶ http://www.ee-mc.com/fileadmin/migrated/content/uploads/Cartels_Economic_Perspective/, приступљено страници 8. јула 2017. године.

⁵²⁷ <https://socialmediaweek.org/blog/2015/07/ecommerce-globalisation/>, приступљено страници 8. јула 2017. године.

⁵²⁸ Беговић, Лабус, Јовановић, Економија за правнике (Београд: 2013), 270. страна.

⁵²⁹ Carlton, Perloff, *Modern Industrial organization*, (Second edition, 1994), 215. страна.

⁵³⁰ <http://timelinesdb.com/listevents.php?subjid=405&title=OPEC>, приступљено страници 9. јула 2017. године.

још пре оснивања ОПЕК-а, 1951. године⁵³¹). Алжир је национализовао нафтне компаније 1971. године,⁵³² Ирак 1972. године,⁵³³ Либија 1973. године,⁵³⁴ Кувајт 1975. године,⁵³⁵ а Саудијска Арабија је 1980. године у потпуности откупила акције компаније Aramco.⁵³⁶

Преузимање потпуне контроле над производњом нафте у тим државама, омогућило је чланицама да успешније контролишу цене нафте.⁵³⁷ Чланице су на конференцији у Бејруту договориле корекције у висини цена сирове нафте да би се прилагодиле девалвацији америчког долара, у којој валути су изражене цене сирове нафте, као и светској монетарној кризи.⁵³⁸

Међутим, до великог скока цена нафте, са 22,85\$ на чак 53,15\$ дошло је јануара 1974. године, зато што су због подршке Израелу од стране САД, током четвртог арапско-израелског рата, Владе арапских земаља наредиле смањења у производњи нафте и увеле санкције САД, западној Европи и Јапану на пошиљке нафте. Сакције су трајале до марта 1974. године и повлачења израелских снага са западне стране Суецког канала. У то време су САД биле веома зависне од нафте и гаса који се увозио из иностранства, претежно из арапских земаља које су увеле санкције, што је довело до паничне куповине нафте и великог раста цене.⁵³⁹

Децембра 1974. године Саудијска Арабија повећава цена нафте за 0,65\$ по барелу, што остале земље прихватају и прећутним договором све чланице повећавају цене.⁵⁴⁰ Ово је такозвани прећутни картелски договор, када из економских и политичких разлога мањи учесници картела прате вођство највећег учесника и усклађују се са његовим одлукама.⁵⁴¹ Светска привреда је средином 1975. године била у рецесији већ 16 месеци, пре свега због огромног повећања цене нафте, али и због великих трошкова Владе САД-а поводом рата у Вијетнаму, што је утицало на целокупну економију због великог обима међународне трговине.⁵⁴²

Због пада куповне моћи и великог броја држава које нису могле из буџета да финансирају трошкове за снабдевање енергијом, а такође нису могле да узму кредите под

⁵³¹ http://www.iranchamber.com/history/oil_nationalization/oil_nationalization.php, приступљено страници 9. јула 2017. године.

⁵³² <https://www.albawaba.com/business/algeria-oil-giant-528212>, приступљено страници 9. јула 2017. године.

⁵³³ <https://www.globalpolicy.org/iraq-conflict-the-historical-background-/history-of-oil-in-iraq.html>, приступљено страници 9. јула 2017. године.

⁵³⁴ <http://www.businessinsider.com/libya-oil-exports-2011-2>, приступљено страници 9. јула 2017. године.

⁵³⁵ <https://www.kpc.com.kw/InformationCenter/Pages/Kuwait-Oil-History.aspx>, приступљено страници 9. јула 2017. године.

⁵³⁶ <https://www.quora.com/Did-Saudi-Arabia-nationalise-its-oil>, приступљено страници 9. јула 2017. године.

⁵³⁷ http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm, приступљено страници 9. јула 2017. године.

⁵³⁸ <https://mees.com/opec-history/1971/09/24/opec-countries-plan-to-negotiate-with-oil-companies-on-participation-and-monetary-changes/>, приступљено страници 9. јула 2017. године.

⁵³⁹ <https://www.livescience.com/44277-opec-oil-embargo-timeline.html>, приступљено страници 9. јула 2017. године.

⁵⁴⁰ Carlton, Perloff, *Modern Industrial organization*, (Second edition, 1994), 215.

⁵⁴¹ <https://www.tutor2u.net/economics/reference/oligopoly-tacit-collusion>, приступљено страници 9. јула 2017. године.

⁵⁴² <http://www.investopedia.com/articles/economics/08/past-recessions.asp>, приступљено страници 13. јула 2017. године.

релативно повољним условима, Светска банка је основала фонд под називом „Трећи прозор“. Овај фонд је омогућио превише богатим државама за узимање тзв. меких кредита, али толико финансијски ослабљених кризом да би могле да врате кредите под редовним условима (уобичајена каматна стопа) да узму кредите под разумним условима, који су омогућили тим државама континуирано снабдевање енергијом.⁵⁴³

Флуктуације су изазвале и рационализацију тражње, те су чланице ОПЕК-а смањиле производњу нафте да би цене одржале на високом нивоу. Након смрти краља Фаисала, Саудијска Арабија се залаже за умерено смањење цена нафте, те је више пута покушала да доведе до њиховог умањења, нпр. путем заказивања аукције од 1,5 милиона барела на дан на отвореном тржишту, која је ипак отказана због великог противљења осталих чланица.⁵⁴⁴

Наравно, Саудијска Арабија је овоме тежила из личног интереса као чланица са највећим резервама нафте и највећим производним капацитетом, који није искоришћавала. Зато је покушала себи да обезбеди већи профит путем смањења цена, али и значајног повећања производње.

Затим се у оквиру ОПЕК-а јављају несугласице у погледу висине цене. Већина држава се залаже за повећање цена које би донело веће приливе у државне буџете, али и међу њима постоји неслагање о висини тог повећања. То резултира различитом ценовном политиком државама и неједнаком ценом нафте која се нуди на тржишту. Тиме картел почиње да се растапа, што води новим преговорима држава и покушају да се цене уједначе. Постигнут је договор да се цене повећају за 5%, средином 1977. године, али *de facto* су државе наставиле да наплаћују цену у складу са сопственим економским и политичким интересима.⁵⁴⁵

Неуједначеност је трајала док се пет земаља са највећом производњом нафте – Саудијска Арабија, Иран, УАЕ, Кувајт и Катар (њихова производња чини 2/3 укупне производње ОПЕК-а), нису споразумеле да замрзну цену нафте. Оне су одлучиле у име свих држава јер остале нису могле да учине ништа да би им се супротставиле и ипак повећале цене нафте.⁵⁴⁶ Ово представља још један добар пример за начин функционисања картела, када велики тржишни играчи намећу своју вољу слабијим члановима.

6. ОПЕК данас

Четрдесет година касније државе чланице ОПЕК-а и даље имају састанке и преговарају о смањењу извоза или производње. Ипак, данас су последице тих одлука умногоме другачије. И поред тога што су државе чланице, али и неке друге земље произвођачи нафте, укључујући Русију, одлучиле да наставе да смањују производњу нафте

⁵⁴³ <http://www.worldbank.org/en/about/archives/history/past-presidents/robert-strange-mcnamara>, приступљено страници 13. јула 2017. године.

⁵⁴⁴ <https://mees.com/opec-history/1975/03/28/saudi-arabia-continuity-is-the-watchword/>, приступљено страници 13. јула 2017. године.

⁵⁴⁵ <https://mees.com/opec-history/1977/07/04/after-price-reunification-differentials-still-a-problem/>, приступљено страници 13. јула 2017. године.

⁵⁴⁶ <https://mees.com/opec-history/1977/12/26/opec-price-disagreement-means-de-facto-freeze-for-1978/>, приступљено страници 13. јула 2017. године.

и у наредној, 2018. години, цене сирове нафте су ипак пале. Како је то могуће? Тако што је на дуг рок крива тражње много еластичнија, и пронађени су супститути за производњу нафте.⁵⁴⁷

Најважнија енергетска замена за нафту која се путем нафтних бушотина добија из земљине коре је нафта из шкриљаца. Ова врста нафте се добија путем екстракције из одређених врста камена ниске пробојности. Развијање техника за производњу нафте на овај начин почело је током 50-тих година прошлог века, а велики замах је доживело током 70-тих и 80-тих година. Највећа количина технички доступних залиха овог извора нафте налази се у Русији, САД-у, Кини, Аргентини и Либији и према прорачунима Администрације о енергетским информацијама САД-а, ове залихе чине 11% укупних залиха свих извора нафте. Ипак, традиционално је производња нафте на овај начин скупља и више утиче на животну средину, јер се екстракција спроводи на високој температури и уз употребу хемикалија.⁵⁴⁸

И поред већих трошкова производња нафте из шкриљаца се константно повећава. Разлог за то је политичке природе. Једна од земаља са највећим ресурсима је САД, чија је политичка превласт у прошлости била угрожена због енергетске зависности. И поред тога што је многи називају суперсилом, енергетске кризе су показале њену велику слабост и зависност од међународне трговине. Баш из тог разлога САД све више повећава производњу нафте из шкриљаца и та количина надомешћује смањења производње у другим државама, те држи цене нафте на истом нивоу.⁵⁴⁹ Ово би могла бити потврда за тезу да картел не може дуго опстати на слободном тржишту и уз слободну конкуренцију, чак и када је реч о необновљивим изворима енергије.

Анализирајући начин функционисања ОПЕК-а проналазимо многе феномене карактеристичне за картел, гледано из перспективе економске науке. На њих наилазимо анализирајући како договоре између држава чланица, тако и њихове несугласице, понашање међу собом и трећим лицима, али и посматрајући понашање других субјеката ван ове организације, који су некад прихватили и прећутно следили договоре ОПЕК-а или радили на осујећењу тих договора, у складу са сопственим интересима. Ипак, питање је да ли је ово довољно да бисмо окарактерисали ОПЕК као картел са економског аспекта.

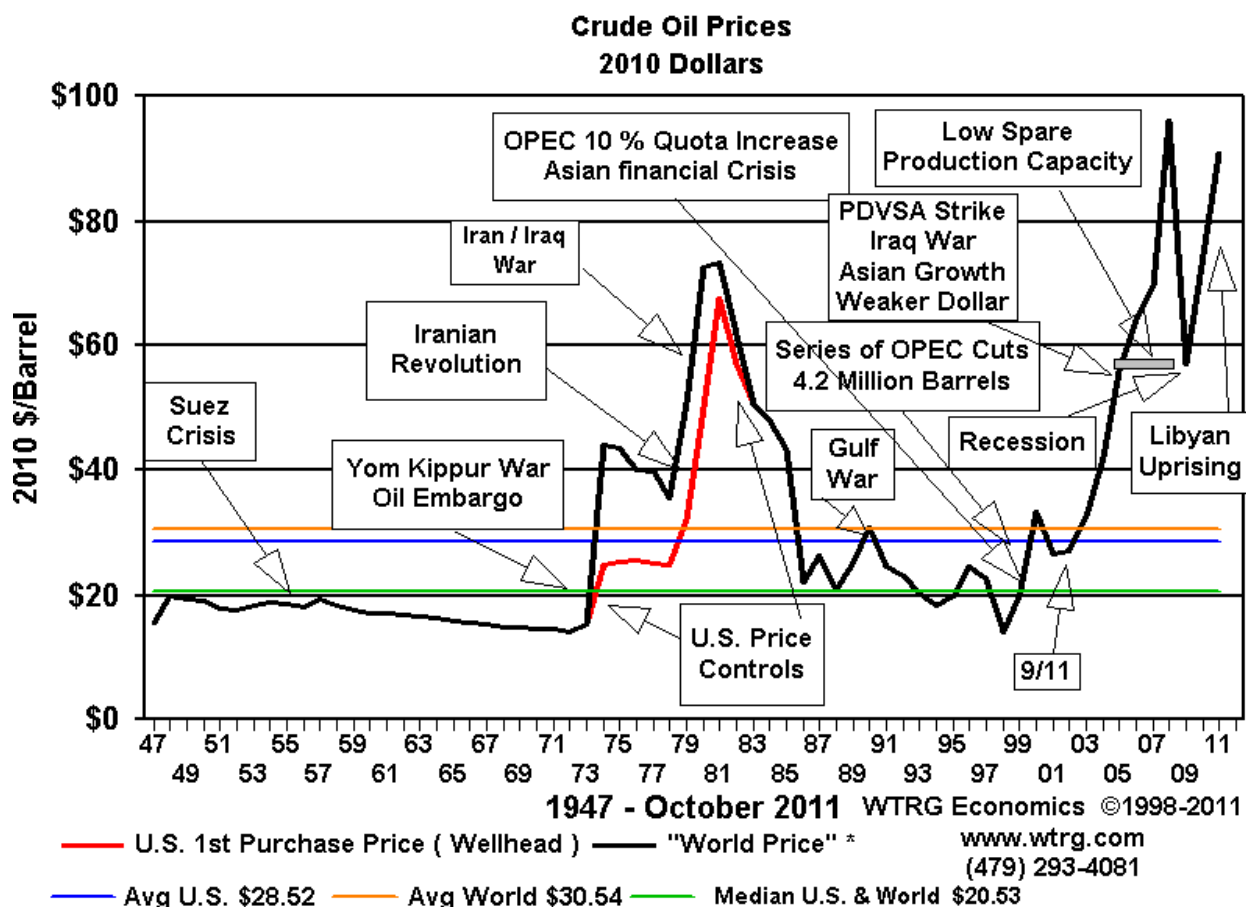
7. Закључак

Када погледамо дијаграм историјата цена нафте, видимо да су велики скокови цена били узроковани претежно политичким и економским кризама, попут ратова и побуна у земљама које производе нафту, али и светских финансијских криза.

⁵⁴⁷ <https://www.theguardian.com/business/2017/may/25/opec-meeting-oil-price-saudi-arabia-production>, приступљено страници 26. јула 2017. године.

⁵⁴⁸ <http://www.investopedia.com/terms/s/shaleoil.asp>, приступљено страници 26. јула 2017. године.

⁵⁴⁹ <http://www.cnbc.com/2017/05/15/us-shale-oil-output-to-rise-by-122000-barrels-per-day-in-june-eia.html>, приступљено страници 26. јула 2017. године.

Дијаграм 1: историјат цена нафте, извор: <http://www.wtrg.com/prices.htm>

Од свог настанка ОПЕК покушава да контролише цене нафте путем смањења производње, али су оне ипак често падале, углавном као резултат окончања одређене кризе. Целокупна светска привреда зависи од снабдевања енергијом, чији је нафта важан облик, те неизвесност у погледу њеног снабдевања увек води расту цена, са чим постојање картела има мало или нимало везе.

Иако се о ОПЕК-у много говори и пише већ деценијама, али такође и данас, ова организација ће бити све мање релевантна на светској сцени због тога што нафта која се добија из нафтних бушотина постаје заменљива другим ресурсима. То су пре свега алтернативни начини производње нафте, али и један нови феномен који би ОПЕК могао да отера у пензију. Нафта и њени деривати користе се пре свега као гориво за превозна средства, још од настанка моторних возила. Међутим, технологија се развила и сада су возила на електрични погон будућност. Тесла увелико усавршава моделе електричних аутомобила, а његов модел 3 је већ наручило 400.000 људи који ће након давања депозита од 1.000 фунти морати да чекају 2 године да би добили свој аутомобил. Овај модел ће потпуно напуњен моћи да пређе 215 миља, а након 30-минутног пуњења још 160 миља, што

га чини пријемчивим и за дужа путовања (пошто су досадашњи модели решавали већину уобичајег саобраћања на дневном нивоу), при чему је јефтинији за одржавање.⁵⁵⁰

Сви значајни произвођачи аутомобила развијају и нуде и електрична возила, док је Волво најавио обуставу производње возила на нафтни погон и производњу искључиво електричних и хибридних аутомобила од 2019. године.⁵⁵¹ Такође, немачка Зелена странка је у свом политичком програму предвидела забрану производње аутомобила са мотором на унутрашње сагоревање од 2030. године, а Бундесрат је усвојио резолуцију која то потврђује.⁵⁵² Холандија је исто то предвидела до 2025. године, а Француска до 2040. године.⁵⁵³

Све ово говори о новим трендовима, који ће коначно довести до разрешења разних питања која се постављају поводом ОПЕК-а. Једноставно ће постати сувишан.

Литература

- Carlton, Perloff, Modern Industrial organization, Second edition, 1994.
- Беговић, Лабус, Јовановић, Београд: Економија за правнике, 2013.

Summary

Both the media, as the study books and scientific articles are for decades filled with news, articles and contemplation about OPEC. Is this going to continue? Trying to give an answer to this question, I analysed OPEC from the legal and economic point of view, and also a representative part of its history. You shall see how OPEC was established, which are its aims, what it succeeded at doing and what problems it faced and is facing also today. The question arises, what makes it so special and why it attracts the attention of the world public for so long. The modern world's dependency on energy sources could be the answer to this question, however, exactly the modern world and technology could very fast turn the public attention to something else, and cast OPEC into oblivion.

Key words: OPEC, oil prices, cartel, oil production

Кључне речи: ОПЕК, цене нафте, картел, производња нафте

⁵⁵⁰ <https://www.tesla.com/>; <https://www.theguardian.com/money/2016/may/07/tesla-3-electric-car-affordable-worth-price>, приступљено страницама 27. јула 2017. године.

⁵⁵¹ <https://www.whatcar.com/news/the-best-electric-cars/>; <https://www.theguardian.com/business/2017/jul/05/volvo-cars-electric-hybrid-2019>, приступљено страницама 27. јула 2017. године.

⁵⁵² http://www.focus.de/auto/elektroauto/notwendige-verkehrswende-fuer-mehr-e-mobilitaet-gruene-wollen-diesel-und-benzinautos-ab-2030-verbieten_id_6004549.html; <https://www.ecowatch.com/germany-bans-combustion-engine-cars-2037788435.html>, приступљено страницама 27. јула 2017. године.

⁵⁵³ <https://www.theguardian.com/business/2017/jul/06/france-ban-petrol-diesel-cars-2040-emmanuel-macron-volvo>; <https://www.greentechmedia.com/articles/read/what-country-will-become-the-first-to-ban-internal-combustion-cars>, приступљено страницама 28. јула 2017. године.

Биографија

Зорана Брујић је студент четврте године Правног Факултета Универзитета у Београду. Осим тога је и студент XXIV генерације Београдске отворене школе и програма „Студије будућности“. Учестовала је на националном такмичењу у симулацији суђења у области дискриминације и на интернационалном такмичењу из медијског права Прајс Монро. Похађала је летњу школу Беоалбаха на тему европских интеграција, која је оджана у Београду (енглески радни језик) и са похвалом положила завршни испит. Такође је била на једномесечној пракси у адвокатској канцеларији „Живко Мијатовић и партнери“, специјализованој за право интелектуалне својине. Два пута је волонтирана на међународним радним камповима за заштиту живоне средине. Члан је „Центра за таленте“ од 2005. године, истраживајући у области међународне историје и пишући радове који су два пута освајали прва места у Србији. Течно говори енглески, немачки, шпански и италијански језик, али такође има основно знање француског језика.

Biography

Zorana Brujić, a student of fourth year of Law Faculty, University of Belgrade. Apart from that, she is a student of the XXIV generation of Belgrade Open School programme „Studies of the Future“. She participated in the national moot court competition against discrimination and on the international media law moot court Price Monroe. She attended the Beoalpbach “Summer School on European Integrations”, which was held in Belgrade (English was the working language) and with distinction passed the exam at the end of the course. She also had a one month internship in the legal office „Živko Mijatović and partners“, specialized in intellectual property law. She volunteered twice on international work camps for the protection of environment. She has been a member of the “Centre for Talented Students” since 2005, doing research in the area of international history and writing papers which won two first prizes in Serbia. She speaks fluently English, German, Spanish and Italian, but also has a basic knowledge of French.

ЛЕСТВИЦЕ ДО ДЕМОКРАТИЈЕ: *Млади у фокусу Општине Врачар*

САЖЕТАК

У светлу бројних проблема који се тичу младих, њихове демотивисаности и ниског нивоа друштвеног активизма, разматра се оснивање сталних општинских радних тела која би се бавила питањима од значаја за младе. Овај предлог практичне политике се бави недовољним укључивањем младих у процесе доношења одлука на локалном нивоу у београдској општини Врачар. Предлаже се детаљно регулисање задужења Савета спорт и омладину Општине Врачар и дају се упутства за његово формирање и структурирање његових области деловања, задужења и састава у погледу питања од посебног значаја за младе.

Кључне речи: млади, партиципација, доношење одлука, локална самоуправа, савет за младе

ДЕФИНИСАЊЕ ПРОБЛЕМА

Нова Национална стратегију за младе за период од 2015. до 2025. године препознаје младе људе као значајне носиоце развоја Р. Србије на путу ка Европској Унији те као циљ посебно наводи „активно учешће младих жена и мушкараца у друштву“. Под учешћем се сматрају разноврсне активности којима млади активно и самоиницијативно доприносе креирању и богаћењу живота усвојеној локалној заједници.

С обзиром да је реч о категорији становништва (узраста од 15 до 30 година), која заузима значајан постотак укупне популације, креирање политика на националном и локалном нивоу мора бити засновано на увидима у ставове и вредности младих људи. На то упућује јасан правац у коме Србија данас иде према јачању демократских институција и поштовању права свих грађана.

Парадоксално је да млади већ од 14. године живота могу бити кривично гоњени за своје поступке чиме одговорно ступају у однос са друштвом и друштвеним нормама, а немају могућност да учествују у креирању таквих друштвених норми, односно процесу доношења одлука. Актуелна дискусија о снижавању година старости неопходних за пуноправно гласање у неким европским земљама јасно указује на потребу за већим ангажовањем младих у политичком и друштвеном животу.

Кроз веће учешће у процесу доношења одлука, млади могу да изразе своје потребе и идеје, осећају се самоуверено и цењено, унапређује своје знање о демократским процесима, што с друге стране доноси бројне користи за друштво у целини: процес доношења одлука који обухвата све грађане, унапређење квалитета услуга државних органа и процеса доношења одлука, изградња поверења и транспарентности, итд. Истовремено, млади уче о значају грађанског активизма за оснаживање демократског друштва.

Локална заједница представља идеалан простор за промоцију и омогућавање активног учешћа младих у процесу доношења одлука. Према истраживању Фондације Ана и Владе Дивац, 91 локална самоуправа у Србији има основано посебно радно тело које, поред осталих задужења, обезбеђује могућност младима да на посредан и непосредан начин утичу на креирање политика у својој локалној заједници. Ово тело у општинама назива се савет за младе и за област деловања има питања младих у локалној заједници (више у делу *Препоруке*).

ХАРТОВЕ МЕРДЕВИНЕ НИВОИ ПАРТИЦИПАЦИЈЕ МЛАДИХ

I

Иницијатива одраслих.
Млади су информисани и
волонтирају.

II

Одрасли креирају пројекте.
Опције младих се узимају у обзир;
они добијају повратне
информације.

III

Одрасли иницирају одлуке.
Млади учествују у њиховом
доношењу, планирању и
имплементацији.

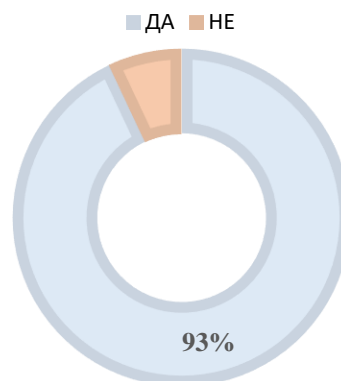
IV

Млади иницирају идеју и
одлучују о њеном спровођењу уз
поверење одраслих.

V

Млади имају идеје, иницирају
пројекте и позивају одрасле да им
се придруже.

Упознатост младих са улогом локалног савета за младе у Београду

Недавна истраживања о друштвеној активности младих показују да је ниво незаинтересованости у укључивање у рад савета за младе или у нека сличне организације изузетно велик. Незаинтереност и немотивисаност за активизам у највећем проценту проистиче из недовољне информисаности о томе чиме се бави савет за младе и недостатка поверења у институције. Чак 93% младих нису упознати са улогом Савета за младе⁵⁵⁴, а више од половине младих нема амбицију да буде део било које тела које доноси одлуке на локалном нивоу.

КРИТИКА ОПЦИЈА

У Општини Врачар (у даљем тексту: *Општина*) и даље не постоји формиран овакав савет. Према сазнањима до којих смо дошли путем телефонског разговора са представницима различитих служби Општине, и даље не постоји формирано стално радно тело које би се бавило питањима младих у локалној заједници иако су правни услови за његово формирање обезбеђени још пре 5 година. Сходно речима службеника Општине, конститутивна седница тзв. Савета за спорт и омладину (у даљем тексту: *Савет*) се очекује теку септембру текуће године.

⁵⁵⁴<http://mos.gov.rs/public/ck/uploads/files/Dokumenta/Omladina/istrazivanja/istrazivanje%202016/Aktivizam-i-informisanost-mladih-terensko-istra%C5%BEivanje-decembar-2016-finalni.pdf>

Наиме, Скупштина градске општине Врачар је на седници 9. јула 2012. године, на основу члана 15. став 1. тачка 1. Статута Градске општине Врачар, донела Одлуку о организацији, саставу и надлежностима сталних радних тела Скупштине градске општине Врачар. Одлуком се у члану 4. утврђују позиције чланова Савета за спорт и омладину и његова поља деловања.

На седници одржаној 19. јуна 2017. године, донето је Решење о избору чланова и чланица сталних радних тела Скупштине градске општине Врачар.⁵⁵⁵ Наиме, иако до званичног формирања Савета није дошло, његова поља деловања је јасно и прилично ограничено дефинисана у Информатору. Осим тога, ниједан нама познат документ не регулише структуру и задужења Савета.

„Савет ...разматра питања бављења спортом деце предшколског и школског узраста, као и одраслих и даје мишљења на предлоге прописа и одлука из ове области које доноси Скупштина...“

Информатор о раду Општине Врачар, 2016.

Осим очигледне могућности за укључивање младих у друштвени живот заједнице кроз рад Савета, други начини на које Општина то чини прилично су ограничени. У актуелном Информатору о раду Општине Врачар (у даљем тексту: *Информатор*) представљен је циљани број пројеката за период од четири године за програмску активност Канцеларија за младе, где овај број не прелази 8, док број вести и информација доступних у информатору не прелази 70. Информатор не садржи податке о томе да ли су ови циљеви достигнути.

Имајући у виду начин рада Канцеларије за младе за рад, није омогућено *одрживо и непосредно* укључивање младих у процес доношења одлука какво би било могуће кроз јасно регулисање рада тела као што је Савет за спорт и омладину. Активности Канцеларије су углавном пројектног типа, па стога ретко одрживе, те више доприносе активизму младих уопште.

Још једна пројектна активност Општине доприноси већој партиципацији младих. Реч је о пројекту „Млади лидери са Врачара“, који је као параметре имао унапређење сазнања младих о јавној дебати и број пријављених учесника за такмичење "Млади дебатели". Реч је о краткорочном решењу које само напосредан начин доприноси већој партиципацији младих.

Става смо да би привођење процеса формирања Савета крају требало да обухвати одређене политике како би ово тело на најефикаснији начин спроводио стратешки и правни оквир Републике Србије у погледу односа са младима на локалном нивоу, па тиме омогућило и већу укљученост младих на свим (Хартовим) нивоима.

⁵⁵⁵За чланове Савета за спорт и омладину, изабрани су Звонко Михајловски, Катарина Михајловић, Борис Поповић, Слободан Ребић и Горан Караџић.

ПРЕПОРУКЕ

Како до ефикасног укључивања младих

Савет за спорт и омладину Општине Врачар, као једино стално радно тело Скупштине Општине које ће се бавити питањима младих, морао би имати јасно разрађена и дефинисана задужења, састав и параметре ефикасности како би на што ефикаснији начин заступао њихове интересе.

Стога, Савет би расправљао о питањима из надлежности Општинског већа која су од интереса за младе. Истовремено би саветовао Општинско веће приликом доношења аката који су од нарочитог значаја за младе, али и за све грађане. Савет за младе предлаже Општинском већу доношење аката који су значајни за унапређивање положаја младих, мере за остваривање и спровођења одлука и програма о бризи за младе те покреће расправу о важним питањима за младе.

Стратешке области деловања Савета за спорт и омладину

С обзиром на то да је Савет за младе једино радно тело које би се бавило питањима младих општине Врачар, неопходно је да у свом раду узима у обзир питања која су од нарочитог значаја за младе.

То су следеће области: образовање, култура, спорт и рекреација, слободно време, активизам и волонтеризам, омладинско запошљавање, социјална политика, информисање и мобилност, активно учешће младих у доношењу одлука, здравље, екологија и безбедност. Савет би обављао следеће функције:

- Иницира и учествује у изради локалне омладинске политике угоре споменутим областима;
- Учествоје у изради посебних локалних акционих планова, програма и политика у сагласности са Националном стратегијом за младе и прати њихово остваривање;
- Даје мишљење на нацрте прописа и одлука које доноси Скупштина општине у областима значајним за младе;
- Промовише информисање младих о свим питањима значајним за унаређивање положаја младих, међусобну сарадњу савета младих других општина, те сарадњу и размену искустава са организацијама цивилног друштва;
- Предлаже Скупштини општине на одобравање програм рада;
- Усваја годишње и периодичне извештаје о остваривању локалне омладинске политике и локалних акционих планова и програма за младе;
- Учествоје у предлозима и изради пројеката или иницира учешће Општине у програмима и пројектима за младе у циљу унапређења положаја младих.

Формирање и мандат Савета за спорт и омладину

Састав Савета требало би да буде репрезентативан у односу на популацију чије интересе ће заступати. Стога предлажемо следеће:

- Условe за рад овог радног тела и обављање стручних и административно-техничких послова треба да обезбеди Управа општине;
- Савет за спорт и омладину имаће 20 чланова;
- Председника и чланове Савета за спорт и омладину бирају чланови Општине;

- Двоје представника Општине су стални чланови савета и они се мењају на период од 4 године;
- Председник и чланови Савета за спорт и омладину бирају се на период од две године, а по истеку мандата не могу бити поново изабрани;
- Најмање половину чланова Савета за спорт и омладину чинили би млади узраста од 15 до 30 година који су активностима и поступцима значајно афирмисали позитивну улогу и значај младих у локалној заједници;
- Остале чланове Савета за спорт и омладину бира Скупштина Општине под условом да поседују искуство у раду са проблемима младих, односно да су активно учествовали у већем броју активности од важности за младе.

ЗАКЉУЧАК

Изузетно слаба заинтересованост и укљученост младих у рад локалних организација указују на потребу постојања и активног промовисања Савета за спорт и омладину или сличних тела која би се бавили питањима младих. Због наведених предности које оснивање сталног Савета за спорт и омладину има на побољшање демократских процеса, сматрамо да је Општини Врачар преко потребно оснивање и јасно регулисање рада овог сталног тела. Имајући у виду да је Врачар једна од највећих и најутицајнијих престониичких општина, она својим деловањем треба да буде пример добре праксе подстицања омладинског активизма и партиципације и на тај начин свеопште демократизације друштва. Упутства у овом предлогу имају намеру да послуже Скупштини Општине Врачар у процесу креирања и функционисања Савета за спорт и омладину овој Општини, али се могу применити и од стране било које друге општине у Србији у циљу побољшања сопствене ефикасности. У додатку наводимо додатне предлоге који могу бити од користи приликом оснивања и функционисања Савета.

ПРИЛОГ

Укључивање младих у процес доношења одлука – могућа решења

Укључивање младих у процес доношења одлука кроз рад Савета за младе, али и кроз друга институционална и ванинституционална решења могуће је на различите начине. Мрежна организација за децу Србије (МОДС) наводи следеће могућности:

- Укључити представнике младих у локална тела, управе, савете које имају у надлежности нпр. образовање, заштита младих, очување животне средине и слична питања;
- Организовати циљане консултације о локалним питањима са младима из заједнице – позвати представнике младих да дају своје коментаре и сугестије на планове за уређење јавног простора;
- Организовати састанке градских већника или одборника локалне скупштине са представницима младих да од њих директно информишу о постојећим проблемима;

- Позивати представнике младих на седнице и састанке које организује локална самоуправа, нарочито када се расправља о областима које су од значаја за младе;
- Укључити младе у истраживања о проблемима у локалној заједници;
- Подржати иницијативе младих – истовремено их подстичући да оснују локалне новине, воде властити радио програм, да доприносе медијима;
- Представници локалних самоуправа и НВО треба да у знатно већој мери проверавају ставове младих путем фокус група, дебата и интервјуа;
- Развијати консултовање тј. двосмерну комуникацију између власти и младих кроз организовање тимова који ће разговарати са младима, организовање "отворених врата" појединих служби, чланова управе или одбора, организовање јавних састанака (расправа, дебата), затим организовање фокус група и интервјуа са младима;
- Едуковати младе о значају грађанског и демократског уређења друштва;
- Обавестити представнике локалне самоуправе о резултатима истраживања и упутити их на чешћи дијалог са младима.

Друге могућности укључивања младих у процес доношења одлука леже у оснаживању младих да самостално спроводе истраживања на теме које их се тичу, отварању могућности да се самостално обрате представницима локалне самоуправе поводом проблема или предлога које имају у вези са локалним политикама, и то кроз употребу савремених технологија (нпр. платформа где би млади могли да покрећу дискусију или достављају различита мишљења); оснивање омладинских парламената и њиховом омогућавању да присуствују седницама скупштине општине, савета за младе и сличних радних тела општине; омогућавање и подржавање иницијатива младих за промене у локалној и широј друштвеној заједници и бројне друге.

Uvođenje seksualnog obrazovanja u osnovne škole

Rezime

U ovoj praktičnoj politici Radna grupa Beogradske otvorene škole razmatra stanje u oblasti reproduktivnog zdravlja mladih i nepostojanje seksualne edukacije mladih u Republici Srbiji. Analizirajući istraživanja koja su rađena na prostoru naše zemlje, a u vezi su sa stanjem reproduktivnog zdravlja mladih, uočili smo da su mladi ispod 19 godina uzrasna grupa na koju treba posebno obratiti pažnju. Najočiglednija posledica neinformisanosti mladih na ovom polju jeste veliki broj neželjenih maloletničkih trudnoća. Starosna granica stupanja u seksualne odnose pomera se pod uticajem medija preplavljenih seksualnim sadržajem. Kako psiholozi navode to dovodi do normalizacije seksualnog eksperimentisanja u ranom dobu i rizičnog ponašanja kod mladih⁵⁵⁶. Kako su srednjoškolci najranjivija grupa smatramo da je neophodno da se još u osnovnoj školi uvede seksualno obrazovanje. Posebno se osvrćemo na probleme velikog broja abortusa na mesečnom i godišnjem nivou, što se ispostavlja kao krajnje i u velikom broju slučajeva jedino rešenje za sprečavanje neželjene trudnoće. Treba ih edukovati o opasnostima koje neželjena trudnoća može imati i podstaći da koriste kontraceptivna sredstva. Mladi su često nesvesni svih opasnosti koje vrebaju kada se stupa u nezaštićeni seksualni odnos. Stoga je neophodno da im se podigne svest o problemu polno prenosivih bolesti i važnosti korišćenja zaštite.

Rešenja kao što su povremena predavanja i projekti koje nevladine organizacije sprovode, a tiču se seksualnog obrazovanja, predstavljaju važni pomak u rešavanju ovog problema, ali ipak nedovoljno s obzirom na ozbiljnost i alarmantnost bavljanja ovom temom. Povlačenje priručnika koje je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije uvelo govore o težnji ka održavanju nepromenjenog stanja po pitanju seksualnog obrazovanja sa jedne strane, a nespремnosti za saradnju institucija na pripremi sistemskih rešenja sa druge.

Kontekst i važnost problema

Nepostojanje seksualnog obrazovanja u osnovnim školama ima višestruke posledice po reproduktivno i opšte zdravlje mladih. Tendenciju da se mladi sve ranije upuštaju u seksualne odnose pokazuju mnoga istraživanja. Preko 90% mladih starosti 20-24 godine je imalo seksualne odnose i to mladića 95,7%, a devojaka 92,9%, dok kod mladih u uzrastu između 15 i 19 godina taj procenat je 27,6% za devojke i 42% za mladiće.⁵⁵⁷ Iz tih podataka može se zaključiti da je „seksualna revolucija“ u Srbiji već odavno završena, kako navodi Marina Blagojević u svojoj

⁵⁵⁶ <https://www.psychologytoday.com/blog/real-healing/201208/overexposed-and-under-prepared-the-effects-early-exposure-sexual-content>

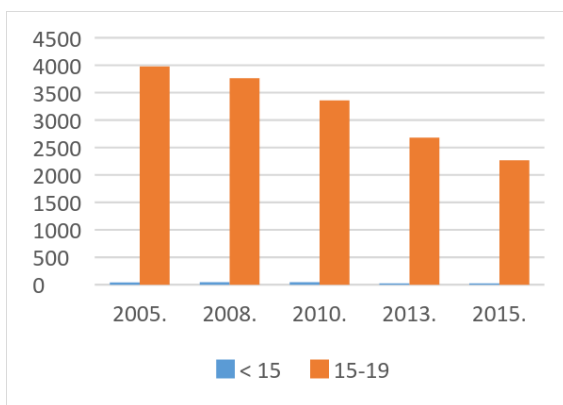
⁵⁵⁷ <http://ravnopravnost.org.rs/wp-content/uploads/2017/03/Marina-Blagojevi%C4%87-Hjusun-%C5%BDene-i-mu%C5%A1karci-u-Srbiji-%C5%A0ta-nam-govore-brojevi.pdf>

studiji „Žene i muškarci u Srbiji: šta nam govore brojke“. Ono što se ispostavlja kao problem jeste nedovoljna informisanost mladih o reproduktivnom zdravlju. Nedostatak seksualne edukacije mladih, koji ih vodi u nezaštićene odnose u veoma ranom uzrastu, je problem sa kojim se Srbija predugo suočava. Najočiglednije posledice jesu maloletničke trudnoće i abortusi, kao i širenje polno prenosivih bolesti među populacijom mladih. Veliki broj maloletničkih trudnoća se završi rađanjem, koje ima kompleksne psiho-socijalne i fiziološke posledice na mladu majku. Među ženama mlađim od 18 godina povećana je učestalost spontanih pobačaja, patoloških stanja i prevremenih porođaja u trudnoći zbog fizičke nezrelosti njihovog tela. U slučajevima kada je mlada žena fizički zrela pred kraj adolescencije često joj nedostaje emocionalne zrelosti i iskustva da se sa ovakvim životnim događajem nosi. Maloletna majka neretko je stigmatizovana od strane društva, često napušta školovanje i postaje ekonomski zavisna od muža, svoje ili njegove porodice, što sve povećava šanse za upadanje u siromaštvo. Pored toga što posledice ovog fenomena po adolescentkinje mogu biti velike ni njihova deca često neće biti pošteđena. Naime, istraživanja govore o tome da deca maloletnih žena imaju sporiji psihomotorni razvoj, veće sklonosti ka maloletničkoj delikvenciji i sporije se socijalizuju. Prvim grafikonom prikazan je broj novorođene dece u Srbiji od strane majki mlađih od 19 godina, koji 2015. godine iznosi i dalje preko 2000 žena. Iako je primetan konstantan opadajući trend ovo je i dalje veoma veliki broj trudnoća u populaciji srednjoškolki.

Ono što je takođe nesamerljiva posledica nepostojanja seksualnog obrazovanja u osnovnim školama jeste veliki broj prekida trudnoće kod maloletnih devojaka. Bez obzira na napredak medicinske tehnologije postoje opasnosti od komplikacija prilikom abortusa koje su povećane u slučaju kada je u pitanju maloletna žena. Takođe na mladu emotivno nezrelu ženu medicinski prekid trudnoće može ostaviti i ozbiljne psihičke posledice. Podaci o broju abortusa izvršenih kod devojaka mlađih od 19 godina prikazani su Grafikonom 2. Iako je i u ovom slučaju primetan pad broja prekida trudnoće u poslednjih 10 godina i dalje je na visokom nivou od oko 600 prekida godišnje. Ove opadajuće trendove pripisujemo sve učestalijoj javnoj debati u medijima o reproduktivnom zdravlju, što uzimamo kao argument za neophodnost uvođenja seksualnog obrazovanja u osnovne škole. Problem koji nije prikazan ovim podacima jeste činjenica da će se određeni broj trudnih adolescentkinja odlučiti da prekid trudnoće obave u ilegalnoj klinici za abortuse da njihovi roditelji ne bi saznali, što može imati fatalne posledice po život mlade žene.

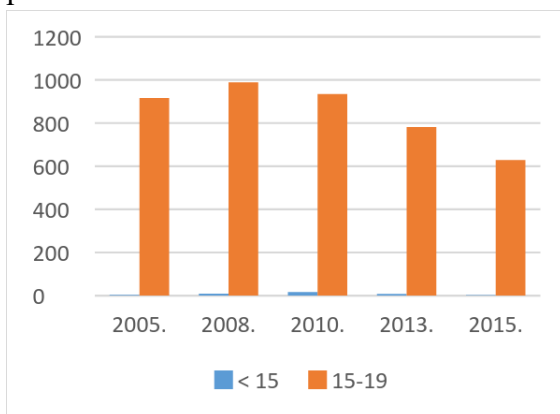
Grafik 1: Broj novorođene dece u Srbiji prema starosti majke: ⁵⁵⁸

⁵⁵⁸<http://www.batut.org.rs/index.php?content=77>

Grafik 2: Broj prekida trudnoće u Srbiji

prema starosti žene:⁵⁵⁹

Još jedna velika opasnost koja se pojavljuje kada postoji neinformisanost i neznanje o reproduktivnom zdravlju i bezbednom seksualnom ponašanju jesu polno prenosive bolesti. Učestalost prenošenja polno prenosivih bolesti je upravo najveća kod adolescenata. Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije mladi uzrasta do 24 godine čine 60% populacije koja boluje od polno prenosivih bolesti, a 50% osoba koje boluju od HIV-a u svetu.⁵⁶⁰ Ovako alarmantni procenti vezuju se za slobodnije i neodgovornije seksualno ponašanje mladih tj. nekorišćenje prezervativa i često menjanje partnera. Podaci u svetu kao i Srbiji pokazuju da mladi sve ranije stupaju u seksualne odnose, koji se kao što je već rečeno mogu smatrati za veoma opasne kada nastupi neinformisanost i ćutanje o rizicima koje sa sobom nosi.

S obzirom na to da se poboljšanje zdravlja mladih nalazi u okviru jednog od ciljeva održivog razvoja usvojenih 2015. (treći cilj koji se odnosi na obezbeđivanje zdravog života i promovisanje blagostanja za sve u svim dobima) od strane Ujedinjenih Nacija, do sada je bilo nekoliko pokušaja da se u srpske škole uvede seksualno obrazovanje sa ciljem unapređenja reproduktivnog zdravlja mladih. Jedan se odnosi na pilot projekat pokrajinskog sekretarijata za zdravstvo, socijalnu politiku i demografiju pod nazivom „Zdravstveno vaspitanje o reproduktivnom zdravlju“, u čijoj implementaciji je učestvovalo pet gimnazija i pet stručnih srednjih škola u deset vojvođanskih gradova uvođenjem fakultativnog predmeta na kome su učenici

⁵⁵⁹<http://www.batut.org.rs/index.php?content=77>

⁵⁶⁰<http://www.dags.org.rs/files/trudnoca-tokom-adolescencije.pdf>

imali prilike da dobiju sve neophodne informacije koje bi sprečile probleme koje smo prethodno nabrojali. Implementacija ovog projekta je počela 2013. godine.

Drugi se odnosi na najskoriji projekat Incest Trauma Centra i Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Tom prilikom su napisana dva obrazovna paketa za nastavnike i vaspitače u obrazovnim i vaspitnim ustanovama koja se bave problemom seksualnog nasilja nad decom. Ovom prilikom je seksualno obrazovanje stavljeno u funkciju prevencije seksualnog nasilja.

Ono što se pojavljuje kao zajednički problem ovih inicijativa, a istovremeno je i indikator bitnosti bavljenja ovom temom u Srbiji je što su oba projekta naišla na neodobravanje kako stručnjaka, nastavnog osoblja, roditelja tako i šire javnosti.

Evidentno je da je uvođenje seksualnog obrazovanja u škole samo po sebi problem koliko i njegovo nepostojanje. Moralna načela, tradicija, patrijarhalni modeli usporavaju proces uvođenja neophodnog seksualnog obrazovanja u obrazovne institucije. Iskustva iz drugih zemalja pokazuju da je upravo seksualno obrazovanje u školama predmet oštrog spora između konzervativnih i liberalnih grupa u društvu, između onih koji brinu o moralnom zdravlju nacije i onih koji zagovaraju pravo svakog pojedinca da ima isključivu kontrolu nad svojim telom. Smatramo da su ovakva prepiranja nedopustiva jer problem nepostojanja sistemskog obrazovanja o reproduktivnom zdravlju prevazilazi politička, ideološka i moralna načela. Ne sme se dozvoliti da politika i ideologija utiču na inicijative koje sistematično pristupaju rešenju problema, a posebno se ne sme dozvoliti da određeni politički akteri stopiraju sprovođenje tih inicijativa kao što je nedavno bio slučaj sa strategijom za prevenciju seksualnog nasilja u obrazovnim i vaspitnim ustanovama. Ključna stvar jeste dijalog između stručnjaka koji će biti usmeren na prevazilaženje prepreka i nalaženje zajedničkog rešenja za problem koji evidentno pogađa mlade ljude Srbije.

Kritika opcija

Polazeći sa stanovišta šta možemo da učinimo najbolje za naše društvo, krenuli smo od pitanja kako očuvati zdravlje mladih s obzirom na rizičnost trudnoće u adolescenciji i posledice abortusa na reproduktivno zdravlje devojaka i polnih bolesti koje utiču na sve. Sva istraživanja pokazuju, a stručnjaci preporučuju, da je sistemsko uvođenje seksualnog obrazovanja, ali i razvoj savetovališta za mlade i obezbeđivanje besplatne ili jeftinije kontracepcije neophodno za očuvanje zdravlja i plodnosti mladih.

U Srbiji je ideja o uvođenju seksualnog vaspitanja mladih za bezbedno seksualno ponašanje počela da se realizuje još tokom devedesetih godina prošlog veka, kada je stvoren prvi priručnik za nastavnike pod nazivom „Vaspitanje mladih za humane odnose među ljudima i planiranje porodice“. Ipak, danas se suočavamo sa sve većim problemima koji su već navedeni. Danas postoje dve opcije, a to su ili ne raditi ništa po tom pitanju ili uvesti edukaciju u srednje škole što je prema našem mišljenju kasno. S obzirom na veoma rano stupanje mladih u seksualne odnose, smatramo da je pravo vreme za uvođenje seksualnog obrazovanja u sedmi i osmi razred. Sa edukacijama bi trebalo krenuti u osnovnoj školi. Po onome što je do sada urađeno na ovom polju zaključujemo da je još uvek nemoguće da se uvede nov predmet, zbog finansijskih i kadrovskih nedostataka. Ono što mi predlažemo kao privremeno rešenje je da se ove teme izučavaju u okviru već postojećih

predmeta. Zvaničnim nastavnim planom i programom za sedmi razred predviđeni ciljevi nastave biologije između ostalog su razvijanje zdravstvene kulture i higijenskih navika, kao i shvatanje značaja reproduktivnog zdravlja⁵⁶¹. Stoga smatramo da je predmet biologija prikladan okvir za uvođenje osnovnog seksualnog obrazovanja. Kao jedan od šest pobrojanih ciljeva nastave biologije u sedmom razredu, reproduktivno zdravlje dobilo je zasebnu celinu koja obuhvata 9 časova. U okviru ovog programa po jedan čas posvećen je velikim celinama kao što je tema *Rizično ponašanje i polno prenosive bolesti- prevencija i lečenje*. Smatramo da bi trebalo proširiti oblast reproduktivnog zdravlja na minimum 20 časova da bi se svakoj od ovih tema moglo pristupiti obuhvatnije. S obzirom na to da je svaka od oblasti koje su predmetom biologija pokrivene podjednako važna, trebalo bi proširiti ukupan fond časova biologije na 83 časa. U školama bi takođe mogle da se organizuju radionice koje bi držali psiholozi. Prednosti ovog predloga su što je veoma praktičan i realan i što nema potrebe za pristupanjem izmenama nastavnih planova i programa kao što je to u slučaju sa uvođenjem novog predmeta. Razrada pojedinih tema koje su od sekundarne važnosti po fizičko zdravlje mladih, kao što su znanja o rodu, seksualizaciji devojčica, seksualnoj zrelosti i dr. mogla bi se postići u okviru predmeta građanskog vaspitanja u osmom razredu. Oblast *Deca u savremenom svetu* predviđa 18 časova. Smatramo da bi bilo prikladno barem 8 časova posvetiti adolescentima i seksualnom razvoju. U okviru oblasti *Mediji u savremenom društvu*, očekujemo da se 5 časova posveti seksualnim praksama u medijima i portretisanju polnosti i roda kroz medijske sadržaje⁵⁶². Nastavnim planom predviđeno je da ovaj predmet bude izborni što sa sobom nosi određene implikacije. Negativne posledice jesu te da bi oni učenici koji pohađaju veronauku mogli biti uskraćeni za dodatno znanje o seksualnom razvoju. Da bismo i ovim učenicima obezbedili mogućnost pohađanja građanskog obrazovanja, predlažemo da se časovi iz ova dva izborna predmeta ne održavaju u isto vreme, pa da se tako omogući pohađanje oba predmeta pojedincima koji izraze želju. Da bismo ovo postigli neophodno je uvesti obuke nastavnika. Organizovali bismo za nastavnike dvodnevne ili trodnevne edukacije, koje bi držale profesionalni treneri iz oblasti medicine, farmacije kao. Ono što može predstavljati ograničenje našeg rešenja jeste da svakako neće biti delotvorno, koliko bi bilo uvođenje zasebnog predmeta.

Zaključak

Iako je tema seksualnog vaspitanja i dalje tabu tema u našoj zemlji, smatramo da je neophodno uraditi nešto po tom pitanju. U suprotnom, broj neželjenih trudnoća, kao i polno prenosivih bolesti ostaće na zabrinjavajućem nivou.

⁵⁶¹

<http://www.zuov.gov.rs/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Drugi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/4%20Nastavni%20program%20za%20sedmi%20razred%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja.pdf>

⁵⁶²

<http://www.zuov.gov.rs/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Drugi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/5%20Nastavni%20program%20za%20osmi%20razred%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja.pdf>

Temu o uvođenju seksualnog obrazovanja bi pre svega trebalo da otvori sam državni vrh, na čelu sa Ministarstvom zdravlja. Time bi se podigla svest nastavnica o važnosti ovog problema, i podstaklo bi nastavnike na razmišljanje. Ukoliko dođemo do toga da se nastavnici osveste, biće znatno lakše držati im profesionalne obuke, i biće u velikoj meri saradljiviji.

Naravno, obuka nastavnika je samo prvi korak u uvođenju seksualnog vaspitanja u osnovne škole. Onaj najbitniji korak je implementiranje istog u pojedine, pa posle i u sve osnovne škole na teritoriji Srbije.

25 GODINA ZAJEDNICE

*Izveštaj o procesu ažuriranja baze kontakata
i anketnom istraživanju sa članovima alumni mreže
BOŠ-ovog glavnog obrazovnog programa*

Autor:

Dušan Pavlović
XXIV generacija
Obrazovni program „Studije budućnosti“

Mentori:

Evica Kuč
Menadžerka biznis komunikacija
Beogradska otvorena škola

Aleksandra Đurović
Istraživačica
Beogradska otvorena škola

Sažetak

U susret proslavi 25 godina rada, Beogradska otvorena škola (BOŠ) je u periodu **od avgusta do decembra 2017. godine** realizovala proces **ažuriranja baze kontakata** članova alumni mreže glavnog obrazovnog programa, koji danas nosi naziv „Studije budućnosti“. Tom prilikom, sprovedeno je i **primenjeno anketno istraživanje** na celokupnoj populaciji članova mreže (1223). Ove aktivnosti imale su za cilj prikupljanja podataka potrebnih za **unapređenje rada alumni mreže** i **planiranje komunikacionih alata** za potrebe obeležavanja 25 godina rada organizacije.

Uspešno je ažurirano više od **60% kontakata** (727) i prikupljeni su **podaci o zaposlenju 645 ispitanika**. Analiza podataka pokazuje da je većina ispitanika zaposlena u **privatnom sektoru (51%)**, dok je preostala polovina ispitanika raspoređena u **javnom (29%)** i **civilnom sektoru (14%)**. Najmanji postotak ispitanika zaposlen je u različitim **međunarodnim organizacijama (6%)**.

Rezultati analize više od **600 odgovora na anketu** (oko 50% ukupne populacije) ukazuju na relativno visok stepen **vezanosti** alumnista za Školu, tako da je oko **polovine ispitanika** označilo **visok ili veoma visok stepen vezanosti** za BOŠ i spremnost da se uključe u određene aktivnosti vezane za Školu.. **Najveća prosečna spremnost** ispitanika prijavljena je u pogledu **informisanja** o aktuelnim BOŠ-ovim aktivnostima, učešća u **neformalnim okupljanjima** alumnista i realizaciji **predavanja i radionica u okviru programa „Studije budućnosti“**, dok je **najmanja** prosečna spremnost istaknuta u slučaju **doniranja sredstava** namenjenih radu alumni mreže ili stipendiranju aktuelnih studenata, kao i u slučaju učešća u **organizaciji alumni mreže**.

Svega **7% ispitanika (42)** ocenilo je svoju obaveštenost o BOŠ-u kao **odličnu**, dok je oko **40% ispitanika** istaklo da uopšte nije ili da je loše informisano o BOŠ-u. Preferirani kanali komunikacije pre svega se odnose na **društvene mreže (Fejsbuk i Linkdin)**, **internet strancu BOŠ-a** i **imejl komunikaciju**.

Kao **najznačajniji motiv** za međusobnim povezivanjem, ispitanici navode **održavanje prijateljskih odnosa**, koji je **54% ispitanika** istaklo kao **veoma značajan**, dok su se kao najčešći predlozi za dalji **razvoj alumni mreže** javili različiti oblici **periodičnih i tematskih okupljanja**, uvođenje novih prilika za **edukaciju** i **umrežavanja** kroz radionice, društvene mreže i posebne platforme kreirane za ove potrebe.

Za potrebe planiranja komunikacionih alata prikupljeno je 400 „en face“ fotografija alumnista, **553 mišljenja** o veštinama koje svaki „BOŠ-ovac“ trebalo da poseduje u susretu sa izazovima modernog društva i **339 izjave** alumnista kojima su završili rečenicu „Na BOŠ-u sam prvi put...“.

Srovedeno istraživanje ima značajne implikacije za dalji razvoj različitih tipova aktivnosti u okviru alumni mreže, održavanje i podsticanje vezanosti alumnista za „almu mater“ i unapređivanje strategije komunikacije Škole sa ovom ciljnom populacijom.

Ključne reči: *alumni, baza kontakata, Beogradska otvorena škola, obrzovni program*

25 godina Beogradske otvorene škole

Beogradska otvorena škola (BOŠ) je neprofitna, obrazovna organizacija građanskog društva osnovana 1993. godine koja osnažuje ljudske resurse, unapređuje javne politike i jača kapacitete civilnog, javnog i poslovnog sektora u cilju izgradnje boljeg društva zasnovanog na slobodi, znanju i inovacijama.

Tokom 2018. godine, Beogradska otvorena škola će kroz niz aktivnosti obeležiti 25 godina svog rada. Tom prilikom, posebna pažnja biće posvećena bivšim polaznicima (tzv. alumnisti) programa neformalnog obrazovanja koji danas nosi naziv „Studije budućnosti“, imajući u vidu da je ovaj program upravo aktivnost sa kojom je BOŠ 1993. godine započeo svoj rad i koja se, u različitim oblicima, održala sve do danas.

Ukratko o BOŠ alumni mreži

Prvi napori u uspostavljanju mreže alumnista obrazovnog programa Beogradske otvorene škole (u daljem tekstu: „alumnisti“, „alumni mreža“) načinjeni su nakon 10 godina od njegovog započinjanja. To je pre svega podrazumevalo formiranje prvih mejling lista kojima su otvoreni novi kanali komunikacije i razmene informacija sa bivšim studentima BOŠ-a, što je dalje obezbedilo uslove za uvođenje i razvoj različitih vrsta aktivnosti.

Od tada, formirana je jedinstvena baza kontakata svih alumnista koja se periodično ažurira i sprovedeno je jedno istraživanje za potrebe obeležavanja godišnjice obrazovnog programa, kojim je ažurirana baza kontakata alumnista i prikupljeni su podaci za kreiranje komunikacionih alata za potrebe proslave. Tom prilikom ispitano je nekoliko parametara – prosečan broj alumnista sa kojima su alumnisti ostali u vezi nakon završetka programa, mesto stanovanja i prve asocijacije alumnista na BOŠ. Pored ovih aktivnosti, BOŠ je razvio raznovrsan set aktivnosti kojima održava odnos sa svojim

bivšim polaznicima. Te aktivnosti i danas za cilj imaju međusobno **umrežavanje alumnista, razmenu znanja i iskustava i drugih značajnih informacija, te vraćanje bivših polaznika školi kroz njihov doprinos aktuelnim aktivnostima BOŠ-a**, kao što su višestruko značajni doprinosi samom obrazovnom programu kroz realizaciju predavanja i radionica u okviru aktuelnog programskog kurikuluma ili učešće u programu individualnog mentorstva aktuelne generacije studenata.

Pitanje razvoja alumni mreže, koja danas broji 1223 člana, od strateškog je značaja kako za sam obrazovni program, tako i za BOŠ kao organizaciju uopšte. Stoga, u susret obeležavanju 25-godišnjice rada BOŠ-a, tim zadužen za odnose sa alumnistima sproveo je niz aktivnosti u nastojanju da se, u odnosu na ranija istraživanja, pruži novi osvrt na kvalitet odnosa između alumnista i njihove alme i da se sagledaju mogući putevi u njegovom daljem razvoju.

Realizovane aktivnosti i korišćene metode

Beogradska otvorena škola je u periodu **od avgusta do decembra 2017. godine** sprovela dva osnovna skupa aktivnosti:

1. **Ažuriranje baze kontakata;**
2. **Anketno istraživanje.**

Pored posredne najave predstojeće proslave povodom 25-godišnjice rada BOŠ-a, ove aktivnosti imale su **dva osnovna cilja**:

1. Prikupljanje podataka potrebnih za **unapređenje rada mreže** alumnista BOŠ-ooog glavnog obrazovnog programa; i
2. Prikupljanje podataka potrebnih za **planiranje komunikacionih alata** za obeležavanje 25 godina rada organizacije.

Za potrebe realizovanja ovih aktivnosti, krajem septembra 2017. godine formirana je **radna**

grupa koju su, pored BOŠ tima zaduženog za odnose sa alumnistima, činili odabrani **predstavnici svih generacija/obrazovnih programa**. Od ukupno 33 zasebna programa, u radnoj grupi zastupnika je imalo 30 programa. Oni su bili odgovorni za **osiguravanje što većeg odaziva svojih kolega** kroz pribavljanje nedostajućih kontakt informacija i dodatno pojedinačno motivisanje kolega na učešće u procesu. Ovo je bilo osigurano redovnom komunikacijom sa članovima BOŠ tima kojom je, kroz periodične preseke stanja, svaki od predstavnika imao direktan uvid u odaziv kolega iz svoje generacije. Preseci stanja sadržali su informacije za svakog pojedinačnog alumnistu o tome da li su njihovi kontakti ažurirani, odnosno da li su popunili anketu.

Ažuriranje baze kontakata

Ažuriranje baze kontakata obuhvatilo je prikupljanje dve kategorije podataka:

- 1. kontakt informacije (imejl adrese, broj mobilnog telefona);**
- 2. podaci o zaposlenju (radno mesto, ustanova, sektor i oblast delovanja).**

Za potrebe ažuriranja baze kontakata formiran je **tim od deset članova** koji su u periodu od avgusta do septembra 2017. godine kroz **tri serije telefonskih intervjua** obavili prvu fazu prikupljanja podataka, pri čemu su korišćeni raspoloživi brojevi telefona alumnista.

Usled različitih **prepreka u kontaktiranju alumnista telefonskim putem** (npr. zastareli kontakti, prebivalište u inostranstvu), daljem procesu prikupljanja podataka o alumnistima koje nije bilo moguće kontaktirati na ovaj način pristupilo se pomoću **internet obrasca** koji je kroz **imejl kampanju** prosleđen na imejl adrese raspoložive u bazi kontakata. Obrazac je sadržao **sedam pitanja**, a imejl kampanja je trajala **od septembra do decembra 2017. godine** i sprovedena je simultano sa anketnim istraživanjem o čemu će biti reči u daljem tekstu.

Anketno istraživanje

Anketno istraživanje je imalo pet specifičnih ciljeva:

- Ispitivanje **vezanosti** alumnista za BOŠ, pri čemu su kao indikatori uzeti:
 - Osećaj bliskosti i uzajamne podrške u odnosu prema BOŠ-u;
 - Spremnost alumnista da učešćem u određenim aktivnostima održavaju kontakt sa BOŠ-om;
- Ispitivanje **kvaliteta komunikacije** BOŠ-a sa alumnistima, pri čemu su kao indikatori uzeti:
 - Samoprocena informisanosti o aktivnostima BOŠ-a;
 - Upoznatost sa specifičnim postignućima BOŠ-a;
 - Preferencije u pogledu kanala komunikacije sa BOŠ-om.
- Ispitivanje percepcije motiva za međusobno povezivanje alumnista i mogućnosti za unapređivanje rada alumni mreže;
- Prikupljanje podataka za kreiranje **komunikacioni alata** za potrebe **proslave 25 godina** rada organizacije.

Istraživanje je sprovedeno na **celokupnoj populaciji** alumnista BOŠ-a (1223 člana). Ipak, primarno ograničenje u kontaktiranju čitave populacije bili su **nedostajući/izgubljeni kontakti**, koji su, i pored asistencija predstavnika generacije ostali na relativno visokom nivou.

Metod prikupljanja podataka predstavljala je **internet anketa (Prilog)** koja se sastojala od **16 pitanja** otvorenog i zatvorenog tipa (petostepene skale procene, pitanja sa višestrukim i dihotomnim odgovorima). Anketa nije bila anonimna, što je omogućilo redovno praćenje odaziva svakog pojedinačnog alumniste i obaveštavanje predstavnika generacije o potrebama za dodatnim motivisanjem.

Postupak prikupljanja podataka podrazumevao je imejl kampanju koja je trajala od septembra do decembra 2017. godina. Radi povećanja responzivnosti alumnista, pristupilo se personalizovanoj imejl komunikaciji (npr. oslovljavanje imenom svakog alumniste u predmetu i telu imejla). Kampanja je podrazumevala **tri poziva** za popunjavanje ankete, pri čemu su drugi i treći poziv označeni kao **podsetnik**, odnosno **poslednji poziv** za odazivanje. Nije na odmet još jednom naznačiti da je ova kampanja bila objedinjena sa kampanjom ažuriranja baze kontakata. Naime, alumnistima koje nije bilo moguće kontaktirati putem telefona, prosleđeni su imejlovi koji su sadržali oba obrasca (anketu i obrazac za ažuriranje kontakata). Sa druge strane, alumnisti čiji su kontakti ažurirani putem telefonskih intervjua dobijali su jedino imejl poziv za popunjavanje ankete.

Pored imejl kampanje, pristup anketi obezbeđen je i putem novoformirane **Fejsbuk grupe**, u kojoj je nekoliko puta prosleđen podsetnik za popunjavanje ankete.

Rezultati i diskusija

Ažuriranje baze kontakata

Sprovođenjem telefonskih intervjua i imejl kampanje, koji su za cilj imali ažuriranje baze kontakata alumnista, ostvareni su sledeći rezultati:

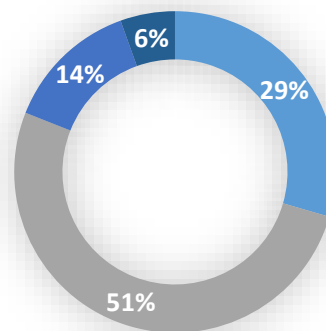
Ažurirano je **727 kontakata**, što predstavlja oko **60% celokupne baze**.

Prikupljeni su **podaci o zaposlenju 645 alumnista**, što predstavlja oko **50% celokupne baze**.

Naknadno se pristupilo analizi prikupljenih podataka o zaposlenju. Ispitana je frekvencija određenih oblasti zanimanja odnosno sektora u kome su alumnisti

angažovani. Rezultati ukazuju na to **više od polovine** alumnista zaposleno u **privatnom sektoru**, dok je preostala polovina ispitanika raspoređena u javnom, civilnom i međunarodnom sektoru, i to ovim redosledom od najveće do najmanje frekvencije (**Slika 1**).

Slika 1. Raspodela alumnista prema sektoru zaposlenja.

■ Javni ■ Privatni ■ Civilni ■ Međunarodni

Anketno istraživanje

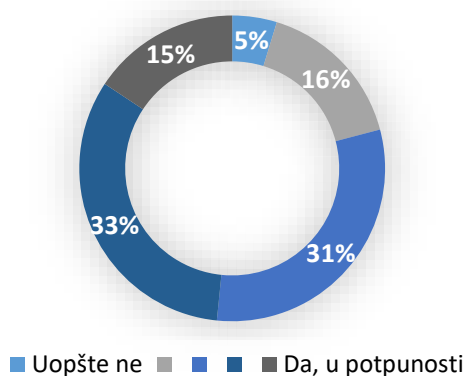
Obrada podataka je, s obzirom na različiti karakter pitanja u okviru ankete (otvorenog i zatvorenog tipa), obuhvatila **kvantitavne i kvalitativne metode**. Kada je reč o kvantitativnim metodama, one se pre svega odnose na osnovnu deskriptivnu statistiku i to najpre na **analizu frekvencije** određenih odgovora, dok je kvalitativna analiza podrazumevala **induktivnu tematsku analizu**.

Postupkom prikupljanja podataka, pristiglo je **ukupno 614 anketa**, od kojih je **533 kompletno popunjenih anketa**. Imajući u vidu izostanak anonimnosti ankete, bilo je moguće izolovati **duple odgovore** ispitanika, tako da je ukupan broj upitnika koji su analizirani prilikom **kvantitativne obrade podataka 603 upitnika**, što uključuje i ankete koje nisu u potpunosti popunjene. **Kvalitativnom** analizom uzeti su u obzir **svi pristigli odgovori**, s obzirom na to da bi isključivanjem određenih odgovora moglo doći do gubitka značajnih podataka.

Vežanost alumnista za Beogradsku otvorenu školu

Vežanost za BOŠ ispitana je najpre merama samoprocene osećaja povezanosti alumnista (npr. osećaj bliskosti, uzajamne podrške) na petostepenoj skali procene, na kojoj su ekstremi skale označeni sa „Uopšte nisam vežan/-a za BOŠ“ i „U potpunosti sam vežan za BOŠ“. Pored toga, ispitanicima je ostavljena mogućnost dodatnog komentara. Rezultati su prikazani na **Slici 3**.

Slika 3. Osećaj povezanosti alumnista sa BOŠ-om

Analiza podataka ukazuje na visok procenat alumnista koji osećaju **visok nivo povezanosti** sa Beogradskom otvorenom školom. Naime, **nešto manje od polovine (48%) ispitanika** je označilo maksimalan ili za jedan stepen niži osećaj vežanosti na skali procene. Ovi rezultati su donekle i očekivani uz pretpostavku da su alumnisti koji imaju veći osećaj vežanosti upravo oni koji pokazuju veću spremnost da se uključe u ovakva istraživanja. Sa druge strane, **oko ¼ ispitanika** izrazila je nikakav ili mali osećaj vežanost za BOŠ, što ostavlja prostora za intervencije u smislu razvoja ovog osećaja, naročito kada uzmemo u obzir pretpostavku da bi ove brojke bile značajno veće da je anketom obuhvaćena čitava populacija alumnista.

Tematskom analizom dodatnih komentara u okviru ovog pitanja izdvojilo se nekoliko posebno značajnih tema. Dve su najčešće i najznačajnije teme za dalje planiranje aktivnosti u okviru alumni mreže. Prva se odnosila na **nedostatak redovnog kontakta sa**

BOŠ-om i retke pozive na određene događaje i na učešće u drugim aktivnostima BOŠ-a, što je naročito izraženo kod alumnista koji su bili polaznici starijih generacija i čiji su komentari jasno ukazivali na uticaj vremena koje je proteklo od kako su bili uključeni u BOŠ program na njihovu manju vežanost. Ovo ima značajne implikacije na strategiju komunikacije sa članovima alumni mreže, koja bi s jedne strane trebalo da bude **postojana i redovna**, a sa druge strane, trebalo bi da **podstiče učešće u BOŠ-ovim aktivnostima i posete događajima koje BOŠ organizuje**.

Druga uočena tema se odnosi na tip veza koje najviše doprinose ovom osećaju, a to su **intimni, prijateljski odnosi** koji se održavaju i po nekoliko decenija nakon završetka programa. Ovi, a manje odnosi sa samom organizacijom su, čini se, mahom odgovorni za osećaj vežanosti alumnista za školu, a ovo saznanje bi moglo imati implikacije na intenziviranje „**team-building**“ aktivnosti tokom samog programa, te podsticanju održavanja prijateljskih odnosa nakon završetka studija.

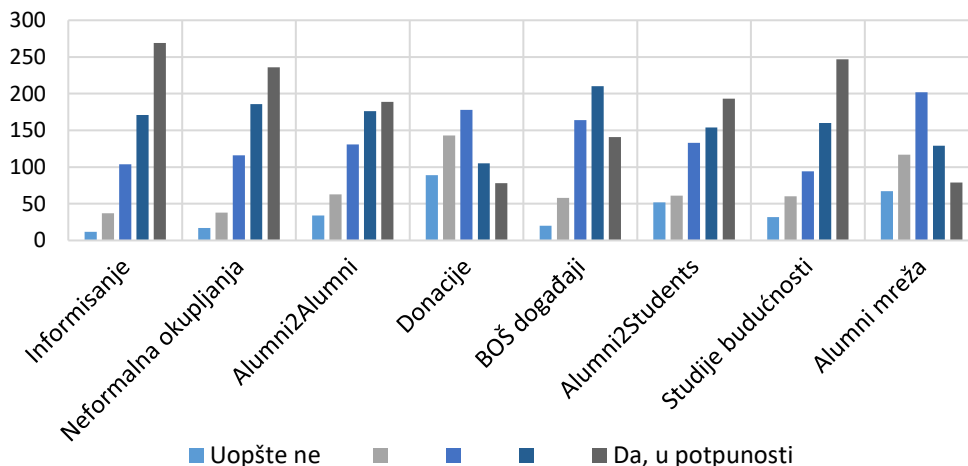
Pored ovih, značajne teme koje su se pojavile tokom analize odnose se na doprinos **teritorijalne odvojenosti** smanjenju vežanosti, što šalje važnu poruku o posebnom tretmanu koji je neophodan u odnosu sa alumnistima čije je prebivalište u inostranstvu. Mnoštvo je **pozitivnih komentara** kojima su ispitanici izražavali radovanje zbog (vrednosne) **pripadnosti** grupi alumnista BOŠ-a, te **doprinosa** koje je obrazovni program imao na njihov **društveno-profesionalni razvoj**.

Drugi indikator vežanosti alumnista za BOŠ predstavljala je samoprocena spremnosti alumnista da učešćem u određenim aktivnostima održavaju kontakt sa BOŠ-om. Ispitanici su imali priliku da ocene svoju spremnost na petostepenoj skali procene, pri čemu su ekstremi skale označeni sa „Uopšte nisam spreman/-na da učestvujem“ i „U potpunosti sam spreman/-na da učestvujem“. Prilikom analize podataka, vrednosti na skali

prevedene su u numerički niz od 1 do 5. Rezultati analize prikazani su na **Slici 5**.

komentarima, nekoliko alumna je ponudilo određeni vid saradnje sa BOŠ-om u smislu

Slika 5. Spremnost alumna da učestvuju u određenim aktivnostima održavaju kontakt sa BOŠ-om.

Ukupna prosečna spremnost alumna da se uključe u predložene aktivnosti je iznad srednjih vrednosti ($M=3,62$), dok je 117 ispitanika pokazalo spremnost manju od srednje ($M<3,00$), a **svega 21 ispitanik** je iskazao **nisku i vrlo nisku** spremnost ($M<2,00$).

Najveća prosečna spremnost ispitanika prijavljena je u pogledu **informisanja o aktuelnim BOŠ-ovim aktivnostima** ($M=4,09$), a zatim da učestvuju u neformalnim okupljanjima alumna ($M=3,99$) i realizaciji **predavanja, odnosno radionica u okviru programa „Studije budućnosti“** ($M=3,90$), dok je **najmanja** prosečna spremnost istaknuta u slučaju **doniranja sredstava** ($M=2,90$) namenjenih radu alumni mreže, stipendiranju aktuelnih studenata i sličnim namenama, kao i u slučaju učešća u organizaciji alumni mreže.

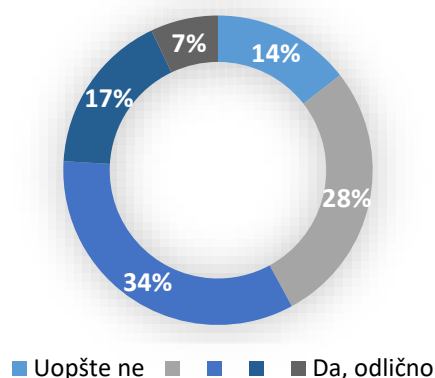
Budući da anketa nije bila anonimna, to je omogućilo stvaranje jedinstvene „baze“ na osnovu koje je moguće regrutovati nove alumne u različitim BOŠ-ovim aktivnostima. Tako je i u toku samog procesa prikupljanja podataka iz jednog dela uzorka regrutovano nekoliko predstavnika generacija u okviru ranije pomenute radne grupe, kao i nekoliko alumna koji su izrazili visok stepen spremnosti da se uključe u „Alumni2Students“ program mentorstva. Pored toga, u dodatnim

realizacije obuka i radionica za aktuelne studente, što je otvorilo dodatni prostor za saradnju i uključivanje.

Kvalitet komunikacije

Prvi indikator kvaliteta komunikacije BOŠ-a sa svojim alumnima bila je samoprocena alumna o stepenu njihove obaveštenosti o aktuelnoj strukturi i aktivnostima škole. Ispitanici su imali priliku da ocene svoju informisanost na petostepenoj skali procene na kojoj su ekstremi označeni sa „Uopšte nisam obavešten/-a“, odnosno „Odlično sam obavešten/-a“. Rezultati su prikazani na **Slici 6**.

Slika 6. Obaveštenost alumna o strukturi i aktivnostima BOŠ-a.

Svega 7% (**42 ispitanika**) ocenila je svoju obaveštenost kao **odličnu**, dok je oko **40% ispitanika** istaklo da uopšte nije ili da je loše informisano o BOŠ-u. Može se pretpostaviti da bi ovi rezultati išli u smeru manje obaveštenosti, ukoliko bi bili dostupni odgovori drugih alumnista sa kojima prilikom prikupljanja podataka nije ostvaren kontakt.

Pored toga, u pitanju sa dihotomnim izborom („da/ne“), gotovo $\frac{1}{2}$ **ispitanika** (oko 44%) istaklo je da **nije upoznato ni sa jednim postignućem** Beogradske otvorene škole osim programa neformalnog obrazovanja koji su pohađali.

Ispitanici koji su potvrdno odgovorili na ovo pitanje, zamoljeni su da istaknu koje od tih postignuća smatraju najznačajnijim. Rang-lista deset postignuća škole koja su od strane alumnista prepoznata kao najznačajnija prikazana je na **Slici 7**.

Slika 7. Najznačajnija postignuća BOŠ-a.

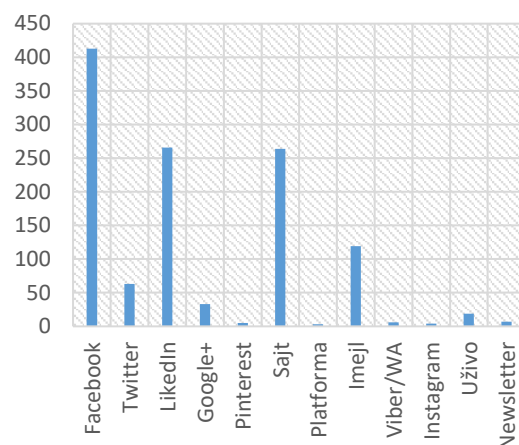
1.	Evropske integracije
2.	Unapređivanje zapošljivosti
3.	Trajnost i transformacija organizacije
4.	Razvoj i podrška civilnom društvu
5.	Unapređenje javnih politika
6.	Mreža alumnista
7.	BOŠ biz
8.	Akademsko savetovanje i stipendije
9.	Obuke u javnoj upravi
10.	Energija, klima i životna sredina

Kao naročito značajni istakli su se rezultati u oblasti evropskih integracija i unapređivanja zapošljivosti, uz isticanje specifičnih aktivnosti u okviru ovih programskih oblasti (npr. „Progovori o pregovorima“, jačanje lokalne samouprave u procesu pristupanja Srbije EU, odnosno KViS i PRAKSAM). Druga postignuća koja su u nešto manjoj meri prepoznata kao značajna odnose se pre svega na izdavačko-istraživačke aktivnosti, ali i na portal Mingl i unapređivanje omladinskih politika, umrežavanje ljudi iz različitih oblasti i organizaciju javnih događa (npr. konferencija, debata). Trebalo bi ipak naglasiti da odgovori alumnista često nisu bili dovoljno konkretni da

bi ukazivali na pojedinačne projekte u okviru ovih programskih oblasti, već da su adresirali velike doprinose BOŠ-a u ovim oblastima uopšte.

Pored toga, ispitanici su preferencije alumnista u vezi sa kanalima komunikacije putem kojih bi najradije želeli da ostanu u kontaktu sa BOŠ-om (**Slika 8**). Pitanje je postavljeno u formi pitanja sa višestrukim izborima, gde je bilo ponuđeno šest odgovora (Fejsbuk, Tviter, Linkdin, Gugl+, Pinterest i BOŠ-ov sajt) uz mogućnost dodavanja novih kroz dodatne komentare.

Slika 8. Preferirani kanali komunikacije.

Od ponuđenih odgovora, ispitanici su dominantno birali tri ključna kanala na koje bi buduća komunikacija trebalo da se oslanja – društvene mreže **Fejsbuk** i **Linkdin**, koje su u dosadašnjoj praksi bile relativno zanemarene, kao i već ustaljeni kanal - **internet prezentaciju** BOŠ-a. U dodatnim komentarima, tematskom analizom kao posebno značajna jedino se izdvojila komunikacija putem imejla, a drugi predlozi su se odnosili na mreže Instagram ili kreiranje posebne platforme za potrebe umrežavanja alumnista, zatim na komunikaciju putem mobilnog telefona, živi kontakt ili alumni bilten koji bi objavljivao autorske tekstove alumnista, intervju sa alumnistima ili članke koji bi se bavili njihovim profesionalnim postignućima.

Ovi podaci nesumnjivo ukazuju na potrebu i postojanje prostora za unapređivanje

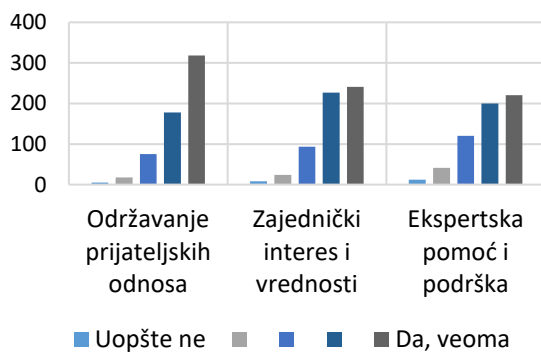
komunikacije postignuća Beogradske otvorene škole kada je reč o populaciji njenih alumnista. Oni mogu biti značajne za i pojedine timove u okviru škole u smislu promocije i podizanja svesti o značaju svojih rezultata.

Razvoj alumni mreže

Pitanje razvoja mreže alumnista od strateškog je značaja za glavni obrazovni program Beogradske otvorene škole, „Studije budućnosti“, ali i za celokupnu organizaciju.

Jednim od pitanja u okviru ankete značajnim za dalji razvoj mreže nastojale su se utvrditi dominantni tipovi veza unutar mreže. To je učinjeno kroz samoprocenu značaja određenih **motiva za međusobno povezivanje** alumnista (Slika 4), što je ujedno bio i deo četvrtog cilja ovog istraživanja.

Slika 4. Značaj motiva u povezivanju alumnista

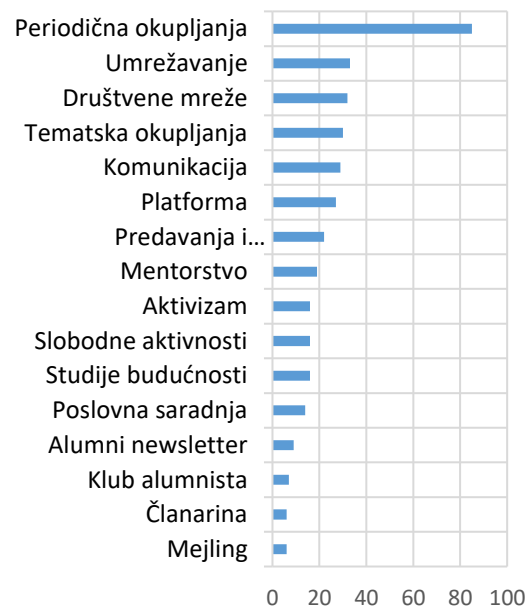

Iako razlike u proseku nisu velike ($M_{\text{prijat.}}=4,32$; $M_{\text{inter.}}=4,13$; $M_{\text{ekpert.}}=3,97$), evidentno je najznačajniji motiv za povezivanje upravo **održavanje prijateljskih odnosa** za koje je **54%** ispitanika izjavilo da je **veoma značajno**, za razliku od drugih motiva u čijem slučaju se ti brojevi kreću oko 40%. Dodatnim komentarima nije istaknut značaj drugih motiva osim nečega što bismo mogli nazvati „**motivom za intelektualnom razmenom sa drugim alumnistima**“, a odnosi se na povezivanje sa informisanim, inteligentnim i zanimljivim osobama koje pružaju nova saznanja i osećaj pripadnosti ispitanika.

Ovi rezultati su u skladu sa podacima o spremnosti alumnista da se uključe u određene aktivnosti u vezi sa BOŠ-om (Slika 5), koja je najveća upravo u pogledu neformalnih okupljanja i druženja alumnista. To daje dodatne implikacije, kako za organizaciju timskih aktivnosti tokom trajanja samog obrazovnog programa, tako i za aktivnosti u okviru alumni mreže koje bi trebalo da odražavaju ove motive.

Najzad, možda ključno mesto u anketi posvećeno je drugom delu ovog cilja i obezbedilo je prostor ispitanicima da daju otvorene predloge za razvoj novih i unapređivanje postojećih praksi u okviru mreže. Prikupljeno je **ukupno 214 odgovora**, koji su metodom tematske analize grupisani i numerički predstavljeni (frekvencija). Rezultati analize prikazani su na Slici 9.

Slika 9. Razvoj alumni mreže

Bez izuzetka, najčešći predlog ispitanika odnosio se na različite vidove periodičnih okupljanja. Ti periodi varirali su od **mesečnih** i **kvartalnih**, do **godišnjih** događaja na kojima bi se alumnisti sastajali u formalnijoj ili manje formalnoj atmosferi, dok bi učesnici ovakvih događaja mogli biti alumnisti jedne generacije ili svi članovi alumni mreže. Drugi naročito čest predlog, a srodan prethodnom, odnosio se na

neku vrstu tematskih i strukturiranih okupljanja, pri čemu ni jedan od predloga nije ukazivao na konkretniju formu događaja ili tema koje bi se mogle obrađivati.

Pored ovih, veliki broj predloga odnosio se na obezbeđivanje različitih prilika za međusobno umrežavanje alumnista, bilo kroz tzv. „networking“ radionice, postojeće društvene mreže (pre svega Fejsbuk) ili kroz izradu posebne platforme koja bi omogućila alumnistima razmenu znanja, informacija i kontakata i slične aktivnosti.

Nešto manji broj predloga ukazivao je na mogućnosti razvoja daljeg mentorstva u okviru alumni mreže („Alumni2Alumni“), različite vidove targetiranih obuka i radionica sa eminentnim stručnjacima, ali i slobodnih i društveno angažovanih aktivnosti poput humanitarnih akcija, izleta i sportskih turnira, i zajedničkog lobiranja i pisanja predloga praktičnih politika. Neki od predloga su se odnosili na prikupljanje autorskih tekstova alumnista i koji bi se objavljivali kroz „newsletter“ ili bilten zajedno sa sličnim tekstovima/intervjuima o dostignućima profesionalno uspešnih i ostvarenih alumnista. Najmanji broj ispitanika predložio je formiranje zvaničnog udruženja alumnista i uvođenje određene godišnje članarine pomoću koje bi se finansirale aktivnosti u okviru mreže.

Na kraju, nekoliko vrlo korisnih odgovora činili su predlozi za vrstu i način komunikacije u okviru mreže, koja bi prema ovim mišljenjima trebalo da bude postojana, konstantna, u nešto neformalnijem tonu, a ponajviše bi trebalo da bude targetirana, odnosno da članovima mreže plasira informacije koje su za njih relevantne.

Ovi podaci najviše su doprineli eksploraciji što većeg broja mogućnosti za dalji razvoj alumni mreže, mada bi se mogli sa rezervom uzeti kao dopuna ranije pomenutim podacima u vezi sa spremnošću alumnista na uključivanje u određene aktivnosti (neformalna okupljanja), odnosno ključnih motiva u održavanju veze sa alumni mrežom (prijateljski odnosi).

Proslava 25 godina rada BOŠ-a – komunikacioni alati

Poslednja grupa podataka odnosila su se na materijale za kreiranje komunikacionih alata u svrhu promocije proslave i njenog dizajna. Tri seta podataka su ovom prilikom prikupljena:

Prikupljeno je **400 „en face“ fotografija** alumnista.

Prikupljeno je **553 mišljenja** o veštinama koje svaki „BOŠ-ovac“ mora da poseduje u susretu sa izazovima modernog društva.

Prikupljeno je **339 izjave** alumnista kojima su završili rečenicu „Na BOŠ-u sam prvi put...“.

Način dalje obrade ovih podataka biće određen tokom kreativnog procesa u skladu sa raspoloživim resursima.

Završni komentari

Poslednje pitanje u okviru ankete dalo je priliku ispitanicima da ostave dodatne komentare u vezi sa alumni mrežom i Beogradskom otvorenom školom. Tom prilikom, prikupljeno 125 komentara.

Pregledom ovih komentara i njihovom tematskom analizom, odaje se jedan specifičan utisak zajedništva među ispitanicima i njihove privrženosti BOŠ-u. Najveći broj komentara odnosio se na čestitke na dosadašnjem radu i postignućima BOŠ-a, ali i mnogo podrške za aktuelne inicijative u okviru organizacije. S obzirom na temu upitnika, veliki broj komentara podržalo je upravo inicijativu jačanja alumni mreže i međusobnog

povezivanja alumnista. Posvećenost, istrajnost, „donkihотовska borba“, upornost, lepe uspomene i osećaj podrške koji su dobijali i koji nastavljaju da dobijaju od BOŠ-a neke su od najčešćih tema koje su se provlačile kroz ove komentare.

Oni neosporno svedoče o kvalitetu BOŠ-ovih dosadašnjih napora i izazovima koji su se kroz godine javljali i menjali i mogu biti velika inspiracija u budućim inicijativama.

Ključne preporuke istraživanja i primeri dobre prakse

Podaci dobijeni ovim istraživanjem ukazuju na potencijalno povoljne puteve u razvoju odnosa Beogradske otvorene škole sa alumnistima svog glavnog obrazovnog programa. Osvetljene su informacije o ključnim motivima u međusobnom povezivanju alumnista, njihovom osećaju vezanosti za organizaciju, tipu aktivnosti u kojima bi najviše voleli da učestvuju u okviru škole, kao i preferiranim kanalima komunikacije sa njom.

Sve ove informacije ukazuju na primarno neformalan i prijateljski karakter veza koje se u okviru mreže održavaju, što ima značajne implikacije na komunikaciju i organizaciju aktivnosti u okviru alumni mreže. Komunikacija sa ovom grupom bi trebalo pre svega da sadrži jedan neformalniji ton, koji odražava ovakve veze unutar mreže, ali je i dalje dovoljno precizan i profesionalan, tako da odražava integritet BOŠ-a kao organizacije i neke vrste medijatora u razvoju različitih sadržaja u odnosu prema alumnistima. Sa druge strane, ovi sadržaji bi takođe trebalo da budu planirani na osnovu ovih i sličnih podataka. Spremnost alumnista trenutno je najveća za neku vrstu neformalnih ili poluformalnih, tematskih

uklapanja, te se čini da im je to trenutno najočigledniji put u kome bi se mreža mogla razvijati. Iz ovoga svakako ne sledi da je u pitanju i najbolji put, međutim ovo nam daje smernice ka mestima gde bi odaziv i uključivanje

alumnista mogli biti veći.

U skladu sa ovim saznanjima, a kroz konsultacije sa predstavnicima različitih generacija, tim zadužen za odnose sa alumnistima oformio je posebnu **Fejsbuk grupu pod nazivom „BOŠ Alumni Mreža“**, koja je krajem februara 2018. godine brojala nešto manje od 600 članova. Njena primarna namena je otvaranje još jednog kanala komunikacije i obezbeđivanje prostora za međusobno upoznavanje alumnista. Sadržaji koji se njoj aktivno dele, pre svega od strane zaposlenih BOŠ-a, odnosili su se na rezultate istraživanja, najavu proslave i deljenje vesti o profesionalnim postignućima određenih alumnista. Moguće je da su ova komunikacija, pa i čitav proces istraživanja i osvežavanja baze kontakata, potencijalno motivisali određene alumniste na pokretanje nove inicijative koja upravo odslikava pomenuti tip odnosa i aktivnosti u okviru mreže. Naime, u januaru 2018. godine, na podsticaj grupe alumnista 12. generacija pokrenuto je **takmičenje pod nazivom „Zlatna generacija“**, sa ciljem podsticanja (među)generacijskih neformalnih okupljanja alumnista. Takmičenje se odvija u onlajn prostoru, a osmišljeno je tako da bude jednostavno, prijemčivo i pre svega neformalno. Naime, osmišljen je prosti sistem bodovanja po kome bi okupljanje određenog broja alumnista i obeležavanje tog skupa deljenjem fotografije na pomenutoj Fejsbuk grupi nosilo određeni broj poena. Cilj bi bio da u određenom vremenskom periodu, svaka

”

Meni je BOŠ otvorio nova vrata i nove vidike, očarao me otvorenošću i spontanošću, inspirisao za nova učenja, i najvažnije, približio me divnim ljudima od kojih su mi neki postali prijatelji za ceo život.

”

generacija pokuša da sakupi što veći broj poena i time osvoji titulu „Zlatne generacije“ koja bi bila dodeljena na proslavi 25. godina rada BOŠ-a.

Pored prijateljskih odnosa, značajno mesto imale su teme vezane za **profesionalno umrežavanje i edukaciju** u različitim oblastima, što ukazuje na Beogradsku otvorenu školu kao na mesto koje i dalje okuplja ljude spremne da se dalje razvijaju u profesionalnom i ličnom smislu i koje ima potencijal da nastavi sa pružanjem takvih usluga ovoj populaciji. Sa bogatom mrežom predavača i trenera sa dugogodišnjim iskustvom, BOŠ bi se mogao usmeriti ka **asertivnijoj i targetiranijoj ponudi svojih usluga** u oblasti razvoja ljudskih resursa ovoj populaciji.

Imajući u vidu ove podatke, 5. decembra 2017. godine u prostorijama Beogradske otvorene škole je održano **predavanje pod nazivom „Put oko sveta u jednom dahu“**, gde se u ulozi predavača našao se Damir Nađ, preduzetnik i bivši učesnik BOŠ-ovog Share&Envision događaja. Predavanje je između ostalih okupilo oko 20 pripadnika alumni mreže i predstavljalo je svojevrsnu priliku za njihovo umrežavanje i edukaciju, a neformalne pozitivne povratne informacije u vezi sa ovim događajem dodatno opravdavaju preporuke u pravcu organizacije sličnih događaja u budućnosti.

U skladu sa potrebama alumna za umrežavanjem i čestih predloga za uvođenje ovog tima aktivnosti u okviru mreže, na agendi razvoja alumni mreže trebalo bi da se nađe rad na **prilagođavanju postojeće internet platforme pod nazivom „BOŠBook“**. Iako bi detaljan opis platforme prevazilazio ciljeve ovog rada, izvesno je da će njena adaptacija ići u smeru stvaranja svojevrsne baze kontakata koja bi bila dostupna svim alumnistima i koja bi sadržala sve informacije koje su prikupljane prilikom ažuriranja BOŠ-ove baze kontakata (kontakt informacije, podaci o zaposlenju, interesovanjima, obrazovanju i sl.). Uz pristup ovakvim podacima i druge opcije koje bi se mogle uvesti u ovu platformu (npr.

standardizovani zahtevi za mentorstvo ili praksu), ona bi mogla omogućiti stvaranje novih veza među alumnistima, kreiranje novih ideja, razmenu znanja i pokretanje novih društvenih ili preduzetničkih poduhvata.

Komunikaciju sa alumnistima bi trebalo intenzivirati, s obzirom na to da je veliki broj alumna ocenio svoju informisanost kao nisku a sa druge strane izrazio veliku spremnost na dodatno informisanje o BOŠ-ovim aktivnostima. Pored toga, ona bi trebalo da bude raznovrsna u smislu kanala komunikacije, s obzirom na to da su preferencije alumna obuhvatale različite elektronske kanale (Fejsbuk, LinkedIn, imejl, sajt). Kako BOŠ u vreme izrade ovog rada prolazi kroz proces kreiranja svoje **prve komunikacione strategije**, podatke o komunikacionim preferencijama alumna trebalo bi uzeti kao posebno značajne u ovom procesu, imajući u vidu da su pripadnici alumni mreže ujedno i jedna od primarnih ciljnih grupa u BOŠ-ovom komuniciranju svojih aktivnosti, rezultata i postignuća.

Potencijali alumni mreže su gotovo nepregledni i predstavljaju važno mesto u daljem razvoju odnosa Beogradske otvorene škole prema jednoj od svojih najznačajnijih ciljnih grupa. U ovom procesu veoma su značajni podaci dobijeni istraživanjima koji obezbeđuju da se prilikom planiranja aktivnosti u vezi sa alumni mrežom uzme u obzir mišljenje i predlozi alumna.

Prilog

Anketa

Dragi-a,

Pred Vama se nalazi kratak upitnik (5-7 minuta) čija je svrha prikupljanje podataka za planiranje predstojeće 25-godišnjice osnivanja Beogradske otvorene škole i unapređivanje rada BOŠ-ove alumni mreže.

Dobijeni podaci biće obrađeni, objavljeni u Zborniku završnih radova Beogradske otvorene škole i iskorišćeni za kreiranje promotivnih materijala (npr. plakati, infografike). Tom prilikom, podaci će biti predstavljeni u anonimnom obliku, dakle, bez isticanja Vašeg identiteta.

Ovom prilikom želimo i da Vas zamolimo, ukoliko to želite, da priložite svoju fotografiju. Ovo nam je potrebno kako bismo redizajnirali i osvežili pano o alumnistima, koji će se nalaziti ISKLJUČIVO u BOŠ-ovim prostorijama i na alumni stranici koja se nalazi u okviru internet stranice programa "Studije budućnosti". Pored toga, ukoliko to želite, na ovim mestima mogu se naći Vaši osnovni biografski podaci (npr. ime, prezime, organizacija u kojoj ste zaposleni, pozicija na kojoj radite).

Popunjavanje upitnika je dobrovoljno uz prethodni pristanak za davanje i obadu podataka. Pristanak je moguće opozvati u svakom trenutku u skladu sa članom 11 Zakona o zaštiti podataka o ličnosti RS (u daljem tekstu: *Zakon*) ("Službeni glasnik RS", br. 97/08, 104/09 - dr. zakon i 68/12 - odluka US i 107/12).

U slučaju nedozvoljene obrade podataka, zadržavate sva prava propisana Zakonom.

Molimo Vas da svojim iskrenim i potpunim odgovorima doprinesete našem boljem radu.

Zahvaljujemo Vam se na saradnji! Vaši odgovori će biti od velike koristi u našem daljem radu.

Profesionalni tim
Beogradska otvorena škola
Masarikova 5/16
11000 Beograd
Srbija

* 1. Označavanjem opcije „Pristajem“ pristajete na gore navedene uslove.

Pristajem

* 2. Ime

* 3. Prezime

* 4. Pol

Ženski

Muški

* 5. U kojoj meri osećate **povezanost** sa Beogradskom otvorenom školom (npr. osećaj bliskosti, uzajamne podrške)?

Uopšte nisam vezan/-a za BOŠ

U potpunosti sam vezan/-a za BOŠ

Na ovom mestu možete obrazložiti svoju ocenu ukoliko to želite.

* 6. Kako biste ocenili svoju **spremnost** da na sledeće načine ostanete povezani sa BOŠ-om?

	<i>Uopšte nisam spreman/-na da učestvujem</i>	☐	☐	☐	☐	<i>U potpunosti sam spreman/-na da učestvujem</i>
Informisanjem o redovnim aktivnostima BOŠ-a	☐	☐	☐	☐	☐	
Prisustvom periodičnim neformalnim okupljanjima alumnista	☐	☐	☐	☐	☐	
Učešćem u organizovanim Alumni2Alumni aktivnostima (alumnisti mentoriju alumniste kroz radionice međusobnog unrežavanja, razmenu iskustava i sl.)	☐	☐	☐	☐	☐	
Doniranjem sredstava namenjenih radu mreže BOŠ-ovih alumnista i aktuelnih studenata	☐	☐	☐	☐	☐	
Prisustvom različitim dogadjajima koje BOŠ organizuje (npr. konferencije, seminari, debate)	☐	☐	☐	☐	☐	
Učešćem u Alumni2Students mentorskom programu (alumnisti mentoriju aktuelne studente) na obrazovnom programu <i>Studije budućnosti</i>	☐	☐	☐	☐	☐	
Predavanjem /održavanjem radionice na nekom od BOŠ-ovih obrazovnih programa	☐	☐	☐	☐	☐	

Na ovom mestu možete predložiti druge načine na koje biste želeli da ostanete povezani sa BOŠ-om.

* 7. Kako biste ocenili svoju **spremnost** da se uključite u **organizovanje** aktivnosti BOŠ-ove alumni mreže?

Uopšte nisam spreman/-na

U potpunosti sam spreman/-na

Na ovom mestu možete obrazložiti svoju ocenu ukoliko to želite.

* 8. Kako biste ocenili **značaj** sledećih motiva u Vašem održavanju kontakata sa alumnistima BOŠ-a?

	Uopšte mi nije značajan ovaj motiv			Veoma mi je značajan ovaj motiv	
Održavanje prijateljskih odnosa	☐	☐	☐	☐	☐
Zajednički interes i vrednosti	☐	☐	☐	☐	☐
Ekspertska pomoć i podrška	☐	☐	☐	☐	☐

Na ovom mestu možete uneti druge motive koji su za Vas značajni u održavanju ovih kontakata.

* 9. Kojim putem biste **najradije ostali u vezi** sa BOŠ-om? Označite odgovore koji Vam se čine najprijemčivijim.

- Facebook
- Twitter
- LinkedIn
- Google+
- Pinterest
- Internet stranica organizacije
- Ništa od ponuđenog
- Drugo (molimo Vas da naznačite svoj predlog)

10. Zanima nas **Vaše mišljenje o mreži BOŠ-ovih alumnista**. Koje **predloge** biste nam ponudili za jačanje alumni mreže, poboljšanje njenog rada, povećanje njene vidljivosti? Formulшите svoje predloge u par rečenica.

* 11. Kako biste ocenili svoju **informisanost** o trenutnoj strukturi i aktivnostima BOŠ-a?

Uopšte nisam obavešten/-a

Odlično sam obavešten/-a

Na ovom mestu možete obrazložiti svoju ocenu ukoliko to želite.

* 12. Da li ste upoznati sa nečim što je BOŠ radio tokom proteklih 25 godina, nevezano za jednogodišnji obrazovni program u kom ste učestvovali?

- DA
- NE

* 13. Pošto ste u prethodnom pitanju naveli da ste upoznati sa drugim oblastima u kojima je BOŠ aktivan, koje konkretno BOŠ-ovo **postignuće** smatrate **najznačajnijim**?

14. Dovršite sledeću rečenicu: "Ako se dobro sećam, na BOŠ-u sam prvi put..."

* 15. Zamislite jedan **kofer alata** koji svaki polaznik BOŠ-a nosi sa sobom po završetku programa. **Šta biste rekli da se u tom koferu mora naći?** Šta svaki alumnista BOŠ-a mora da poseduje u svom "kompletu alata" kako bi se uspešno nosio sa izazovima profesionalnog, ali i privatnog života?

16. Na ovom mestu možete priložiti svoju **en face fotografiju**.

Choose File

No file chosen

17. Svaka **povratna informacija** od Vas je dobrodošla. Ukoliko želite, na ovom mestu možete ostaviti svoj komentar u vezi sa upitnikom, radom BOŠ-ove alumni mreže ili BOŠ-ovim aktivnostima uopšte.

Hvala Vam na izdvojenom vremenu!

Vaši odgovori će biti od velike koristi u našem daljem radu.